

SZABÓ T. ATTILA

TALLÓZÁS
A MÚLTBAN

VÁLOGATOTT
TANULMÁNYOK
CIKKEK

KRITERION

SZABÓ T. ATTILA

Válogatott
tanulmányainak és cikkeinek
gyűjteménye

I.

ANYANYELVÜNK ÉLETÉBŐL, 1970

II.

A SZÓ ÉS AZ EMBER, 1971

III.

NYELV ÉS MŰLT, 1972

IV.

NÉP ÉS NYELV, 1980

V.

NYELV ÉS IRODALOM, 1981

SZABÓ T. ATTILA
TALLOZÁS A MÚLTBAN

Az Országos Széchényi Könyvtárnak
hátsón a nagy-nagy segítségért

Moson, 1985. IX. 7 - én

-Sikló J. István

SZABÓ T. ATTILA

TALLÓZÁS A MÚLTBAN

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK, CIKKEK

VI

KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1985

43.619/6

ORSZÁGOS NYELV- ÉS IRÁSKUTATÁS	
B	1119/1286
ELTÁRSOLÁS	

I

A TUDOMÁNYNÉPSZERŰSÍTÉS ÖSVÉNYEIN

A NYELVMŰVELÉS LEHETŐSÉGEI ÉS HATÁRAI

Kosztolányi Dezső emlékének

Ha a legjobb igyekezettel küzd is valaki a nyelv ép-
ségének ügyéért, kell éreznie az ilyen kérdésekben könny-
nyedebben gondolkozók bizonyos részvétlenségét, nem-
törődömségét, el kell szenvednie a kipécézettek acsarko-
dását. Gyakran a szörszálhasogatás, a kicsinyeskedés vád-
ja éri olyanok részéről, akik éppen a maguk kicsiny
munkakörének betöltésében vétkes gondatlanság tanúje-
lét adják. Ezenfelül még kizárólagosságra való törekvés-
sel, szakmai és nemzeti elfogultsággal is megvádolják
a nyelvművelőt. Az előbbi vádakkal nem törődöm, de
ami az utóbbit illeti, bevallom: nekem az a természetes,
ha a román, az angol, a német a maga nyelvtörvényeit
alkalmazza, mikor beszél, és nem a francia vagy más
európai nyelv szabályaihoz igazodik. Valamirevaló nép
nem is teszi ezt! De éppen olyan jogosan kívánhatok
magunktól is magyar észjárást, nyelvünk szellemének
megfelelő tiszta és elegyítetlen beszédet.

Ezzel kapcsolatban eszembe jut egy érdekes emlék. A
magyar nyelvművelő mozgalom megindulásakor Kosztolá-
nyai Dezső, az újabb magyar nyelvművelő mozgalom
művészi tollú vezére a Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvművelő Bizottságának egyik ülésén egy csehszlo-
vákiei magyar egyetemi hallgató leveléről emlékezett
meg. A levél írója elmondta, hogy amint társaival egy
prágai kávéházban a mindennapi élet és a közélet „problé-
mái“-ról beszélgetett magyarul, egyszer csak átszólt
hozzájuk egy cseh kartársuk, és megkérdezte, hogy mi-
ért ragaszkodnak egy olyan nyelvhez, amelynek szinte
minden szava idegen. A kötekedő kérdés a prágai ma-
gyar diák lelkiismeretét annyira felkavarta, hogy levelet

írt Kosztolányinak, és kérte, tisztítsák meg e zagyva, felemás és romlott nyelvet, adják vissza eredeti tisztaságát és üde szépségét (Msn II, 14). Eppen jó helyre érkezett a levél, hiszen maga Kosztolányi volt az, aki évekel azelőtt kimutatta, hogy a magyar értelmiség mindennapi beszédjében, illetőleg tudományos és szépirodalmi nyelvében mintegy 6000 (!) olyan idegen szó terpeszkedik el, amelyre semmi szükség nincsen (I.h.). Ugye, elképesztő megállapítás! Ez a 6000 idegen szó 6000, sőt ennél jóval több eredeti szó lassú halódását, imbolygó kísértet-életét és végül siralmas pusztulását jelenti. Melyik háziasszony teszi meg azt, hogy a szomszédba menjen ezt-azt kölcsönkérni akkor, ha a saját házatáján mindene megvan? Ugye senki sem tesz ily badarságot. Hát miért megyünk mi Európa minden népéhez szükségtelenül nyelvi kölcsönt kunyorálni akkor, amikor nyelvünk éppen eléggé bővelkedik kifejező szavakban? Ne értsen azonban senki se félre! Aki az idegen szavak ellen harcol, nem mindenik, hanem csak a felesleges, a szükségtelen idegen szó ellen hadakozik. Nagyon jól tudja, hogy az élet igen sok területén a tudományos, irodalmi, sőt a mindennapi nyelv nem egy zugában nélkülözhetetlen a jövevény. Lehetnek olyan esetek, amikor már a stílus élénkítése, változatossága kedvéért is hol ezt, hol azt kell használnom (optimista — derülátó; pesszimista — borúlátó; tapasztalati — empirikus; egyéni, alanyi — szubjektív; egyénítés, egyénieskedés — szubjektívizmus; valós, valóságos, kézzelfogható — reális). De vigyázzunk: az idegen szó csak kisegítő; csak olyan eszköz, amelyet néha-néha használnom kell ugyan, de mindig résen kell lennem, nehogy a jövevények uralkodjanak el szókincsemen.

Valószínű, hogy az olvasók közül sokan engem is amolyan szánandó szörszálhasogatónak tekintenek. Fejemre olvassák kiváló írásművészek nyilatkozatait arról, hogy a stílus irtózik minden kötöttségtől, minden merevségtől, szabad akar lenni (Schöpflin Aladár: Nyugat 1933. 483). Mondhatják, hogy mikor anyanyelvemen beszélek és írok, az nem fogalmazás, hanem a lélek lélegzése, a legközvetlenebb közlés, szabad úzás, ösztön és élet (Kosztolányi Dezső: Pásztortűz 1934. 28). Ez kétség-

telenül igaz! Csakhogy éppen az a baj, hogy nálunk nem a lélegzési, úszási készségben, nem az ösztönös mozdulatra való hajlamban rejtőzik a hiba, hanem magában a légzőszervben, az úszáshoz szükséges izmokban, az ösztönök renyheségében. Nyugodtan, egészségesen lélegzelni csak az tud, akinek tüdeje ép, gondolatait csak az közölheti épkézláb módon, akinek gondolkozása, nyelvérzéke tiszta, illetőleg romlatlan. A szabad úszást is hosszú, fegyelmezett ideg- és izomedző gyakorlat előzi meg. Ösztöneire meg igazán csak az bízza magát, akinek ösztönei egészségesek. Éppen a nyelvérzék betegsége, a készületlen felelőtlenség, a gondolkozásbeli tunyaság, a korlátokat nem tűrő szabadosság idézte elő azt a megbomlott nyelvi helyzetet, amelyet töredékes vonásokban itt közéteendő cikkecskéimben jellemzek.

Tudom én, hogy röpké a pillanat és gyöngé az én szóm ahhoz, hogy ez a néhány gondolat megfogadjon és gyökeret verjen az olvasó lelkében. Tudom azt is, hogy sokkal kényelmesebb és egyszerűbb dolog a mai élet küzdelmes hajszájában olyan „jelentéktelen“ dologgal, mint amilyen az anyanyelv épsége, tisztasága és szépsége, nem törődni. Tudom, nálunk könnyelmű, nyegle, eszeveszett divat az, hogy a „kis“ dolgokkal nem törődünk. Mindezt tudom! Sok más mentő körülményt, a nyelvi öntudat felrázásának elodázására, a nyelvtisztaság kérdésének jelentéktelenné nyilvánítására kiválóan alkalmas érvet is ismerek. De nem halogathatom, hogy aggodalmaimat e kis cikkecskében ne közöljem az olvasóval, és szinte-szinte csak magamban dohogva és magamnak írva, a figyelmet legalább pillanatokra ne irányítsam az anyanyelv életét, egészségét veszélyeztető néhány mozzanatra. Talán-talán ilyenkor mégsem fordulnak felém szánakozó, értetlen, lekicsinylő tekintetek, mint egykor a régebbi nyelvművelő csatározások idején.

Közelebbről rövid elmefuttatást olvastam Laczkó Géza tollából (KÜ. 1938. 89. sz.). A szómagyarítás korszerű divatjáról szólva, Laczkó bevallja, hogy ő a régebben vagy újabban megjelent idegenszó-gyűjteményeket több kárral, mint haszonnal forgatja, nem anyaguk, hanem módszerük miatt. Idézi a *Mondolat* esetét. E híres, sőt hírheft gúnyiratban a nagy nyelvújítás ellenfelei közölnek egy csodabogár szótárt. Országszerte hatótáival forgatták és idézték a nyakatekert nyelvújítási szavakat. De addig utánózták gúnyosan a szörnyszülöttek használatát, míg aztán egy részüket komolyan megtartotta a nyelvszokás. Az új szavak e különös elterjedési módjával szemben idézi az idegen szavak beszivárgása terén szerzett saját tapasztalatát. Mint vidéki gimnazista, idegen nyelvi hatásoktól és a fővárosi nyelvromboló lehetétől távol, teljesen magyaros műveltségben nőtt fel. Nagy gyönyörűség volt számára egy-egy ilyen idegenségeket irtó szöszedet: ebből néhány óra alatt felhabzsolta — az összes hibáztatott idegen szavakat. Gyönyörűségesen lehetett nagyképűsködni velük. Történelemtanárunk kedvelt és tőle eltanult — „az afféle ebura-fakó ember“ kifejezés helyett magasabbrendűnek látszott az „intranszicens ember“ használata. Az effélék — saját bevallása szerint — néhány évre megfertőzték egyébként ép stílusát. Azóta is jogos kétkedéssel vesz kezébe minden efféle szótárt.

E jogos kételkedés alapokát vizsgálva, három lényeges hibát fedez fel az ilyen szótárakban:

1. A teljességre törekvő buzgalom olyan idegen szavakat is felvesz a sorba, amelyek csak szórványosan fordulnak elő. A szöszedet kiemeli őket, lám, mennyire elterjedtek, s említésével maga terjeszti még jobban. Így például, hogy az i d ő k ö z i „interkaláris“-nak mondható, ő is ilyen szótárból tanulta meg.

2. Nyomtatási ügyetlenségből mindig a kárhoztatott kifejezést szedetik dölt vagy kövér betűkkel, és a helyes szót rendes folyó-szedéssel. Pl. irreleváns: mellékes, nem fontos stb. Ezzel a módszerrel az idegen szó

kövéer vagy *dölt* írásával szembeszökő, erőszakos és inkább megragad az emlékezetben, mint az ajánlott helyes szó. Jobb lenne a helyeset kiemelni a nyomásban. Pl. így: morfondíroz: *tűnődik, tanakodik, vagy irreleváns: mellékes, nem fontos.*

3. Veszedelmes dolog elterjedt egyetlen idegen szó helyett magyarázat nélkül több rokon értelmű szót ajánlani, mint például:

pikáns: csípős, csintalan, sikamlós, csiklandós, ingerlő; izes, étvágygerjesztő.

No, mert mikor melyiket használjam? — kérdi Laczkó. »Pikáns szösz« ezt szinte naponta mondjuk. »Fűszeres mártás« lenne a helyes? Egyik sem. Még leginkább *csípős mártás-t* lehetne mondani, de ezt előbb általánosan el kellene fogadtatni, hogy pontosan »pikáns szösz«-t értsen belöle mindenki. Itt tehát magyarító szótáram megbukott — mondja Laczkó —, mert azzal, hogy nem tudott a »pikáns« helyett teljes jogú és értékű egyetlen magyar megfelelöt adni, még jobban emlékezetembe kalapálta az idegen szöt. Ennél is nagyobb hiba, amikor a szötár (véletlenül a legújabb) a »pikáns«-ra ezt a két magyar szöt ajánlja csak: *kétértelmű, sikamlós*. Mi lesz ez esetben a szösszal? S a »pikáns helyzet« sem nem kétértelmű, sem nem sikamlós. Hát akkor hogy a csudába mondjam magyarul? — kérdi az író.

Az idegen szó apodiktikus, akarom mondani — írja Laczkó — határozott és másíthatatlan alakjában és jelentésében. Csak akkor üzhetem el visszatérhetetlenül, ha ugyanilyen határozott és másíthatatlan magyar szóval tudom helyettesíteni, mint annak idején a nyelvújítók a »charakter«-t a *jellem*-mel.

Csaknem egész terjedelmében ismertetnem kellett Laczkó Géza cikkét azért, hogy a benne kifejtett érdekes gondolatokkal megismerkedjek az olvasó. Bármennyire érdekeseknek és bármennyire igazaknak látszanak is ezek a gondolatok, mégis közelebbröl szemügyre véve öket, sok elhamarkodott állítás, fura következtetés és téves általánosítás mutatható ki bennük.

Laczkó kifogásai közöl az elsöt nem tartom jogosnak. Lehet, hogy voltak és vannak olyanok, akik az idegen szavak szötárát ellenkező céllal használják, mint

amire való, ez azonban nem menti fel a szótárszerkesztőket az alól a természetes szerkesztői kötelesség alól, hogy szótáralkotáskor a teljességre törekedjenek. A remekírók művein is el lehet romlani, pedig íróik nem azzal a céllal írták őket. A nyomtatási ügyetlenségekre vonatkozó észrevétel sem egészen érthető. Ha ugyanis megkísérelnénk olyan szótárt szerkeszteni, amelyben nem a címszók volnának kiemelt (dült vagy félkövér) betűvel nyomtatva, hanem a sokkal nagyobb terjedelmű magyarázó szöveg, észrevennők azt, hogy a kevésbé feltűnő betűtípussal nyomtatott szöveg, tehát megint csak a címszó, azaz ismét az idegen szó volna a szembeszökőbb, az érdekesebb és nem a magyarázó szöveg. Ne is beszéljünk arról, hogy milyen csúf lenne az ilyen, nagy részében félkövér betűvel nyomtatott szöveg. Legmegfontolandóbbnak a harmadik ellenvetés, az idegen szók kiküszöbölhetetlenségére vonatkozó észrevétel látszik. E vélekedésben ugyanis van valami igazság. Az író a példát is jól választotta meg. A példa alapján levont következtetés azonban teljesen helytelen.

Általánosan tudott dolog, hogy minél többet használunk valamely szót, egyfelől annál pontosabban körvonalazott lesz a jelentése, másfelől pedig annál több, annál finomabb jelentésárnyalatot kap a szó. Az idegen szavak esetében ez még sokkal inkább így van. Mikor egy idegen szó bekerül a nyelvbe, ez egész sereg magyar szó halálát jelenti. Nagyon sokszor előfordul például az, hogy egy-egy idegen szónak nem lehet megtalálni a pontos magyar megfelelőjét, ellenben ha az idegen szót a különböző lélektani helyzetekben helyettesíteni akarjuk, a magyar szavak egész serege tolul elénk. Kosztolányi Dezső mondja, hogy az idegen szó mellett rendszerint több magyar szó van, amely a fogalom finomabb, közelebbi árnyalatait jelzi (Anyanyelvünk. Brassó, 1934. 10). Egyetlen idegen szavak szótára sem végleges megoldás, csak orvosság, csak csiklandozó ösztönzés a beteg, elalélt nyelvalkotó ösztön számára. Azt akarja: úgy gondolkozzunk, hogy ne is legyen szükségünk idegen szavakra.

A »pikáns szósz« szókapcsolattal is az a helyzet, hogy ha ma magyar megfelelőjét keressük, egy évtizedek óta

használt, különleges jelentést kapott, otthonossá, ismerőssé vált idegen kifejezést kell helyettesítenünk. Ha például »inyenc-mártás«-nak vagy »inycsiklandó mártás«-nak nevezte volna kezdetől fogva a »pikáns szósz«-t az emberiségnek az a szerencsésebb fele, amelynek — Laczkó szerint — szinte naponként beszélni kell az efféle ételnemről, ma aligha kellene e sorokat leírnom. Ugyanezt mondhatni a »pikáns helyzet«-tel kapcsolatban is. Ha nem idegen fővel gondolkozó magyar mondta vagy fordította volna le idegenből e jelzős kifejezést, a *helyzet* szó elé valószínűleg más jelző, az adott körülményhez találóan, mondjuk *szemingerlő, kényes, érzéki, pajzán*, vagy más jobb, esetleg valamilyen újonnan alkotott szó került volna. Most utólag keresni annak lehetőségét, hogy megmagyarosítsunk olyan kifejezéseket, amelyekhez a magyarság csak azon részének van köze, amelynek kisebb gondja is nagyobb annál, hogy a nyelvtisztaságra ügyeljen, mondom, az ilyen feladat szinte az esztelenséggel határos dolog.

Hagyjuk tehát boldog magyarjainkat, hadd élvezzék a »pikáns szósz«-t és a »pikáns helyzet« adta előnyöket. A nyelvtisztítás e területen aligha végezhet eredményes munkát. Ha azonban a magyarság súlyos, példaadó egyéniségeiben még inkább felébred a nyelvi tisztaság iránti vágy, és ez írásukban meg mindennapi beszédjükben is tükröződik, az ilyenféle kérdések is megoldódnak. Évtizedes, lassú munka eredményeképpen talán akadnak olyan nemzedékek, amelyek majd a magyaritást mint a XX. század magyar nyelvművelő mozgalmának egyik sikerrel, szerencséivel elvégzett mozzanatát hálával vegyes csodálkozással emlegetik.

A múltkoriban kirándulásra indultunk. Egyik tanártársunk felesége így fejezte ki azt a véleményét, hogy a társaság egyik tagja a legfelkészültebb kiránduló: „Nézzétek csak! X.Y. a legkirándulásmészigebb!“ Egy pillanatra elgondolkoztam ezen a sete-suta makaróni szón. Megvallom, meglepett az a csodálatos nyelvi „öntudat“, amely e magyar nő kijelentésében megnyilvánult. Számomra azonban a nevetségesnél több ez a másoknak fel sem tűnő röpké szó. Mert hirtelenében környezetem nyelvi „öntudat“-ára világított rá. Az első pillanatra érthető és kifejező *nemzedék* szó helyett ma a *generáció*-t csépeleli az unalomig. „In-, sőt *entellektüeljeink*“ csak „*generációs problémát*“ ismernek, hiszen a magyar *gondolatvilág* (eszmevilág, eszme kör) és *kérdés* szó „elkoptatott“ és „nem fejezi ki ugyanazt“, nem fedi azt a „fogalmat“, mint amelyet a „*probléma alatt*“ értünk. *Direkt* különlegességszámba megy, ha jó öreg *művelődés, műveltség, közművelődés* szavunkat használjuk nagynéha a *kultúra* helyett. Valahogy *kulturáltabb* ember az, aki e szót csonka németes alakjában (*kultúr-*) minél gyakrabban alkalmazza. *Abszolút kultúremlernek*, illetőleg *kultúrlénynek* csak azt tartják, aki az „előkelő“ *kultúr*család összes tagjaival minél bensőségesebb viszonyban van, és *exkluzíve* csak a *kultúr*nép, *kultúr*egylet (!), *kultúr*ház, *kultúr*viszony, *kultúr*szükséglet, *kultúr*igény, *kultúr*szakosztály, *kultúr*palota szót és édeségeit alkalmazza. Az ilyen ember valószínűleg azt hiszi, hogy *kultúr*fölényét bizonyítja, ha beszédjében vagy írásában csak úgy röpköd a sok *nívó, szituáció, diploma, energia, tempó, harmónia, szolidaritás, figura, aprobáció, idea, aktualitás, pozíció, aviatika, centrum, adminisztráció, konzekvencia, szankció, szimpátia, anti-pátia, grimász* és *gesztus*-féle szó, hogy ne is beszéljünk az ezertagú idegen-szócsalád egészen közönséges atyafiságáról, mint amilyen a *lavor, szalvéta, szerviz, spájz, vekker* meg édestestvéreik.

Néha előfordul, hogy az asztalon nincs evőkészlet. A felszolgáló leánynak majd kitörök a nyelve, mikor

ekszcájjáért kiált, de még véletlenül sem említene *evő-
eszközt*. Hogy is tenné ezt az egyszerű lélek, mikor a
következő pillanatban belépő gazdasszony is *fasírt*-ot kí-
nál *krumpli-gárnál*-lal. A legközönségesebb és legminden-
napibb dolgokra, fogalmakra vonatkozó idegen szavak
használatában nincs különbség az ún. alacsonyabb mű-
veltségű meg a „műveltebb“ körhöz tartozók között.

Az előbb említett idegen szavaknak és hasonszőrű
társaiknak édes anyanyelvünk házatáját pusztító, falán-
kul elősködő hada rendre kiszorítja, sőt már csaknem
egészen ki is szorította legkifejezőbb, legegészségesebb
szavainkat és szókapcsolatainkat. Mert ugyan ki meri azt
mondani, hogy az itt felsorolt szók helyett használható
*színvonal (szint), állapot (helyzet), oklevél (okirat), erő,
ütem (iram, lendület), összhang, összetartás (együttérzés),
alak, jóváhagyás, parancsuralom, közkegyelem, eszme
(eszmény), időszerűség (korszerűség), helyzet (hely, állás,
szerep), repülés, középpont (központ), közigazgatás (ügy-
vitel, ügyvezetés), következmény, megtorlás (megtorló
intézkedés), rokonszenv, ellenszenv, (arc)fintor, taglejtés
(kézmozdulat, tett)* szó és sok száz vagy talán ezer társa
nem az első pillanatban érthető és nem kifejező szó?!
Azok, akik az idegen szavak használatáért küzdenek, lát-
szólag helyes érvet sorolnak fel akkor, amikor az idegen
szók használatából nyelvi gazdagodást remélnek. Pedig
éppen itten tévednek. Mikor pl. a *banális* szót használom,
semmibe sem veszem a magyar szavak egész sorát, mint
amilyen a *hétköznapi, mindennapi, köznapi, közönséges,
elcsépelet, kopott, elkoptatott, izetlen, untig hallott, út-
széli, émelyítő, semmitmondó, lapos* szó. Gazdagodást
jelent-é az, ha az egyetlen *bizarr* szó miatt száműzöm
*különös, furcsa, fura, különcködő, szertelen, szokatlan,
felötlő, feltűnő, szeszélyes, hóbortos* szavunkat? Ugye-
bár: nem! Kétségtelen, hogy a külső körülményekhez és
a belső: lélektani helyzethez alkalmazkodva, más-más
esetben használom ezt vagy azt az árnyalatot kifejező
magyar szót. Ezt azonban szegénységnek alig lehet ne-
vezni, mint ahogy gazdagodást sem jelent az, ha tíz szó
helyett egyet használok. Az a bizonyos gazdagodás csak
szemfényvesztés, csak szemkápráztató látszat, és a gaz-
dagodás érve: ördögi csapda a nem gondolkozó fő szá-

mára. Nincs igazuk azoknak sem, akik az idegen szavak használatáért érvelve, azt mondják, hogy ez vagy az a magyar szó nem fejezi ki ugyanazt vagy nem pontosan ugyanazt fejezi ki, mint idegen vágýtársa. Először is kétségtelen, hogy alig van olyan szó, amelyik ugyanazt fejezi ki, mint a másik. Még az ún. azonosértelmű (homonim) szavak sem pontos megfelelői egymásnak. Nem fejezhetem ki türelmetlenségemet valaki iránt „*eb*teremtette“ vagy „*kutya*adta“ felkiáltással, bár a *kutya* is *eb* és az *eb* is *kutya*. Nem beszélek *atyám*ról, mikor a testi *apáról* van szó, pedig az *atya* és *apa* „ugyanazt“ jelenti. Viszont nevetséges volna Istenről beszélve az *apa* szót, és még inkább ennek becéző (*apu*, *apus*, *apika*, *apí* stb.) alakjait emlegetnünk.

Az idegen szavak helyett használt magyar szó sem jelentheti tehát ugyanazt, mint a páváskodó idegen. A hiba gyökere ott van, hogy idegen nyelvekre sandítunk s azokon gondolkozunk, amikor magyarul beszélünk és írunk. El kell felednünk ilyenkor az idegen nyelveket. Akkor semmi sem hiányzik, gondolkodásunk pedig pontos lesz, kifejezésünk szabatos. [Vö. Kosztolányi Dezső: Nyugat I (1933), 509.]

Még az abesszin—olasz háborúskodás korában egy elmosódott újságkép alatt ezt a címet olvastam: „Harrar abesszin város, amelyet *megbombáztak* az olasz repülők“. Megcsóváltam a fejem, és leírtam magamnak a meg gondolkoztató mondatot. Ugyanabból a napilapból arról is értesültem, hogy valahol valamiféle tünetések véres összeütközéseké „fajultak el“. Ismételt fejcsóválás... Világos, hogy belőlem a meglepődést és nyomában a fejcsóválást mindkét esetben egy-egy kicsiny szócska: az igekötő (*el-, meg-*) felesleges használata váltotta ki. Mint a beszélt és írott nyelv csendes, de éber figyelője, azóta is több ízben, sajnos számtalanban, hallottam, illetőleg láttam, olvastam szóban és írásban vétkezni beszélőket, tollforgatókat nyelvünk önállótlán, kényes szavacskaí: az igekötők ellen. A múlt nyáron például társaságunk egyik nőtagja későn érkezett az étkezéshez. Dörgés, villámlás kíséretében robbant be az ajtón. Arcán jól tükröződő aggodalmát ilyen velős rövidségű mondattal fejezte ki: „Úgy féltém, hogy *elázok*“. Az aggodalmaskodó fehérnép nyilván nem azt akarta tudomásunkra adni, hogy a nyílt utcán szeszital mértéktelen fogyasztásának következményétől, az *elázástól*, azaz megrészegegedéstől félt, hanem az időjárásnak személyére nézve kellemetlen kilátásaitól borzadozott. Azóta is többször hallottam, olvastam ezt az *el-* igekötős igét a *megázik* helyett használni. De bár csak ezt hallottam volna!... Minél többet figyelem a mindennapi érintkezés és a sajtó nyelvét, annál inkább látom, hogy ez a példa, sajnos, nem szórványos eset, hanem egy káros nyelvi kórnak egyik tünete. A minap valaki vitába szállt velem azért, mert kifogásoltam a „rendőrség lenyomoz“ kifejezés *le-* igekötőjét. Szerinte ugyanis ez az új igekötőhasználat a nyelv „gazdagodás“-át jelenti, holott ép nyelvérzékű ember számára az effélet igazán nem nagy gyönyörűség hallani. Egyik társaságban azonban már élénk derűtséget keltett egy férje iránti túláradó gondosságával büszkélkedő feleség, mikor kijelentette: úgy szereti urát, hogy tejben-vajban füröszt *meg*. Azt ugyanis már mindenki

érezte, hogy a szeretet és gondosság kifejezésének alig-
ha lehet alkalmas megnyilatkozási formájának tekinteni
a tejben-vajban való megfűrésztést.

De megszerezhetem példáimat más igekötőinkkel
kapcsolatos nyelvi kocsintásokkal is. Közelebbről egyik
napilapunkban olvastam, hogy az egyik bank „kiértesi-
tette az exportórt (!), hogy a kivitt áru ellenértéke be-
folyt“. Azt hittem, ez elírás, de aztán máskor is hallot-
tam ilyenféle igekötő-használatot. Már ebből a néhány
példából is látható, hogy itt nem pillanatnyi nyelvbot-
lásról, hanem a nyelvérzék tévedezéséről, betegségről
van szó. Azóta is unos-untalan hallok, olvasok ilyenféle
mondatokat: „X.Y. megígérte, hogy bevizsgálja (ahe-
lyett: megvizsgálja) az ügyet.“ | „Nagyon szerény esz-
közökkel fel lehet javítani a táplálkozást (e helyett: meg
lehet javítani)“ | „Az értekezletet X.Y. vezette le“ (le-
igekötő nélkül helyett). | „Hozzá kell kezdeni az önkén-
tes munka beszervezéséhez“ (megszervezéséhez helyett) |
„A rendelet betiltja a gyűléseket“ (a be nélküli hasz-
nálat volna helyes) | „A gyerekek a jó kosztion felhiz-
tak“ (meghíztak helyett) | „Az elnök kihangsúlyozta a
dolog fontosságát“ (elég lenne: hangsúlyozta) | „A ver-
set nem tudtuk lehozni“ (közölni) | „A kalcium alkalm-
mazási területe beszűkült“ (A kalciumot ma már ritkáb-
ban alkalmazzák) | „A napfürdőket hagyja ki!“ (Ne nap-
fürdőzzék! A napfürdőzést hagyja el, kerülje!) | — De
hagyjuk abba mi is a további felsorolást. Az olvasó úgy
vélekedhetik, hogy e sorok írója valami kákán is bogot
kereső bogarász fáradságos munkájával szedegette össze
ezeket a példákat. Az ilyenféle vádra csak azt felelhet-
tem: ajánlom, ki-ki figyelje meg a mindennapi élet és
a napilapok nyelvét. Azt hiszem, bárki sok olyan ige-
kötő-használatra bukkan, amelyet aligha helyeselhet.
Nem kell túlságosan borúlátónak lennünk ahhoz, hogy
azt állapítsuk meg: nem hiába szaporodnak a bájos le-
építés, leértésítés, lenyomozás és hasonszórú társaik, e
tekintetben nyelvünk fejlődési vonala valóban „lefelé“
hanyatlik.

1. A XVII—XVIII. században a művészeti-irodalmi életben a barokk cifrálkodó, hivalkodó pompáját a görög-római műveltségisményeket és szemléletmódot sugárzó klasszicizmus hideg, szenttelen életszemlélete, mitológiai tárgyválasztása, formai csiszoltsága váltotta fel. E két irányzat azonban egy volt abban, hogy egyik sem törődött a földrajzi környezet és a társadalom egészének művelődési, művészeti és irodalmi igényeivel, közönségét csak a születési arisztokrácia kiváltságoltjai és a szellemi élet kiváltságosai alkották. Az udvari környezetben és az irodalmi szalonok világában sápadozó-lankadozó irodalom eszményeiben, tárgy- és formakezelésében a maga nemzeti környezetétől jobbra függetlenül, a politikai-nemzeti határokat áttörve a kozmopolitizmus igézetében tengődött abban a viszonylag szűk körben, amelyre mint eszményei, szemléletmódja hordozójára, közönségére számíthatott.

A francia forradalom századának végére azonban ennek a tömegektől elszakadó, a tömegigényeket semmibe vevő élet- és irodalomszemléletnek egy eszményeiben, célkitűzéseiben, közönségválasztásában merőben más irányzat előtt kellett egyre fokozódó mértékben hátrálnia: a romanticizmus élet- és irodalomszemlélete előtt. A romanticizmus tárgyválasztásban a nemzeti múlt felé fordult. Ezen túlmenően hovatovább a nemzeti romantikának nemcsak ihletője, érdeklődésének tárgya is a nemzettestnek az a számban túlnyomó része volt, illetőleg az lett, amelyet éppen ennek az irányzatnak előretörése óta kezdtek népek nevezni.

A „népi gondolat”-nak ez a határozott előretörése a XIX. század első felében arra a nem alaptalan, de a romantika túlzásában itt-ott téves következtetésre vezetett, hogy minden nemzet ősi műveltségének hordozója maga a nép, tehát e műveltség emlékei elsősorban a nép közt keresendők. Ez a felismerés Európa-szerte a népi élet minél teljesebb megismerésére való törekvések sarkallója, ösztökélője lett. Egészen természetes, hogy — jórészt a nyugat-európai romantika hatása alatt — a XIX.

század elején — a hagyományörzőbb „kis népek“ és így a finn nép művelődési életében is megindult a néphagyományok, elsősorban éppen a népköltészet termékeinek gyűjtése.

Ennek az egyre izmosodó érdeklődésnek a finn életben megvoltak a történeti előzményei. Az első finn bibliafordító, a hitújító Agricola Mihály püspök már 1551-ben említi a finn népköltészet istenalakjait. A XVIII. században az értékelők sora egyre szaporodik, míg a következő század elején egy fiatal német kutató, von Schröter a svédországi Uppsala egyetemén finn diáktársai tájékoztatásától fellelkesítve egy kötetnyi finn éneket gyűjt és ad ki (Finnische Runen, 1819). A finn népköltészetnek az ismeretlenségből kinyilatkoztatásszerűen a nemzetközi érdeklődés fénykörébe került értékei rendkívüli hatással voltak a finn életre a nemzeti öntudatosodás kezdőkorában. Elhangzott a turkui finn egyetem nagy műveltségű történésztanárának, Becker Reinholdnak a finn nemzeti tudományok jövőjét megszabó híres nyilatkozata: „Szégyen volna, ha a finnek nem tekintenék becsületügyüknek a népnyelv és a népköltészet tanulmányozását, mikor a külföld a legnagyobb érdeklődéssel várja az eredményeket.“

2. A turkui történész nevét ugyan már a nyilatkozat súlya miatt is érdemes volt itt tollra vennünk, még inkább indokolja azonban e nyilatkozat emlékezetbe idézését az a hatás, amelyet Becker környezetére és éppen a Kalevala anyagának majdani egybegyűjtőjére és egybeszerkesztőjére, Lönnrot Illésre (1802—1884) gyakorolt.

A Kalevala anyagának megmentője sokgyermekes szabómester fiaként nagy nehézségek közepette végezte el alsóbb fokú tanulmányait. Minthogy anyagiak miatt a középiskolából megszakításokkal és így némi késéssel kerülhetett ki, húszéves volt, mikor 1822-ben beiratkozott a turkui finn egyetemre. Itt először a bölcsészeti karon végezte nagy odaadással tanulmányait, majd a jobb megélhetéssel kecsegtető orvosi oklevelet szerzett. A néphagyományok iránt még egyetemi hallgató korában felébredt érdeklődése arra készítette az akkor már gyakorlott gyűjtőt, hogy — a hagyománymentés célki-

tüzésével — 1832-ben Észak-Finnországnak egy eldugott pontját válassza orvosi foglalkozása munkateréül, és így közel kerüljön a gazdag eredményeket ígérő Karjalához. A világ zajától távoli munkahelyén Lönnrot orvosi foglalatossága mellett gyűjtőszenvedélyének szentelte minden szabad idejét. Valamivel több mint kétévtizedes magányában nem lankadó, odaadásban fáradhatatlan gyűjtőmunkája olyan eredményeket hozott, hogy 1853-ban az egész ország kívánságára a helsinki egyetem finn nyelv- és irodalmi tanszékére nevezték ki. Tanári kinevezése kedvező lehetőségeket teremtett számára, hogy gyűjtött anyagát fel is dolgozza. Tudományos munkáját kilencévi tanári foglalatossága alatt, majd az egyetemi életből való kiválása után még 22 évig, haláláig — a finn nemzet példátlanul nagy tiszteletét és megbecsülését élvezve — folytatta.

3. E mögött a külső eseményekben rendkívül szegény, a gyermek- és ifjúkori nélkülözést kivéve, anyagi nehézségek zaklatottságától mentes, jobbára csendes elvonultságban töltött, szürke élet nyugalma mögött a néphagyományok gyűjtésében-mentésében buzgólkodó, a nemzeti művelődés népi alapokon való felépítéséért lobogó tevékenykedés láza és nagy eredményekben gazdag alkotómunka izgalma kavarog. A külső eseményekben fakó élet mintegy valóra akarta váltani a korai finn néphagyomány-gyűjtők legbuzgóbbikának, Gottlundnak azt a felismerését, hogy a gyűjtött finn népénekeket egybeölelkező egészszé kellene összefoglalni. „Milyen távlat tárulna elénk — írja szemét a távoli jövőre irányító Gottlund —, ha mi, fiatalabb finn írók nagyobb gondot fordítanánk anyanyelvünkre és a hazai irodalomra. Ha összegyűjtenők a finn nép énekeit, egy egész mű kerekednék ki, aminő például Homérosz eposza, Osszián énekei vagy a Nibelungenlied.“

E gondolat megvalósításához az első lépéseket — talán-talán akkor még öntudatlanul — Lönnrot már turkui egyetemi hallgató korában megtette. A bölcsészetkari magisteri fokozat elnyerése után az orvosi kar előadásait hallgató diák már az egyetemi előadásoknak egy hosszabb, kényszerű szünetelése alatt gyűjtőmunkába kezdett. Első gyűjtőútját még tizenegy azonos célú vál-

lalkozása, majd a gyűjtőterület központjában, vidéki orvoskodása magányában a gyűjtés számtalan alkalmának felhasználása követte.

Már 1828-i első gyűjtőútjáról olyan bőséges anyagot hozott magával Lönnrot, hogy 1829-ben megkezdte füzetekben kiadni első nagyobb, *Kantele* (Koboz) című munkáját, úgy, hogy a gyűjtött énekeket egymástól függetlenül, önálló alkotásoknak tekintve jelentette meg. Egyetemi tanulmányi évei, majd az orvosi gyakorlat szabad időközei alatt lejegyzett rendkívül gazdag anyagának helyszíni gyűjtögetése közben Lönnrot azt a megfigyelést tette, hogy a népi énekesek nem ragaszkodnak ízről ízre a rájuk örökített szöveghez, hanem kisebb-nagyobb költői leleménnyel módosítanak, változtatgatnak rajta. Ez adta Lönnrotnak egy népeposz megszerkesztéséhez az első gondolatot. Ha a népénekesnek joga van a változtatáshoz, számára miért volna tilalmas a gyűjtött darabok egybeolvasztása, egymásból való kiegészítése, kisebb egységekben való összefogása. E gondolat valóra váltásaként Lönnrot előbb a kalevalai hősök (Lemminkäinen, Väinämöinen, Ilmarinen) személye köré csoportosított énekek egybefoglalásával egy énekgyűjteményt szerkesztett; ezt a szakirodalom már jó ideje *Öskalevala* néven tartja nyilván. A Kalevalának ezt a változatát Lönnrot nem tette nyomtatásban közzé, mert következő évi gyűjtőútján Észak-Karjalában egy kiváló népénekes, a vak Perttunen Arhippa ajkáról az eddigieknél még terjedelmesebb és pazarabb változatokat jegyzett le. E változatok felhasználásával átdolgozta hát az *Öskalevalát*, és *Kalevala* vagy régi karjalai énekek a finn nép őskorából címmel 1835-ben jelentette a finnség nagy nemzeti eposzát. A Kalevalának ezt a második változatát *Vanhakalevala* (Régi-Kalevala) néven említi a Kalevalára vonatkozó rendkívül gazdag irodalom.

4. A Kalevala finnországi és európai fogadtatása nemcsak az újabb gyűjtők egész sorát lelkesítette tovább munkára. Maga a Régi-Kalevala megteremtője is tovább gyűjtött, majd több mint egy évtizednyi gyűjtés rendjén egybehordott újabb anyagát az addig alkalmazott egybedolgozó módszerrel hamarosan beolvasztotta a

Régi-Kalevalába. Mivel az előbbi változat már évek óta elfogyott, 1849-ben megjelentette tetemesen bővített és javított kiadásban a *Kalevala* végleges változatát, az Új-Kalevalát.

Az előbb mondottak után a *Kalevala* életútjának időbeli mérőföldköveit, a szövegbővülés mértékét, illetőleg a végleges mű terjedelmét így szemléltethetjük:

KANTELE
különálló énekek
gyűjteménye
1829—1831

LEMMINKÄINEN

825 verssor

VÄINÄMÖINEN

1867 verssor

NAIMAKANSAN VIRSIA

499 verssor

ÕS-KALEVALA

16 ének = 5052 verssor
1833

RÉGI-KALEVALA

32 ének = 12 078 verssor
1835

ÛJ-KALEVALA

véglegezett szöveg 32 énekb
22 795 verssorral
1849

Ahogy bővült a finn epikus énekek sora, és milyen mértékben vált terjedelmesebbé, ötvöződött epikai egész-szé a *Kalevala* földje, azaz Finnország régmúltjáról szóló nagyarányú költői mű, egy ideig olyan mértékben fokozódott a lelkesedés Finnhonban és a csodálat külföldön. A fenntartás nélküli külföldi elragadtatást azonban még Lönnrot életében, főként az 50-es és 60-as években az a tudományos kétely zavarta meg, amely a *Kalevalát* Lönnrot koholmányának akarta minősíteni, és igyekezett megtagadni tőle a népi eredetet. Ez a főként külföldön fel-felbukkanó gyanúsítás újabb kutatásra villanyozta fel a némileg ellankadt finn néphagyomány-kutatást. Az újabb gyűjtés mellett a régi gyűjtések anyagának átvizsgálása rendjén végzett hatalmas kiadói és filológiai munka végső eredménye röviden így jellemezhető: Bebizonyosodott, hogy Lönnrot soha senkit sem akart félrevezetni annak a látszatnak erőszakolásával, hogy a *Kalevala*

a maga változataiban és végső formájában népi alkotás. Lönnrot helyszínen végzett feljegyzései és más — nem egy esetben a Kalevala gyűjtőjének anyagánál is nagyobb eredményekkel dicsekvő — gyűjtők kétségtelen hitelű szövegei bizonykodnak arról, hogy Lönnrot beavatkozása csak a szerkezetre, a népi énekek egybefogására szorítkozik, és így nincs tudományos alap az alkotórészek népi eredetének kétségbe vonására.

5. A magyar nyelv eredetkérdésében döntő XIX. század közepén a romantikus történeti érdeklődés és a józan összehasonlító nyelvészeti tevékenység megerősödése egyaránt kedvező légkört teremtett Magyarországon a Kalevala lelkes fogadtatására, értékelésére. Így érthető, hogy korán ébredezett az igény a Kalevala magyar tolmácsolására is. A nagy magyar nyelvész kutató, Reguly Antal már 1839-i finnországi útja alkalmával megismerkedett az 1835. évi Régi-Kalevalával, s hozzá is fogott fordításához. Kézirati hagyatéka a finn szöveg 32 énekéből két ének teljes, kettőnek pedig töredékes fordítását őrizte meg. A végleges Kalevalát elsőként 1853-ban Hunfalvy Pál ismertette, s belőle fordításban szemelvényeket is közölt. A magyarság eposz-hiányán kesergő Arany Jánosnak a Kalevala iránti érdeklődéséről tanúskodik, hogy folyóiratában, a Szépirodalmi Figyelőben Fábian István fordításában hat énekét jelentetett meg. A Kalevalából részleteket fordítók sora Szinnyei József névvel zárul. Szinnyei a Kullervo-epizód magyarra fordításával és közzétételével biztosított magának helyet a magyar Kalevala-tolmácsolók rendjében.

A teljes Kalevala-fordítások sorát Barna Ferdinánd 1871-ben megjelent tolmácsolása nyitja meg. Az ő fordítása ugyan jelentős teljesítmény volt filológiai szempontból, hiányzik azonban belőle az a bájos természetesség, üdeség, amely pedig a finn *Kalevalát* mint népi szövegekből egybeötvözött eposzt könnyedségében, hamvasságában jellemzi. Éppen ezért nem várható sokáig magára az újabb, a kalevalai világot az eredeti finn szöveghez jobban simuló költői nyelven visszatükröztető magyar fordítás. A második teljes magyar Kalevala-fordítás Vikár Béla kétévtizedes munkájának eredményeként először 1909-ben jelent meg. Az 1935-i második kiadás utáni

kiadásokra nézve nincsenek ugyan pontos adataim, de talán egy 1962-ben az Európa Könyvkiadónál megjelent újabb (valójában hatodik) kiadás egyelőre Vikár-fordításból az utolsó.

A nagy költői alkotások utóéletéhez szinte törvényszerűen hozzátartozik, hogy az évtizedek, évszázadok sok-sok névtelen csodálója közül újra meg újra akad olyan, aki — az eredeti alkotás bűvöletében — kilép az ismeretlenségből, és új fordításban igyekszik anyanyelvén tolmácsolni a költői alkotás varázsos ígét. A Kalevala halhatatlanságát éppen ez a korokon és nyelvhatárokon átívelő örök emberi érdeklődés mutatja, amely újabb meg újabb tolmácsolásra készlet.

A Kalevala bűvös világába magukat beleélő magyar tolmácsolók sorához 1969-ben Nagy Kálmán személyében új, az elődökhöz költői beleélésben, nyelvi leleményben méltó fordító csatlakozott. Akkor már évtizedes munkája eredményeként teljesen elkészült Kalevala-fordításából Nagy Kálmán előbb csak részleteket tett közzé, míg végre most megjelent egészében az új Kalevala-fordítás. A fényes villanással feltűnt és tragikus hirtelenséggel ellobbant fiatal életnek nem egyetlen, de kétségtelenül legkiemelkedőbb teljesítménye éppen ez a teljes magyar Kalevala. Akik közel állottak hozzá, látták, tudták, milyen lázas lobogásban égett a fordító az évek hosszú során át végzett munka ideje alatt. E lobogás tette őt képessé arra, hogy a Kalevala eredeti szövegéhez filológiai hűségben, költői formaérzék tekintetében és népi hangban-stilusban az eredetivel azonértékű magyar Kalevalát teremtsen, és nyújtson át nekünk. Nagy-nagy költői-nyelvi teljesítménye után alighogy felvillant, utolsót is lobbant e rendkívüli lélek, de úgy, hogy fordításával halhatatlanságot biztosított magának a Kalevalát sok nyelven tolmácsolók tekintélyes sorában.

A KÉTFÉLE MŰVELTSÉG

Sokkal nehezebbnek tartom a kétféle műveltség kérdését, semhogy magam önként hozzáfognék ennek ilyen futó vizsgálatához, ha nem állította volna elém kedves tanárom, Tavaszgy Sándor mint szerkesztő feladatként azt, hogy a népi és az ún. magasműveltségnek egymáshoz való viszonyát tisztázzam. Nemcsak azért tartom nehéznek e tétel megoldását, mert ezt végeredményében nem is annyira a magamfajta népiség-kérdésekkel foglalkozó, mint inkább az alapos filozófiai műveltségű szakember feladatának tartom, hanem azért is, mivel e tétel sokszorosán szétágazó voltában szoros összefüggésben van azzal az egészen általános jellegű, világnézeti kérdéssel, hogy egyáltalában mit tartunk műveltségnek, mi szerintünk a műveltség célja, rendeltetése, és végül: lehet-e a műveltség egészét és egészségét ilyenszerű kettéosztással veszélyeztetni, vagy lehet-e egyáltalában kétféle műveltségről beszélni?! Amennyiben a műveltségről vallott felfogásunk olyan, hogy két, esetleg többféle műveltségről beszélhetünk, csak akkor vizsgálhatjuk e műveltségfajták egymással megegyező és egymástól elütő sajátosságát, a közöttük levő egészséges vagy egészségtelen viszonyt.

Ha egészen általánosan akarnók értelmezni a műveltség fogalmát, azt mondhatnók: a műveltség az ember szellemi és ettől irányított testi tevékenységéből származó szellemi és anyagi javainak összege; a javaknak a célja, rendeltetése pedig az, hogy az ember anyagi és szellemi életét gazdagítsa, emelje. Természetesen hogy e szellemi és anyagi javakat kialakító ember mit tart élete céljának, eszményének, aszerint változik, módosul annak a kifejezésnek tartalma, amelyben a műveltség céljaként „az ember anyagi és szellemi életének gazdagítását” jelöltem meg. Világos azonban ebből az is, hogy a műveltség mindig bizonyos külső, anyagi meghatározottságoknak és belső, lelki adottságoknak az eredménye, hiszen a termelt műveltségjavak az embernek a külső viszonyoktól függő anyagi életét és a belső lelki-alkatától meghatározott szellemi világát hivatottak gaz-

dagítani, emelni. A műveltség tehát kétségtelenül függ a külső, földrajzi, gazdasági, testalkati adottságoktól is, és minthogy ezek a nagy általánosságban anyagiaknak nevezhető sajátságok, mint az ember anyagi életének alapjai, befolyásolják az ember szellemi életét is, így a környezet és az ebből folyó életmód tagadhatatlanul hatással van nemcsak a kialakuló anyagi, de a szellemi műveltségre is.

A mi tételünkre ezekből az általános megállapításokból csak annyi tartozik, hogy különböző életviszonyok különböző műveltségfajtákat hozhatnak és hoznak létre még egy fajon, egy nemzeten belül is. Ugyanazon nemzettest szellemiségi, gyári munkás vagy östermelő egyedeinek más-más környezete, elfoglaltsága és ezzel járó anyagi meg szellemi élete feltétlenül elütő szint kap, és ha erre van ereje, elütő műveltséget termel. Minél zártabb életkörülmények között alakulhat és nőhet ez a műveltség, mentől kevesebb külső, idegen hatásnak van alávetve, vagy legalábbis mennél több idő áll rendelkezésre e hatásokat magához, a maga egyéniségéhez alakítani, annál sajátosabb, antól egyénibb vonásokat vehetünk észre az így keletkező műveltség arculatán, viszont minél nyiltabbak egy közösség anyagi és szellemi életének kapui valamely más, tőle elütő műveltségjavakkal élő közösség felé, annál biztosabb e javaknak a kérdéses műveltségre való hatása révén e műveltség nemzeti szempontból való elszíntelenedése. Minthogy pedig valamely népnek elsősorban az ősfoglalkozásokat (a kezdetleges halászat, vadászat, földművelés) és háziipart folytató rétege az, amely a legújabb időkig leginkább élhette a maga zárt egyéni műveltségi életét, nem kétséges, hogy ez a réteg volt az, amely sajátosabban megőrizhetett a maga anyagi és szellemi műveltségében olyan elemeket, amelyeknek egésze egy nép szervesen fejlődött, ősi népi-nemzeti műveltségéből természetesen alakult, viszonylag külső befolyásoktól mentes műveltségnek tekinthető. Innen van az, hogy a városlakó és főleg itt is a szellemiségi műveltsége mindig sokkal kevésbé nemzeti vonásokat hordozó, sokkal nemzetközibb, mint az előbb említett rétegé. Az itt kifejlődött magasabb, de sok vonatkozásban egyáltalában nem magasabbrendű anyagi és szellemi igé-

nyek nemzeti szempontból sokkal kevésbé színezik a kialakuló műveltséget, mint a népi műveltség esetében. A népi műveltség tehát valóban különbözik a várositól, és különbözik ennek legtisztultabb formájától, az ún. magasműveltségtől is.

Aki azonban mindebből arra a következtetésre jut, hogy tehát a gyökerében nemzetibb, sajátosabb népi műveltség minden részlete ma nemzeti szempontból egyben értékesebb is, nagyon szélsőséges következtetéseket von le a megállapításokból. Elég erre csak egy-két példát mondanom. A magyar népi műveltség szellemi anyagának például kétségtelenül részét képezte az a nagyjában sámáninak nevezhető ösvallás is, amelynek halvány töredékei hiedelmek, szokások és cselekvények alakjában meghúzódva még ma is élnek a népi műveltségben. Világos azonban, hogy lehetetlen a hajdan virágzó, kétségtelenül sajátosan nemzeti sámánkodást, vagy akár annak csak ma élő hiedelemtöredékeit is szellemi műveltségünkbe belementeni. A nemezsátor is megvédte őseinket az időjárás viszontagságaitól, de nem nagyon hiszem, hogy valaki a kifejlesztendő népi-nemzeti műveltség anyagi életünket érdeklő eszményeinek kitűzése során addig menne el, hogy újra e kezdetleges lakóhely után áhítoznék, főként nem — a maga használatára. Az ősi elemeket hordozó népi műveltségben tehát nem minden részlet megfelelő és követendő a mi más színvonalú anyagi életviszonyaink és ugyancsak más lelki szükségleteink között, és így nem minden részlet mentendő át belőle és építendő bele az egészséges, új műveltség épületébe. Aki valamit csak azért, mert népi, mindjárt más eredetű műveltségelemnél értékesebbnek is vél, az áru-
lást követ el saját népe, nemzete jövője ellen, mert e jövő eszménye nem lehet egészen más, sok tekintetben kezdetlegesebb anyagi és szellemi körülmények között élt törzscsoportok műveltségének gondolkodás nélküli átvétele.

Ha valaki tudná, ismerné az én álláspontomat a népi műveltség kérdésében, egy pillanatra sem gyanúsíthatna azzal, ami így talán önkéntelenül is belevillan agyába, hogy ti. magam e következtetéssel elárultam a sokak által titokzatosan tartalmatlan szólásokban gyakran hasz-

nált „népi gondolatot“. Aki azonban az itt előbb kifejtett gondolatsort követve, e megállapítások velejére néz, láthatja, hogy magam éppen ezt a „népi gondolatot“ akarom féltőn féltve megőrizni és megvédeni minden olyan hamis tartalomtól, amely „magas műveltségünk“-ben való érvényesülését eleve is lehetetlenné teszi. Szerintem minden egészséges nemzeti magasműveltségnek a népi műveltségből kell kiindulnia és gyökereivel e műveltségbe kell kapaszkodnia még akkor is, mikor ez már nem él ugyan, de a kutatók, gyűjtők hagyománymentő és a tudósok rendszerező munkája révén megmentett tárgyak, leírt szövegek, felvett és lejegyzett dallamok meg egyebek alakjában még előttünk áll. Megvalósult példákból kiindulva igazi nemzetnek csak azt tartom, amely első, elengedhetetlen lépésének a maga népi műveltségének minél tökéletesebb megismerését tekinti, és csak e műveltség mentől bensőségebb megismerése után tesz tudatosan lépéseket sajátos magasműveltsége kialakítására. Ha pedig ez műveltségkölcsonök útján már úgy-ahogy kialakult, felülvizsgálja e tőle többé-kevésbé idegen elemekkel telt műveltséget, és a maga jól felfogott érdekében igyekszik mennél tudatosabban a népi műveltség még élő és felszívásra érdemes elemeit, sőt a már régen kihalt, de valamiképp elraktározott sajátságokat is a magasműveltségébe átmenteni.

Nem olyan tehát a viszony a népi műveltség és a magasműveltség között, mint amilyennek azt a múlt század romantikus-népies iránya elképzelte és a századvég népieskedése igyekezett megvalósítani, hogy ti. a népi műveltség „megnemesítése“ jelenti az igazi nemzeti magasműveltséget, mert hiszen ha e műveltség eredetileg is nem viselte magán a nép szellemének nemesebb vonásait, megnemesíteni aligha lehet és aligha érdemes. Maradandó és szép épületet csak jó anyagból: kőből vagy gránitból lehet építeni. Az egészséges nemzeti magasműveltség nem a népi műveltség „megnemesített“ műveltségjavainak összege. Az afféle „megnemesítés“ legtöbbször olyanok agyában születik meg, akiknek fogalmuk sincs a „kezdetleges“ népi műveltség igazi tartalmának még a körvonalairól sem.

Az ilyenféle gondolatoktól kijózanodva, következetesen nem akkor leszünk, ha az eddigi balfogásokon elkedvetlenedve lemondunk a népi és az ún. magasműveltség óhajtott és reménylett egészséges viszonyának kialakításáról, hanem akkor, ha mindent megteszünk történelmi és jelenlegi népi életünk megismerésére, azután pedig józan fővel bírálva meg a gyűjtött vagy más úton megismert műveltségjavakat, arra igyekszünk, hogy ezeket műveltségünk alapvető, szerves részévé tegyük. Ezen a ponton hihetetlenül keveset tettünk. Pedig, hogy milyen eredménnyel kecsegtet az efféle lépés, arra jó példa az „Ifjú Erdély“ népi dalokból álló kiadványa, «A mi dalaink»; az immár harmadik kiadásban is elfogyóban van, és már eddig is szinte elképzelhetetlenül sokat tett különösen ifjabb nemzedékünk zenei műveltségének nemzeti-népi irányban való átalakítása érdekében. A népi műveltség értékeinek más terén is hasonló szerep juthat műveltségi életünk teljes átalakításában. Ez az út könnyű is és nehéz is. Könnyű az olyan léleknek, aki feltétlenül belátta azt, hogy az emberiség színpadán külön helyet csak a népi értékeket megbecsülő, azokat ápoló nemzet kaphat, a többi elmerül, belevész a népség-katonaság szürke tömegébe. Önérzete csak annak a nemzetnek lehet, a magabizás csak abban a népben erősödhetik meg, amely nemcsak tömegével, hanem a maga külön színeivel, vonásaival teszi értékesebbé azt az egyetemes emberi műveltséget, amely elől maga, mint az emberi közösség tagja, nem zárkozhatik el. Az így kialakuló magasműveltség részese számára tehát sohasem lehet kétséges az, mit jelent a népi műveltség. Ezt: nélkülözhetetlen tápláló gyökereket, frissítő életerőt a gazdagabb, emberibb nemzeti magasműveltség számára.

A NÉPISÉG JELENTŐSÉGE ÉS HATÁRA MŰVELŐDÉSUNKBEN

1

Mostanában nem szokatlan és nem ritka dolog, hogy az ember eszmecsere vagy olvasás közben a népiség fogalmával találkozik. A múltkoriban egy előadássorozattal kapcsolatban meg éppen élém is tüzték ezt a kérdést. Mikor az előadások sorrendjéről kiadott tájékoztatót kezembe vettem, saját előadásom címében (A népiség jelentősége és hatása a művelődésben) egy sajtóhiba tűnt szemembe. Később aztán, mikor a kitűzött kérdésre vonatkozó gondolataimat összeszededgettem és elrendeztettem, arra is rájöttem, hogy egyébként sem fogalmazták meg eléggé pontosan előadásom címét. Éppen ezért a fentebb jelzett címben egy sajtóhiba-helyesbitést és egy nagyon kicsinynek, jelentéktelennek látszó, de a felvett kérdés szempontjából lényegbevágó kiegészítést kellett tennem. Így került e tanulmány címébe a *hatása* szó helyett *határa* és így javítottam ki a *művelődésben* határozót *művelődésünkben* alakra. Azért kell felhívnom a figyelmet erre a két fontoskodónak és pontoskodónak látszó javításra, mert így a kérdésre vonatkozó álláspontomat némiképp már eleve is körvonalazom és meghatározom. Feladatom ezután tehát nyilvánvalóan az, hogy a cím központjában álló népiség fogalmát világítsam meg és e fogalom műveltségi életünkben való érvényesülésének, hatóerejének szerintem kívánatos határát vonjam meg. Maga a kiegészítés nem jelenti azt, hogy ez a csak saját műveltségünk területére korlátozódó szellemi határmegállapítás pusztán nemzetieskedés, magyarokodás, vagy másfelől szerénykedő kitérés lenne a kérdéskör egyetemesebb szempontú vizsgálata előtt. Az ilyenféle vádak ellen védekezve, két megállapítást mondhatnék. Először is: nekem megingathatatlan meggyőződésem az, hogy a legnemzetieskedőbbnek látszó kérdésfelvetést is csak akkor lehet a nemzetieskedés vádjával illetni, ha a kérdés vizsgálója nem látja tételének az egyetemes emberi műveltséggel való összefüggéseit. Másodszor azzal

érvelhetek, hogy a kérdésnek látszólag szűkebb korlátok és szempontok közé való szorítása nem szerénykedésből, hanem szellemi gazdagosságból származik. Saját művelődésünk területén kutatva, ilyen rövid idő alatt talán megbízhatóbb és pontosabb eredményre juthatunk, mint ha a kérdést a maga megmérhetetlen sokrétűségében, az általános emberi művelődéssel való vonatkozásában vizsgáljuk. Ha csakugyan nem nemzetieskedés a cél, ha nem elfogult magunkra nézés a vizsgálat, az itt kifejtendő gondolatoknak, bármennyire csak egy művelődésre, saját művelődésünkre vonatkoznak is, általánosabb érvényűeknek, az egyetemes emberi műveltséghez kapcsolódóknak kell lenniök.

2

Magának a népiség fogalmának meghatározása nem éppen könnyű dolog. Minthogy a címben már előre jeleztem, hogy a népiségnek a nemzeti művelődésben megállapítható jelentőségét, érvényesülésének határait igyekszem tisztázni, ezzel kizártam minden olyan lehetőséget, amely e fogalomnak pusztán vérségi, vagy általában faji színezetet adhatna. A népiség fogalmát lehet így is és még nagyon sokféleképpen értelmezni, de az ilyenféle értelmezés érdekében sietek megjegyezni, hogy magam itt ez esetben a népiség fogalmán bizonyos műveltségtartalmat értek.

Nehéznek kellett mondanom a népiség fogalmának meghatározását már azért is, mert éppen divatossága miatt a legtöbben, nem értve meg e fogalom, igazi, komoly tartalmát, a tévképzetek egész sorát tapasztották és tapasztják ezután is hozzá. Világos, hogy a fogalom a népre, azaz a nemzettestnek a városias, „úri“ könyvműveltségtől a legújabb időkig egyáltalában nem, illetőleg csak nagyon felületesen érintett részére vonatkozik. A népiségnek mint műveltségi fogalomnak tartalmi meghatározását csak akkor kísérelhetjük meg, ha általában a műveltség keletkezésének folyamatát ismerjük. Bármilyen egyszerű külső körülmények és belső lelki igények között is tengődik valamely kisebb vagy nagyobb

emberi csoport, életfolytatásának megkönnyítése, sikeressége szempontjából öntudatlanul is szükségét érzi annak, hogy az anyagi és — bármilyen kezdetleges fokon is — lelki világára vonatkozólag bizonyos ismereteket halmozzon fel. E kezdetben egyes megfigyelésekből álló, inkább anyagi természetű tapasztalásokra szorító ismeretelemek már egy bizonyos műveltség kialakulását, meglétét jelentik. Bármennyire egyéniek is eredetileg e műveltség részei, a közös „használatban“ idővel közösségi jellegűvé, egységes népi műveltséggé válnak. Az így keletkező műveltség nemcsak a közösségi élet addigi eredménye, de ha a műveltség maga egészséges, ez élet további sikerességének, előhaladásának feltétele is. E műveltség tartalmát bizonyos külső anyagi tényezők és belső lelki adottságok határozzák meg; maga a műveltség is a külső viszonyoktól függő anyagi életet és a belső lelkiállattól meghatározott szellemi életet hivatott gazdagítani. A kialakuló műveltség milyensége tehát feltétlenül függ azoktól a külső körülményektől, amelyek között a műveltség kifejlődhetik; függ a műveltséget kialakító népcsoport testalkati, földrajzi, gazdasági, foglalkozásbeli adottságaitól. A különböző földrajzi, gazdasági és foglalkozásbeli viszonyok egymástól elütő műveltségfajtákat hozhatnak létre még egy népen, egy nemzetben belül is. Amíg egy nép földrajzilag egységes, a csoport életmódjában nagyobb eltérések nincsenek, a keletkező műveltség is egységes közösségi kincs. Mihelyst a nép életviszonyaiban változások állanak be, foglalkozás tekintetében tagolódik és benne gazdaságilag is végletekbe csapó különbségek keletkeznek, megbomlik az egységes népi műveltség képe is. Általános megfigyelés az, hogy például ugyanazon nemzettest szellemiségi, gyári munkás vagy östermeléssel foglalkozó egyedeinek környezet- és elfoglaltságbeli különbsége más-más anyagi és szellemi műveltséghez való tartozást jelent.

Minél zártabb életkörülmények között alakulhat és nőhet valamely műveltség, minél kevesebb külső, idegen hatásnak van alávetve, vagy legalábbis minél több idő áll rendelkezésére e hatásokat magához, a maga egyéniségéhez alakítani, annál sajátosabb, egyénibb vonásokat vehetünk észre az így keletkező műveltség arculatán. Vi-

szont minél nyiltabbak egy közösség szellemi és anyagi életének kapui valamely más, tőle elütő műveltségjavakkal élő közösség felé, annál biztosabban e javoknak a kérdéses műveltségre való hatása révén e műveltség nemzeti szempontból való elszintelenedése. Minthogy pedig valamely népnek elsősorban az ösfoglalkozásokat (a kezdetleges halászat, vadászat, földművelés) és a háziipart folytató rétege az, amely a legújabb időkig leginkább élhette a maga viszonylag zárt, egyéni műveltségi életét, nem kétséges, hogy ez a réteg volt az, amely sajátosabban megőrizhetett a maga anyagi és szellemi műveltségében olyan elemeket, amelyeknek egésze egy nép szervesen fejlődött, ősi népi-nemzeti műveltségéből természetesen alakult, viszonylag külső befolyásoktól mentes műveltségnek tekinthető. Innen van az, hogy a városlakó és főleg itt is a szellemiség műveltsége mindig sokkal kevésbé nemzeti vonásokat hordozó, sokkal nemzetközibb, mint az előbb említett rétegé.

Mikor a népiség fogalmáról művelődéspolitikai vonatkozásban beszélünk, mindig a nemzeti műveltségnek arra a felére utalunk, amelyet a nép fejlesztett ki, illetőleg ennek felülről leszálló egyes elemeit a nép alakította, hasonította magához és tette sajátosan népi-nemzetivé. Mert alig lehet kétséges, hogy egy nemzet műveltségének legősibb vonásait legcsökönyösebb ragaszkodással éppen az a réteg őrzi, amely földhözköttetten, a szülőföldhöz való kényszerű, görcsös, ösztönös ragaszkodással élte századokon át a maga egyszerű életét.

A főúri, nemesi és polgári rendet sokféle lehetőség csábította, az újszerű, az idegen utáni vágyak serege űzte, hajtotta, kavarta, változtatta, a nép a legújabb időkig évszázadokon át viszonylagosan azonos életkörülmények és -lehetőségek között minden lényegesebb változás nélkül, állandóbb összetételű társadalmi és műveltségképző valóság maradt, mint a nemzet többi társadalmi rétege. Ha a népiségről művelődéspolitikai viszonylatban beszélünk, a nemzettestnek erre a számbelileg is jelentős részére utalunk; a népi s é g fogalma ebben a vonatkozásban a népi műveltséget jelenti, azaz a nép szellemi és ettől irányított testi tevékenységéből származó szellemi és anyagi javainak összegét. A népi

műveltség már az előbb részletezett okok miatt sem azonos és nem is lehet azonos a szellemiségnek más viszonyok között kialakult nemzeti „magasműveltségé”-vel, hiszen e műveltség tágabb körvonalú, mondhatnók, nemzetközibb, általánosabb műveltségi képlet, mint amilyen a népi „mélyműveltség”. Mégis alacsonyabbrangúnak csak az nevezheti a népi műveltséget, akinek a különleges nemzeti jellemvonások iránt semmi érzéke nincs. A nemzeti magasműveltség és a népi műveltség között olyan szerű a viszony, mint a népnyelv és az irodalmi nyelv között.

Mert nem feledhető el az, hogy a népi műveltség elemei a nemzettel legállandóbb jellegű részének évszázados, sőt évezredes értékei. Sok példát lehetne erre idézni. Mikor a moldvai csángók között jártam, különleges gyönyörűség volt a középkori kódexek nyelvét négy-öt évszázaddal később élő emberi ajkáról hallani. A bukovinai székely telepések párnacsúpjain ugyanazokat a mintákat láttam, mint a Mezőség legeldugottabb falujában szerzett kézimunkákon. A legősibb magyar dallamok a legtávolabbi szélekről kerültek elő. Sohasem felejttem el, hogy egy alkalommal egyik zenetörténészünk, Szabolcsi Bence parasztdalok zongorázása közben néhány csüördögölőszerű, ropogós ütemű dallamot játszott. Csak mikor hiába találgattuk, hogy honnan, a dallamterület melyik részéről valók e dallamok, akkor vallotta be egyikről, hogy bizony az — cseremiszi, és a többitől, hogy azok még sokkal távolibb, keleti rokonnép dallamkincséhez tartoznak. Díszítőművészetünkben, népviseletünkben, építkezésünkben, a népnek a gazdasági életre vonatkozó tudás-tárházában ősi magyar jellemvonások és hiedelemelemek raktározódtak el: régi műveltségünk töredékei. Erre a régi alapra rakódtak azután reá műveltségünknek újabb, nem egyszer idegen eredetű elemei. De ezek az elemek is olyan érdekesen, olyan sajátosan megváltoztak, népünk lelkületéhez simultak, hogy csak a tudományos kutatás tudja kimutatni ezeknek az elemeknek külső származását. Ma már tudományos közhely például az, hogy az összes történelmi stílusok rányomták bélyegüket népi nagyépítkezésünkre. Egyházi-népi nagyépítkezésünkben a román, gót, reneszánsz és barokk stí-

lus elemei különös egységben fonódnak össze, másulnak meg és alakulnak át népünk mesterkedése révén. Itt egy templomkapu, ott egy karzatfaragvány vagy -festmény, odébb egy-egy székelykapun kanyargózó virágfüzér vagy féloszlop-csőkevény, és még ki tudja mi emlékeztet arra, hogy a történeti stílusok miképpen találtak utat a népi lélekhez, miképpen szívódtak fel, ivakodtak bele a népi műveltségbe és alakultak e lélek különleges, egészséges ízlésvilágához. De az ízlésvilág népi maradt és magyar ugyanakkor, amikor elég tudattalan bátorság volt benne, hogy európaivá és keresztyénné fejlődjék. A magyar népi műveltség európai jelentősége éppen abban áll, hogy a nyugati műveltségi hatások áramlása a mi népi műveltségünk legkeletibb határán torpant meg, illetőleg a mi közvetítésünkkel szüremkedett tovább.

Művelődési szempontból a magyar népiség fogalma tehát sajátos ötvözetet jelent: ősi keleti, pogánykori műveltségelemeknek régi és újabb európai és keresztyén elemekkel való olyan összeszőződését, vegyülését, amely szövedékben és vegyületben a külön színek és sajátságok szétválaszthatatlan egységbe fonódva, új népi műveltség-fajtaját jelentenek.

3

Aki a népiségnek ilyen értelmezését keresi és találja meg, az előtt nem lehet kétséges az sem, hogy a népiségnek mint műveltségi tartalomnak az egységes nemzeti művelődésben állandóan működő, alapszint adó gyökérerőként kell érvényesülnie. Mert nem lenne-e badarság egy olyan műveltséget elvetnünk, amely népünk körében, hogy úgy mondjam, természetesen, minden külső kényszer nélkül évezredek át alakult ki?! Nem lenne-e népi nemzeti erőink megtagadása az, ha nyelvünk, gondolkodásunk, művészetünk és az élet annyi más szellemi és anyagi megnyilatkozásában elhanyagolnók alapul lerakni azokat az elemeket, amelyek nekünk, műveltségünknek külön egyéniséget, sajátos vonásokat adhatnak?!

Az itt kifejtettek nemcsak a népiség fogalmának általános meghatározását adják, de magukban rejtik már azt

a feleletet is, amely a népiségnek nemzeti művelődésünkben való érvényesülésére vonatkozik. Mert amennyire feltétlenül kívánatos az, hogy a népiség, a népi műveltség a nemzet egyetemesebb műveltségének alapja, állandó meghatározója és színezője legyen, éppen annyira elutasíthatatlan feladat az, hogy megvonjuk a népiség kívánatos hatókörének, határának szélső vonalait. E határmegállapítás nem elméleti, hanem inkább gyakorlati szempontból fontos, mert az itt adott feleletől függ a népi műveltség iránti magatartásunk. A határmegvonás kérdésére nagy általánosságban, elméletben könnyen feleletet adhatunk. A népiségből, azaz a népi műveltségből érvényesülnie kellene műveltségünkben is mindannak, ami jelenlegi anyagi életformáinkkal, szellemi, lelki vonatkozásban pedig humanista világszemléletünkkel nem áll ellentétben. Az „érvényesülnie kellene“ kifejezés éppen arra az egészségtelen helyzetre és arra az érthetetlen közömbösségre akar ítéletesen utalni, amely népi értékeink megismerése, megbecsülése tekintetében mutatkozik. Nyilvánvaló, hogy lehetetlen megvonnunk a népiségnek egyetemesebb, nemzeti műveltségünk felé a határát mindaddig, míg a népiség tartalmát nem ismerjük. Az első feladat tehát a népiség kutatása, megismerése volna. Bármennyire is csak kegyes óhaj és jámbor szándék ez, bármennyire is elhanyagolt, különösen itt közöttünk a népi műveltség kutatása, megismerése, már az eddig felhalmozódott anyagból is látható, hogy ez értékek felé nem merev határokat, légmentes elkülönítő falakat kell vonnunk, hanem éppen érdeklődéssel kell fordulnunk feléjük. Hogy az ilyen érdeklődés egyetemes nemzeti műveltségünk megújulása szempontjából is milyen jelentőségű, azt egy serkentő és egy elszomorító példával igazolhatjuk. Alig fél évtizede például, lelkes ifjúsági vezetők belátták, hogy népi dallamkincsünkben milyen értékek lappanganak kiaknázatlanul, és ma már e belátás nyomában keletkezett dallamkiadványok megkezdték átalakító hatásukat. Vannak még sokan, talán egészségtelenül is sokan, akiknek füle süket ehhez az „egyhangú koldus-zené“-hez, mégis úgy

látszik, hogy zenei ízlésünk feltétlenül átalakulás, megújulás előtt áll, sőt részben már át is alakult, meg is újult. Erdélyi gyermek- és ifjúsági karok viszik szét azokat a dalokat, amelyeknek szépségében rejlő nagyszerűségére zenei életünk hivatalosai és félhivatalosai közül sokan még ma is értetlenül figyelnek. De a győzelem, az érvényesülés nem kétséges, hiszen itt is áll az „ifjú szívekben élek“ elv. Míg a zenei ízlés egészséges népi-nemzeti megújódása a legjobb úton halad, vannak olyan területek, ahol a népiség érvényesülése, „felkarolása“ több kárral, mint haszonnal jár. Többszöri fellángolás után a népművészetünk iránti érdeklődés az első világháború után ismét erőre kapott. Népművészeti kiállítások, háziipart felkaroló szövetkezetek fáradoztak csillogó népművészeti értékeink megkedveltetése érdekében. Hogy e fáradozás nem mindig volt önzetlen, azzal kevés bajunk volna, hiszen „minden munkás méltó a maga jutalmára“. De azt, hogy háziipart és „népi“ kézimunkát pártfogoltak és „fejlesztettek“ olyanok, akiknek e téren nem voltak kellő ismereteik, ezt erősen kifogásolhatjuk. E népművészeti divatnak csak itt közöttünk is sikerült már eddig ellaposítania, meghamisítania két legpompásabb népművészeti területünknek, Kalotaszegnek és Torockónak csodálatos díszítő művészetét; ugyanakkor eredményesen fertőzte meg a városlakóknak a népi kézimunkáról alkotott felfogását. A kelim, necc (vigyázat, nem a régi rece!), toledó, riseliő és tudj' isten milyen divat után és mellett kisarjadzott most egy még szörnyűbb: a népies kézimunka divatja. E divatnak hódolók részben a maguk feje, részben divatszalonok „hivatásos“ tervezői után indulva, elképesztő „népies“ kézimunkákkal lepik meg és ejtik bámulatba az embert. Az újonnan teremtetett nyárspolgári-népies kézimunka szörnyszülőttei láttán az egészséges ízlésű ember csak az ízléstelenség megnyilvánulási formáinak meglepő változatosságán elmélkedhetik. Az olyan egészséges ízlésről tanúskodó művészi háziipar-felélesztő kísérletek, mint amilyenre jó példa a csíki festékes feltámasztása, valóban a szabályerősítő kivételek közé tartoznak.

Távol állunk tehát attól, hogy a népiség érvényesüléséről mint szélsőségesen fenyegető túlzásról kelljen beszélnünk, és emiatt műveltségünket veszedelemben lássuk forogni. Egyelőre csak a népiség helytelen értelmezése jelent szinte helyrehozhatatlan veszélyt. Hogy egyszer mindenkorra elkerüljük egyfelől a túlzást, másfelől az efféle veszedelmet, annak egyetlenegy módja van. Biztos nevelési eszményű intézményeinknek és közösségeinknek kell kezükbe venniök a népi műveltség megismerésének és műveltségünkben való érvényesítésének ügyét. Milyen lehetetlen állapot is ez a mai. Tanítóképzeinkben, középiskoláinkban csak elvétve hall a növények népi műveltségünkről, akkor is sokszor nagyon elmentéses véleményeket. Északon a népi-nemzeti műveltség kérdésében hihetetlenül öntudatos finnság a nevelők, a tanítók, tanárok és lelkészek néprajzi felkészítésével mindent megtesz a sajátosan nemzeti műveltségértékek öntudatosítása érdekében, nálunk az ilyen magatartás sürgetője csak meg nem értéssel találkozik. Hiába hangoztatjuk e kérdésben, a népi műveltség kérdésében való egészséges és egységes állásfoglalás szükségességét, hiába mutatunk rá arra, hogy a népi műveltségértékeket is szervesen bele kell illeszteniünk nevelésünk, tanításunk rendszerébe, alapvető, gyökeres, gyakorlati kezdeményezést e tekintetben eddig még nem láttunk. Meg kell elégednünk tessék-lássék megoldásokkal, sőt legtöbbször a kérdés tanulmányozásának ígéretével. Az eredmény aztán nyilvánvalóan csak a mai szomorú állapot lehet. Pedig ha csak egy kissé öntudatosan gondolkodnánk a műveltségi kérdésekben, különösnek kellene tartanunk, hogy egy középiskolából kikerülő diák, egy népnevelőnek induló tanító, egy parasztságunk lelki vezetőjének készülő fiatal pap többet tud példának okáért az asszír-babilóniai, az egyiptomi, a hindu, vagy ki tudja milyen műveltségről, mint a saját nemzete nagy részét kitevő parasztság termelte műveltségértékekről. Nem túlzás, nem sötéten látás, de fájdalmas valóság az, hogy éppen nevelésünk, tanításunk e nagy hiányossága miatt tanáraink, lelkészeink, tanítóink döbbenetesen tájékozatlanok a né-

piség alapvető kérdéseiben. Ezért aztán megszokásból fogadnak el ocsút és csepűt, előítéletből hajítnak szemétre színbúzáat. Hogy ennek nem így kellene lennie, hogy ez egészségtelen állapot, az nem lehet kétséges senki előtt sem.

Forgassuk csak végig elemista és középiskolás tankönyveinket, nézzük meg tanítóink, tanáraink felkészültségét népi műveltségünk ismerete terén, és akkor megdöbbentő jelenségekkel találkozunk. Gyermekeink nem látnak népi tárgyú képeskönyveket, nem tanulnak népi gyermekdalokat, nem hallanak saját népünk teremtő erejéről tanúskodó népmeséket, mondákat. Helyettük Micky-Mous-os, Sicc úrfi-s sületlen képanyag, esetleg vicc- és idegen mesevilág ragadja őket távoli, messzi, legtöbbször nemzetközien ostoba világok felé, ahonnan a visszapillantás csak lenéző lehet, a visszatérés pedig ritka, mert ilyen nevelés a léleknek egyik alapvető készségét, az ízlést gyökereiben fertőzte meg.

A múltkorában egy román elemi iskolás ábécés- és dalos-könyv került a kezembe. A gyermek lelki világához illő, képzeletkeltően színes, ízléses rajzokban viszi a könyv a gyermek elé a népi élet egyszerű világát. Szomorúan gondoltam a mi tankönyveinkre, melyek tartalomban, szellemben és külső kiállításban is összehasonlíthatatlanul messze állanak azoktól a tankönyvektől, amelyek a román gyerekeket gyönyörkedtetik. Helyes felismerése az állami nevelésnek, hogy a népi műveltséggel már az óvodától kezdődőleg át kell itatni a gyermeki lelket. A növendéknek egyre bővülő tudáskincsébe szervesen bele kell épülnie a népi műveltségnek az óvoda, elemi, közép- és főiskola fokozatain. Ha iskoláinkból és intézeteinkből olyan nemzedékek kerülnek ki, amelyeknek tanítóink és tanáraink meggyőződéssel és szeretettel mutatták meg népi hagyományaink értékeit, megteremtődött az a lelki alapmagatartás, amely képessé tehet bennünket a népiség értékeinek megbecsülésére. Mint ahogy egy-egy emberi arc annál szebbé, kedvesebbé válik, minél többször látjuk, éppen úgy népi értékeink is a megismerés és megszokás révén válnak igazán sajátunkká. A népiség megismerése azzal a nagy haszonnal jár, hogy öntudatosítja bennünk értékeink összefüggő

rendszerét és szembeállítja mindazt, ami tőle idegen. Minthogy e folyamat eredményessége az ízlés nevelése nélkül elképzelhetetlen, saját értékeink megismerése nem nemzeti elfogultságra vezet, hanem a más népek műveltségében levő értékek megbecsülésére is. Erről mindenki meggyőződhet, aki számára saját nemzeti műveltségének megismerése fontos dolog. Mennyivel nagyobb gyönyörűséggel nézi a román háziszöttesek gazdagságát, a templomi képek, ikonok keleties ragyogásait, hallgatja a dalok bús vontatottságát vagy pattogó vidámságát az, aki ismeri a magyar kézimunka gazdag világát, a templomi karzatfestmények különös szépségeit, a parasztdalok érzelemvilágának finom hangulatrezdüléseit is. A népi műveltség megismerése a népek egymás iránti megbecsülését készíti elő.

Nemcsak egyénien nemzeti érdek tehát a népiség érvényesítése a nemzeti műveltségben, hanem egyetemes emberi kötelesség is. Az emberi műveltség egyetemes mezején külön hely csak a saját népi értékeit megbecsülő, ápoló nemzetnek van, a többi beleolvad a mező fakó egyhangúságába. Minden önérzetes népnek arra kell törekednie, hogy a maga külön színeivel, egyéni vonásaival tarkítsa az emberi műveltség egyetemes képét. E törekvés előfeltétele azonban az, hogy magunk elismerjük a népiség jelentőségét nemzeti magasműveltségünk szempontjából. Népünk jelentős részének műveltségkincse kér érvényesülést úgy, hogy maga nélkülözhetetlen gyökeret, állandóan működő újíto erőt akar jelenteni egy gazdagabb, egyénibb és emberibb nemzeti műveltség kialakításában.

Csak három szócška, de bennök milyen ígéretes, reménykedtető vallomás. Egy kis füzetke címe: „A mi dalaink“. Ennyi és nem több. A füzetben pedig hetvenegy rövidke dal. Ahogy ezeket a dalokat most itt nézegetem, ahogy az ismerősebbjeit újra meg újra el-eldúdolom, elgondolom, hogy mégiscsak igen-igen megváltozott, még egy évtized alatt is nagyot fordult e hegyes-völgyes hazában a világ. Ezekben a dalokban nincsen szó megtört szívekről, ezüst tükrös kávéházakról, nem találkozunk bennök a síron nyiladozó kék nefelejccsel sem. Nem kerül elénk még annyi más, könnyfacsaró dolog, ami valahogy nagyon idétlenül, de hozzátartozott a mai idősebb nemzedék meg a magunk gyermek- és ifjúkora dalban kifejeződő gondolatvilágához. Akkor, még csak egy évtized előtt is, más gyűjtemény, úgy lehet, vaskosabb dalfüzet elé került volna címként: „A mi dalaink“. És most... Napsütötte rónákról, dombövezte völgyekből és erdőringató hegyekről szedett sokszínű, hamvas virágcsokorként itt állanak előttünk ezek a dalok. És csodálatos, mi most ezeket nevezzük „a mi dalainknak“. Nem „népdalok“ ezek a dalok, vagy talán inkább nem olyan népdalok, amilyenekre általában e nevet vonatkoztatják. Ezek a nép igazi dalai. Parasztdalok.

Egynémelyiknek — csodálatos! — legalább a szövegével már régebben is találkoztunk... „Ahol én elmegyek, még a fák is sírnak...“, „Ímhol kerekedik egy fekete felhő...“ Ezeket mint a népköltészet remekeit állították elénk az iskolában. Dallamukat azonban soha, de soha nem tanították nekünk. A pusztá szövegből lassanként elfakult egy-egy szó, kiesett egy-egy sor. Nem csoda aztán, ha egy időn túl a „bemagolt“ iskolás szöveg kihullott emlékezetünkéből, és a népszínművekből, a dalművekből új, tetszetős szövegeket meg „fűlbemászó“ dalműveket tanultunk. És egyszer csak előállott az a szégyenletes helyzet, hogy a magyar népdalokat, a parasztdalokat senki sem érezte magától távolabb, mint a magyar értelmiség. Mintha torzmosolyú, bolondkodó manók lopakodtak volna be hozzánk éjnek idején és a felej-

tés cseppjeit facsarták volna behunyt szemünkbe és süket fülünkbe ... Mire felébredtünk, egy idegen világ dallamkincsére mint sajátunkra káprázott rá elvakított szemünk, és megigézett fülünkbe egy lényunktől merőben különböző világ zenéje meghitt ismerősként csengett. Egészen természetes volt, hogy ezután az úri duhajkodások mámoros, hazudozó világában fogant dalok legyenek a *mi* dalaink és a cigány cifrázó, lélekbódító hegedűjéből felzendülő dallamok a *mi* zenénk.

„Még tíz esztendeje sincs annak, hogy kirándulásainkon felhangzott a sok induló és a »hallgató« nóták között egy-egy szokatlan, de szívünk szerint hangzó dallam“ — írja *A mi dalaink* előszava. Ma eljutottunk — Istennek hála! — oda, hogy összejöveteleinken, kirándulásainkon már azok a semmibevert parasztdalok csendülnek fel, amelyeket most szerénykedő csokorba kötve az „Ifjú [Erdély]“ nyújt át szűkebb hazánk magyar ifjúságának. Elfogódva olvasom a bevezető sorokat: „Magszerettük ezeket a dalokat. Hogyne, hiszen a mieink. Népünk alkotásai. Azé a népé, amelyiknek ajkáról oly sokszor mi loptuk le szíve igazi dalait sokszor beteges, de mindig idegen dalainkkal.“ Büntudatról és örömről tanúskodó vallomás e néhány sor. A hazulról elkódorgott tékozló fiú atyai házhoz visszavivő boldog vallomása. Egy nemzedék saját értékeire mutató bensőséges bizonyágtétele. Bár minél többünk minél mélyebben értené meg e bizonykodó vallomástevésben rejlő megtartó erőt és nevezné az itt pompázó énekcsokor dalait saját dalainak.

Szeressétek hát és énekeljétek a *mi* dalainkat!

Egyszer valaki beszélt nekem egy olyan népieskedő íróról, aki a Szeged vidéki falusi életből vett rajzában a szegedi nyelvjárás országszerte ismert ö-zését úgy gondolta jellemezni, hogy egyszerűen minden *e* hangot *ö*-vel cserélt fel. Azóta is többször hallottam ilyenféle, sőt még idétlenebb népieskedésről. Ezzel az író, aki a kérdéses rajzot írta, és az olvasó, aki az efféle félcelményt élvezte, csak azt az egyébként is könnyen megállapítható tájékozatlanságot és érzéketlenséget bizonyította be, amely nálunk a népnyelvi kérdések iránti magatartást oly sajátosan jellemzi.

Az imént (1937) olvasott tanulmány szerzője, Csűry Bálint is nagyon fájó művelődéstörténeti tényt állapít meg, mikor a népnyelv iránti mélyebb érdeklődés teljes hiányát kemény szavakkal jellemzi. Bár a tudós Szamosközy István már a XVI. században följegyzti a székely párbeszédés mondathanglejtésnek egyik sajátosságát, és ezzel megteszi az első észrevételt a magyar nyelvjárásokra, a magyar nyelvészet — amely más viszonylatokban európai színvonalon áll — a rendszeresen átgondolt népnyelvkutatás megkezdését sokáig halogatta.

Tanulmányában Csűry végigkíséri a magyar nyelvjáráskutatás történetét. Kiemeli azoknak a munkásságát, akiknek a magyar nyelvjáráskutatás történetében részint elméleti, célkitűző, részint gyakorlati, gyűjtőmunkásságuk jelentős (Balassa József, Simonyi Zsigmond, Erdélyi Lajos, Horger Antal, Gombocz Zoltán és mások). Az elméleti célkitűzések, követelmények ismerete és a gyakorlat közötti óriási ellentét nyomán látjuk igazán jogosnak az író eddig is lappangó, elfojtott elégedetlenségéből fakadó felkiáltását: „A magyar néplélek világa Piripócs volt nekünk, melyhez nem méltóztattunk leereszkedni, vele érintkezésbe lépni, vagy Isten ments! azt tudományos vizsgálat tárgyává tenni.“ (8. l.) „Ezt az érzéketlenséget és közönyösséget a művelt magyar közönség részéről legfájdalmasabban tapasztaljuk a magyar néphagyományok, népnyelv, népzene, népszokások, néphit terén.“ (Uo.) Szinte érthetetlen, hogy míg a sokáig kisebbségi sorsban

elő népek közül például a lengyel, észt és különösen a finn nép érzéke a népnyelvi és általában néprajzi kérdések iránt csodálatosan fejlett volt és ma természetesen még fejlettebb, a magyar közönség nincs tudatában a népnyelv és a vele összefüggésben levő hagyományok fontosságának.

Pedig a népnyelv-tanulmányozás, azonkívül hogy a népi öntudat erősítője, tudományos szempontból szinte végeláthatatlan tanulságokkal kecsegtet. Mert bár a nép nyelve szabadabban, külső kötöttségektől és befolyásoktól mentesebben fejlődik, a néplélek hagyományhoz ragaszkodó jellemvonásánál fogva figyelemreméltó régiségeknek is megőrzője mind a szókincs, mind a régies nyelvtani alakok tekintetében. Ezek után valósággal megdöbbenő az, hogy Erdélyi Lajosnak a többé-kevésbé vagy teljesen ismeretlen magyar nyelvjárásokról 1905-ben összeállított jegyzékéből most, 30 év múltán alig egynéhány nyelvjárásszigetet sorolhatunk a már tanulmányozottak közé. Valóban be kell látnunk azt, amit a szerző is hangsúlyoz, hogy ti. népnyelvünk rendszeres tanulmányozásának megszervezésére ütött a tizenkettedik óra, és féltő, hogy ez a tizenkettedik óra is hamarosan elmúlik. A népnyelv a falusi és városi műveltség kiegyenlítődéésének központi árájában mind többet veszít azokból a jellemvonásokból, amelyeknek feltárása érdekében a tanulmányozás annyira fontos és halaszthatatlan.

De valójában nem az elmulasztottakon való siránkozás, hanem a teendőkre való rámutatás a szerző célja. Ezért tanulmánya második felében a nyelvjáráskutatás módszereit tisztázza. A népnyelv tanulmányozása két fontos, egymással összefüggő munkából áll. Az első a gyűjtés vagy följegyzés, a második a tudományos feldolgozás munkája. A gyűjtőnek, ha eredményes munkát akar végezni, bizonyos nyelvészeti képzettséget kell szereznie, és ezzel együtt megfelelő gyakorlottságot a beszédrészek meg nyelvtani alakok megfigyelésében és lejegyzésében. Gazdag példaanyaggal ad Csúry gyakorlati tanácsokat a gyűjtés folytatására az ún. megfigyelő és tudakozó módszer alkalmazására, egyszóval a népnyelv minden szempontból való megfigyelésének módjaira. A felvilágosításokat a gyakorlott nyelvjáráskutató biztosságával, a

nyelvjárastanulmányozást életcéljául valló ember meggyőződésével adja meg. Sorain minduntalan átüt az a bensőséges hév, mely a szakszerű, éles logikájú fejtegetéseket könnyed olvasmánnyá teszi, és egyben buzdítja, csábítja a céltalan életet élő ifjúságot életének eszményekkel, célokkal való megtöltésére.

Viszonyaink ismerője csak sokszorozottan visszaverő visszhangja lehet a Csúry kifejtette aggodalmaknak, mikor azokat az óriási hiányokat látja, melyek az országunk területén levő magyar nyelvjárások ismerete vonatkozásában észlelhetők. Remélhetőleg az ifjúság soraiból előbb-utóbb egyre több olyan vállalkozó akad, aki a népi élet, a népszokások és ami az előbb értékelt munkával kapcsolatos, a népnyelv tanulmányozásáért a múltó sikert megvetve, a magyar nyelvtudomány kevesebb külső elismerést, de annál több, értékesebb és építőbb eredményt hozó művelésére vállalkozik.

1

Az utóbbi húsz év (1919—1939) alatt nem első eset, hogy a tudományosság itteni szerepéről szó esik. Több, olykor a múltra is visszatekintő, a kérdést tehát bizonyos történelmi távlatba beállító tanulmányban igyekeztek nálam hivatottabbak is tisztázni azt, hogy mit jelentett a múltban, mit ér a jelenben és milyen szerep juthat jövőnkben a tudományosságnak. De bár évek óta megfigyelhető e kérdés fel-feltünetedezése, társadalmunk egyik része, egyik tényezője sem tekinti ezt olyan komolyan magáénak, mint amennyire e kérdés fontossága ezt megérdemelné. Nem ritkán felesleges fényűzésnek, nagy gyermekek gond- és búfelejtető játékának tartják az egész tudományos „munkálkodást“, már amennyiben efféléről egyáltalában tudnak, beszélnek, illetőleg róla véleményt nyilvánítanak. A személyes beszélgetésekből a nyilatkozatok egész sorát, a társas érintkezésből az emberi magatartás sok-sok meggondolkoztató esetét idézhetném annak bizonyítására, amit közülünk sokan hisznek, sőt egyesek nyíltan, vagy az óvatosabbak (nehogy „műveletlennek“ tűnjenek fel!) hallgatólagosan vallanak: vannak sokkal fontosabb, előbbvaló dolgok is, mint hogy tudósok meddő vitáira ügyeljünk, aprólékoskodó, pepeselő matatására, szóforgató okoskodásaira, unalmasan felsorakozó szám- vagy adatsoraira és más ilyenféle, az élettől elvonatkoztatott tevékenységére valamicske figyelmet is fordítsunk.

E felfogás egészen nyilvánvalóan abból az anyagiás és csak hasznossági szempontokra ügyelő világfelfogásból származik, mely korunk sajátja. E világfelfogás az életnek csak azokat a megnyilvánulásait tartja fontosaknak, amelyek az egyén vagy a közösség anyagiás céljait szolgálják és kézzelfogható, felmérhető hasznot hajtanak. A hasznosság foka és így a tudomány értéke mindig attól függ, hogy mennyire szolgálja a kérdéses tudományos tevékenység egyéni, illetőleg közösségi életünk kényelmét, biztonságát, tehát — hogy úgy mondjam —

külsőleges, felületi előmenetelét, mit tesz anyagi életünk „fejlesztésére“ és más efféle.

Kétségtelenül időszerűtlen elmélkedésnek tetszik, ha a tudománynak e kórosan korszerű értelmezésével szemben a tudományos tevékenységnek egészen más jelentőséget tulajdonítunk. Mégis meg kell kísérelnünk, hogy felszabadulva az egyedül üdvözítőnek vélt anyagiasság és hasznosság szempontja alól, e tevékenységnek erdélyi életünkben való igazi szerepét, eszmei jelentőségét meghatározzuk.

Nemcsak a „művelt nagyközönség“, hanem jobbára maguk a tudomány művelői is okai annak, hogy a tudományról való — mondhatnók — humanista vélemény a századforduló óta eltelt két-három évtizedben ilyen nagy változáson ment keresztül. A tudománynak a lehetőségig önzetlen, szinte csak önmagáért, az igazságkeresés érdektelen gyönyörűségéért való művelését a tudományosság berkeibe törekvők szemléletében is egyre jobban az egyéni érvényesülés, a külső elismerés vágya váltotta és váltja fel. A tudomány tehát nagyon sok művelője szemében is csak pusztá eszközzé vált, arra való eszközzé, hogy általa egyéni hasznossági, kényelmi céljait minél hamarább érhesse el. Nem kétséges, hogy a tudomány önmagáért való művelése, az igazság érdek nélküli, tárgyilagos keresése a tudomány jelentőségéről vallott felfogás egyik, eszményi véglete az öncélúságot tagadó anyagias, hasznossági célkitűzésű másik véglettel szemben. Nem kétséges azonban az sem, hogy az igazság valahol a középúton van. Különösen a mi helyzetünkben kell mereven ellentmondanunk annak a felfogásnak, amely a tudományt önmagáért való játéknak, a világtól való elvonatkozás egyik hathatós eszközének vallja, de másrészt éppen olyan tudatos irtózással kell elfordulnunk a tudományt bármilyen egyéni vagy közösségi szempontnak szolgailag alárendelő törekvéstől is. A tudományosságnak a legfokozottabb mértékben szigorúan igazságkeresőnek és a közösség céljaira nézőnek kell lennie. Az igazságkeresés a tudományos munka eszményi, a közösségi jelleg annak gyakorlati, ha úgy tetszik, hasznossági oldalát domborítja ki. Az előbb felállított két véglet ilyen egye-

sítése korántsem jelent elvtelen tengést-lengést, céltalanságot, még kevésbé megalkuvást, csak azt akarja ki-domborítani, hogy az erdélyi magyar tudományos munkásnak mindig az igazság érdek nélküli keresését kell célul kitűznie, de ugyanekkor a nyert eredményt a közösség életére kell vonatkoztatnia és annak szolgálatába kell állítania.

Nem szabad azonban az ilyen általánosító, szólam-szerűnek tetsző kijelentések fogalomkörében maradnunk akkor, ha be akarjuk láttatni, hogy e kijelentések lát-szólagos elvontságuk és eszményiességük ellenére a mi erdélyi tudományos életünkben miként hasznosíthatók. E gondolatok fényében az erdélyi tudomány munkaterületén egyszerre új, eddig meg nem látott munkamezők tárulnak fel és követelőleg hívják az önfeláldozó kutatók bármilyen nagy csapatát.

Természetesen, nincs itten szó régi munkamezők el-hanyagolásáról, egyes „ősdi“ tudományágak elejtéséről az újabbakkal, a divatosabbakkal szemben. Aki a tudományról csak valamennyire is komolyan gondolkodik, lehetetlen a különböző tudományok között ilyen érte-lemben, fontosságuk szempontjából bizonyos értéksor-rendet felállítani. Nem lehet egyik tudományágot sem, mondjuk, például egyetemesen átfogó jellege miatt ma-gasabbrendű, értékesebb, szükségesebb hajtásnak vallani, mint ahogy nem lehet egy másik tudományágra körül-határoltabb, zártabb munkamezeje láttán az alacsonyabb-rangúság, elhanyagolhatóság értékitéletét kimondanunk. De ha ezt nem is tehetjük, mégis meg kell látnunk olyan tudományágakat, amelyek semmiképpen sem hiányozhatnak az egészséges kisebbségi tudományos élet-ből. Egyetlen terület sem hanyagolható tehát el, de mégis elsősorban azoknak a tudományos kérdéseknek kell a kisebbségi élet érdeklődési körébe múlhatatlanul bekerülniök, amelyek életünk pontosabb ismeretére vezetnek.

Ha e gondolatokat helyeseknek ítéljük, önként kö-vetkezik belőlük az, hogy a kisebbségi tudományos mun-kának különlegesen önmagunk, saját nemzeti valónk történeti és jelenlegi megismerésére kell irányulnia, úgy azonban, hogy ne szakítsuk ki önmagunkat az erdélyi

élet egységéből, hanem egyrészt éppen a többi itt élő néppel való vonatkozásban mutassunk rá azokra a különleges anyagi és szellemi művelődés-jegyekre, amelyek az erdélyi magyarság sajátjai, másrészt pedig azokra az elemekre, amelyek az itt élő népek nemzeti műveltségével kapcsolópontokat képeznek.

E kérdéstömegek vizsgálatát történeti vonatkozásban természetesen a történelem részlettudományainak (régészet-, művészet-, művelődés-, egyház-, gazdaság-, népiség-, társadalom-, irodalomtörténet stb.) kell elvégezniük. Jelenlegi életünket mint iránymutató, egységet biztosító tudománynak a filozófiának és mint a társadalmi és jogi vonatkozásokat tisztázó tevékenységnek a legtágabb értelemben vett társadalom- és jogtudománynak kell vizsgálnia.

2

Teljes mértékben tudatában kell lennünk annak, hogy a történeti és a jelenkori erdélyi magyar élet vizsgálata milyen hatalmas munkát jelent. Különösen akkor tűnik ez ki, hogyha közelebbről is szemügyre vesszük a kérdések tömegét. Tagadhatatlan, hogy Erdély régészeti emlékeinek gyűjtése, az itteni művészet-, művelődéstörténeti kérdések tisztázása évtizedek óta megindult. De ki az a szaktudományok mezején forgolódo, sőt ki az a kívülről komoly megérteni akarással közelítő avatatlan is, aki a gyűjtések hézagait, hogy ne mondjam szakadékait, itt-ott a feldolgozások felületességét vagy hiányait, másrészt szempontjainknak ma már avult vagy korlátozott voltát ne látná, és ne érezné a további gyűjtés, kiegészítés meg az újabb értékelés szükségességét?! Mit szólunk azonban akkor, ha a népiség- és társadalomtörténetnek szinte teljesen töretlen talajára esik tekintetünk? Az erdélyi népiségképben beálló lassú vagy hirtelen változások okainak keresése, a társadalmi csoportok helyzetének különböző korbeli állapotai, a régi gazdasági és jogviszonyok közelebbi megismerése, a helytörténet művelése meg annyi más kérdés- és feladatcsoport vizsgálata, sőt sokszor még csak

a feladatok és teendők megállapítása is mindmáig késik. Mentségül annyi mindenestre megjegyezhető, hogy e feladatok felismerését és e kérdések megoldását csak a történettudomány mai szempontjai és fejlett, sőt fejlődőben levő munkamódszerei teszik lehetővé. Ezeknek a kérdéseknek előtérbe kerülése által különös jelentőséget nyernek az erdélyi múzeumi gyűjtemények, a történelemnek ezek a megbecsülhetetlen, de mindmáig ki nem aknázott forrásai. E források felkutatása, kiaknázása és a gyűjtött anyag feldolgozása rendjén a megbízható történeti anyagnak nagyobb összefüggésekbe való beállítás, a népiség-, gazdaság-, társadalom- és helytörténet látásmódjának és feldolgozó módszereinek alkalmazása az ilyen munka eredményeit az országos történetírás számára is hasznosíthatóvá tennék.

E történeti vizsgálat azonban csak előkészítőjéül tekinthető a jelenlegi viszonyok megismerésére vonatkozó tudományos munkának. E munkát legáltalánosabban talán társadalomkutatásnak nevezhetnők, hiszen minden emberi életjelenséget egyben társadalmi jelenségnek is kell vennünk. E tevékenység tehát a különböző társadalmi, azaz gazdasági, művelődési, közegészségügyi és másfajta életmegnyilvánulások vizsgálatából állana. Természetesen nyomatékos szerepet kellene juttatni itt a magyarság jelentős részét tevő falusi nép vizsgálatának is. Ez a néprajz és még általánosabban a néppel foglalkozó tudományok (népegészség-, gazdaság-, közgazdaságtan, statisztika stb.) jelentőségének felismerésére és ezek művelése szükségességének belátására vezetne.

3

De hát egyáltalában mi szükség van arra, hogy akár a múlt, akár a jelen életét vizsgáljuk, benne bizonyos jelenségeket állapítsunk meg, hiányosságokat vegyünk észre, teendőket és feladatokat jelöljünk ki? Amilyen jogosan tesszük fel így a kérdést, éppen olyan jogosan kérhetjük azt is, hogy lehet-e egyáltalában emberi életet, műveltségbeli fejlődést várni olyan néptől, amelyet múltja nem foglalkoztat és amely jelenével nem törő-

dik? Nincs művelt nép, amelyet e kérdések ne érdekel-
nének és amely ez érdeklődés kielégítésének egyetlen
lehetséges tényezőjéhez, a tudományhoz ne fordulna
feleletért. Nagyon sok elszomorító jelét látjuk annak,
hogy milyen műveltségbeli visszaesést jelent a mi éle-
tünkben az, hogy e kételkedő kérdés így és egyáltalában
felvetődhetik. Ennek következménye az, hogy miköztünk
az egyes jelenségek alapos vizsgálata helyett másod- és
harmadkézből vett, avult eredményeket rozsdás szem-
pontokkal megújítva tálalnak fel napilapjaink meg-
folyóirataink, és takargatják semmitmondó, de tetszetős
kifejezés-buborékokba a sivár készültséget. Ma némi
„stíluskészség“ köztünk „tudományos“ készültségnek
számít. Sokszor nevetséges az a hozzá-nem-értés, elv-
telenség és szempontnélküliség, amellyel egyesek tudomá-
nyos kérdésekhez hozzá mernek nyúlni, meglepő az
az elfogultság, amellyel ökörnagyságúvá fújnak fel szű-
nyognyi értékeket, vagy kísérelnek meg értetlenkedő ki-
csínyeskedéssel, a klikk-rendszer szűklátókörű szempont-
jaival „értékelni“ tárgyilagosságra törekvő tudományos
megnyilatkozásokat. Mindez csak olyan egészségtelen
légkörben történhetik, amelyben a tudományos gondol-
kodás tisztító-tüze mind lankadóbb, hunyóbb hévvel ég,
és a levegőben az egykori eleven szénnek csak a per-
nyéje szálldos, elvakítva még a tisztánlátásra törekvő
szemet is. Tudományos életünk fejlesztése nélkül lehe-
tetlen ezt a kezdődő bajt, ezt az egyre fenyegetőbb
jelentkező veszedelmet elkerülnünk; tudományos élet
nélkül lehetetlen műveltségi életünket tárgyilagosan el-
lenőriznünk, gazdagítanunk, teljessé, egészé tennünk.

Mert hogy befejezetlen, tökéletlen egész népi, nem-
zeti életünk a tudomány iránymutató, ellenőrző tev-
kenysége nélkül, annak mindenki előtt nyilvánvalónak
kell lennie. Hány téves hiedelem, hány balga vélemény
válík kiirthatatlan meggyőződéssé, önmagunkat csalo
köztudattá bennünk azért, mert a tudomány nem bírt
élő, ható valósággá erősödni a mi erdélyi életünkben:
eredményei számára vak a szem, süket a fül s tompa
minden érzék? Népi műveltségünk és művészetünk tel-
jes nem-ismerésének következménye például az, hogy
lakásaink mindeddig legfeljebb kispolgári izléstelenség-

ben, szecessziós zsúfoltságban különbözött Nyugat- és Közép-Európa bármely népének lakásától, hogy kézimunkája legfeljebb az émelyedésig magyarkodó, népieskedő, de nem magyar és nem népi volt. Csak valami érthetetlen öntudatlanság, a népi-nemzeti értékek iránti vakság és süketség magyarázhatja meg azt, hogy dalainkat, zenei műveltségünket egészen máig lelkületünk-től teljesen idegen dalfordítások és zeneművek szolgáltatták. Egészséges, nemzeti zeneművészet helyett „úri“ duhajkodásokban fogant nóták zendültek meg idegen húrokon, gúzsba kötve minden akaratot, elernyesztve minden cselekvési készséget, elszibbasztva saját népi értékeink keresésének és védelmének még a vágyát is. Népnyelvünk gazdagsága, érzékletessége csak tankönyvi, lexikoni szólamokban élt, de megismerésére, kincseinek összegyűjtésére tudományosságunk nagyon keveset tett; az a kevés is holt, szótári érték maradt. Ezért van az, hogy számunkra a cifrázkodó, felületi disz, a népnek vélt műipari áru, a cigánymuzsika, a Göre Gábor-os népieskedő nyelv, a hamis népszínmű-romantika, a falu idilli boldogságáról, békéjéről kiszínezett képzelgés és annyi más hamis, téves hiedelemtöredék jelentette és jelenti a nemzeti műveltség legkiötlőbb, legjellegzetesebb vonásait. Ezért van az, hogy népi háziiparpártoláshoz, a népművészet „fejlesztéséhez“, „megnemesítéséhez“ mérünk fogni a háziipar és a népművészet lényegének alapos tanulmányozása, népműveléshez e műveltség tartalmának, sőt kereteinek ismerete és megértése nélkül. Az eredmény aztán nyilvánvaló: bazáráru — művészi alkotás helyett, a drágakő helyén — csehgyémánt, színpadi díszlet és farsangi maskara az élet valósága és a benső, nemzeti értékeket híven tükröző külső komolysága helyett, városias műveltségcafatok terjesztése az életet fel-emelő, a régi népi műveltséget szervesen tovább építő nevelői magatartás helyett. Mindez azért van, mert nem ismerjük, sőt — fájdalom! — nem akarjuk ismerni a néprajztudomány legelemibb tanításait sem arról, hogy voltak és vannak saját dalaink, saját zenénk, táncunk, saját népi műveltségünk; nem akarjuk megérteni, hogy a paszománt lehet nem nemzeti is, s hogy a sajátosnak vélt, csillogó dísz sokszor világjáró közhely. Nem vesz-

szük figyelembe az irodalomtörténet tanításait a népszínmű bécsi gyökereiről, álnépiességéről. A társadalomkutatás sem tanított meg arra, hogy a falu vasárnapi pompázása mögött meglássuk a százféle bajtól tépdesett népi társadalom igazi képét, városainkban munkásosztályunk társadalmi, műveltségbeli és erkölcsi magáramaradottságát, tehát emberi, társadalmi, népi életünk legkiütközőbb jelenségeit, bajait, hiányát vagy értékeit és tanulságait.

4

E hiányosságok láttán világosodik meg előttünk teljes valóságában az, hogy az igazi, komoly tudománynak sohasem szabad életnélküli, magunkat szórakoztató játékká csenevésznednie, az élettel nem törődő, attól elzárkozó adathalmaz-gyűjtésben kimerülnie. A felelősséggel művelt tudomány nem válhatik pusztán az ész, a logika értelemkápráztató fogalmi költészetévé, mely pompás, de meddőségre kárhoztatott virágházi növényeket teremt. A tudománynak át kell hatnia teljesen az életet: a tépelődés, gyötrődés, okoskodás, boncolgatás csendes, de az egész lelket megmozgató, felkavaró izgalmaiban fogant tudományos eredményeknek ki kell állniok a valóságos élet tűzpróbáját is, hogy azután megnemesíthessék, átalakíthassák az egyén meg a közösség életét. Ahol az eszményien értelmezett, de a meglevő adottságokkal is számoló tudománynak e magasabbrendű célzatossága, gyakorlatiassága, sőt — mondhatnók — hasznossági törekvése ismeretlen, vagy éppen elutasított, kárhoztatott dolog, ahol a nemzeti szellemnek ez a távolabbi értékeket kitűző, ezek mértékével önmagára forduló és a maga vélt vagy valóságos értékeit bíráló, szinte-szinte önkínzó magatartása hiányzik, ahol a szellem önmagát, kizárólagosan a maga létét tekinti célnak, ott csak fajelméletek, vérmitoszok újsütetű pogánysága születhetik, hazug társadalom- és történetelméletek támadhatnak, elsekélyesítve, pöffeszkedővé téve, sőt előbb-utóbb fel is emészte a nemzeti életet.

Nincs az emberiségnek nevelőbb erejű, nemzeti, népi alázatosságra inkább kényszerítő szellemi tevékenysége, mint a tudományos vizsgálódás. A helyesen értelmezett tudománymívelés nem eltávolítja, hanem közelebb viszi egymáshoz a lelkeket és a népeket, mert az önmaga felé forduló, az önmaga értékeire és hibáira egyaránt kíváncsi nemzeti szellem elől eltűnnek a köznapi élet hazug, öncsaló káros hiedelmei, lehetetlenné válik a más népek értékeit eleve is tagadó, azok elől mereven elzárkózó magatartás, és helyette az elfogultság, a faji kizárólagosság zűrzavarából lassan-lassan kibontakozik, előtűnik az egyetemes emberi műveltség hatalmas mezeje, amelyen minden népnek, minden nemzetnek megvan a maga gondosan művelt helye, és virítanak a maga sajátosan egyéni virágai.

Eletünkben csak ennek a magasabbrendű tudományosságnak kell szerepet juttatni, csak ennek a folytatásáért, illetőleg sürgős megteremtéséért kell harcolni. Nem kétséges, hogy ehhez az egyén és a közösség nagy, embertelenül nagy önmegtagadása szükséges. De szükséges, elodázhatatlanul szükséges ez — éppen az egyén és a közösség értékének növelése érdekében. A magunk egyéni és a közösség együttes alkotásait bírálni a legnehezebb, az erőt leginkább próbára tevő vállalkozás. De csak ilyen nagy erőfeszítésből születhetik meg az igazságkeresés lázában az a tudományos magatartás és tevékenység, amely önmagunk világos-látását, feladataink, céljaink határozott körvonalú kitűzését biztosítja, sőt megmutatja azokat a módokat is, amelyek e feladatok és célok kivitelét, megvalósítását lehetővé teszik.

II A HELY ÉS A NÉV

ARAMAJ

A kalotaszegi Mákó helynevei között 1941-ben jegyezte fel a címszöbeli helynevet Gergely Béla; ugyanő 1942-ben e helynév mellé még odajegyezte, hogy e helyen — a népi vélekedés szerint — egykor templom volt (KHn 239. és gépiratos jegyz.). A nép a helynév eredetére vonatkozólag azonban ekkor sem tudott semmi felvilágosítást adni. Ez nem is csudálható, mert e helynevet csak a történeti adatok ismeretében tudjuk értelmezni. A mákói határból e helynév magyarázatahoz a következő adatokat lehet felsorakoztatni: 1754: „az Arany Máj alatt“ (szántó). 1768: „In Territorio super Arany Máj dicto“ (ua.). „Arany Máj alatt“ (ua.). „Arany mál oldal“. 1771: „Arany májba v. málba“ (ua.). 1781: „Az orammaj (!) n. h. alatt“. „Az Arany Maj tetőn“, „Az Arany Máj v. Maj alatt“. „Az Arany Máj oldalában“ (sz.). „Az arany maj n. h.-nek az oldalán“. „Az Arany máj oldalon“. 1813: „Az Arany máj oldalának innekő végiben“ (ua.) (i. h. 232—6). A mál ~ máj változásra a kalotaszegi Gyerővásárhelyről, a háromszéki Lemhényről és Árkosról is idéztem nemrégiben néhány helynévi adatot (EM. L, 112—3).

Az itt felsorolt adatok nyilvánvalóvá teszik, hogy — amint az amúgy is sejthető volt — a mai mákói Aramáj esetében elhomályosult helynévi összetétellel van dolgunk. Az összetétel első tagja arany 'aureus' köznevünk, a második tag pedig a mál '1. a rókaprém melli része, 2. déli, verőfényes oldal', az itt jelzett 2. jelentésében már kihalt köznév. A helynév eredeti alakja tehát Aranymál volt. E helynév utótagjának azonban jésüléssel már a XVIII. század közepén keletkezett Mákón is máj alakja, mint ahogy ilyen alak gyakori a magyarban másutt is (Pais Dezső, *A mál változatai*: MNy. XII,

168 kk.). A *mál* > *máj* változás, illetőleg váltakozás itt nemcsak az *Aranymál* > *Aranymáj* helynévben figyelhető meg, de az ugyaninnen idézhető következő adatokban is: 1768: „Az Kánya *mál*ban“. 1771: „Kánya *máj*ba“ (sz.). „A Kanya *Maj*ba“. „Szöllő *Maj*ba“ (kaszáló). 1781: A Szöllő *Máj* n. h.-ben“. „Az also Szöllő *máj*ban“. 1864: Szöllő*mál*, Kányamál. 1891: Szöllő*mál*. 1941: Szöllő*máj*, Kányamál (KHn 232—9). Efféle változások és ilyenféle váltakozásokból kizárólagosan *máj*-os helynévalakok idézhetők a Mákóval tőszomszédos Türe (Kutyamáj), a távolabbi, de ugyancsak Kalotaszeghez tartozó Kalotadamos, Magyarvalkó (*Meggyesmál* ~ *Meggyesmáj*), Kispetri, Középlak, Váralmás (*Borsai máj*, *Borsosmáj*) helynévkincséből (KHn Mutató).

A címszóbéli helynévalak végleges megértéséhez még csak a következőket kell tudnunk: Az *Aranymál* ~ *Aranymáj* helynév hanyag ejtésben hasonulással *Arammál* ~ *Arammáj*-nak hangozhatott; ez utóbbi változatra az előbb, 1781-ből idézett, bizonyára tökéletlen lejegyzésben fennmaradt *orammáj* adat, gondolom, elfogadható bizonyíték. Minthogy aztán az ilyen alakban használt helynév az utótag értelmetlenné váltával az elhomályosult összetételek számát szaporította, tovább haladt az értelmetlenedés útján azzal, hogy *Aramáj* alakot vett fel. A helynév fejlődési sora tehát így alakulhatott: *Aranymál* > *Arammál* ~ *Aranymáj* ~ *Arammáj* > *Aramáj*.

A címszóbeli két helynév közül az első a Szék 1696-ból ismert helynevei között szerepel (Kd VI, 423). Magam ezt összetett helynévnek tartom, az *al* + *nyír* köznevünk összetételének. Az erdélyi helynevek adatai között a nagyon gyakori *Alszeg* mellett ugyanis ismerünk *Alerdő*, *Alhegy*, *Aljáró*, *Almező*, *Alrét* és *Altiz* helynévalakot is, tehát egy *Alnyír* helynévösszetétel egészen megszokott képződmény volna. Az *Arnyír* alak előtagjában végbement *l > r* változás a második tag végmagánhangzójának hatására a rokonhelyi képződésű folyékony hangok (*l*, *r*) egyszerű cseréjével magyarázható.

Ugyanígy alakulásnak tartom a címszóban második helyen álló helynevet is. Erre a *Mezőmádrasról* ismert helynévre vonatkozólag a következő történeti adatokat sorolhatom fel: 1747: „A *Dércser* oldalban“ (sz.) (EMLt Bánffy Nemz. lt). 1756: „A Tontul a' *Deltsel* oldalán“ (sz.) (Marosi ref. egyházmegye lt). 1781: „A *Déltsen* oldalán“ (sz.) (EMLt. Henter lt). E három adat közül a legelsőben olvashatót tartom az eredeti helynévalakhoz legközelebb állónak; magam e helynév eredeti formájául a *Délcser* alakot tekintem. Ebből éppen úgy a folyékony hangok (*l*, *r*) egyszerű cseréjével lett *Dércser*, mint *Alnyír*-ből az *Arnyír* vagy az *Alsóága* helynévből az *Arsága* (l. ez utóbbira nézve EML., 112). A dél köznévvvel összetett helynév-alakulás ugyan meglehetősen ritka (*Délkút*, *Délszeg*), de egészen szabályos alakulás. — Ami aztán a helynévnek *Dércser*, *Deltsel* és *Déltsen* alakváltozatát illeti, ezeket a már átalakított és szokatlanságában értelmetlenné vált *Dércser* további elalaktalanodásának tartom. Ez utóbbi helynévalakot ti. már sem a nép, sem a hallás után író forrasszerkesztő nem érthette, és így kerülhetett be a forrásba e két értelmetlenné tett alak. Ezek közül a *Deltsel* bátran *Délcsel*-nek is olvasható: ebben az esetben a folyékony *l : r* hang cseréjéről, csakhogy éppen ellenkező irányú, előreható hasonítás révén keletkezett cseréjéről van szó.

BENÁJA

1941 nyarán a Kolozs megyei Középlakom helyszíni gyűjtés közben Józsa Gerő egy *Benája pataka* ~ r. *Val'a Beneji* pataknevet jegyzett fel /KHn 301/. E név előtagjára a falu történeti helynévanyagában először 1752-ből vannak a következő adataink: „a *Benája* n. h.-ben“. „a *Bénája* Kőkényes oldalán“ /i.h. 295/. Ettől kezdve a *Benája* helynév magában vagy összetételekben a helynévtörténeti adatok között gyakran előfordul. Így ismerünk innen *Benája észka*, *Benája verőfénye*, *Benája völgye* és *Benájára járó út* helynevet /KHn Mutató/. Nyilván ez a patak-, illetőleg völgnév fordul elő Középlak határán Erdélynek egy 1863-ból való katonai «General Karte»-jén V. *Beney* (olv. *Beneji*) alakban. Ugyanerre vonatkozhatnak a Középlakkal tőszomszédos, egyébként teljesen román lakosságú *Nyérce* határából ismert következő helynévtörténeti adatok is: 1775: „*Bénája* n. völgy“ (MNMúz. Rédei lt). 1761—2: „*La Benyeje*“ (k.) (EMLt. Rátz Krisztina conscr.). 1775: „*Bényája* n. völgyön“ /uo. Gyulai—Kuun lt/. Átterjedhet ez a völgy a Kolozs megye szélén lévő Középlak határából a Szilágy megye területére eső, tőszomszédos *Pusztarajtolt* határába is. Legalábbis e falu 1768-ból ismert helynévanyagában a *Benája* is szerepel /MNMúz. Rédei lt/.

Középlak helynevei közül egész sor olyant sorolhatunk fel, melyeknek utótagjában a köznévi szerepében már kihalt *áj* 'vallis' köznév lappang. Ilyenek pl. *Csipkésáj*, *Hintóáj(a)*, *Levelesáj*, *Papája*, *Tikosáj* stb. /L. még KHn Mutató/. A *Benája* utótagja is az *áj* 3. személyű birtokragos alakjának tekinthető. A *Ben* előtag is csak addig marad rejtély, míg nem tudjuk, hogy ugyane község határában már 1714-től szerepel összetett helynevek előtagjaként a *Bene*. Pl. 1754-ből a következő adatot idézhetem: „*Bene pataka* mellett (sz.) egy felől *Vicinussa* a' ... *Bene áj pataka*“ /i.h. 296/. Ezenkívül még ugyaninnen idézhető a *Bene alatt*, *Bene mellett* és *Bene pataka mellett* helynév. Ez a név nyilván a *Benedek* keresztnév vezeték- vagy keresztnévként

használt becealakja /EtSz/. A *Beneáj*ból a *Benája* hang-
űrmegszüntető hangzókivetéssel keletkezett. Ebből vi-
szont jésüléssel alakult a nyércei *Benyája* ~ *Benyeje*,
hiszen 1755-ben még ezt is *Benája* formában jegyezték
le. Erdélynek ezen a román jésítő területén az ilyen
alakulás egészen természetes.

DÁRITTYE

A helyszínen folytatott gyűjtőmunkám során 1941-ben Kalotaszentkirály helynevei között talákoztam ezzel a helynévvel /KHn 60/. Minthogy ez egy kaszáló neve volt, az utótagban nem volt nehéz felfedezni a rét köznév birtokragos *i-ző* alakját. A helynév eredetibb formáját az 1880 tájáról ismert *Dárréttye*: *Dár réttye* alak útmutatása alapján a XVII. század elejétől viszonylag gazdag kalotaszentkirályi helytörténeti anyagban e helynév előzményeit könnyen feltalálhatjuk. A következő adatokra hivatkozhatom: 1608: „az *Dan riti*, az *Dan mezeon ualo rith*“ (k.). 1672: „az *Dan retiben*“ (k.). 1715: „a *Dan Retiben*“. 1720: „A *Dán rétiben*“. 1723: „A *Dan retiben*“. 1737: „*Dán rétin*“ (sz.). 1781: „A *Dán rétiben*“ /KHn Mutató/.

A szóban forgó hely neve tehát kezdetben **Dán rite* ~ **Dán rittye* lehetett. Az utótag kétségtelenül *i-ző* volt, s az itt idézett történeti alakokban csak az iskolás műveltségű forrásszerkesztők, illetőleg másolók tolláról került bele itt-ott az irodalmiasabb *réte* forma. Az *i-zés* ugyanis a kalotaszegi népnyelvnek egyik régi, jellemző, a történeti és jelenkori adatokból egyaránt kimutatható sajátosága /KHn Mut. és EM. XLVIII, 342, XLIX, 456 kk. térképlapokkal/. A szóban forgó hegyi rét névadója egy *Dan* nevű román ember lehetett. Bár a magyar régiségből is ismerjük a *Dániel* keresztnévnek *Dán* becealakját, valószínűbbnek látszik, hogy itt román kereszt-, illetőleg családnévről van szó. — Ilyen személynévvel alkotott helynév egyébként Kalotaszeg több pontján, éppen a közeli *M a g y a r v a l k ó n* is előfordul /EM. XLIX, 488—9/.

DOMBRAVÁROS, DOMBRAVÁRA

Még 1941 táján Kovács Gyula akkori városi műszaki tanácsostól hallottam, hogy Kolozsvár egyik, a Nádason túl lévő újabb utcáját *Strada Dumbrava Roşie*-nek keresztelték el. A magyar lakosság azonban nem tudva e név román történeti vonatkozásairól (Dumbrava Roşie-nél Nagy István moldvai vajda győzelmesen harcolt 1497-ben a lengyelekkel), a *d o m b r a* felfelé vezető *v á r o* srészt népetimológiás magyarázattal *Dombraváros-uccá*-nak, röviden *Dombraváros*-nak nevezte el. Természetesen, minthogy e név Kolozsvárnak egyik félreeső utcájára vonatkozott, csak a közvetlen környék lakossága ismerte, illetőleg használta; például magam e nevet sohasem hallottam, hisz e félreeső utca tájékán alig-alig jártam.

Annál meglepőbb volt számomra, hogy mikor 1941 nyarán Kalotaszeg jelenlegi helynévanyagát gyűjtöttem, Magyarokiskapus határát járva, magyar nyelvi kalauzom, Rác Jankó István (48 éves) egyik erdőrészt nevéként említette a *Dombravára* ~ *Dumbravára* helynevet. Minthogy e helynévnek szerinte is, meg az ugyancsak Magyarokiskapusra való, de román nemzetiségű nyelvi tájékoztatóm Petruţa Iosif (65 éves) szerint is *Dumbrava* a román alakja, nyilvánvaló, hogy itt románból magyarba átkerült helynévről van szó. Magyarban a *Dumbrava*-t többnyire *-ra* határozóraggal használta a magyarság, és így a *Dumbravára* határozószóragos alakot rövidesen népetimológiával a *domb* és a *vár* szó összetételének érezte. Ezért ma már határozóragos alakban így használja: „Menyünk a *Dombravarába* ~ *Dumbravarába*“. Kétségtelen, hogy a magyar *Dombravára* ~ *Dumbravára* a román *Dumbravă* származéka, hisz a magyar helynévalak szokatlan képződés, míg a román *Dumbravă* nagyon sok erdélyi román és vegyes magyar—román, román—szász község helynévanyagában megvan. Kalotaszeg területén megvan pl. Bábonyban és

Kalotánádason is. — A románban a tölgyerdő neve nagyon gyakran *Dumbravă*; e név a románban szláv eredetű (Drăganu, Rom. 388).

A Kolozs megyei V í s a 1675-ből ismert helynevei között a címszóbeli alakban egy erdőnévre akadtam /EMLt Bánffy I. lt./ . Ez adatot megelőző vagy követő korból származó történeti helynévkincsben ennek a helynévnek nyomát sem találok. A szolnok-dobokai G ö c történeti helynévadatai között azonban 1764-ből ezt olvasom: „a *hai* oldalon“ /i.h./ . Ez adatban a helynevet csak *Hájoldal*-nak lehet olvasni, s ezért — szerintem — a göci helynévben is ugyanaz a *Háj* jelentkezik előtagként, mint amely Visán önálló helynév. Göc eléggé szegényes történeti helynévadatai között éppen úgy nem lehet egyetlen nyomra vezető adatot találni, mint ahogy nem igazít útba egyetlenben egy visai adat sem. Mint-hogy a *Háj* helynevet, illetőleg helynévtagot nyilvánvalóan nem lehet 'disznózsiradék' jelentésű *háj* köznevével kapcsolatba hozni, e helynév megmagyarázatlanul maradna, ha nem volna néhány olyan, közeli és távolabbi pontról idézhető helynévadatunk, amelynek ismeretében a magyarázat könnyűnek látszik.

A közelben fekvő Bálványosvár alja nagyon gazdag történeti helynévanyagában ugyanis ilyen adatokra bukkanunk: 1741: „Kis Oláhaj“ (sz). „Kis Olaháj“ (sz). „Olahájfő“ (sz). „Olaháj fűn“ (sz). 1753: „Az Oláh hájban“ (sz). 1754/1826: „Nagy oláh áj előtt“ (sz). „Az oláh háj előtt“ (sz). 1763: „Nagy Ola Alybán“ (sz). „Nagy ola Alybán“ (sz). 1764: „olahájban, oláh hájban“. 1765: „Oláháj“ (sz). 1767: „Kis Oláhájba“ (sz). „Oláhháj előtt“ (sz). „Oláhájfőn“ (sz). 1768: „Az olá hájban“ (sz). „Nagy olá háj“ (sz). „Kis olá hájban“ (sz). 1774: „Az Oláh Ajban“ (sz). 1864: „Nagy és Kis oláh háj“. 1899: „Oláh álya“. Ugyane falu határában 1941-ben Mátyás László egy *Oláháj gödre*, *Oláháj*, *Kis-* és *Nagyoláháj* helynevet jegyzett le /Tanári szakdolgozat/.

Ezekhez az adatokhoz még hozzátehetem, hogy ugyanilyen helynév előfordul 1754-től kezdve a Kolozs megyei V á r a l m á s o n is; az innen ismert adatok jelentéktelen írásbeli változatai *Oláháj*-, *Olá háj*-, illetőleg *Oláh háj*-nak olvasandók /KHn Mutató/.

Mind a bálványosváraalji, mind pedig a váralmási helynévalak, illetőleg helynévtag ilyenformán tehát eredetileg a ma már elavult *oláh* 'valachus' régi népnév és a már köznévi használatból kivészett, helyneveinkben azonban ma is szerfelett gyakori *áj* 'völgy' térszíni formanevünk összetétele révén keletkezett [Árvey József, *A térszíni formák nevei a barcasági Hétfalu helyneveiben*: MNnyv. III, 42 és kny. — Üő., *A térszíni formák nevei Kalotaszegen*: i.h. IV, 12—3 és kny]. A bálványosváraalji helynévnek második tagja éppen Bálványosváraalján különlegesen kedvelt helynévképző tényező lehetett, hisz az innen ismert helynévkincsnek mintegy huszonhárom helynevéből mutatható ki az *áj* mint helynévtag. Ugyancsak nagyon gyakori a köznév a váralmási helynévanyagban is /KHn 311 kk/. Minthogy azonban a magában használt *oláh* népnév *h*-ja írott, de nem kiejtett hang volt, az *áj* pedig a köznévi használatból kivészett, az *Oláháj* összetételben viszont a *h* már hangtani helyzeténél, hangürtöltő voltánál fogva is feltétlen megmaradt, és így a kiejtésben hallható hang volt, az *Oláháj* helynevet a XVIII. század közepétől kezdve a nép is, sőt alighanem a történeti források egyik-másik leírója is, kezdte *Olá + háj* alakúnak értelmezni. Így keletkeztek az *Olá háj*-nak olvasható írott alakok.

Szerintem nem kétséges, hogy a címszóbeli *Háj* helynév, illetőleg helynévtag eredetét ilyen irányban is lehet keresnünk. Világosabban: nem lehetetlen, hogy e helynév egy *Oláh + áj* > *Olá + háj*, illetőleg *Oláh + áj + oldal* > *Olá + háj + oldal* értelmezéssel keletkezett helynév-összetételből vált ki, és aztán megcsonkult *Háj* és *Hájoldal* alakban használtatott. Gondolhatunk azonban más alakulási lehetőségre is. Gyakran megtörténik ugyanis, hogy egy szó határán belül egymás mellé kerülő magánhangzók közé egy ejtéskönnyítő, hangürmegszüntető inetimologikus hang, főként *h* vagy *v* fejlődik. Különösen gyakori ez a népnyelvben. Így keletkezett például a népi használatban többek között a *januvár*, *februvár*, *vihola*, *piharc*, *kalahuz*, *Kanahán*, (*főény* ~ *fővény* ~) *főhény*, (*roasz* > *ravasz* >) *rohasz* alakváltozat is /MNY. XXV, 163 kk./, összetételek esetén ugyanez történt: az összetétel tagjai a gyakori használatban

eggyéolvadva, egymással ugyanilyen hangtani helyzetbe kerültek. Például egy *Alsó + áj* és *Varga + áj*-típusú összetétel a kiejtésben hangozhatott ejtéskönnyítő inetimologikus hanggal *Alsóháj*-nak, illetőleg *Vargaháj*-nak is. Mikor aztán a népnyelvből az *áj* köznévi szerepében kivesszett, az „értelmes“ előtagtól elválhatott a szintén „értelmes“-nek látszó *háj* köznevünkkel azonosított utótag, és egy *Alsóháj*, illetőleg *Alsóhájoldal*-féle helynévből alakulhatott *Háj* vagy *Hájoldal* helynév is. Egyelőre mind a visai, mind a göci helynév értelmezéséhez ez látszik a legvalószínűbb magyarázatnak.

A Kolozsvár szomszédságában fekvő Szucság helynevei között 1765-ben előfordul az „Alsó, Felső és Közép *Hegyesel*“ helynévadat. Ugyanebből az évből, ugyanonnan ismerjük ezt a helynévi adatot is: „a Felső *Hegyesel*-ben levő Vágyás (!) n(ezetű) oldal“ (e). (KHn 254.)

A *Hegyesel* helynév a *hegyes* és a köznévi használatában már kiveszett *elü* ~ *elve* 'valamin túl eső; pars ulterior' szó összetételéből keletkezhetett. Nemrégiben más állítással szemben kimutattam, hogy vízneveinkben milyen gyakori az *elve* szó (MNY. XXXIX, 73). Természetesen nemcsak víznevekben fordul ez elő, hanem más földrajzi nevekben is (pl. a kolozsvári *Hidelve*). A köznévnak a szóban forgó helynévben jelentkező csonka *el* alakjára nézve idézhetnők a régi erdélyi köznyelv *Havaselve* ~ *Havasel* 'Munténia és Olténia együttes neve', azaz a havasokon (Kárpátokon) túl eső terület; később az *elve* közsói szerepében való kihalása után népetimológiával: *Havasalföld* földrajzi megjelölést, sőt magának *Erdély*-nek a nevét is, mely tudvalevőleg szintén az *erdő* és az *elü* (~*elve*) összetételéből alakult.

Egyébként az *elve* ilyen szóvégi lekopására hirtelenjében csak az aranyosszéki Sinfalva és Mészkö *Vizel* (Jankó János, Torda, Aranyosság 20, 30), meg a kézirat forrásokból a Szatmár megyei Géres „*Patak elbe*, *Hidelbe*“ helynevét idézhetem (Pesty Frigyes Helység-névtára XXXIX/II, 23b, 320a). Természetesen ez utóbbit a forrás helytelenül magyarázza így: „annyi patak élbe, hidélbe vagyis szélin-farkán.“ Ismerek még az udvarhelyszéki Bögözről is egy *Vizelbe* helynévadatot (i.h. LVII, 89a). — Nem kétséges, hogy ez adatok utótagjában éppen úgy régi *elve* szavunk lappang, mint a *Hegyesel*-ben. A szucsági *Hegyesel* tehát hegyen túli részt jelölt, de hogy a határ melyik részét, azt a helynév 1765 utáni kihalása miatt nem tudom megmondani.

1943

AZ IMOLA HELYNÉV EREDETÉHEZ

A magyarbikali *Zimola* helynévről írva kimutattam (EM. L, 144—5), hogy e helynév „egy eredetibb *Imolá*-ból keletkezett, mégpedig úgy, hogy az *Imola* kapcsolatot szóhatártévesztéssel a *Zimola* alakúnak értelmezheték“. Magáról az *Imola* helynévről megállapítottam, hogy ez az *imola* ~ *imolya* ~ *imoja* ~ *imla* 'hosszú, kemény, csomótlan fű' köznév helynévként használt alakja. A köznév eredetére nézve azonban nem nyilatkoztam. Teljesen elkerülte figyelmemet az, hogy az *imola* köznév eredete vitatott. Miklosich Ferenc ugyan biztosan szláv eredetűnek nyilvánította (Nyr XI, 71) és ezt a származtatást Szinnyi József (Nyr. XXIII, 60, NyK. XXVII, 364, XLII, 18), majd Melich János (MNY VIII, 150) is elfogadta, újabban azonban Kniezsa István (SzlJ 843) kételyét fejezte ki, és a szót ismeretlen eredetűnek minősítette. Bármilyen eredetű legyen is a szó, de hangalaki formálódására elfogadhatónak látszik Melichnek az a véleménye, hogy az *imolá*-ból az *imolya* alak olyan szóbeli jésülés eredménye, mint amilyen a *csukla* ~ *csuklya*, lat. *facula* ~ m. *fáklya*, *póla* ~ *pólya*, *zabola*, *zabla* ~ *zablya* alakpárban is megfigyelhető.

A magyarbikali *Zimola* helynév eredetibb *Imola* alakja tehát az *imola* tájszó helynévi alkalmazásának tekinthető.

MOSOLYGO

A helynevek jelentőségéről írva, már régebben felhívtam a figyelmet a helyneveknek arra a csoportjára, melyekben a népnek a környezetet meglelkesítő, emberi tulajdonságokkal felruházó hajlama nyilvánul meg. Erre idézhetem egyebek mellett Révész Imre egyik úttörő helynévközléséből azt a Balkány határából való *Mosolygó* helynevet, melyhez a közlő ezt a megjegyzést fűzte: „Szép ligetes, virágos mező“ /MNy. XXX, 173/. Bár még ma sem kételkedem, hogy a balkányi *Mosolygó* esetében a helynévadás éppen olyan szemléletből keletkezett, mint amilyenből eredettnek e helynevet Révész és magam is tartottam, mégis nem lehetetlen, hogy másképpen is keletkezhetik ilyen helynév.

Közelebről ugyanis levéltári kutatás közben egy Rigmánról (régí Maros-Torda m.) 1795-ből való valatásban a következő részletet olvastam: „... azon borozdának az also véginél egy otot *mosollygo alma fa* vala...“ /EMúz. Lázár lt. 84/8/. Noha azt, hogy ez a *mosolygó alma* milyen almafajta lehet, ebből az egy adatból nem tudom megállapítani, mégis valószínűnek látszik, hogy keletkezhetik *Mosolygó* helynév jelentéstopadással egy *Mosolygó-almafa*-féle helynévből is. Megfigyelésem szerint legalábbis Erdélyben, a határban különálló gyümölcsfák vagy gyümölcsfacsoportok nagyon sokszor egy-egy határrész névadói lehetnek. Így keletkezhetett itt és országszerte a sok *Almás*, *Körtés*, *Somos*, *Szilvás* meg más effajta helynév, illetőleg a gyümölcsnevekkel alakult helynév-összetételek végtelen sora.

Azóta, hogy a *Mosolygó* helynév előbb adott magyarázatát megpendítettem, szótörténeti gyűjtésem kiegészítése érdekében folytatott levéltári kutatás közben jelentős számú olyan adat került eléem, amely azt mutatja, hogy a *mosolygó alma* éppen azon a területen, Maroszéken lehetett nagyon kedvelt és értékes almafajta, ahonnan az első történeti adalék is előkerült. Az adalékoknak időbelileg jóval előbb kezdődő sora ilyen: 1638: „Nagy István hagyta... egy *mosolygo alma fiatal*“ /Ha-

vad/ 1664/1687 k.: „Jakab Mihály és András János egy *mosolygo alma fát*^a zalogba adtak 1 forintért“ (Torboszló. ^aItt még két *mosolygó almafát* említenek). 1660 körül/1687 k.: „Máthe Ferencz ... hagyott Itt Templom számára egy *mosolygo alma fát*, a fia sem ellenkezett. Szén égetőb(en) Ferencz Márton hagyott egy *mosolygo alma fát* a Templomhoz ... Ferenczi Mártonis hagyott Szén égetőb(en) egy *mosolygó horgas alma fát*“ /Havad/. 1673/1687 k.: „Szék út pataka mellett Kézdi Jstván földi borozdájában egy *mosolygo almafa* ... Mocsár Szerben ... négy *mosolygo alma fa* ... Szék ut mellett egy *mosolygo alma fa*“ (Vadasd). 1687 k.: „Vajda Thamás hagyott a Sz. Imrei Pap számára egy *mosolygó alma fát* a Kurta Csere végib(en)“^a (Görgénysztimre. — ^aUgyanitt még öten hagytak egy-egy *mosolygó almafát* a templom számára). 1697: „Folyamban ... az erdő Szélben ... Abram György hagyott egy *mosolygó Almafát* ... az Adorjáni Templom számára ... Sárosban is ... egy horgas *mosolygó Alma fát* Templom számára“ (Adorján) | „egy alma fa *mosolygo alma* leven az irotványba azt is hagyta^a Templom szamara“ (Sóvárád. — ^a Sipos István jobbágy).

E XVII. századi adalékok eléggé bizonyítják ugyan a szóban forgó almafa kedvelt és értékes voltát, de még ide jegyezhetem, hogy 1703-ban Szentsimonon, 1719-ben Makfalván, 1722-ben Seprődön, 1752-ben ismét Szentimrén, 1758-ban Sóvárádon is említenek *mosolygó almafát* ref. egyházközségek birtokában. De hogy ez az almafajta távolabbi vidéken is ismeretes volt, arra bizonyosággként megemlíthetem a Beszterce környéki Árokalján verselgető, székely származású Iklandi György László, gr. Bethlen János prefektusa (jóságigazgatója) *Árokaljai énekek* című verselményében (1811) így ír: „Vagyon csengő alma Van mosojgó alma“ (i. h. 32). Ilyenformán nagy valószínűséggel állítható, hogy a *Mosolygó* helynevek keletkezése ezzel az almafajtával hozható kapcsolatba, mégis hogy sokszor egy olyan látszólag egészen egyszerű, „érthető“ helynév esetében, mint a *Mosolygó*, mennyire nehéz a helynévadás kiindulási pontját megragadni, megemlítem azt, hogy lehet e helynév személynévi eredetű is. Már a XV. századi okleve-

lekből idézhetünk ilyen személyneveket: 1416: Nicolao Mosolgo. 1426: Michael Mosolgo. 1482: Petro Mosolgo /Oklsz. I. még NySz./ Ilyenformán tehát pusztá személynévből alakult helynévként is elkönnyvelhetünk esetleg majd *Mosolygó*-kat, de természetesen csak akkor, ha birtoklástörténeti vagy másféle történeti adatok erre kétségtelenül feljogosítanak.

1945/1983

RÉVELLY

Az EM. XLVIII, 283—4. lapján és itt előbb a *Hegyessel* helynévvel kapcsolatban kimutattam, hogy az alighanem a *hegy(e)* köznév -s képzős származékának és a kihalt *elve* ~ *elü* 'valamin túl eső; pars ulterior' köznévből való összetételnek csonkult alakja. Néhány példám, gondolom, szinte kétségtelenné tette ezt. Elkerülte azonban akkor a figyelmemet a címszóul itt felírt példa, melyet pedig már felhasználtam „A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincsé”-ről írt tanulmányomban (ETI. 1940—1. évi Évkönyve és kny 26). Mint emitt kimutattam, a *rév* 'vadum' köznévfő több alakváltozatban (*rév* ~ *réh* ~ *ri* ~ *rő* ~ *rü*) előfordul Kalotaszegen. Egyebek mellett Középlak 1761—1762. évi, Sztána 1813-ból ismert helynevei között van *Révhely* helynév. Nagypetri 1754-ből közölt helyneveinek közlésében azonban egy ilyen adatra bukkanunk: „a' Révellyben a' Patak mellett“ (KHn 303). Minthogy, sajnos, Nagypetri határából nem ismerünk 1754 előttről való helynévi adatokat, és az ezutánról felsorolt, igaz, kissé szegényes történeti, meg az elég bőséges jelenkori adatok között sem találunk újra reá, mint egészen valószínű származtatás kettő jöhet számításba: 1. A *Révelly* (olv. Révej) lehet a *rév* + *hely* köznévfő összetétele. Ez esetben érthetően a *vh* hangkapcsolatból csak a *v* maradt meg, a *h* mint gyenge torokhang kiesett, illetőleg a kiejtésben gyengén hangozva, nem került bele a forrásba. 2. Valószínűbb azonban, hogy itt is a *rév* + *el(ü)* ~ *elve* köznévfő összetétellel van dolgunk. Így hát a *Révely* is beletartoznék az Erdély-típusú helynévi alakulatok csoportjába.

Az Erdélyből több helyről kimutatott *Virgó* és a máshonnan ismert *Villongó* helynévről tudjuk, hogy a *villong* ~ *villang* ~ *virong* ~ *virog* ~ *virrog* ige ige-névi származéka (MNY. XXX, 168—9, 311, XXXV, 51). A *virrog* igére a régiségből mindeddig csak egyetlen adatot tudtunk idézni. A kutatás rendjén azonban újabban erre az igére vonatkozólag több adatra akadtam, sőt helynévi szerepének földrajzi elterjedését újabb adatok révén is szélesebb területen követhetem.

Hogy a *virrog* ~ *virog* igének a székelységben régen és hihetőleg ma is 'veszekedik, pörlekedik' jelentése volt és van, az az eddigi egyetlen történeti és több nyelvjárási adat alapján is nyilvánvaló. Idézhetek azonban néhány újabb adatot egy Tarcsafalván (Udvarhelyszék) 1718-ban tartott vallatásból. „Tarcsafalvi Sigmondné Sánta Kata Aszszony életéig békeségesen birta (ti. a földet), holta után hallottam — vallja az egyik tanú — hogy *virgottak* felette, de nem láttam...” A vallatásból még ezeket a részeket jegyeztem ki: (A hivatalos kérdőpontok közül) „Mint hogy annuatim ellenzette Tartsafalvi Pálffy Ferenc és Felesége Tartsafalvi Sigmondné holta után az ellenzés után egyszeris másszor is, mind ez ideigis senki sem birta békességesen azon helyeket, egjebeketis ellenzés nélkül, Pálffy Ferenczel, Feleségével, és Tartsafalvi Ferenczel tett contractus ellen, vagj tsak *virgoban* volt“ | „...annuatim ellenezettek azon helyeket és békességesen senki nem birta és tsak *virgoban* volt...” — vallja alább az egyik tanú. | „Az *Virgo* helljből az Tartsafalvi Mihály ökreit hajtatta be Palfi Ferenc ur, és Tartsafalvi Mihallj ki kerete Törvényre kezesre“ — vallja egy másik. A vallatásnak egy más részlete világosan megmutatja, hogy az ilyenféle *virrogás* nemcsak egyszerű pereskedés, veszekedés volt, hanem adandó alkalommal verekedéssé is fajulhatott. Az egyik tanú szerint „Azt monda Tartsafalvi Mihály, mikor Palfi uramék jönnek vala hadd jöjjenek es egy vas villat ki vévén az rend alol, mert evel bizony edgyet meg höjkölök bennök közel sem eresz-

tem...“ Mikor tehát Miklos András, Ugron János job-
bágya azt vallja, hogy „Tartsafalvi Mihally(na)k azon
virgo közös helyb(en) kaszaloja volt“, ezen a helyen
nemcsak p e r e s területet, hanem veszekedés, civakodás,
sőt erőszakoskodás, verekedés helyét kell értenünk.

Ez adatok világánál még élesebb fény vetül az ed-
dig idézett (MNY. i. h.) helynévi adatokra és az aláb-
biakra, amelyeket itten sorolok fel.

Újabbán Pesty Frigyes Helységnévtárából az ada-
toknak egész sorát írtam ki. Íme: A marosszéki A t o s f a l v á n 1864-ben a *Virgo* nagy erdő volt; ez — amint
a helynévgyűjtemény helybeli leírója megjegyzi —
„azért neveztetik *virgonak*, mert tovább mint 90 évig
p e r e l t e k felette községünk tagjai Makfalvával. Végre
1846-ban megnyerte Atosfalva a bérce... a követelés-
nek a törvény úgy vetett véget, hogy a *virgos* helyeket
zsinorral a mappán ketté osztotta s ma mindkét község
a magáét békességesen bírja“ (Pesty, MgHt XXVIII, 5a).

— Az ugyancsak marosszéki M a g y a r o s helyneveinek
gyűjteményéből írtam ki a következő sorokat is: „... a
határ szélet nevezik *Virgonak* ez onnan vette ezt a ne-
vet, hogy itten van egy kis kaszáló rét azt Magyaros is,
Selye is magának tartja egyik esztendőbe egyik másik
esztendőbe a másik le kaszálta, barmokkal leetették de
kicsiny lévén a hely még a mai napig törvényesen a
hatara nincs megállítva egyik sem kíván érette kölcsé-
ges pert indítani.“ — Marosszékről a Pesty-gyűjtemény
még C s e j d-ről idéz *virgo* nevű helyet (Pesty, i.h. 25b);
ugyaninnen S ó v á r a d ról is említ e forrás és egy ké-
sőbbi is egy helyet, ugyancsak *virgo*, illetőleg *Virgó*
alakban (i.h. 231b és Nyr. XXIX, 480). S z e n t i s t v á n o n
a *Virgóban* nevű helyről emlékezik meg a Pesty-féle
gyűjtemény, megjegyezve azt, hogy „itt a régi időben
titkos értz aknázások folytak a hagyomány szerint“
(Pesty, i.h. 250b). Ugyane vidékről, S z e n t g e r i c é r ő l
1697 körülről ismerünk egy *Virgho* nevű szőlőhegyet:
ez a múlt század közepe táján *Virgó* alakban még szőlő
volt (Nyr. II, 45, XXVIII, 383). E század elejéről K i b é d
Felső határán is emlitenek minden közelebbi magyarázat
nélkül egy *Virgó* nevű helyet (Nyr. XLI, 437). — A
szomszédos Udvarhely területén is követhető a *Virgó*-k

nyoma. Az eddig innen idézett adatokat (MNy. XXXV, 50) a következő azóta gyűjtöttékkel szerezhettem meg: *Kissoly mos: Virgó* ez egykor közös erdő lévén hosszas pörlekedés után juthattak az illetők a szántók használatában megállapodásra (Nyr. XXVI, 432). — *Homoródkarácsonfalva: Virgó* (Virrogó = peres) | *Etéd: 1864: Virgo* a szomszéd falvakkal sokáig osztályper alatt állott hely (Pesty, MgHt LVII, 114a). Ugyancsak a Pesty-gyűjteményből ismerünk a Kis-Küküllő-menti *Kiskendrő*l egy *Virgo* nevű helyet; ez szintén határhely, a forrás megjegyzése szerint „az Egrestői és Nagykendi határ közt Sovány Legelo a hegytetőn melynek az also fele a Gyergyanosba ütkezik“ (!) (Pesty, i.m. XXVI, 227b). A tőszomszédos *Nagykendrő*l — sajnos — a történeti adalék közlése nélkül — 1731-ből *Fábián Béla* is említ egy olyan *Virgó* nevű helyet, amelynek neve még a jelenkori gyűjtés során is előkerült. Ő még csak lehetőségként vetette fel — a megelőző irodalomra utalva — e helynévnek a *virgó* köznévvvel való azonosságát (ETF 106.17). A jelenkori gyűjtés térképvázlatának tanúsága szerint ez a nagykendi határnak egyik délnyugati legszélső pontján van: régen erdő volt, de aztán kivágták és — a helyszíni gyűjtés idején, 1938 táján — már legelő volt (i.h.). — A székelységeen kívül csak az Aranyos-menti *Egerbegyőről* ismerek *Virgo* nevű helyet (Pesty, i.m. XLIX, 67b); ez is székely színeződésű területen, az aranyoszéki székely települések tőszomszédóságában fordul elő.

Nem kétséges, hogy mindezek a helyek úgy értelmezendők, mint peres helyek. *Mikháza* helyneveinek összeírója szerint „a Beketsből jövő *Peres patakát* — azért nevezik így, mivel Selye községével — darab helyt — határuul szolgál 's néha verekedés — a praedálás miatt — és per is következett miatta“ (Pesty, i.m. XXVIII, 19/b). — A *Peres* nevű helyek azonban a székelységben nagyon ritkák, míg a *Virgó*-k a rendelkezésre álló nagyon hiányos adatok szerint is annál gyakoribbak.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a *Virgó* helynevet eddigi ismereteink szerint csupán a székelységben előforduló helynévnek kell tartanunk, aminthogy a *virrog*

~ *virog* ~ *virrong* ige is történeti adatokból eddig csak innen ismeretes. A MTsz nyelvjárási adatai is az egy Vas megyei (*virrogat*) *vérrogat* 'csúnyán, haragosan néz' adatot kivéve, mind a székelységből valók. Máshonnan csak a *villong* ~ *villang* ige és ennek megfelelőleg csak a *Villongó* helynévalak ismeretes.

Megjegyzendő, hogy az udvarhelyszéki Zetelakáról 1864-ből ismert *irgo teteje*, sőt az előbbieken jelzett szóföldrajzi tényeknek némiképpen ellentmondva, még a Szatmár megyei Csekéről ugyanez évből idézhető *irgószeg* helynévben (Pesty, i.m. XXXIX, 105a, LVII, 377b) is *Virgó*-származékot sejtek. Mindkettő vagy elértelmetlenedett helynévalak, vagy a forrás leírójának ferdítése révén keletkezhetett.

Általánosan ismert tény az, hogy régebbi településneveinknek egy jelentős csoportját olyan helységnevek alkotják, amelyek tulajdonképpen puszta alanyesetben álló személynévek. Pl. Ajton, Csanád, Dés, Gyarmat, Gyula, Torda, Úllő stb. (Vö. Melich János, HfMg. 357. kk. és Kertész Manó: Nyr. LVIII, 33—5). Nemcsak régebben, az Árpád-kor első századaiban élt népünk a személynévi (patronym) névadási móddal. Helyneveinknek is egyik jelentős hányada ilyen jellegű, azaz helynévként használt személynév. A személynévek nemcsak az ilyenfajta helynévképződésben játszanak jelentős szerepet. Nem is csodálható ez, hiszen a személynévi eredetű helynevek minden nyelvben szokásos és természetszerű képződmények. Egészen érthető ugyanis az, hogy ha valaki birtokába vesz és hosszabb-rövidebb ideig birtokában tart egy földterületet, illetőleg vele bármilyen vonatkozásban kapcsolatba kerül, mondom, természetes, hogy ezt közvetlen környezete az ő nevéől nevezze el és örökítse aztán e nevet nemzedékről nemzedékre. Az ilyen birtoklással kapcsolatos helynévadási eseteken kívül ritkábban előfordulnak olyan helynevek is, amelyeknek keletkezésében valamilyen történeti vagy népeletbeli mozzanat játszik közre; ezekben, természetesen, nem kereshetünk birtoklástörténetből magyarázható helynevet.

Helynévgyűjtő és helyneveket magyarázó munkám közben természetesen magam is gyakran találok ilyen személynévi eredetű helynevekkel. Figyelmemet kezdetben inkább csak azok a helynevek keltették fel, amelyekben a személynévek puszta alanyesetben vagy birtokos ragokkal ellátva töltötték be helyjelölő szerepet. Éppen azért, mikor a helynévgyűjtés kérdéséről tájékoztatókat írtam¹, csak a *Sándor-*, *Donátok-*, *Bara Máté-*, *Pál Mátyásék-*, *Pálbiró-*, *Pálasszony-féle* helynévcsoportokra hívtam fel a figyelmet. Azóta mindjobban belemerülve a helynévkutatás kérdésébe, egyre érdekesebbnek láttam a személynévi helynévadás vizsgálatából levonható tanulságokat; éppen ezért a magam gyűjtötte

helynévkincsből, meg az eddig közzétett vagy más úton módon megközelíthető helynévgyűjtemények anyagából kiválogattam és rendszereztem azokat a helyneveket, amelyekben a személynevek valamilyen szerepet töltenek be. Így sikerült összeállítanom a magyar személynévi helynévkincsnek azt a rendszerét, amellyel e dolgozat foglalkozik.

A rendszerezés elvére nézve a következőket mondhatom: Adataimat ugyan alak-, illetőleg mondattani alapon csoportosítottam, mégis ahol ez szükségesnek látszott, jelentéstani szempontokat is figyelembe vettem. Ilyenformán a személynévi helynevek körébe tartozó helynévadatokat három nagy csoportba oszthattam be. Az elsőbe azok a helynevek kerültek, amelyek tulajdonképpen pusztá alanyesetben álló személynevek. A második csoport jelekkel és képzőkkel toldalékozott, személynevekből keletkezett helyneveket foglalja magába. A harmadikba a köznevekkel jelzői viszonyban álló személynevekből alakult helynevek kerültek. E három nagy csoport természetesen a rendszernek csak az alapvázát adja. E csoportokon belül a pusztá személynevek, illetőleg a személynevek és köznevek egymáshoz való viszonyából adódó alak-, mondat- és jelentéstani különbségek a személynévi helynevek rendszerében nagyon sok alcsoport felvételére kényszerítettek.

Mielőtt az egyes helynévcsoportok részletes ismertetésébe kezdenék, szükségesnek tartom egy általános észrevételt tenni. Minthogy a magyar személynevek rendszeres összegyűjtése mind ez ideig nem történt meg, nagyon nehéz volt nemcsak a kereszt- és vezeték-, illetőleg családnevek között különbséget tennem, sőt nehéz volt sokszor még csak azt is megállapítanom, hogy valamely helynévként szereplő szó, illetőleg bizonyos mondattani viszonyban álló szókapcsolat valamelyik része egyáltalában személynév-e, mint gyakran sejthető, vagy sem. Maga a kereszt- és vezeték-, illetőleg családnév közötti különbségtétel is érthetően nehéz volt, hiszen általánosan ismert tény az, hogy mind a mai nyelvhasználatban, mind pedig a régiségben ugyanazt a személynévi alakot sokszor vezetéknévként is meg keresztnévként is alkalmazták. E két személynévcsoport

határát egy nyelvben sem lehet élesen megvonnunk még egy adott időszakon belül sem; annál kevésbé tehetjük meg ezt egy olyan rendszerezésben, amelynek példaanyagát térben a vizsgált földrajzi terület különböző részeiről, időben pedig néhány évszázad helynév-emlékeiből gyűjtöttem össze. Természetes tehát, hogy a kereszt- és vezetéknevek elkülönítésében az egész dolgozatban némi bizonytalankodás figyelhető meg; a példák között nem egy olyan szerepelhet az egyik csoportban, amellyel szinte ugyanolyan jogosan a másik csoportban (vagy legalább ott is!) találkozhatnánk. Rendszerezésem e természetszerű gyengéjét a legnagyobb igyekezettel sem tudtam kiküszöbölni. Egy-egy ilyen kétarcú helynévadatot gyakran az eredeti okleveles, illetőleg kéziratoss forrás útmutatása, vagy a nyomtatott gyűjteményt kísérő jegyzetek útbaigazító megjegyzései nyomán soroltam ebbe vagy amabba a csoportba. Erre vonatkozó észrevételeimet, ahol szükségesnek ítéltém, közlöm.

Előljáróban a felhasznált példaanyagra nézve néhány tájékoztató megjegyzést kell tennem. Az anyag egy része nyomtatásban is megjelent helynévgyűjteményekből, másik része meg levéltári darabokból, illetőleg kéziratoss forrásokból való. Felhasználtam a magam és mások gyűjtötte jelenkori helynévanyagot is. Egészen érthető, hogy adataim túlnyomórésztben a tölem kutatótt területről, Erdélyből való, azonban amennyire az eddig nyomtatásban megjelent helynévanyag megengedte, főlős számmal idéztem példákat más nyelvjárások köréből is. Meg kell még azt is jegyezmem, hogy bár a személynévi helynevek csoportosításakor a felállítandó rendszerben lehetőleg minden eddig ismert helynév-fajt igyekeztem elhelyezni, lehetséges, hogy ha a helynévgyűjtés a kérdés fontosságához mért lendületet vesz, e rendszer itt-ott még egy-egy alcsoport bővítheti. Főként az egyes helynevek képződésekor közbejátszott külső: történeti, vagy belső: lélektani mozzanatok pontos megállapítása terén várhatunk új és érdekes eredményeket. Ez azonban a rendszeren magán lényegesen aligha változtat, csak élettellel tölti meg azt.

Adataim felsorolásakor a helynevet az egységes hangjelzés érdekében átirásban közlöm; ettől az elvtől a szűkséghez képest csak egyes népies alakok nagyolt fonetikus közlésekor térek el. A ()-ben elől a településnév, majd az évszám és a forrásutalás következik². Ahol évszám nincs, az adat kelte a nyomtatott forrás megjelenési idejével közelkorú.

I. Puszta személynévek mint helynevek³

A magyar helynévkincsnek egyik különleges, ősi jellegzetessége, hogy benne nagyon sok olyan helynév van, amely nem más, mint valamely magyar, illetőleg más nyelvekből a magyarba átkerült személynév (Melich, HfMg. 357 kk és Kertész Manó: Nyr. LXVIII, 33—5). A személynévi helynévanyag rendszerezése során már az e csoportba tartozó helynevek legegyszerűbb alaktani jellege miatt is először azokkal a helynevekkel foglalkozom, amelyek puszta alanyesetben álló kereszt-, vezeték-, illetőleg együttesen álló vezeték- és keresztnevekből alakultak. Minthogy — amint már jeleztem — a rendszerezés alkalmával nem csak pusztán alaktani szempontokat követtem, e csoportba néhány különleges helynévtípust is be kellett sorolnom. A helynévképződésben például elég gyakori, hogy helynévként állanak olyan személynévek is, amelyek *-né* asszonynévképzős kereszt-, illetőleg vezetéknevek. Ha merőben alaktani szempontból rendszereztem volna, az ilyenféle helyneveket a jelekkel vagy képzőkkel ellátott személynévekből alakult helynevek közé kellett volna sorolnom, holott jelentéstani szempontból ezek puszta alanyesetben álló személynévi származékok. Ilyen megfontolás vezetett, mikor magam a *Bakóné-* és *Kis Demeterné-*féle helyneveket is — gondolom, teljesen jogosan — az első csoportba osztottam be. Ugyanigy gondolkoztam a másik nagyon népies helynévcsoport, a szentek nevével képzett helynevek csoportjáról is. Ugyanis a *Szent László-*féle helynevekben a szent tulajdonképpen jelző; szerepköri használat szempontjából azonban az ilyen helyneveket máshová, mint az első csoportba, nem sorolhattam be.

Magának e helynévcsoport egyes helyneveinek alakulása a magyar helynévadás ismerője előtt teljesen ért-

hető. Legtöbb közülök birtoklástörténeti mozzanatokon alapuló helynévadással alakult. Néha ezt oklevelesen is bizonyíthatjuk vagy közvetve a birtokos, illetőleg jobbagynevek ismerete, vagy közvetlenül a történeti források utalása alapján. Pl. egy 1810-ből a háromszéki Alsócsernátonból származó vallatásban felteszik ezt a kérdést, hogy a vallatónak „*Fejesné* nevezetű erdejét miért nevezik *Fejesné*-nek?“ A rá adott válaszokból kitűnik, hogy „a *Fejes* vagy *Fejesné* nevezetű erdő régen *Fejes Gergely* néé volt s onnan vette volna ezen nevet“. Ugyanarról az erdőről egy másik valló azt mondja, hogy az a *Fejes*-familia ősisége volt. „Többek között olvasta (ezt) — mondja az egyik valló — *Fejes Istvánné*nak, *Dorothyán*nak 1607-ben kelt testamentumából, melybe többek közt azon *Fejes* nevezetű erdő vicinálva vagyon.“ A *Fejes* vagy *Fejesné* helynév tehát alkalmasint személynévi keletkezésű: itt is a *Fejes* családnév, tehát puszta alanyesetben álló személynév vált helynévvé. Megesik azonban az is, hogy a ma puszta nominativusban helynévi szerepet betöltő személynevek eredetileg nem ilyen alakban jelöltek bizonyos területet, hanem valamilyen más köznévvvel együtt, rendszeren birtokos összetételben. A háromszéki *Polyánon* (később: *Kézdizsentkereszt*) 1846-ban egy *Szent Jánoska* nevű helyet emlegetnek. 1559-ből azonban innen egy ilyen oklevélszövegrész idézhető: „*Zent Janos templom Zent Janos mezeyn*“. Ebből az adatból következtethető, hogy a mai *Szent Jánoska* helynév vagy a *Szent János templom* vagy a *Szent János mezeje* helynévalakból rövidült előbb *Szent János*-sá, és azután a székely nyelvjárásokban nagyon elterjedt becézéssel, kicsinyítéssel kapta későbbi *Szent Jánoska* alakját. Ugyanilyen a viszony a háromszéki Alsócsernáton helynevei között 1662-ben előforduló *Szál Tamás verőfénye* és az 1720-ból meg 1800-ból ismert *Szár Tamás* helynévalak között. Ez adatok ismerete alapján megállapíthatjuk, hogy nem kétséges, nagyon sok bizonyos időpontban puszta nominativusban helynévi szerepet játszó személynév eredetileg valamilyen más kapcsolatból alakult ilyen típusúvá.

Ha birtoklástörténeti mozzanat révén keletkezett helynévről is van szó, nagyon ritkán lehet pontosan megha-

tározni azt, hogy ki volt a névadó. Megesik az is, hogy e helyszíni lejegyzés alkalmával a nép tudni véli a névadó személyt, az ilyen vélekedést azonban mindig csak némi fenntartással és ellenőrzéssel lehet elfogadni. Mikor pl. 1932 nyarán a Dézssel tőzsomszédos Kozárváron lejegyeztem a település helyneveit, közülük egy *Sándor* nevű adat mellé azt írtam, hogy e helynevet a 30—40 évvel azelőtt ottan birtokoló *Róka Sándor* nevével hozták kapcsolatba a falusiak, pedig amint később utánanézttem, a helynév maga már 1754-ben előfordul (MNy. XXVIII, 179). A múlt század végén Kalocsa, Kecskéháta és Csernek (SzD) között egy magas hegyet szintén *Amb-rus*nak jelez a katonai térkép. 1898 körül Kecskéháta helynevei között van egy *Ambreus* alakú. Valóban a leveleink útmutatása szerint e tájon volt egy község, melyet 1312-ben *Ambrus*, 1366-ban pedig *Ambrujustelke* (írva: *Ambruyustelke*) néven említenek (Kd II, 25). E község nevét megőrző hegynév tehát kétségtelenül személynévi eredetű.

Ezeknek előrebocsátása után e csoport helyneveit a következő alcsoportokba sorolom: 1. Férfi keresztnév: *Adorján*⁴ (Kárásztelek; P. V., 609. — Csóka 1760) | *Amb-rus* (Leppend; 1688. — Zentelke 1792, 1805. — Énlaka 1931) | *Antal* (Farcád 1715 után) | *Antalyus* (Nagy- és Kis-rozsály 1673) | *Árpád* (Királydaróc 1742) | *Attila* (Selmecbánya 1543; Pesty 12) | *Balázs* (Kunszentmiklós; Nyr. IV, 382) | *Bálint* (Szerep) | *Ballabás* (Almásmálom 1754) | *Barabás* (Nagykapus 1866. — Székelykövesd 1931) | *Benedek* (Domokos 1767 Kd. III, 363) | *Bernáld* (Alsócsernáton 1768) | *Bernát* (Nagyperkáta; Nyr. XLII, 191) | *Birtalan* (Szentmargita 1812. — Szörcse 1805. — Zabola 1732) | *Bogdány* (Nagygalambfalva 1715, 1779) | *Bogyoszló* (Túrterebes 1775; Szabó 553) | *Boldizsár* ~ *Bó-dizsár* (Szolnokháza; P. IV, 197. — Vasmegyer; MNy. XXXV, 329. — Kercsed) | *Borbás* (Kecskemét; Nyr. IX, 383) | *Boroszló*⁵ (M.köblös 1631; Kd IV, 469. — Túrkeve; ÚjMMúz. 1850—51. I, 512) | *Bukmér* (Kémer; P. V, 676) | *Csaba* (Bekölce. — Fülöpszállás; Pesty 57) | *Danila* ~ *Danyila* (Almásmálom 1732, 1760; Kd V, 121) | *Deme* (Oltzem; Pesty 81, Nyr. XXXVII, 381) | *Doboka*

(Kékes 1742) | *Domokos* ~ *Damokos* (Gyergyószentmiklós 1773. — Marosnagylak 1819. — Kisborosnyó 1765) | *Dónát* (Kádárta; Vasi Szemle VII, 57) | *Dorján* (Kémer; P. V, 675) | *Egyed* ~ *Enyed*⁶ (Bihardiószeg; Nyr. XXIX, 533. — Szárazajta 1592, 1609) | *Fülöp* (Barót 1936) | *Galla*⁷ (Márokföld; Pesty 110) | *Jákó* (Zabola é. n.) | *Karácson*⁸ (Fertőszentmiklós; ÚjMMúz. 1851—52. II, 206) | *Kelemen* (Kibéd; Nyr. XLI, 437) | *Lajos* (Tolcsva 1702; MNy. XXV, 383. — Mezőzombor; Nyr. III, 431) | *László* (Szentlászló; Nyr. IV, 45) | *Lázár* (Kecsed 1860; MNy. XXVIII, 178. — Aranyosmeggyes 1774) | *Lénárt* (Apa 1715) | *Lukács* (Gelence; Nyr. XXXI, 40) | *Miriszló* (Bánffyhungad 1713) | *Móric* (Közéapajta 1752.) — Aranyospolyán 1765, 1893) | *Pázmány* (Szirma 1661; Szabó 488) | *Sándor* (Kozárvár 1754, 1932. — Csíkszentmiklós 1864) | *Soma* (Debrecen; Nyr. XXXVII, 378. — Vajdakamarás 1753) | *Stibor* (Bikszád 1800) | *Szabolcs* (Apanagyfalva 1754) | *Szalók* (Farcád 1715 után) | *Talamér* (Felsőcsernáton 1771) | *Tivadar* (Miklósvár 1752) | *Torda* (Rava; Nyr. III, 143) | *Zoltán* (Étfalva-Zoltán 1721. — Sepsikőröspatak 1624).

2. | Család(vezeték-), illetőleg nem- és ágnevek: *Ágoston* (Szerep) | *Ambrus* (Nagyalmás 1864) | *Bacsó* (Feldoboly 1801. — Egerpatak 1737. — Szentkatolna 1805. — Szörce 1787. — Salánk 1865; Szabó 468) | *Bajza* (Sarmaság; P. IV, 314) | *Bakóc* (Alsószuha; Nyr. XXVII, 479. — Csókfalva 1636; Nyr. XXVIII, 382) | *Baranyai* (Köveshát; Pesty 31) | *Barcsa* (Köröspatak 1779) | *Barta* (Cegőtelke 1864; Kd II, 505. — Magyardécsé 1898. — Rakasz 1636; Szabó 456. — Mád; Nyr. VI, 285) | *Bartalyus* (Tolcsva 1603; MNy. XXV, 382. — Etéd 1779 után) | *Bartók* (Kászonfalva és feltiz 1864) | *Bartos* (Rákcsa 1800. — Röjtök; ÚjMMúz. 1851—52. II, 205) | *Bartus* (Szilágypanit; P. IV, 207) | *Bámfi*⁹ (*Dés* XIX. sz. v., 1936) | *Bándi* (Kovácszna és Vajnafalva 1829), *Bánk* (Melegföldvár 1864; Kd V, 162)¹⁰ | *Beke* (Szentgerice 1655; Nyr. XXVIII, 383) | *Bene* (Szőkelykál 1624; Nyr. XXVIII, 382. — Fintaháza 1760) | *Benkó* (Nagyoroszi; ÚjMMúz. 1857. II, 593) | *Bese* (Marosszentkirály 1699; Nyr. XXVIII, 383) | *Bethlen*¹¹ (Szotyor 1645) | *Bodó* (Lázári 1789) | *Bodor* (Borosbenedek 1723, 1807. — Szilagyballa; P. V, 88), *Bogdán*

(Nyáradszereda 1936) | *Boldis* (Dálnok 1655) † | *Borbát* (Ketesd 1792. — Feldoboly 1798. — Kisborosnyó 1765) | *Bönkö* (Márkusfalva 1760) | *Butyka* (Nagykálló; ÚjMMúz. 1850—51. I, 512. — Dés 1934) | *Cakó* (Nagykörös; Nyr. I, 428. — Szentgerice 1719; SzO VI, 410, Nyr. II, 45. — Szentháromság 1897 k.; SzO VI, 412) | *Cirják* (Hagymásbodon 1760) | *Csák* (Szucság XVII. sz. m. f. — Papolc 1935 k.) | *Csoma* (Karcag; ÚjMMúz. 1850—51. I, 512) | *Csuklyon* (Bikfalva 1845) | *Dacó* (Oltszem 1872) | *Damó* (Ikafalva 1761) | *Damokos* (Kisborosnyó 1765) | *Dancs* (Illyefalva; ÚjMMúz. 1850—51. I, 513. — Szacsva 1850) | *Danka* (Rava; Nyr. III, 142)¹² | *Dankó* (Balmazújváros; ÚjMMúz. 1850—51. I, 513) | *Dálnoki* (Szucsák; Nyr. XXXVII, 380) | *Dékány* (Ekecs; Nyr. XXXI, 119) | *Dénes* (Bágyon) | *Dónát* (Eger; Nyr. XXXI, 351)¹³ | *Dósa* [olv.: Dózsa (Alsó- és Felsővolál 1692, 1761)] | *Ete* (Dengeleg; ÚjMMúz. 1850—51. I, 513) | *Fábián* (Alsószuha; Nyr. XXVII, 480) | *Finta* (Szárabajta 1762) | *Fodor* (Barátos 1783) | *Gál* (Kide 1754) | *Gálos* (Albis 1850. — Ika-falva 1761) | *Gecse* (Gelence 1700) | *Gellért* (Tizsaszöllös 1858; MNY. XXV, 154) | *Györke* (Papolc 1623, 1763) | *Herman* (Zsérc és Ostoros; Nyr. XI, 432, 480) | *Horvát* (Bálványosvárálja 1774) | *Huszt* (Zilah 1883) | *Jakabos* (Páncélcseh 1642) | *Jancsó* (Vérvölgy; P. IV, 794), *Kéméndi* (Kézdioroszfalu 1784) | *Kónya* (Gelence 1744) | *Kolozsi* (Görcsön; P. III, 464) | *Kós* (Albis 1731) | *Kósa* (Laborfalva 1829. — Csépan; Nyr. I, 188) | *Kölönte* (Hatolyka, 1733) | *Kupán* (Nagyajta 1660, 1712. — Uzon 1718) | *Lipót* (Bánffyhunjad 1807) | *Majlát* ~ *Majlád* (Lemhény 1738) | *Mihályi* (Magyarbikal; J. 16) | *Mátis* (Szárabajta 1931) | *Mihács* [? < *Mihálc* (Dálnok 1655)] | *Mihálc* (Lemhény 1788) | *Mike* (Zsérc; Nyr. XI, 432. — Marosnagylak 1679) | *Mikó* (Szilágygörcsön; P. V, 464. — Sepsibesenyő 1796. — M.palatka 1787. — M.köblös 1775) | *Náznám* ~ *Názmán* (Patakfalva — Telekfalva 1644, 1715) | *Orbán* (Váralmás 1847, 1864) | *Pálos* (Homoródalmás 1936) | *Petres* (Kercsed 1851), *Pongrác* [Pinnárd (később Várhegy) 1699; SzO VI, 409], *Pósa* (Városfalva 1931) | *Román* (Szászfűjös 1868) | *Sebestyén* (Torda 1845, 1893) | *Semjén* (Székelycsóka 1760) | *Silye* (Papolc 1792) | *Somodi* (Marosnagylak 1679) | *Szemere*

(Mád; Nyr. VI, 285) ~ *Szömöre* (Kaposzekcső; Nyr. XXVIII, 191) | *Sztojka* (Alsó- és Felsővolál 1813) | *Talamér* (Bodok 1801) | *Tiberis*¹⁴ (Salánk 1661; Szabó 468) | *Tima* (Albis 1850) | *Tomori* (Szentábrahám 1931) | *Ugron* (Etéd; Pesty 403) | *Urbán* (Mád; Nyr. VI, 285) | *Vajna* (Salánk; Szabó 467) | *Vitályos* (Pér; P. IV, 227) | *Vácván*¹⁵ (Koronka XVII. sz.; SzO VI, 407) | *Veselényi* (Mád; Nyr. VI, 285).

3. Női keresztnevek: *Anda* (Kézdiszárzapatok 1805) | *Cinka* (Szekszárd; Nyr. VI, 47) | *Dorottya* ~ *Duruttya* (Rugonfalva 1644, 1715, 1779) | *Margita* (Abaújszántó; Nyr. VIII, 96).

4. Bece- ill. kicsinyítőképzős keresztnevek.

a. Férfi keresztnevek: *Antalka* (Tolcsva 1727; MNy. XXV, 382) | *Baláska* (Alsócsernáton) | *Bandi* (Sonkád; Nyr. III, 382) | *Bence* (Pocsaj; Nyr. IX, 527. — Érmindszent; P. V, 407. — Domokos 1864; Kd. III, 363) | *Bódica* (Tompá 1681; SzO II, 133) | *Dávidka* (Hajdúnánás; Nyr. XXXI, 118) | *Demeterke* (Kézdiszentkereszt 1931 körül) | *Gáboró* (Menyő; P. IV, 64) , *Gyurkuca* (M.gyerőmonostor 1860) | *Ivánka* (Lisznyó 1803. — Sepsimogyorós 1729) | *Jankó* (Köpec 1819. — Nagyajta; Nyr. II, 526) | *János* (Szalacs 1935) | *Kálmánka* ~ *Kármánka* (Papole 1669, 1748, 1796) | *Lázárka* (Kiskunhalas; Nyr. XXXVI, 381) | *Lukácsa* (Gelence 1864) | *Martinca* (Báta; Nyr. VI, 383) | *Martonca* (Pelsőc 1876; Nyr. XLVII, 94) | *Martonka* (Ditró 1773) | *Mártonka* (Szárzapatok 1726) | *Matykó* (Maroskisfalud 1735. — Marosszentkirály 1699; Nyr. XXVIII, 383. — Maroskeresztúr 1760) | *Mátyus* (Búzásbocsárd 1806) | *Pálka* (Albis 1821) | *Páلكó* (Miklósvár 1932) | *Páloska* (Szárzapatok 1759) | *Pétörke* (Szenna) | *Pető* (Szárzajta 1936. — Csepreg; ÚjMMúz. 1851—52. II, 206) | *Petőcs* (Sepsiszentgyörgy; Nyr. IV, 480) | *Urbánka* (Palócság; Nyr. XXIX, 280) | *Zoltánka* (Sepsiköröspatak 1669, 1698) | *Zsiga* (M.bikal 1932). |

b. Női keresztnevek *Biri*: (Bujánháza 1800) | *Dorkó* (Sárospatak; Nyr. XI, 95) | *Etelka* (Szeged; Nyr. II, 95) | *Györgyi* (Olaszliszka; Nyr. IV, 186) | *Marcsa* (Kövend 1893) | *Piroska* (Putnok; Nyr. XXVII, 48) | *Pannika* (Bölon 1750).

5. Bibliai nevek és szentek neve.

a. Bibliai nevek: *Ábrahám* (Kövágóórs; Nyr. X, 479) | *Judás* (Jankovác; Nyr. XVI, 240), *Magdolna* (M.kecel 1766 körül, 1769).

b. Szentek neve: *Szent Anna* (Marosvásárhely 1820), *Szent Bertalan* (Tata; Nyr. XVI, 288) | *Boldoganya* (Huszt 1714) | *Szent Erzsébet*¹⁶ (Nagyenyed 1732) | *Szent Ferenc* (Hantháza; Nyr. XLV, 421) | *Szent Ilona* (Krasznaháza; P. IV, 197. — Szentes vid.; Nyr. II, 237), *Szent Imre* (Pele; P. IV, 231) | *Szentiván* (Iklódszentiván 1641; Kd IV, 101) ~ *Szentivány* (Nagyiklód 1769) | *Szent János* (Aranyosmeggyes 1774. — Gelence 1700. — Kézdiszentlélek 1714. — Kézdiszárzapatok 1521. — M.egregy; Nyr. XXVIII, 191. — Oltszem 1872; Nyr. XXXVII, 381. — Polyán (Kézdiszentkereszt); Nyr. XXXIX. 41. — Petőfalva 1700. — Torda 1845, 1931. — Zabola 1722) | *Szent Jánoska* (Kézdiszentkereszt 1846) | *Szent László* (Szentes vid.; Nyr. II, 237. — Csikszépvíz 1864) | *Szent Lukács* (Torja 1783) | *Szent Mihály* (Szeszárma 1754; Kd VI, 450)¹⁷ | *Szent Miklós* (Kozárvár 1631; Kd IV, 469. — Makó; Nyr. IX, 95. — Tasnádszarvad; P. IV, 422) | *Szent Pál* (Valkó, Pest m.; Pesty 352), *Szent Tamás* (Tata; Nyr. XVI, 288) | *Szent Vendel* (Székesfehérvár; Nyr. II, 564).

6. Keresztnév + vezetéknev: *Ács János* (Menyő; P. IV, 64) | *Bakmáté* (Fajs; Nyr. VII, 336) | *Balázs Kata* (Varsány; Nyr. XXXV, 439) | *Balog Márta* (Alsótorja 1893), *Balog János* [Burjánosóbuda (Bodonkút) 1770 k.], *Balog László* (Kalotaszentkirály 1864) | *Bara Máté* (Kézdiszentlélek) | *Beke András* (Esztény 1898; Kd III, 430) | *Boros Máté* (Városfalva 1931) | *Fekete Péter* (Szarhegy 1773) | *Gál János* (Kide 1734; MNy. XXVIII, 178)¹⁸, *Gál Máté* (Bálványosvárálja; Kd. II, 134) | *Gál Péter* (Haraly 1744) | *György Máté* (Farkaslaka 1931) | *Hamujankó* (Feldebrő; MNy. XXIV, 363) | *Hosszu János* (Abaújszántó; Nyr. VIII, 96) | *Hosszu Péter* (Patakfalva 1779) | *Incze Annók* (Nagybacon 1932) | *Kara János* (Karcag vid. 1903; Ethn. XIV, 60) | *Király Pál* (Ördögösfüzes 1899) | *Király Tamás* (Nagyrozsály 1774) | *Kis Antal* (Kishodos 1798) | *Kis Marci* (Mészkö 1893)¹⁹, | *Kis Pál* (Vista 1770 körül) | *Kis Péter* (M.becse 1818. — Székelykövesd 1931) | *Koca Geci* (Torockószentgyörgy 1932) |

Küs András (Gagy 1936) | *Náci Máté* (Kézdicsonortán 1639, 1739) | *Máté András* (Csíkszentmihály 1864) | *Máté Pál* (Zabola 1899) | *Nagy László* (Alsó- és Felsővolál 1761) | *Nagy Máté* (Marosbogát 1737) | *Nagy Mátyás* (Miklósvár 1683) | *Nagy Tamás* (Székeš 1641?; SzO. VI, 411) | *Oláh János* (Ditró 1773) | *Pál Mátyás* (Domokos 1864; Kd. III, 363) | *Pálfi János* (M.décse 1720. — Fiátfalva 1805) | *Pap Izsván* (Szilvásszentmárton) | *Sár Balázs* (Papoc 1700) | *Szabad Balázs* (Sárospatak; Nyr. XI, 95) | *Szár Tamás* (Sepsiköröspatak 1720, 1800) | *Szász Balázs* (Székelykál 1624; Nyr. XXVIII, 382) | *Székely György* (Sóvárád; Nyr. XXIX, 480) | *Széppéter* (Újmindszent; Nyr. XXXIV, 52) | *Szijártó István* (Kraszna 1761) | *Tentel Ilonka* (Kézdiszentkereszt 1931 k.) | *Vas Kató* (Váralmás 1722) | *Vaspéter* (Feldoboly) | *Veres Jankó* (Sajószentpéter; ÚjMMúz. 1855. I, 96) | *Veres Máté* (Farkaslaka 1931) | *Verespéter* (Szerep) | *Vigygyörgy* (Zilah 1886) | *Vincepál* (Diósgyőr; Nyr. XI, 336).

7. Vezetéknév + megkülönböztető név + keresztnév: *Nagy Paj László* (Bükkszék 1863; MNy. XXIV, 363).

8. Kereszt- v. vezetéknév + méltóság-, ill. foglalkozásnév: *Barabíró* (Szárazajta 1826, 1931) | *Mihályispán* (Marosnagylak; 1602) | *Pál Kovács* (Ditró 1773. — Gyergyószentmiklós 1773) | *Pálbíró* (Esztelnek 1712) | *Pétermester* (Szárazpatak 1759, 1816) | *Simonbíró* (Papoc 1625, 1673).

9. A -né képzős asszonynevek: *Andorné* (Csikmindszent, Csikpálfalva 1864) | *Angalítné* (Farkaslaka; Nyr. XLV, 189) | *Bakóné* (Kézdiszentlélek 1795) | *Bikáné* [? írva: Bikané (Kökös 1739, 1763)] | *Biróné* (Sepsiszentgyörgy; Nyr. IV, 480) | *Cangóné* (Felsővolál 1813) | *Darabontné* (Sóvárád; Nyr. XXIX, 480) | *Fejesné* (Alsócsernáton 1769) | *Gálné* (Barót 1808. — Sóvárád; Nyr. XXIX, 480) | *Horváthné* (Lelesz; Nyr. XXXVII, 379) | *Jancsóné* (Rava; Nyr. III, 143) | *Kolomárné* (Újmindszent; Nyr. XXXIV, 52) | *Kósáné* (Szemerja 1808) | *Kovácsné* (Almásmálom; 1759) | *Kozmáné* [(Csókfalva, Székelyszentistván 1932 (Herepei János közlése)] | *Macsiné* (Vasmegyer; MNy. XXXV, 329) | *Pálné* (Farkaslaka; Nyr. XLV, 189) | *Tamásné* (Vargyas 1936).

10. Vezetéknév + keresztnév + -né képző: *Kis Demeterné* (Szarhegy 1773).

II. A jelekkel és képzőkkel ellátott személynevek mint helynevek.

A személynevekkel alakult helyneveknek második csoportjába azokat a helyneveket osztottam be, amelyek úgy keletkeztek, hogy az eredetileg birtokló személy névéhez a birtoklásra mutató jelet vagy képzőket ragasztották. E helynévescsoport korántsem olyan gazdag tagozódású, mint az előbbi, és a példaanyag is jóval szegényesebb, mint amott. Ez a példákban mutatkozó szegénység azonban részben kétségtelenül csak helynévgyűjtésünk hiányosságával magyarázható.

1. Kereszt- v. vezetéknév + *k* (tbsz-)jel: *Bacók* (Kishodos; SzamSz. 56) | *Becők* (Bálványosvára 1764) | *Bedők* (Radnót 1864) | *Dancsok* (Szerep) | *Donátok* (Feldoboly) | *Györgyek* (Néma 1864; Kd V, 242) | *Kelemenek* (Verbóc; Szabó 542) | *Vincék* (Domokos; Nyr. XI, 528) | *Kovácsok* (Bonyha 1668) | *Sándorok* (Karcag 1864) | *Vargák* (Csíkmindszent 1864).

2. Kereszt- v. vezetéknév + -é birtokképző + -*k* tbsz-jel: *Bakóék* (Kisar; SzamSz. 59) | *Benedekék* (Domokos 1791) | *Ilesék* (uo. 1932) | *Miklóskáék* (uo.; 1791) | *Kádárék* (Magyarláros 1842) | *Vincéék* (Domokos 1864; Kd III, 363).

3. Vezeték- + keresztnév + -é birtokképző + -*k* tbsz-jel: *Birta Ferencék* (Domokos 1864; Kd III, 363) | *Gergely Györgyék* (uo. 1932) | *Kis Benedekék* (uo. 1932) | *Mónár Pistáék* (uo. 1932) | *Nagy Benedekék* (uo. 1932) | *Pál Mátyásék* (uo.; Nyr. XI, 528).

4. Kereszt- v. vezetéknév + -é birtokképző: *Ádámé* (Sóvárad 1774) | *Balázsé* (Sepsiköröspatak; Pesty 31) | *Bálinté* (Farkaslaka; Nyr. XLV, 189) | *Domaé* (Sonkád; Nyr. III, 382) | *Icike²⁰* (Mezőpanit 1936) | *Lőrincié* (Rava; Nyr. III, 142), | *Simóé* (Gyergyóújfalu 1864).

5. Vezeték- + keresztnév + -é birtokképző: *Bőr Istváné* (Forrófalva; Nyr. XXXIV, 439) | *Fodor Alberté* (Csíkvacsárcsi 1864) | *Józsa Pálé* (Fajsz; Nyr. VII, 336) | *Nagy Istváné, Olá Mihályé, Pál Jánosé* (Csíksztsimon)

1864) | *Pásztor Jánosé* (Sóvárad; Nyr. XXIX, 480) | *Péter Gergelyé* (Csikvacsárcsi 1864).

6. Vezetéknév + *-né* asszonynev-képző + *-é* birtokképző: *Kosutnéé* (Otrokócs; Nyr. XLVI, 246).

7. Vezetéknév + *-k* tbsz-jel + *-é* birtokképző: *Borsoké*, *Marcinoké*, *Galambosoké* (Saród; ÚjMMúz. 1851—52. II, 203).²¹

8. Kereszt- v. vezetéknév + *-d* képző: *Bencéd* (Pocsaj; Nyr. IX, 527) | *Györgyöd* (Gerendkeresztúr 1679, 1742) | *Istánd* (Nagykend 1776) | *Tibád* (Bánffyhunyard 1792).

9. Keresztnév + foglalkozás- v. méltóságnév + *-é* birtokképző: *Páldiáké* (Sonkád; Nyr. III, 382).

10. Keresztnév + *-i* képző: *Bácsi* (Szerep) | *Órzsébeti* (Dergecs; Nyr. XLV, 422).²²

III. Személynevek jelzős összetételű helynevekben.

Nagyon sok olyan személynévi helynevünk van, amelyben a személynév bizonyos köznévvvel vagy köznevekkel kapcsolatban jelzős összetételű helynevet alkot. Ez a csoport a változatokban leggazdagabb. Hogy az ide tartozó helynevek szövevényében rendet teremtsék, aszerint csoportosítottam a helyneveket, hogy milyen jelzői viszony van a személynév és a vele összeköttetésben álló köznévv, illetőleg köznevek között. Az így kapott két helynév-alcsoportot, a tulajdonság- és birtokosjelzős összetételű személynévi helynevek csoportját az egyes alaktani különbségek alapján további apróbb csoportokra kellett szétbontanom. A két alcsoport közül helynév-típusokban leggazdagabb a birtokosjelzős összetételű helynevek csoportja: ebben egymagában félszáznál több helynévtípust kellett megkülönböztetnem. Ezzel az alcsoporttal kapcsolatban még azt is megjegyezhetem, hogy ez bővelkedik leginkább régies, illetőleg népnyelvi alakokban is. Az mondható, hogy a jelzős összetételű személynévi helynévadást tekinthetjük ma a legelőbb helynévadási módnak. Álljon hát itt a helynévescsoport a maga gazdag elágazásában:

A. Személynevek minősítőjelzős összetételekben: a. A *személynév* mint főnévi jelző:

1. Keresztnév + köznév: *Andornokmál* (Kolozsvár 1377—78; Jakab Elek, KvOklt. I, 9) | *Andornyak* (Sepsiszentgyörgy; Pesty 7) | *Andrásvölgy* (Hevesaranyos 1854; MNy. XXV, 71) | *Antalhegyes* (uo.; MNy. XXV, 71) | ~ *utca* (Barót 1936) | ~ *völgy* (Felsőőr; Nyr. XXXII, 178) | *Ádám utca* (Énlaka 1931) | *Árpádoldal* (Betlenfalva 1931) | ~ *sziget* (Tiszarád; MNy. XXXV, 329) | *Balázserdő* (Kémer 1767) | ~ *ér* (Nagyernye; SzO. VI, 406) | ~ *fa* [Szerecseny (tart. Gárdonyhoz); Nyr. XXXV, 439] | *Baracsere* (Sárvásár 1792) | *Bálintkert* (M.bikal; J. 16) | ~ *oldal* (M.beréte; Kd. II, 286) | ~ *óás* /irva: *óás* (Alsóőr; Nyr. XXXII, 178) | ~ *út* (Kalotaszentkirály; J. 11) | *Benedekvölgy* (Szekszárd; Nyr. VI, 47) | *Bernáldorr* (Alsócsernáton 1786) | *Bernádsziget* (Désakna; Kd. III, 247) | *Bélavár* (Alsójára 1417; Csánki V, 672) | *Boldizsárkút* (Szék 1898; Kd. VI, 425) | *Borsakapu* (Kisdoba 1750) | ~ *tető* (uo.) | *Daniré* (Lemhény 1772) | *Damokosszállás* (Miklósvar 1797) | *Déneshalom* (Tiszaigar; MNy. XXV, 154) | *Dömötörszék* (Székelyszentmihály 1931) | *Egyederdő* (Bodos 1931) | *Gáborpatak* (Szászfűzős 1868) | *Gálkút* (Kék; MNy. XXXV, 270) | *Gergépad* (Gelence; Nyr. XXXIX, 40) | *Győrbükk* (Eszmény 1472, 1500; Kd III, 430) | *Győrmart* (Kisbacon; Nyr. XXVIII, 336) | *Györgyárok* (Barátos 1607) | ~ *hegy* (Dés 1898; Kd III, 218) | *Imeckert* (Bodos 1931) | *Imrő-láz* (Szenna) | *Istánhegy* (Bánffyhunrad 1792) | *Istókrév* (Hatolyka 1772) | *Jakabáj* (Kolozsborsa 1754, 1810) | ~ *völgy* (Mátraballa; MNy. XXV, 73) | *Jakapfa* (Gödreszentmárton; Nyr. XXVIII, 191) | *Kálmánoldal* (Sepsiszentkirály 1680) | *Kámánvölgy* [\leftarrow **Kálmánvölgy* (Györszentmárton; Nyr. XXXV, 439)] | *Lackódomb* (Kispetri; J. 17) | *Lászlóhegy* (Völcsök; P. IV, 807) | *Lászlórét* (Balázsfalva 1794) | *Lázárhegy* (Szentháromság; SzO. VI, 412) | ~ *lapos* (Szerep) | *Leópatak* (Valkóváralja 1731) | *Lénárdnyak* (Bükk-szenterzsébet; MNy. XXIV, 212) | *Lipótkút* (Toldalag 1767) | *Lőrincdomb* (Szilágycseh 1762) | ~ *kút* (Ardó 1762) | *Lukácskút* (Girólt 1620; Kd. III, 539) | *Máté-folyás* (Érkeserű; Nyr. II, 187) | *Mátyásföld* (Farnos; J. 16) | ~ *kert* (Zilah 1883, 1936) | ~ *mocsár* (Vágás 1936) | ~ *oldal* (Köpec 1819) | ~ *kút* (Szilágysomlyó; P. IV, 578) | ~ *szék* (Türe; J. 15) | *Matyikút* (Kiskunszállás; Nyr. I,

230) | *Mátyuserdő* (M. fráta 1426; Cs. V, 352) | *Menyhárföd* (Zsobok 1936) | *Mihályrét* (Szödemeter 1762) | *Mikeszeg* (Bény; Népr.Ért. XIV, 35) | *Miklóshegy* (Kusaly; P. V, 743) | *~verem* (M. decse 1864—1899. Kd. II, 560) | *~völgy* (Szilágysomlyó; P. IV, 578) | *Miksarét* (Ajton 1802) | *Miriszlóbükk* (Szárabajta 1762) | *Móricmál* (Szilágysomlyó 1757, 1900 körül) | *~nyír* (Árkos 1815) | *Pálhegy* (Cikmántor 1788) | *Pálkert* (Zilah 1883, 1936) | *~oldal* (Szilágyfőkeresztúr; P. IV, 534) | *~rét* (Futásfalva 1760) | *~szegelet* (M. lápos) 1932) | *Petőfüzes* (Nagyajta 1687) | *Petrusforrás* (Nagyölves 1664) | *Péterkehát* (Étfalva-Zoltán 1721) | *~áj* (Kolozsorsa XVIII. sz. m.f., 1796) | *~bükk* (Felőr 1810; Kd VI, 355) | *~körtély* (Dericska, Csallóköz; ÚjMMúz. 1851—52. I, 771) | *~kút* (Szentháromság; SzO. VI, 412) | *~mező* (Irinny 1826) | *~völgy* (Magyarlóna 1868), *Petőerdő* (Szenna), *Pokaderék* (Szerep), *Salamonerdő* (Bak; Nyr. XXXI, 117) | *Sándorerdő* (Szászszombor; Kd. VIII, 168) | *Sándorkő* (Bács; XV. század. Cs. V, 330), *~mező* (Ördögösfüzes 1899) | *Simonáj* (Nagypetri; J. 17) | *~szeg* (Köpec 1819) | *Talamérpatak* (Bodok 1796) | *Tamásföld, ~völgy* (Nagyoroszi; ÚjMMúz. 1857. II, 593) | *~mező* (Domokos 1864; Kd III, 363) | *~szeg* (Hetény 1524; Szabó 373) | *Zoltángyepü* [(írva: Zoltangyepew) Árapatak; Pesty 438, SzO. I, 57] | *Zsigmondbuc* (Zsibó 1867).

2. Női keresztnév + köznévi: *Annató* (Torda 1932)²³ | *Duruttyaláb* (Székelykeresztúr 1936) | *Helénagödör* (Zilah 1899, 1936) | *Ilonkaszeg* (Nagyajta 1624, 1873; Nyr. II, 526) | *Máriavész* (Szarhegy 1773), *Sárierdő* (Kispeliske 1804).

3. Vezetéknév + köznévi: *Andobikk* (Diósgyőr; Nyr. XI, 336) | *Babicstó* (Szemere; Nyr. VIII, 239), *Bacócsigolyás* (Szemerja 1816) | *Bacókert* (Szilágysomlyó 1757) | *~rész* (Kézdizsárazpatak 1805) | *~út* (Bita 1628) | *Balogiratvány* (Veresegyháza 1864; Kd VII, 96) | *~kert* (Miriszló 1875) | *Bartalyusáj* (Kolozsorsa 1673, 1803) | *Bartariü* (M. lápos 1932) | *Bartórét* (Szilágybagos; P. III, 63) | *Bartóktó* (Féldoboly) | *Batizdomb* (Gyerővásárhely; J. 13) | *Bácsóvölgy* (Tordaszentlászló 1862) | *Bámfi pallag* (Perecsen 1936) | *Bánffy-domb* (uo.; P. IV, 248) | *Bánffy rét* (Aranyosgerend 1848) | *Bederáj* (Páncélcseh

1642) | *Benehágó* (Somosd 1641; SzO. VI, 410) | *~híd* (Varsány; Nyr. XXXV, 439) | *Betlen-malom*, *~gát* (Torda 1932) | *Béldi sűrű* (Sepsiszentiván; Pesty 45) | *Boérmál* (Aranyosrákos 1807) | *Bogdánkút* (Szék 1898; Kd VI, 424), *Bonizsirtvány* (Dés; MNy. XXVIII, 61) | *Borbátgaz* (Ketesd 1841) | *Borbáthegy* (uo. 1792, 1868) | *Bortosvölgy* (Torda; Orbán Balázs, Torda és körny. 118) | *Bród-sikátor* (Zilah 1936) | *Budaytó* (Szentmihálytelke; Cs. V, 410) | *Butykahegy* (Dés 1898; Kd III, 218) | *Cakókapu* (Szentgerice; SzO, VI, 410) | *Csillagkút* (Szilágy-somlyó; P. IV, 580)²⁴ | *Dányérerdő* (Nyomat 1652 u.; Nyr. XXVIII, 383), *Demjánvölgy* [Nagypacal (később: Érszöllös) 1762] | *Demerét* (Uo.) | *Dimjéntő* (Vadasd 1774) | *Dosasűrű* (Kibéd; Nyr. XLI, 437) | *Ebenító* (Ajton 1753) | *Eckenkert*²⁵ (Albis 1731) | *Erzsébetpuszta* (Nagyenyed 1933) | *Fábrigát* (Köröstarcsa; ÚjMMúz. 1850—51. I, 376) | *Gáldomb* (Sztána; J. 17), *~gerezd* (Besenyő 1703), *~hegy* (Szászsombor 1864; Kd VII, 167), *~irtovány* (Póka 1767) | *~mező* (Bádok; MNy. XXVIII, 60) | *~oldal* [Nagypacal (később: Érszöllös) 1762] | *~rét* (Felőr 1812; Kd V, 355) | *~szer* (Domokos 1767; Kd. III, 363) | *~utca* (Illyefalva 1723) | *Gecsehegy* (Szilágybagos; P. III, 63) | *Gilányiláb* (M.köblös 1842; MNy. XXVIII, 250) | *Grossman-malom* (Torda 1932) | *Gudrahalom*²⁶ (Nagyoroszi; ÚjMMúz. 1857. II, 94) | *Hermánhegy* (Hontfüzesgyarmat; Nyr. XXXI, 117) | *Hubersziget* (Báta; Nyr. VI, 384) | *Huszártó* (Nagyercse XVIII. sz.) | *Illyés-utca* (Kárásztelek 1731, 1793) | *Jakcskuta* (Szükerék 1416; Kd. VI, 541) | *Jancsóberc* (Vér-völgy; P. IV, 794) | *Kelemensziget* (Gyapoly; Nyr. XXIX, 533) | *~kert* (Alsócsernáton 1838) | *Kereső-utca*²⁷ (Dés; Kd III, 215) | *Kordagát* (Köröstarcsa; ÚjMMúz. 1850—51. I, 376) | *Kornisrét* (Árpástó 1864; Kd. II, 82) | *Kovácskút* (Szék 1898; Kd. VI, 425), *~nyíl* (Almásmalom 1751) | *Kovácsifok* (Vízszentgyörgy 1542; Kd. VII, 119) | *Lorántitető* (Bálványosvára 1756; Kd II, 133) | *Madarasiszeget* (Dés 1748; Kd. III, 217) | *Magyarirét* (Kézdi-oroszfalu 1602) | *Makszinropó* (Mezőpanit 1931) | *Markóberek* (Torda 1854) | *~rét* (Szilágy-somlyó; P. IV, 578) | *Markórit* (Perecsen 1936) | *Martonoldal* (Zsobok 1936. — Magyarbikal; J. 16) | *~tizes* (Dálnok 1745) |

Menyhárterdő (Harasztkerék 1742) | *Mikóerdő* (Hidvég 1872) | *Milicertag* (Perecsen 1936) | *Monémagos*²⁸ (Szilágycseh 1762, 1773) | *Mórafő* (Fajsz; Nyr. VII, 336) | *Násztapuszta* (Magyarláros 1864; Kd V, 30) | *Órbánszakadás* (Domokos 1791) | *~hegy* (Szalacs 1935. — Váralmás; J. 16) | *~tag* (Székelykövesd 1931) | *Pálfifenék* (Kisújszállás; Nyr. I, 230) | *Petevölgy* (Szilagybagos 1678, XVIII. sz. közepe), *Petky-tó* (Nagymoha 1825) | *Petnehányás* (Bálványosváralja; Kd II, 133) | *Petricdomb* (Fertőszentmiklós; ÚjMMúz. 1851—52. II, 206) | *Puborigödör*^{28a} (Nagyoroszi; ÚjMMúz. 1857. II, 94) | *Radószugoly* (Nagyölves 1664) | *Rádujdomb* (Perecsen; P. IV, 248) | *Rákóczibokor* (Kismajtény; 1935)²⁹, *~hegy* (Szilagyballa; P. III, 88. — Zsibó 1866), *~kút* (Tasnád; P. IV, 657), *~rét* (Kecel; Pesty 278) | *Salamező* (Sepsiszentkirály 1688) | *Serédi*³⁰ *bérc* (Zovány; P. IV. 829) | *Sorbány oldal* (Jegenye; J. 13) | *Szakács-malom* (Varsohc; P. IV, 767) | *Szaniszlóláb* (Torja 1758) | *Szemereföld* (Dergecs; Nyr. XLV, 422) | *Tamászug* (Szerep) | *Tamkó-utca* (Illyefalva 1723) | *Tárkányfok* (Hajdúszoboszló; Nyr. XIV, 422) | *Telekierdő* (Szilagypanit; P. IV, 207), *Toldalagirét* (Nagydevecser; Kd III, 309)³¹ | *Tomoritó* (Mezőszentjakab 1724) | *Tótország*³² [falurész (Karácsonfalva; Nyr. XXX, 47)], *Vajdavápa*³³ (Árpástó 1754, 1864; Kd II, 82), *Vácmánytető* (Ákosfalva 1936), *Zeyk-malom* (Torda 1848) | *Zsibrik-rét* (Koroncói; Nyr. VI, 431) | *Zsomborikert* (Zilah 1761).

4. Vezetéknév + keresztnév + köznévi: *Biró Pál rét* (Szamoskóród; SzamSz 94) | *Boros János kő* (Torockósztygyörgy 1932) | *Bot Antal oldal* (Egeres 1699) | *Dósa Pál kert* (Kibéd 1936) | *Duló Péter szőlő* (Csege 1358; AnjO VII, 154) | *Holló Balázs tető* (Mátraszuha; MNy. XXV, 153) | *Józsi Mária tábla* (Szilagypanit; P. IV, 207) | *Kincses Pál hegy* (Kárásztelek 1731) | *Kis Kati lápa* (Hevesaranyos 1866; MNy. XXV, 71) | *Kozma László szegelet* (Kézdiszentlélek) | *Kunpálhalom* (Debrecen; Nyr. XXXVII, 380) | *Mátyás Jakab irtvány* (Kozárvár 1622; Kd. IV, 449) | *Nagy János kút* (Szolnokháza; P. IV, 197) | *Nagy Pál kő* (Torockósztygyörgy 1932) | *Nagy Péter patak* (Kibéd 1936) | *Oláh Mihály nyir* (Kalotaszentkirály; J. 11) | *Pintér Pál irtás* (Dergecs; Nyr. XLV,

422) | *Rác Geci lápa* (Felnémet és Cigléd puszta; MNy. XXIV, 364) | *Samu Józsi utca* (Kecsetkisfalud 1931) | *Tóth Balázs temető*³⁴ (Bak; Nyr. XXXI, 127) | *Tót István szurdok* (Nógrádmegyer; Nyr. VII, 44) | *Veresjánoskert* (Sajószentpéter; ÚjMMúz. 1855. I, 96) | *Virpéter laponyag* (Hajdúszoboszló; Nyr. XIV, 422).

5. Bibliai nevek és szentek neve + köznév: *Ábrahám-séd* (Salföld; Pesty 17) | *Adámkút* (Losonc; Nyr. II, 280) | *~szakál* (Abaújszántó; Nyr. VIII, 96) | *Jézusdomb* (Felsőőr; Nyr. XXXII, 177) | *~forrás* (Esztelnek; 1706) | *~kiáltó* (Alsóőr; Nyr. XXXII, 178. — Székelykeresztúr; Nyr. XXIX, 542) | *Judásföld*³⁵ (Fajsz; Nyr. VII, 336) | *Krisztusdüllő* (Gyapoly; Nyr. XXIX, 533) | *Szent Anna tó* (Tusnád) | *Szent Benedek rét* (Dés 1458; Kd III. 216) | *Szent Gellért hegy* (Bátor 1857; MNy. XXIV, 362) | *Szent György hegy* (Dés 1822; Kd III, 217. — Kémer; P. III. 676. — Kolozsvár 1770) | *~utca* (Marosvásárhely 1783) | *Szent Ilona döllő* [Nagypacal (később: Érszöllös) 1762] | *Szent Imre kápolna* (Eresztevény 1576) | *Szent János-kút* (Kolozsvár) | *Szent János patak* (Torda 1117 és később is; Orbán Balázs, Torda és körny. 9, 95 kk) | *Szent János utca* (Tasnád 1730, 1765) | *Szent László hegy* (Hadad; P. III, 496) | *Szent László kút* (Szalacs 1935) | *Szent Mihály dülő* (Szekszárd; Nyr. VI, 47) | *Szent Miklós mező* (Eresztevény 1673) | *Szent Miklós utca* (Marosvásárhely 1758) | *Szent Péter hegy* (Dés és Désakna 1617, 1936)³⁶ | *Szent Péter oldal* (Désakna 1732, 1739; Kd III, 247 és MNy. XXXVIII, 123).

6. Vezetéknév + köznév + köznév: *Balázsárnyék tető* (Szúcs 1830; MNy. XXV, 153) | *Kati-lápa fő* (Hesvaranyos 1854; i. h. 71) | *Kováskert mező* (Kibéd 1936) | *Miklóshegy tető* (Kékes 1864; Kd IV. 280), *Mikolateleak fő* [írva: Mykolatelukfeu (Szentgothárd 1326; Kd VI, 351)] | *Simonájsikátor* (Nagypetri; J. 49).

7. Vezetéknév + köznév + -k (tbsz-)jel: *Bánfi gyepék* (Érkávás 1813) | *Mátyás tók* (Kozárvár 1682; Kd IV, 449).

8. Vezetéknév + -k (tbsz-)jel + köznév: *Ballák ucca*³⁷ (Felsőőr; Nyr. XXXII, 177) | *Bodorok elő* (Szentmiklós 1612; SzO VI, 410).

9. Vezetéknév + -né asszonynév-képző + köznév: *Pálnékert* (Tordátfalva 1931).

10. Keresztnév + köznév + -i képző + köznév: *Gergelytéri kút* (Bálványosvára 1756; Kd II, 133) | *László-vágási domb* (Farkaslaka 1931).

11. Keresztnév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + -i képző + köznév: *Károlyájai kút* (Bálványosvára 1932).

12. Vezetéknév + keresztnév + -i képző + köznév: *Balog Jánosi oldal* [Burjánosbuda (ma: Bodonkút) 1794].

13. Keresztnév + foglalkozás- v. méltóságnév + köznév: *János-diák domb* (Avasújváros; SzamSz 424).

b) Melléknévi jelzős összetételben: 1. Melléknév + vezetéknév: *Alsó és Felső Mikó* (M.köblös 1639; Kd IV, 469) | *Alsó és Felső Bogdán* (Kalotaszentkirály; J. 12) | *Belső Demjén* (Havad 1666; SzO VI, 406) | *Kis Barabás* (M.ózd 1711) | *Kis Bodor* (Maroskeresztúr 1760) | *Kis és Nagy Bánk* (Melegföldvár 1677; Kd V, 162) | *Kis és Nagy Bedő* (Radnót 1722, 1753) | *Kis Jakabos* (Páncél-cseh 1699; Kd V, 403) | *Kis és Nagy Mikó* (Tasnádszarvad; P. IV, 421) | *Nagy Bence* (Somosd 1641; SzO VI, 410) | *Nagy Jakabos* (Páncélcseh 1775).

2. Melléknév + keresztnév: *Alsó és Felső Endre* (Sóvárád; Nyr. XXIX, 480) | *Belső Torda* (Oltszem 1872; Nyr. XXXVII, 381) | *Felső Boroszló* (Backamadaras 1791) | *Felső Péterke* (Étfalva-Zoltán 1821) | *Hosszu Sándor* (Szentkatolna; Nyr. XXXIX, 41) | *Kis Bence* (Domokos 1791) | *Kis és Nagy Bence* (Nagyiván; MNy. XXV, 73) | *Kis és Nagy Boroszló* (M.köblös; 1899) | *Kis Mátyás* (Miklósvár 1798) | *Kis Torda* [falurész (Földes; Nyr. II, 282)] | *Külső Torda* (Oltszem; Nyr. XXXVII, 381).

3. Melléknév + kereszt- v. vezetéknév + köznév: *Alsó Gábor szer* (Váralmás 1722) | *Alsó és Felső Miklós verem* (M.décse 1743), *Kis és Nagy Pálkert* (Zilah 1854).

4. Melléknév + vezetéknév + keresztnév: *Lejáró Veres Mihály* (Póka 1767).

5. Melléknév + szentek neve: *Ó és Uj Szent Lőrinc* (Makó; Nyr. XXIX, 542).

6. Keresztnév + -i képző + birt. ragos köznév: *Pé-törkei-horha* (Szenna).

B) Birtokos jelzős összetételek:

1. Keresztnév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Alárd erdeje* (Ócfalva; Nyr. IX, 239) | *Ambrus kerte* (Dit-

ró; 1773) | *Andorkútja* (Türe; J. 15) | *Andorvége* (Kézdisárpaták 1749) | *Andráshidja* (M.décse 1864; Kd II, 560) | *~szege* (Csókfalva 1774) | *Antalárka* (Barót 1936) | *~csüre* (Gyerövásárhely; J. 14) | *~egre* (Kecsetkisfalud 1931) | *~kosara* (Kézdisárpaták 1758) | *~kútja* (Alsótök 1671; Kd. VII, 12) | *~tölgye* (Kozárvár 1781) | *Antók-pataka* (M.lápos 1864; Kd V, 30) | *Attila kútja* (Lajtaszentgyörgy; Pesty 16) | *Akoskútja* (Székelykövesd 1931) | *Árpádvölgye* (Bács körül 1374; CodDipl. IX/4. 630) | *Balázs feneke* (Hajdúnánás; Nyr. XXXI, 118) | *Balázs képe* (Réty 1830) | *~irtássa* (Bábony 1936) | *~pataka* (Domokos 1767; Kd III, 363), *~tövisse* (Nagysolymos 1779), *Balika vára* [Tordai hasadék (tart. Szindhez); Pesty 31], *Bálint bokrossa* (Gajcsána), *Bálint árka*³⁸ (Csomafája 1860; MNy. XXVIII, 60), *~észka* [írva: Bálint deszka (!) (M.décse 1864; Kd II, 560)] | *~kútja* (Bethlen 1796, 1812; i. h. 192) | *Bátor havasa* (Szucsák 1501; Cs. V, 417) | *Bederéve* (Bodos 1804) | *Bencehalála* (Albis) | *~halma* (Gacsály SzamSz, I, 83) | *~szege* (Fertősalmás) | *Benedek keresztje* (Bürgezd; P. V, 189) | *Bernárd szigete* (Dés; Kd III, 217), *Birtalan dombja* (Szentmargita 1812; Kd VI, 379) | *~földe* (Farcád 1715 u.) | *Bódika vápája* (Karatna 1813) | *Bódor vége* (Maroskeresztúr 1760) | *Boldizsár* (*~Bödizsár*) *kútja* (Bonyha 1721) | *Bukmér pataka* (Kémer 1767) | *Dacóréve* (Sárfalva 1759) | *Danyila patakja* (Domokos 1846; MNy. XXVIII, 125) | *Dán berke* (Sárvásár; J. 13. — M.valkó 1868) | *~fája* (Inaktelke 1855) | *~pallója* (Monó 1762) | *Dávid réte* (Géres 1689) | *Demeter gödre* (Váralmás; J. 16) | *~pataka* (Gyergyószentmiklós 1773) | *~vágása* (Nyárádselye 1763; SzO VI, 410) | *~vára* (Girólt 1620; Kd III, 539) | *Denyiluc tója* (Ajton 1836) | *Dezső verme* (Maroskeresztúr 1760), *~völgye* (Szentlászló; Nyr. IV, 45) | *Dénes köve* (Tordatúr 1775) | *Domokos ároka* (Siklód 1715) | *~szállása* (Középajta 1752) | *~tója* (Ajton 1802, 1852) | *Duruttya magyarossa*³⁹ (Rugonfalva 1644, 1715) | *Egyed körtéje* (Bibarcfalva 1931) | *Egyed vára* (Lécfalva 1612) | *Egyed ~ Enyed*⁴⁰ *mezeje* (Szárabajta 1592, 1609) | *Endrevára* (Almásmálom 1407; Kd V, 120) | *Estók völgye* (Sepsiszentkirály; Nyr. II, 33) | *Fábián nádja* (Szalacs; 1935) | *Ferenc árka* (M.bikal; J. 16) | *~berke* (Szék 1769, 1898; Kd VI, 423—4) | *~völgye*

(Válad 1712; Nyr. XXVIII, 384) | *Flóragödre* (Váralmás; J. 16) | *Gábris* (írva: *Gabris*)árka (M.lápos 1864; Kd V, 30) | *Gáspár hidja* (Székelykövesd 1931) | ~kútja (Vista 1770 k.) | ~mezeje (M.lápos 1769; Kd V, 29) | ~pallagja (Backamadaras 1791), ~tova (Bátöny 1741) | *Gedeon árka* v. *ásása* (Marosvásárhely; XVIII. sz.)⁴¹ | *Gergely alja* (Bálványosváralja 1756; Kd II, 133) | ~csere (Zilah 1883) | ~padja (Vajdakamarás 1751) | ~tere (Bálványosváralja 1774) | *Györbíró útja* (M.valkó 1817) | *Györbikke* (Néma 1855) | ~falva (Bánffyhunyard 1792, 1931) | *Györgyáratása* (Farkaslaka; Nyr. XLV, 189) | ~eleje (Sepsiszentkirály; Nyr. II, 333) | ~omlója (M.décse 1754, 1831; Kd II, 559) | ~orotása (Énlaka 1931) | ~tova (Ardó 1762) | ~völgye (Tekerőpataka 1773) | *Gyulahavasa* (Orbó 1299. TelekiO I, 17) | ~tanoroka (Szentábrahám 1931) | *Gyurka hegye* (Nagypetri 1826) | ~nyaka (Alsó- és Felsővolál 1730) | *Henter vágatja* (Mákó; J. 14) | *Ilkó kerte* (Monó 1762) | *Ilomás tisztája* (M.nádas 1768) | *Ilylyés aranyja* (Gyerővásárhely 1822) | *Irma bérce* (Nyárádgálfalva; Nyr. II, 139) | *Irimiás dombja* (Szabéd; i. h. 428) | *Irimnyija hegye* (Bábony 1936) | *Istán szege* (Újszékely 1715) | *Istók földje* (Sepsiszentkirály 1662) | ~rétje (Lemhény 1838) | *István hegye* (Szentkatolna 1606) | *Iván földje* (1358; AnjO VII, 279) | ~malaka (Tésenfa; Nyr. XXVIII, 191) | ~völgye (Mezősámsond 1754) | *Ivánka bérce* (Szacsva 1843) | *Ivány pataka* (Zalán 1698. — Sepsimagyaros 1798) | *Izsák pataka* (Marosbogát 1778) | *Jakab berke* (M.köblös 1631; Kd IV, 469) | ~réte (Szentháromság 1713; Nyr. XXVIII, 384) | ~tava [(~tova) (M.-bagó 1819. — Marosbogát 1732, 1778)] | *Jancsi kútja* (Dellőapáti 1754; Kd III, 261) | *Jáni gödre* (Szenna) | *Janka telke* (Szentegyed 1483; Kd VI, 341) | *Jankó dombja* (Bósháza 1766 k.) | ~erdeje, ~irtása, ~malma (Bábony 1936) | ~pataka (Kalotaszentkirály; J. 12) | *János berke* (Somlyóújlak 1767) | ~vágása (Koronka; Nyr. XXXVII, 95) | ~völgye (Kászon 1773) | *Jánoskó ptyicsorja* (Domokos 1932) | *Jován szigetje* (Koltó 1838; MNy. XXVIII, 179) | *Józsi gödre* (Farnos; J. 16) | *Juon gödre* (Váralmás; J. 16) | *Karácson* (~Krácson) kútja (Kékes 1742) | *Kata rétje* (Bodony 1865; MNy. XXIV, 362) | *Kata vápája* (Hodász 1796) | *Katalin berke* (Nagypetri; J.

17) | *Kati hídja* (Debrecen; Nyr. XXXVII, 379) ~*kútja* (Aranyosgyéres 1681), *Károly pataka* (Gyergyószentmiklós 1773) | *Kelemen berke* [Szükerék (Szilkerék) 1587; Kd VI, 541] | ~*erdeje* (Patakfalva—Telekfalva 1715) | ~*vápája* (Bálványosvára 1766; Kd II. 133) | *Kristóf bérc* (Mezőpanit 1934) | *Lackó rétje* (M.fenes; Nyr. XLI, 343) | *Ladamér egre* (Egres 1391; Szabó 326) | *László vágása* (Farkaslaka; Nyr. XLV, 189) | *Lázár csere* (Mezőpanit 1931) | *Leo mezeje* (M.lápos 1769; Kd V. 29) | *Lenci pataka* (Fiátfalva 1931) | *Lénárt hídja* (M.szovát 1667) | *Lipót bérc* (Bánffyahunyad; J. 11) | ~*völgye* (uo. 1694) | *Lőrinc dombja* (Szilágycseh 1768) | ~*erdeje* (Mezősámsond 1754) ~*kuta* (Gacsály 1828) | *Lupuj gödre* (Váralmás; J. 16) | ~*kútja* (Nagyercse 1808) | *Luka rétje* (M.fenes; Nyr. XLI, 343) | *Lukács fája* (Szamosújvárnémeti; Kd VI, 372) | ~*likatja* (Vargyas 1936) | ~*szegeletje* (Kisbacon; Nyr. XXVIII, 336) | *Lyoka irtása* (Felőr 1810; Kd V, 355) | *Marci kertje* (M.déce 1864; Kd II. 560) | *Marcikó gödre* (Bábony 1936) | *Margit tölgye* (M.péterlaka; Nyr. XLVI, 246) | *Marián kútja* (Ajton 1802) | *Márton csorgója*, ~*pataka*, ~*völgye* (Zsobok 1936) | *Matyóhajlása* (Hevesaranyos 1866; MNy. XXV, 71) | *Manojila hegye* (Bábony 1936) | *Márk völgye* (Szárزازta 1762) | *Márton aszalványa* (Székelyabod; Nyr. XXVIII, 384) | *Márton holdja* (Papolc 1792) | *Mátécsere* (Tordaszentlászló 1869, 1873) | ~*hegye* (Kékes 1754; Kd IV, 280) | ~*hídja* ~*hida* (Almásmálom 1673, 1760; Kd V, 121. — Bálványosvára 1812; Kd II. 133) | ~*kútja* (Torockószentgyörgy 1932) | ~*völgye* (Cegléd; Nyr. I, 385) | *Mátyás berke* (Bölon 1798) | ~*mezeje* (Nagyiklód 1700; Kd IV, 90) | ~*nyaka* (Szárزازta. — Énlaka 1931) | ~*pallaga* (Szentháromság; Nyr. XXVIII, 384) | ~*pataka* (Tekerepataka 1773) | ~*porondja* (Sülelmed 1690) | ~*rétje* (Apanagyfalu 1765) | ~*rive* (Csicsókeresztúr 1643; Kd II, 424) | ~*széke* (Türe 1725) ~*szöge* (Fiátfalva 1931) | ~*tava* (Kozárvár 1622; Kd IV, 449) | ~*telke* (Váraszó 1869; MNy. XXV, 155) | ~*völgye* (Szék 1898; Kd VI, 424) | *Mihály bükke* (Szilágycseh 1862) | ~*dombja* (Csávás 1765) ~*falva* (Bikafalva; Nyr. IX, 240) | ~*hida* (Zilah 1767, 1936) | *Mihókszege* (Sepsiszentkirály 1677) | ~*tisztása* (Saród; ÚjMMúz. 1851—52. II, 203) | *Miklós-*

alja (Bálványosváralja 1756, 1899; Kd II, 133) | ~izvorja (Domokos 1932) | ~kendere (Bodos 1931) | ~tava (Érkeserű; Nyr. II, 187) | *Misi fiszfája* (Bábony 1936) | *Miskalaka* (Szentábrahám 1931) | *Móric erdeje* (Nagysármás 1598) | ~folyama (Bölön 1716) | ~tölgye (Szamosújvárnémeti 1738; Kd VI, 272) | *Ómre csorgója* (Gajcsána) | *Palkó cseréje* (Barót 1936) | ~kertje (Zsobok 1936) | ~sása (Kökös 1798) | *Paskuly kútja* (M.zsombor 1768) | *Pál aszalványa* (Domokos 1767; Kd III, 363) | ~bérce (Árpástó 1622; i.h. I, 81) | ~csere (Kárásztelek; P. V, 609) | ~égése (Ditró 1773) | ~halála⁴² (Balatonfő-Kajár; JBal. 50, 60, 75) | ~háza (Kispeleske 1804) | ~homloka (Zágon 1758) | ~keresztje (Pókakeresztúr 1767) | ~pataka (Zsibó 1809. — Perecsen 1578) | ~völgye (Vadad 1833) | *Pálfi hídja* (Mezőbánd 1931) | *Pável csurgója* (M.nádas; Nyr. XLI, 343) | *Petőporondja* [~porandja (Maroskeresztúr 1760, 1931)] | *Péteraja* (Bálványosváralja 1756, 1864; Kd II, 133) | ~avasa (Kiskede 1931) | ~árka (Makfalva; Nyr. XXVIII, 384) | ~gyakra (Vágás 1936) | ~laka⁴³ (Torda; Csánki V, 726) | ~havasa (Meregyó; i. h. 383) | ~hídja [(Kis)Óvár; Nyr. XXXI, 117] | ~kútja (Zsibó 1822. — Szentháromság 1630; Nyr. XXVIII, 382) | ~mezeje (M.décse 1864; Kd II, 560) | ~szege (Batár 1451; Szabó 290) | ~tova (Szamostóhát 1676) | ~völgye (Bükk-szenterzsébet; Nyr. XXXVII, 379) | *Péterkevölgye* (Kispály 1401; Zichy O. XII, 74) | *Salamondombja* (Bodok 1872) | *Sándorkötéléke* (Lemhény 1633) | ~mezeje (Ördögösfüzes 1769; Kd V, 368) | ~patakja [~pataka (Ajton; 1770 k. 1802)] | ~tója (Türe 1771) | ~völgye (Mezőbodon 1684) | *Sára* (~Sári) *völgye* (Bonyha 1721) | *Sárlýuka* (M.lápos 1864; Kd V, 30) | *Sebestyén völgye* (Szaltnya; Nyr. I, 231) | *Simon árka* (Koronka; Nyr. XXXVII, 95) | ~dombja (Méhtelek 1804) | ~erdeje (Türe 1792) | ~gödre (Ardó 1762) | ~kútja (Csókfalva 1688, 1766; Nyr. XXVIII, 382) | ~pataka (Kiskapus; J. 14) | ~útja (Zsobok 1936) | ~völgye (Koronka XVII. sz.; SzO VI, 407) | *Soma hídja* (M.lápos 1769; Kd V, 29) | ~verőfénye (Vajdakamarás 1753) | *Szaniszló avasa* (Felsőcsernáton 1714) | *Tamás berke* (Néma 1669, 1864; Kd V 242) | ~cseréje (Mája 1579?; SzO VI, 408) | ~gyakra (Kibéd; Nyr. XLI, 437) | ~izvorja, ~árka (Domokos 1932) | ~pa-

takja (uo.) | *~tava* (Mezőkölpény; XVII. sz.; SzO VI, 408) | *~telke* (Gogánfalva; Cs. V, 878) | *~vápája* (Homoródalmás; Pesty 412) | *~verme* (M.fenes; Nyr. XLI, 343) | *Tamáskó rétje* (Aranyosgerend 1747) | *Tivadar tere* (M. derzse XVIII. sz. köz.) | *Todora tere. Toma erdeje* (Bábony 1936) | *Traján koporsója* [mészköszikla Zalatna táján (Pesty 398—9)] | *Voncul gardja* (Ormány 1749; Kd V, 309) | *Zsomborbérce* (Homoródjánosfalva 1931) | *~vápája* (Bükszád táján; Pesty 412).

2. Keresztnév + köznév + tbsz. 3. szem. birt. rag:
Jankó gödrei (Domokos 1864; Kd III, 363).

3. Vezetéknév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag:
Acs szorossa (Gálfalva; Nyr. II, 140) | *Ábrán hidja* (Karatna 1747) | *Albó (~Albu) völgye* (Bonyha 1928, 1758) | *Almádi dombja* (Kékes 1742) | *Almási gödre* (Varsolc; P. IV, 767) | *Anda földje* (Dercsika; ÚjMMúz. 1851—52. I, 772) | *Antalfi gátja* (Felsőszentmihály 1721) | *Apor csonkája* (Futásfalva 1760) | *~gátja* (Kanta 1781) | *~hava* (Karatna 1747) | *~hossza* (Torja 1759) | *~pataka* (Bereck 1731) | *Bajkavágása* (Albis) | *Bajkó lábja* (Szárhegy 1773) | *Bakó foka* (Gyergyóalfalu 1773) | *~tava* (Pata 1450; Cs. V, 393) | *~tövis* (Szövérd 1802; SzO VI, 411) | *Bakosdombja* (Vice 1754) | *Bala földje* (Vadad 1831) | *~hegyese* (Székelykövesd 1617, 1676; SzO VI, 408), *Balla orotványa* (Kibéd; Nyr. XLI, 437) | *~ritkája* (Érdengeleg 1818) | *Balázs pataka* (Domokos 1767; Kd III, 363) | *Balogkútja* (Cegőtelke 1864; Kd II, 505) | *~pojánja* (Mezőveresegyháza 1753) | *~rétje* (Magyarókereke; J. 12) | *~tanorokja* (Farcád 1715 után) | *Bara réve* (Barátos 1782) | *Baróti szőlője* (Nagydevecser 1811; Kd III, 310) | *Barta bükke* (Mákó; J. 14) | *~csere* (Kusaly; P. V, 743) | *~folyárja* (Garbolc; SzamSz. 63) | *~füzése* (Huszt 1702) | *~kelencéje* (Bösháza 1766 körül) | *~kertje* (M. bikal; J. 35—6) | *~képe* (Bálványosvárálja 1864; Kd II, 134) | *~lázza* (Rakasz 1636; Szabó 456) | *~oldala* (Jegenye; J. 13) | *~parragja* (Polyán; Nyr. XXXIX, 41) | *~ponkja* (Kézdiszászfalu 1761) | *~réve* (Geges; Nyr. XXVIII, 384) | *~tava* (Csitszentiván 1687; SzO VI, 405) | *~vápája* (Bözöd 1779) | *Bartalis szélesse* (Bikfalva 1703) | *Bartók cseréje* (Orbaitelek 1560) | *~füze* (Barót 1936) | *~kútja* (M. bikal 1932) | *Bartos gödre* (Ráksa 1800) |

Bartus csere (Szilágypanit; P. IV, 207) | *Bálmos erdeje* (Bábony 1936) | *Bán kútja* (Gyergyóalfalu 1773) | *Bánffy hidja* (Póka 1767) ~ *köve* (Kolozsborsa XVIII. sz. m. f.) | *Bece sorka* (Szárhegy 1773) | *Bedehalma* (Kajántó 1340; Cs. V, 364. — Szomordok 1315; Teleki O I, 35) | *Bedegi halála* (Balatonfüred; JBal. 48, 57, 65) | *Beder tava* (Zágon 1744) | *Bedótava* [írva: Bedeutava (piscina); CodDipl. X. 8: 576] | *Bekefüve* (Szentgerice; Nyr. XXVIII, 383) | *Bence réve* (Barátos 1758) | *Bene gödre* (Szilágypanit; P. IV, 207) | ~ *nyire* (Páva 1720) | ~ *pataka* (Középlak 1762) ~ *vésze* (Ditró 1773) | *Bernád mezeje* (Gyergyó-szentmiklós 1773) | *Betlen tója* (Ajton 1802) | *Biza kaszállója* (Bálványosváralja 1812; Kd II, 133) | *Bocskai sűrűje* (Balatonhenye; Pesty 46) | *Bodó lapossa* (Lázári 1789) | *Bodorpataka* (Kobátfalva 1931) | *Bodosbérce* (Aphida 1427, 1433; Cs. V, 328) | *Bogdánpataka* (Gyergyó-szentmiklós 1773) | *Borbátkopasza* (Kisborosnyó 1765) | *Bőjte erdeje* (Melegföldvár 1677; Kd V, 162) | *Brant szőlője* (Zsibó 1935) | *Budo kepuja* (Gajcsána) | *Butyka réve* (Albis 1668) | *Compos irtványa* (Dés 1748; Kd III, 217) | *Csató szigetje* (Irinny 1826) | ~ *völgye* (Nagyszőlős 1673; Szabó 434) | *Csák cseréje* (M.köblös 1639; Kd IV, 469) | ~ *tava* (Dálnok 1667) | ~ *vára* (Újszékely körül; Pesty 61) | *Csánk kútja* (Girólt 1864; Kd III, 540) | *Csibi kútya*, ~ *ugara* (Gajcsána) | *Csiki szorossa* [utca (Nyárádgálfalva; Nyr. II, 140)] | *Csoma földje* (Bánffyhuntyad; Jankó 11) | *Csornai halála*⁴⁴ (Balatonederics; JBal. 45, 60) | *Dabóci körtéféja* (Egri; Nyr. XXXVII, 94) | *Dacó irtása* (Bánffyhuntyad 1708) | *Damián hidja* (Radnót 1781) | *Dancspataka* (Sepsimagyaros 1842. — Torda; Cs. V, 727 és Orbán, i. m. 116) | ~ *köve* (Torda; Orbán i. m. 117) | ~ *völgye* (Füld 1451; Cs. V, 353) | *Dank mezeje* [Szúkerék (Szilkerék) 1461; Kd VI, 541] | ~ *rétje* (Nagypetri 1867) | ~ *sarkalatja* (M.köblös 1639; Kd IV, 469) | *Dankasára* (Zabola 1761) | *Darkóköze* (Mezőpanit 1936) | *Dánán* ~ *Dányán völgye* (Nagypacal 1762) | *Dánértize* (Sepsiszentkirály 1780) | *Dánkbükke* (Szúkerék 1461; Kd VI, 541) | *Dávid szorossa* [utca' (Nagyajta; Nyr II, 525)] | *Deák tanorokja* (Farcád 1715 u.) | *Demek hegye* (Karatna 1863) | *Demeter pataka*, *Demjén hegye* (Tekerőpa-

taka 1773) | ~útja (Havad 1666; SzO VI, 406) | *Dobahalma* (Hetény 1397; Szabó 373) | *Donátorotása* (Miklós-vár 1741) | *Dózsa mezeje* (Sóvárad 1649; SzO VI, 410) | *Dusán bikkje* (Váraszó 1869; MNy. XXV, 155) | *Endesánca* (Kalotaszentkirály; J. 11) | *Fábián bokra* (Bálványosvára 1864; Kd II, 134) | ~közé (Kisbacon; Nyr. XXVIII, 336) | ~völgye (Székelysztmiklós 1931) | *Finta cseréje* (Kispeleske 1760) | *Fodor gödre* (M.lápos 1864; Kd V, 30) | *Foris erdeje* (Mezősámsond 1694) | *Fülöp kútja* (Gyergyósztmiklós 1773) | *Gábos bükke* (Fiátfalva 1931) | *Gál avasa* (Réty 1692) | ~árka (Mojád 1617) | ~erdeje (Mezőpanit 1936) | ~hegye (CsávásK.K. 1729) | ~hidja (Ákos; P. V, 34) | ~irtása (Bánffyhunjad 1782) | ~orotványa (Csikfalva 1636 u.; Nyr. XXVIII, 382) | ~örvénye (Pilis; Nyr. IX, 287) | ~pataka (Szentmiklós 1629; SzO VI, 410) | ~réte (Bánffyhunjad 1792) | ~vésze (Csomafalva 1773) | *Gálos bükke* (Fiátfalva 1799. 1805) | ~farka (Futásfalva 1760) | ~tava (Ége 1644) | *Gecse tova* (Vista 1770 k, 1984) | *Gedő útja* (Nagysolymos 1715) | *Genc* (~Gönc) *pataka* (Szomordok 1427; Cs. V, 415) | *Gere irtotványa* (Bálványosvára 1864; Kd II, 134) | *Geréb füve* [Szászbanyica (Mezőbanyica) 1498; Csánki V, 331] | *Germán havassa* (Gyergyószentmiklós 1773) | *Géci gödre* (Felőr 1754; Kd V, 355) | *Gombás gödre* (Páncélcseh 1898; i. h. 403) | *Gozsán kutyja* (Gajcsána) | *Grosz mezeje* [Offenbánya (Aranyosbánya) XV. sz.; Cs. V, 681], *Gyárfászlábja* (Gerendkeresztúr 1761) | *Gyentemezeje* (Bikfalva 1703) | *Györke orra* (Karatna; Nyr. XXXIX, 40) | *Hangóoldala* (Magyarbikal 1843) | *Henterkertje* (Albis 1850) | ~kopasza (Sepsimagyarós 1829) | ~szege (Miklós-vár 1752) | *Herbátkútja* (Torja 1603) | *Horvát oldala* (Váralmás 1722) | *Incédi tója* (M.bagó 1819) | *Jakab vápája* (Tiszaújhely 1620; Szabó 510), *Jakabos torka* (Páncélcseh 1799, 1835; MNy. XXVIII, 251), *Jánki lapossa* (Erkeserű; Nyr. II, 187) | *Jenei gödre* (Szék 1898; Kd VI, 424) | *Kabostava* (Györgyfalva 1712) | ~völgye (Páncélcseh 1735; Kd V, 403) | *Kőrösi tanorokja* (Backamadaras 1791) | *Kádár bérce* (Retteg 1767; Kd V, 532), ~cilhája⁴⁵, ~kutyja (Gajcsána) | *Kelemen lyuka* (Szék 1898; Kd VI, 424) | ~mocsára (Batár 1477; Szabó 290), *Keller erdeje* (Perecsen 1936) | *Killyén útja*, *Kolumbán*

sorka (Szarhegy 1773) | *Kornistelke* (Pócsfalva; Nyr. XXXIV, 223) | *Kölönte nyire* (Felsőcsernáton 1714) | *Kulcsár ere* (Hegykő; ÚjMMúz. 1851—52. II, 202) | *Kupándellője* (Lisznyó 1739) | *~réve* (uo. 1791) | *Kupás nyíresse* (M.lápos 1864; Kd V, 30) | *Lázárvágása* (Gyergyószentmiklós 1773) | *Ladaméregre, Losonciavasa* (Besenyő 1606) | *~erdeje* (uo. 1655) | *Lupuj pataka* (Bikszád 1800) | *Makován gödre* (Egeres; J. 15) | *Marian kútja* (Ajton 1770 körül) | *Mákó telke* (Menyő; P. IV, 64) | *Mákszén kútja* (Magyardécese 1753) | *Márkos pataka* (Kémer 1767) | *Mátkodi szorossa* (Nyárádgálfalva; Nyr. II, 140) | *Megyerága* (Dercsika; ÚjMMúz. 1851—52. I, 772) | *Mikesalja* (Boncnyires 1493; Kd II, 239) | *~szere* (Székelytamásfalva 1693) | *Mikómála* (Vágás 1936) | *Mikola hegye* (Zalán 1711) | *Milló hidja* (Cege 1754; Kd II, 495) | *Mincsor keresztfája*⁴⁵ (Szarhegy 1773) | *Miske verme* (Balázsfalva 1794) | *Moga patakja* (Mezőveresegyháza 1864; Kd VII, 96) | *Molnos szorossa* [utca (Nagyajta Nyr. II, 525)] | *Naláci berke* (Disznajó 1791) | *Ondótelke* (Kolozsvár egykori tartozéka 1377—78; Jakab Elek, Kv. Okl. I, 89—90), *Orbán kertje* (Ajton 1836) | *Orbány utcája, ~útja* (Gyergyószentmiklós 1773) | *Pata hidja* (Dercsika; ÚjMMúz. 1851—52. I, 772) | *Pál aszalványa* (Domokos 1767; Kd III, 363) | *Pálosdombja* (Székelytamásfalva 1693) | *Pándi berke* (Kémer; P. V, 676) | *Petehida* (Fejes; Nyr. XXXIII, 63) | *~malma* (Mezőpanit 1936) | *Petőcsere* (Nagylak; 1679) | *Petrás hidja* (Doboka 1764) | *Petrösvölgye* (Sármás 1348; Csánki V, 399) | *Péter keresztje* (Székelyvaja; SzO VI, 411) | *Pintye rétje* (Bacskamadaras 1791) | *Pircsi irtása* (Nagypetri 1826) | *Pogán* (~ *Pogány*) *tava* (Torda 1595, 1602, 1675)⁴⁷ | *Polyák szurdoka* (Dés 1785; MNy. XXVIII, 60) | *Porzsoltere* (Köpec 1819) | *Pósa pataka, ~cseréje, ~réve, ~vágása* (M. köblös 1639, 1654; Kd IV, 469—70) | *Rákóczi*⁴⁸ *földe* (Királydaróc 1715) | *~kútja* (Girolt 1864; Kd III, 539) | *~szálása* (Egri; Nyr. XXXVII, 94) | *Rogozsán mezeje* (M.lápos 1864; Kd V, 30) | *Rosnyai vápája* (Gerendkeresztúr 1742) | *Saladombja* (Bethlen 1796; Kd II, 192) | *Salakirtványa* (Almásmálom 1711) | *Sári*⁵⁰ *csere, ~rétje* (Apa 1767) | *Sebekuta* (Szomordok 1427; Csánki V, 415) | *Simon malma* (Remete 1773) | *~keresztfája* (Lemhény

1838) | ~*vágatja* (Mákó; J. 14) | *Solyomréte* (Somlyóújlak 1767) | *Somodi erdeje* (Mezősámsond 1754. — Nagylak 1679) | *Szabó pataka* (~ *patakja*) (Szentmargita 1754, 1812; Kd VI, 379) | *Szabolcsi orotványa* (Bözöd 1774) | *Szász vápája* (Gyergyósztmiklós 1773) | *Száva gödre* (Vadad 1833) | *Szemere feje* (Gidófalva; Pesty 345) | ~*útja* (Nagypetri 1826) | *Szenti szigetje* (Koltó 1750) | *Szücs halála*⁵¹ (Endréd; JBal. 43, 79) | *Tar szigetje* (Koltó 1838 1843; MNy. XXVIII, 179) | *Tiba ergéje* (Zajta 1673) | *Tibád kútja* (Bánffyhunrad 1792) | *Timócsárka* (Szék 1780; Kd VI, 424) | *Tompagátja* (Kisbacon; Nyr. XXVIII, 336) | *Tótirtványa* (Domokos 1864; Kd III, 363) | ~*kútja* (Bálványosváralja 1864; Kd II, 134) ~*rittye* (Vista; András János közlése) | *Triff dombja* (Ballaháza XVIII. sz. eleje) | *Ugronlika* (Homoródalmás; Pesty 403) | *Vaj-nagödre* (Illyefalva 1816) | *Váncsa kútja* (M.zsombor 1766 k.) | *Vece átalja*, ~*ösvénye* (Székelytompá; SzO VI, 411) | *Veress utcája* (Szárhegy 1773) | *Vidafája* (Zsuk 1370; Cs. V, 403) | *Vincaszalványa* [*Vinceaszalványa* (Domokos 1932)] | *Vitályus-pataka* (Kapi 1349; AnjO VII, 102) | *Zsoldosceréje*⁵² (Apahida 1496; Cs. V, 328).

Ugyanide, az 1. és 2. csoportba kell soroznunk azokat a helyneveket, amelyekben az *-e ~ -ē* birtokrag helyén a népnyelvben gyakori *-i* birtokrag áll.⁵³ Pl. *Bece kerti* (Sinfalva 1758) | *Becse réti*, *Deák réti* (Csicsókeresztúr 1643; Kd II, 424) | *Benedekszegi* (Ördöngösfüzes 1766; Kd V, 367) | *Cepe réti*⁵⁴ (Nagypeleske 1691) | *Dobos rekeszi* (Sonkád; Nyr. III, 382) | *Gergő völgyi* (Bükkszent-erzsébet; MNy. XXIV, 262) | *Jankó réti* (Feketeadó 1669; Szabó 341) | *Kelemen kerti* (Remete 1773) | *László bükki* (Istenmezeje; MNy. XXV, 71) | *Pető kerti* (Bálványosváralja 1756; Kd II, 133) | *Sebestyén réti* (Árpástó 1622; Kd II, 81) | *Salamon réti* (Kóród KK 1730) | *Tamásberki* (Néma 1732; Kd V. 242).

4. Vezetéknév + köznévfő + többesszám 3. szem. birt. rag: *Antalfi fejei* (Parajd 1715 után).

5. Vezetéknév + keresztnév + köznévfő + egysz. 3. szem. birt. rag.: *Ács János tója* (Voldorf 1779) | *Bak Tamás pataka* (Kalotaszentkirály; J. 11) | *Balog László rétje* (uo. J. 12) | *Batiz Gyurka gödre* (Gyerővásárhely 1822) | *Bács Miska réve* (Nyújtód 1929) | *Bálint Annók folya-*

ma (M.bikal; J. 16) | *Bálint András rétje* (Perecsen 1718) | *Bálint György oldala* (Énlaka 1931) | *Bálint Kató kútja* (Középlak 1766) | *Bálint Mihály oldala* (Somkerék 1864; Kd VI, 114) | *Bandi Mihály kúttya* (Gajcsána) | *Beke Pál halma* (Kengyel; Nyr. II, 187) | *Betlen Mihály hidja* (Vajdakamarás 1720) | *Biró Ferenc rekesze* (Nagyrozsály 1774) | *Biró Józsi kúttya* (Gajcsána) | *Biró Mihály szugja* (Monó 1762) | *Bod Pál nyaka* (Alsócsernáton) | *Boros Máté kútja* (Városfalva 1931) | *Budó György kúttya* (Gajcsána) | *Buján István kertje* (Melegföldvár 1643; Kd V, 162) | *Bús Mátyás forrása* (Nagyernye 1639; SzO VI, 406) | *Cigány Imre dombja* (Gyerővásárhely 1822) | *Cikó András kúttya* (Gajcsána) | *Condora Pál aknája* (Torda 1747) | *Condra Pál völgye* (uo.; Orbán, i. m. 118) | *Csiki György orotása* (Szolokma 1715 u., 1779) | *Csiki Péter keresztfája* (Szarhegy 1773) | *Demjén Antal kelen-céje* (Szilágyballa 1757) | *Décs Péter gazza* (Kisdoba 1750) | *Dur Bálint kútja* (Bánffyhunyadi 1792) | *Erdős Ferenc keresztfája* (Ditró 1773) | *Eszpotár Győr kúttya* (Gajcsána) | *Fattyú János dombja* (Királyháza 1575; Szabó 385) | *Fehér Péter dombja* (Dálnok 1606) | *Fejér Mihály tava* (Nagyszöllős 1782; Szabó 435) | *Fekete István hegye* (Farcád 1715 u.) | *Ferenc Pál rétje* (Szilágy-cseh 1762) | *Feri Mihály kúttya* (Gajcsána) | *Gál Antal hidja* (M.borzás 1644, 1754; Kd II, 261) | *Gál Istók tója* (Zsobok 1936) | *Gál Máté tója* [írva: toju (!) (Bálványosváralja 1864; Kd II, 134)] | *Gellért Ferenc bongorja*⁵⁵ (Almásmálom 1754) | *Gozsán Mihály kúttya* (Gajcsána) | *Györe János zugolyája* (Apa 1967) | *György Máté utcája* (Gyergyószentmiklós 1773) | *Györgyi János tisztássa* (Zsobok 1936) | *Gyurka Márton kúttya* (Gajcsána) | *Hadnagy Mihály tova* (Dálnok 1606) | *Horvát Pál kosara* (Bálványosváralja 1622; Kd II, 133) | *Imbre Bandi gödre* (Váralmás; J. 16) | *Jári György kútja* (Torockósztyörgy 1932) | *Jere Péter kapuja* (Tekerepataka 1773) | *Jó János alja* (M.décse 1760) | *Jó Mihály orotása* (Alsóboldogasszonyfalva 1779) | *Jó Pál oldala* (Damos; J. 12. — Jákótelke; i.h.) | *Karé Péter cseréje* (Köpec 1819) | *Kádár Simon kertje* (Várkudu 1649; Kd IV, 533) | *Kati György kúttya*, *Kicsi Pityi bokrossa*, *Kicsi Pityi kúttya* (Gajcsána) | *Kincses Pál hegye* (Kárásztelek 1731) | *Kis*

Antal v^olgy^e [írva: *Kisantal v^olgy^e* (Radnót; Nyr. VIII, 570) | *Kis László csere* (Vista 1984; András János közlése) | *Kis Mihály tója* (Szabéd; Nyr. II, 428) | *Kis Mihály csúpjá* [Burjánosóbuda (Bodonkút) 1794] | ~ *csucska* (Székesfejérvár; Nyr. II, 564) | ~ *magosa* (Gyergyóremete 1773) | *Kis Pál láza* (Istenmezeje; MNy. XXV, 71) | *Kis Péter alja* (Bálványosváralja 1764) | ~ *foka* (Pilis; Nyr. IX, 287) | ~ *tava* (Székelykövesd 1617—1676 között; SzO. VI, 408) | *Kocsis István bongordja* (Mezőveresegeyháza 1812; Kd VII, 96) | *Kozsokár Istán kútyta*, *Laci György csorgója*, *Ládás Györ kútyta* (Gajcsána) | *Lovas János réte* (Perecsen 1601) | *Lukács Kati tanyája* (Bibarcfalva 1931) | *Mál Mihály pataka* (Otrokócs; Nyr. XLVI, 246) | *Márton Miklós tizesse* (Dálnok 1603) | *Méreg Pál kapusdja* (Mezősámsond 1754) | *Mihálc Mihály avassa* (Dálnok 1645) | *Mónár Pista malma*, *Mónár Gyuri malma* (Zsobok 1936) | *Molnár Istók földje* (Sztána; J. 17) | *Nagy Demeter oldala* (Almásmálom 1673) | *Nagy Están feje* (Vargyas 1936) | *Nagy István honcsokja* (Gyergyóalfalu 1773. — Gyergyócsomafalva 1773) | *Nagy János kotyra* (Bálványosváralja 1774) | ~ *tava* (Hatvan 1860; MNy. XXV, 71) | *Nagy Lőrinc lázza* (Tamásváralja 1584; Szabó 496) | *Nagy Máté tava* (Kibéd; Nyr. XLI, 347) | *Nagy Mátyás pataka* (Középajta 1752) | *Nagy Pál láza* (Istenmezeje; MNy. XXV, 71) | ~ *tója* (Désakna 1751; Kd III, 247) | *Nyeli Józsi pallója* (Nagybacon 1931) | *Nyerges Pál borza* (Ördöngösfüzes 1864; Kd V, 368) | *Nyiri Pál füzesse* (Nagyszöllös 1782; Szabó 435) | ~ *réte* (Perecsen; 1601) | *Oláh András pataka* (Szováta 1791) | *Oláh Mihály alja* (Alsóboldogasszonyfalva 1931) | *Orbán Péter gamóca* (Diósgyőr; Nyr. XI, 336) | *Orros Mátyás gyepüje* (Szucsák 1501; Cs. V, 417) | *Ősz Péter padja* (Szamosújvárnémeti 1738; Kd VI, 272) | *Pap Andris kútja* (Kecsedszilvás 1754) | *Pál Antal alja* (Bodos 1931) | *Pál János tava* (Ozsdola 1728) | *Pál Márton rétje* (Avasújváros 1729) | *Pálfia János körtvélye* (Rakosd 1358; AnjO. VII, 392) | *Pálfia János verőfénye* (Fiátfalva 1805) | *Pápai László erdeje* (Alsójára 1814) | *Pógár Istán tója* (Gajcsána) | *Rő Sándor árka* (Kézdiszentkereszt 1736) | *Sándor János erdeje* (Székelykövesd 1931) | *Sár Péter írotványa* (Kispeleske 1700) |

Seres Pál rétje (Kalotaszentkirály; J. 11) | *Som Pál kútja* (Kézdiszentlélek 1769) | *Szabó Bálint árka* (Csomafája; MNy. XXVIII, 60) | *Szabó Márton dombja* (Kercsed 1848) | *Szabó Pál bérce* (Somlyóújlak 1767) | *Szapora Jakab völgye* (Toldalag 1767) | *Szász Miklós pataka* (Magyarláros 1864; Kd V, 30) | *Szász Péter sűrűje* (Csókfalva 1774) | *Szegény Péter hidja* [Nyárad-szentimre 1615; SzO. VI, 410. — Seprőd XVII. sz. (?); i.h.] | *Szernyű Tamás kútja* (Egeres 1699) | *Székely István halma* (Dálnok 1645) | *Szóke Tamás ere* (Nagyernye; SzO. VI, 406) | *Tar Tamás rétje* (Nagypeleske 1691) | *Torma Dániel gátja* (Felőr 1754; Kd V, 355) | *Turbuk János kútya* (Gajcsána) | *Vak György pataka* (M.gyerőmonostor 1822) | *Valki Mihály martja* (Kraszna 1761) | *Varga András branyistyája* (M.láros 1864; Kd V, 30) | *Varga János rétje* (Perecsen 1718) | *Varó Róza berke* (Nagyenyed 1933) | *Vas Pál lyukja* (Celdömölk; Pesty 408) | *Vas Péter pataka* (Röd 1428; Csánki V, 396) | *Veres János padja* (Néma 1796).

6. Kettős vezetéknev + keresztnév + köznév + egysz. 3. szem. birtokrag: *Gyurka Péter Istán kútya* (Gajcsána) | *Nagy Laci Pali kútja* (Mezőpanit 1936) | *Samu János Sándor gödre* (Domokos 1932).

7. Kereszt- v. vezetéknev + köznév + köznév + egysz. 3. szem. birtokrag: *Balog völgy csorgója*, ~ *torka* (Bonyha 1729) | *Bartalosáj farka*, ~ *torka* (Kolozsborsa 1754) | *Betlenhegy alja* (Torda 1737) | *Cirehegy teteje* (Magyardécse 1812; Kd II, 560) | *Estánéjmege* (Bibarcfalva 1931) | *Gálosbükk teteje* (Fiátfalva 1805) | *Gece utca pallaja* (Árkos 1936) | *Jakabáj árka*, ~ *patakja*, ~ *verőfénye* (Kolozsborsa 1754, 1782) | *Martonfű kútja* (Zsobok 1936) | *Pálkert pataka* (Zilah 1936) | *Péteráj hidja* (Kolozsborsa 1754) | *Péterkút mege* (Szentháromság; SzO. VI, 412) | *Vincehegy oldala* (Diószad 1786).

8. Vezetéknev + köznév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Bartalosáj farka teteje* (Kolozsborsa 1768).

9. Vezetéknev + keresztnév + köznév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Szendrei Andornyak pataka* (Sepsiszentgyörgy).

10. Keresztnév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + köznév: *Mihály csere oldal* (Egeres 1699) | *Mihályútjátérő* (Barátos 1783) | *Mikolatelőkefő* (Cege 1326; Kd II, 495) | *Simon gyakra rét* (Felsőszakony; ÚjMMúz. 1851—52. II, 206).

11. Vezetéknév + keresztnév + köznév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Erdignác völgy pataka* (Csikmenaság 1930 k.).

12. Keresztnév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Antalárka völgye* (Barót 1936) | *Ferencárka pataka* (Árkos 1698) | *~vécke észka* (Vadad 1831) | *~völgye hágója* (uo. ua.) | *Iván-völgye alja* (Mezősámsond 1754) | *Jakabtava útja* (Marosbogát 1732) | *Lackó vésze oldala* (Gyergyósztmiklós 1773) | *Lászlóhidja oldala* (Egerpatak 1829) | *Lőrincerdeje bérc* (Mezősámsond 1724) | *Mátyásszéke sűrűje* (Türe 1725) | *Mihálynyaka szege* (Gyergyóalfalu 1773) | *~pataka farka* (uo. ua.) | *Miklósája völgye* (Bálványosváralja 1932) | *Pálvára pataka* (Zilah 1628) | *Pál vésze sorka, ~teteje* (Ditró 1773) | *Péterája teteje* (Bálványosváralja 1764) | *Sándorpatakja hossza* (Ajton 1802).

13. Vezetéknév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Balogvölgye csere* (Bonyha 1668) | *Barta fenyéje pataka* (Szarhegy 1773) | *Becski kútja pataka* (Vajdakamarás 1787) | *Bocteleke pataka* (Kolozsvár 1377; Csánki V, 321) | *Botarátása szélje* (Gyergyóújfalu 1773) | *Bene vésze farka, ~pataka, ~útja* (Ditró 1773) | *~völgye feje, ~pataka* (Csikmenaság 1930 körül) | *Csekebüкке oldala, ~teteje* (Szarhegy 1773), *~monya oldala* (uo. ua.) | *Demeter pataka kerte* (Tekerőpataka 1773) | *Fintakúta pataka* (Kecsed 1468; Kd IV, 250) | *Gál irtása patakja* (Bánffyhuynad 1754) | *~vésze pataka* (Gyergyósztmiklós 1773) | *Kelemen vápája padja* [Felsőkászonfalva (Kászonfeltíz) 1773)] | *Kovácssegge vápája* (Bálványosváralja 1864; Kd II, 134) | *Lőrinci hágója teteje* (Siklód 1715) | *Matskási tova helye* (Méra 1671) | *Mikóbikke pataka* (Bogártelke 1299; Csánki V, 336) | *Szilágyi szölleje alja* (Tihany; JBal. 48, 79) | *Tormavölgye pataka* (Csikmenaság 1930 k.) | *Vincaszalványa árka, ~orma* (Domokos 1932).

E két utóbbi (12. és 13.) csoporthoz tartoznak azok a helynevek, amelyekben — mint a 3. csoport végén közöltekben láttuk — az *-e* ~ *ë* birtokrag helyén a népnyelvből és a régiségből is ismert *-i* birtokrag áll. Ilyenek: *Albertpestibérce*, ~ *völgye* [írva: *Albyrtpesthywelge*, ~ *Bercze* és *Berche* (Tóhát 1514; TelekiO. II, 328)] | *Balázséri gátja* (Nagyernye 1712; Nyr. XXVIII, 383) | *Cseke bükki* (Szarhegy 1773) | *Gergelytéri kútja* (Bálványosvárálja 1764) | *Kovácsszegi vápája* (uo. 1756; Kd II, 133) | *Máté borza végi* (Ördöngösfüzes 1835; Kd V, 368).

14. Vezetéknév + keresztnév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Bölöni Tamás tova kerülete* (Apáca 1864) | *Demjén Antal kelencéje alja* (Szilágyballa 1757) | *Éles János erdeje oldala* (Buzásbocsárd 1794) | *Keme János vésze feje* [Füld (melyik?) 1451; Csánki V, 353] | *Kis János képe bérce* [írva: *Kys Janos (Janus) kepe Bercze* (Tóhát 1514; TelekiO. II, 329)], *Küs István sorka pataka* (Csikmenaság 1930) | *Pájózsí* (< *Pál Józsi*) *vögye pataka* (uo.; ua.) | *Mezei István kútja feje* (Ditró 1773) | *Veres Estván kereszte helye* [Füld (melyik?) 1451; Cs. V, 353] | *Veress János tova vége* (Buzásbocsárd 1806).

15. Vezetéknév + keresztnév + megkülönböztető név + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Bálint György Ferenc kerte vége* (Tekerőpataka 1773).

16. Kereszt- v. vezetéknév + *-né* asszonynev-képző + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Andorné pataka* (Csikmenaság 1930 k.) | *Andrásné hegye* (Bábony 1936) | ~ *rétje* (Torockó JAr. 13) | *Abránné hidja* | ~ *pataka* (Bikafalva 1936) | *Bacsóné kútja* (Magyarbikal 1932) | *Bagolyné árnyéka* (Szacsva 1794) | *Bakóné szere* (Kézdiszentlélek 1712) | *Balabáné pataka* (Kisnamény; SzamSz 59) | *Balásné hegye* (Cegőtelke 1864; Kd. II, 505) | *Batizné vápája* (Nagyenyed 1744) | *Bálintné pusztája* (Kisborosnyó 1765) | *Becskiné vápája* (Magyarköblös 1775) | *Bencéné vápája* (Zilah 1747) | *Beneturné vára* (Bereck; Pesty 41) | *Bötösné árka* (Csávás 1729) | *Cerjékné útja* (Gyergyósztmiklós 1773) | *Ciklósné kútya* (Gajcsána) | *Feketéné kertje* (Tordátfalva 1931) | *Ga-*

rasné dombja (Bánffyhunyard XVIII. sz.) | *Gombásné gödre* (Páncélcseh 1864; Kd V, 396 és 403) | *Gothárdné árka* (Énlaka 1931) | *Gyulainé irtása* (Egeres; J. 15) | ~ *szere* (Zalán 1771) | *Jóbisné gazza*, ~ *kútja* (Zsobok 1936) | *Jónásné réte* (Nagyenyed 1693) | *Keresztesné vápája* (Bögöz 1779) | *Kosorné vápája* (Perecsen XVIII. sz. közepe) | *Kovácsné vápája* (Szilágybagos ua.) | *Kósáné gödre* (Dés 1930; MNy. XXVIII, 61) | *Kupriné völgye* (Csikmenaság 1930 k.) | *Libicsánné lika* (Székelykeresztúr 1936) | *Máténé almása* (Gacsály 1828) | ~ *rétje* (Farnos; J. 16) | *Mihályné kotyra* (Vista 1770 k.) | *Ordögné szőlője* (Méra 1671) | *Pacsóné kútja* (Zsobok 1936) | *Paliné kútja* (Székelykövesd 1931) | *Pálné aprósa* (Kányád 1779) | ~ *meljéke* (Farkaslaka; Nyr. XLV, 189) | *Pendzsóné vápája* (Zilah 1936) | *Perzsiné vápája* (uo. 1773) | *Peténé irtása* (Mákó; J. 14) | *Püspökiné síkátora* (Zilah 1936) | *Salánkiné vadalmása* (Dés 1898; Kd III, 218) | *Sebesné rétje* (Torockó; JAr. 13); *Simonné dombja* (Tordátfalva 1931) | *Székelyné szőlője* (Páncélcseh XVIII. sz. közepe) | *Szélesné kútja* (Kraszna; P. V, 713) | *Tamásné dombja* (Feketelak 1811; Kd III, 443), *Török kendere* (Méra 1766 k.) | *Vargáné hegye* (Szilágyzovány 1731).

17. Vezetéknév + -né képző + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Bagolyné árka északja* (Szacsva 1794) | *Botné kútja pataka* (Sepsisztgyörgy) | *Horváthné gödre kútja* (Szék 1898; Kd VI, 425) | *Kelemenné pataka feje* (Kászonjakabfalva 1773).

18. Vezetéknév + keresztnév + -né képző + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Bogdán Istvánné kúttya*, *Bogdán Mihályné kúttya* (Gajcsána) | *Fekete Péterné gödre* (Szilágybagos XVIII. sz. közepe) | *Furujás Istvánné kúttya* (Gajcsána) | *Jakab Péterné kútja* (Farkaslaka; Nyr. XLV, 189) | *Józsi Jánosné rétje* (Bánffyhunyard 1792) | *Kis Balászné mezeje* (M. valkó 1754) | *Kis Tamásné fenyve* (Gyergyószentmiklós 1773) | *Macsi Pálné tisztája* (Debrecen; Nyr. XXXVII, 379) | *Nagy Andrásné kútja* (Kibéd 1936) | *Nagy Boldizsárné szilvása* (Melegföldvár 1677; Kd V, 162) | *Nagy Mihályné tója* (Szentmargita 1754) | *Nemes Ferencné brányistyája* (uo. 1754;

Kd VI, 379) | *Pál Ádámné réve, Pál Tamásné réve* (Barátos 1929) | *Vas Györgyné szege* (Kisszekeres 1828) | *Vinc Antalné rétje* (Jegenye; J. 13).

19. Bibliai nevek és szentek neve + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Ábel szigete* (Szilágyzovány 1731) | *Abrahámhalma* (Torda 1641; Orbán, i. m. 125) | ~ *hegye* (Gyergyósztmiklós 1773) | ~ *pataka* (Garbolc; SzamSz 22) | ~ *pataka* (Iszló 1636 u.; Nyr. XXVIII, 382) | ~ *teleké* (Kisszekeres 1828) | *Ádámfölde* (Szászfellak 1644; Kd III, 451) | ~ *mezeje* (Hilib 1750) | ~ *padja* (Bálványosváralja 1756; Kd II, 133) | ~ *völgye* (Torda; Orbán, i. m. 118—19) | *Boldogasszony temploma* (Doboka 1733) | *Istenkörtövélye* (Sóvárad 1643; SzO. VI, 410) | ~ *tövis* (Nyárászentbenedek 1647; i. h. 409) | *Jézus dombja* (Bánffyhunad; J. 40. — Kecsed 1754) | *Jákób hegye* (Rákcsa 1800) | ~ *pataka* (Bereck 1731) | ~ *útja* (Székelyhíd; Nyr. VI, 239) | *Sámsonvára* (Doboz; Pesty 295) | *Szent Anna kápolnája* (Sepsiszentkirály 1712) | *Szent Erzsébet pataka* (Kézdiszentlélek 1714) | *Szent Ferenc kése* [~ *késése* (Gyulakeszi; Pesty 345)] | *Szent György pataka* (Bita 1829) | *Szent Ilona szigete* (Tiszaújlak 1334; Szabó 515) | *Szent János alja* (Szalacs 1935) | ~ *csorogója*, ~ *völgye* (Torda; Orbán, i. m. 111, 113, 119) | ~ *hegye* (Szamosújvárnémeti 1622; Kd VI, 272) | ~ *pataka* (Egyházasfalva 1391 és 1493—1498; Cs. V, 702) | ~ *sara* (Bethlen 1678; Kd. II, 192) | *Szent László hegye* (Szilágycseh 1762) | ~ *kútja* (Boncnyíres 1576; Kd II, 239) | *Szent Márton erdeje* (Sárd 1684) | *Szent Mihály dombja* (Hegykő; ÚjMMúz. 1851—52. II, 202) | ~ *fája* (Martonfalva 1630) | ~ *hegye* (Lemhény 1838) | ~ *útja* (Zilah 1628, 1636) | *Szent Miklós határa* (Zágon 1693) | *Szent Pál dombja* (Kolozsvár 1770) | *Szent Péter földje* (Perecsen 1578) | ~ *hidja*, ~ *pataka* (Szemerja 1701) | ~ *útja* (Zilah 1359).

20. Szentek neve + köznév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Szent Péter hegy alja* (Désakna 1871; MNy. XXVIII, 124).

21. Bibliai név + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Abrahám hegye oldala* (Gyergyósztmiklós 1773).

22. Keresztnév + foglalkozás v. méltóságnév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *András kovács kerte* (Perecsen 1601) | *Balázsdeák képe* (Réty 1737) | *Domokos úr kertje* (Maroskeresztúr 1795) | *Ferenc deák hegye* (Szilágycseh 1762) | *Gábor deák kerte* (Tekerőpataka 1773) | *Pál kovács csereje* (Szarhegy 1699) | *János deák sirja* (Nagyernye 1672; Nyr. XXVIII, 383) | *Miklós deák réte* (Perecsen 1613) | *Pál kapitány kertje* (Betlenfalva; Nyr. II, 381) | *Pál kovács szélje* (Ditró 1773) | *Péter mester rétje* (Irinny 1816) | *Tamás deák tava* (Bölon 1750) | *Ungi úr útja* (Gelse; Pesty 404).

23. Keresztnév + foglalkozás- v. méltóságnév + -né asszonynév-képző + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Márton deákné földje* (Szépkényerüsztmárton 1696; Kd VI, 432).

24. Keresztnév + foglalkozás- v. méltóságnév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Sámuel deák tója gátja* (Septér 1688).

25. Szentek neve + asszonynév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Szent Ilona asszony réti* (Iszló 1636 u.; Nyr. XXVIII, 382).

26. Kereszt- v. vezetéknév + köznév + tbsz. 3. szem. birt. rag: *Balog dombjok* (Bósháza 1766 k.) | *Barta kelencéjek* (uo.; ua.) | *Bálmos szigettyik* (Bábony 1936) | *Gyurka erdejik* (Zsobok 1936) | *Kosztány irtásik* (Bábony 1936) | *Ruzsa kuttyik* (Zsobok 1936) | *Takács gödrik* (Gyerővásárhely; J. 13).

27. Vezetéknév + tbsz. 3. szem. birt. rag + köznév + tbsz. 3. szem. birt. rag: *Kótijok szöllejek*, *Kozsánnyok darabjik* (Gajcsána).

28. Vezetéknév (ragadványnév) + keresztnév + köznév + tbsz. 3. szem. birt. rag: *Gyurka Pista irtásik* (Kispetri; J. 17).

29. Vezetéknév + keresztnév + köznév + tbsz. 3. szem. birt. rag + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Nagy Ferenc rétjek oldala* (Bósháza 1766 k.).

30. Vezeték- v. keresztnév + é (~i) birtokképző + -k (tbsz.)-jel + köznév + tbsz. 3. szem. birt. rag: *Kósáik kertik* (Sinfalva 1787) | *Losonciék avassok* (Szacsva 1606) | *Mihályék szőlőjök* (Kisdoba 1750).

31. Vezetéknév + -k (tbsz.)-jel + köznévf + egysz. 3. szem. birt. rag: *Ambrusok utcája* (Betlenfalva; Nyr. II, 381) | *Angyiaok utcája* (Gyergyósztrmíklós 1773) | *Balászak doszuja* (Domokos 1932) | *Ballák utcája* (Farkaslaka Nyr. XLV, 189) | *Bartalisok utcája* (Szarhegy 1773) | *Barták mezeje, Bálintok mezeje, ~pataka* (Magyarlápós 1852, 1864; MNy. XXVIII, 251, Kd V, 30) | *Batizok gödre* (Gyeróvásárhely 1822) | *Bojérok szőlője* (Mezőveresegyháza 1644; Kd VII, 95) | *Borsok útja* (Saród; ÚjMMúz. 1851—52. II, 204) | *Bodizsák (!) kertje* (Váralmás; J. 16) | *Bucok réve* (Egerpatak 1805) | *Fancsaliak utcája* (Farkaslaka; Nyr. XLV, 189) | *Fejérekaava* (Egerpatak 1828) | *Forrók tize* (Sepsimagyaros 1761) | *Fülpök magosa* (Ditró 1773) | *Gálok keresztfája* (uo.; ua.) | *Imrék árka, ~gödre* (M.lápos 1864; Kd V, 30) | *Józsák utcája* (Vágás 1936) | *Kolozsok völgye* (Kiliti; JBal. 39—40, 42) | *Kovácsok kútja* (Szék 1898; Kd VI, 425), ~ *utcája* (Ditró 1773) | *Kozmák vésze* (uo.; ua.) | *Kósok oldala* (Rava 1774) | *Kupások mezeje, ~tója* (M.lápos 1803, 1932; MNy. XXVIII, 251) | *Lacik árka* (Óvár; Nyr. XXXI, 117) | *Lázárok utcája* (Vágás 1936) | *Marciaok mezeje* (M.lápos 1864; Kd V, 30) | *Markók nyirese* (Alsóór; Nyr. XXXII, 178) | ~ *szege* (Szacsva 1643) | *Miklósok pallója* (Farkaslaka 1931) | *Ozsvátok dombja* (Székelybetlenfalva 1931) | *Pakók kertje* (Hatolyka 1711) | *Peték erdője* (Mezőpanit 1931) | *Petők dombja* (Tihany; JBal. 48. 61, 75) | *Petrédek kerte* (Szarhegy 1773) | *Ravaszok csonkása* (Bikszád 1800) | *Sánták árka* (M.lápos 1864; Kd V, 30) | *Szabók utcája* (Homoróalmás 1936) | *Tompák szegelete* (Ditró 1773) | *Vargák gödre* (M.lápos 1864; Kd V, 30) | *Veressek dombja* (Gyeróvásárhely; 1822) | *Vincék árka* (Domokos 1932).

32. Vezetéknév + -k (tbsz.)-jel + köznévf + egysz. 3. szem. birt. rag (több birt.): *Kupások tói* (M.lápos 1870).

33. Vezetéknév + -k (tbsz.)-jel + köznévf + egysz. 3. szem. birt. rag + köznévf + egysz. 3. szem. birt. rag: *Endesek völgye pataka* (Csíkmenaság 1930 k.) | *Gáspárok kerte vége* (Szarhegy 1773) | *Köllök kerte vége* (Gyergyósztrmíklós 1773) | *Tompák magosa oldala* (Ditró 1773).

34. Vezetéknév + keresztnév + -k (többes) jel + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *János Antalok völgye* (Csikmenaság; 1930 k.).

35. Vezetéknév + keresztnév + -k (többes) jel + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *János Antalok völgye pataka* (Csikmenaság; 1930 k.).

36. Vezetéknév + -é birtokképző + -k (többes) jel + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Angyalék közű* (Kádárta; Vasi Szemle VII, 54—5) | *Bancsiék mezeje* (Domokos; 1932) | *Bálinték völgye* (Farkaslaka 1931), *Dézsiek szorossa* (Nagyajta; Nyr. II, 525) | *Gergelyék mezeje*, ~ *nyíresse* (Domokos 1932), *Ilesék árka* (uo.; ua.), *Kupásék gödre* (uo.; ua.) | *Pálék gödre* (uo. 1832) | *Rétiék orotványa* (Kibéd; Nyr. XLI, 437) | *Veressék ropója* (Szabéd; Nyr. II, 428).

37. Vezetéknév + -é birtokképző + -k (többes) jel + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag (több birtokos): *Minyukucék mezejei* (Domokos; 1932).

38. Vezetéknév + -k (nagyítóképző) jel + -é birtokképző + -k (többes) jel + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Samókéék gödre* (Domokos 1932).

39. Vezetéknév + keresztnév + -é birtokképző + -k (többes) jel + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Samó Petiék mezeje* (Domokos 1932).

40. Vezetéknév + -é birtokképző + -k (többes) jel + melléknév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Gábrisék kis uccája* (Domokos 1932).

41. Vezeték- és keresztnév + -é birtokképző + -k (többes) jel + köznév + tbsz. 3. szem. birt. rag: *Vajda Kálmányék közük* (Kádárta; Vasi Szemle VII, 55).

42. Melléknév + vezetéknév v. keresztnév + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Alsó Adorján völgye* (Geges 1687; Nyr. XXVIII, 384) | *Alsó és Felső Pálszege* (Alsórákos XVIII. sz. vége) | *Alsó Sándor mezeje* (Ördögösfüzes 1644; Kd V, 367) | *Hátulsó Vince gödre* (M.fráta 1775) | *Kis Bene vésze* (Ditró 1773) | *Nagy Kádár bérce* (Retteg 1779; Kd V, 532) | *Nagy Péter laka* (Aranyosgyéres 1749) | *Nagy Balog völgye* (Csikmenaság 1930) | *Tós Jancsi vápája* (Bözödújfalú 1931).

43. Melléknév + vezetéknev + -k (többes) jel + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Küs Kovácsak völgye* (Bonyha 1719) | *Nemes Balázsok tója* (M.lápos 1817).

44. Vezetéknev + leszármazást jelölő birt. ragos köznév + köznév + egysz. 3. sz. birt. rag: *Dán fia köze* (Homoródszentpéter 1931).

45. Vezetéknev + leszármazást jelölő köznév + -k (többes) jel + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Szabó fiak vetéskapuja* (Ditró 1773).

46. Vezetéknev + leszármazást jelölő köznév + -k (többes) jel + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Pál fiak kerte vége* (Ditró 1773).

47. Keresztnev + -d képző + köznév + egysz. 3. sz. birt. rag: *Istvánd alja* (Ócfalva; Nyr. IX, 239) | ~ *pataka* (Csíksztmárton; Nyr. XXVIII, 382) | ~ *réti* (Vadad; i.h. 384).

48. Melléknév + keresztnev + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Nagy Balog völgye pataka* (Csíkmenaság 1931 k.).

49. Vezetéknev + keresztnev + köznév + -k (többes) jel + köznév + egysz. 3. szem. birt. rag: *Király Pál szőlők alja* (Ördöngösfüzes 1864; Kd V, 368).

50. Vezetéknev + keresztnev + -né képző + két egysz. 3. szem. birt. ragos köznév: *Szőcs Círjákné kerte vége* (Vasláb 1773).

51. Vezetéknev + megkülönböztető név + keresztnev + -né képző + két egysz. 3. szem. birt. ragos köznév: *Bálint György Ferencné kerte vége* (Tekerőpatak 1773).

Bár a fentiekben a lehető legaprólékosabban igyekeztem a tölem eddig ismert személynévi helynévanyagot rendszerezni, mégsem hiszem azt, hogy e rendszer teljes. A további alaposabb kutatás egész biztosan bővítheti még mindenik csoport alcsoportjainak számát. Aki eddigi helynévgyűjtésünk hiányosságait ismeri, ezen egyáltalában nem csodálkozhatik, minthogy az eddigi helynévgyűjtők nagyon kevésbé voltak tekintettel arra, hogy egy-egy település területén élő összes helyrajzi neveket gyűjtsék össze. Ezekből a helynévgyűjteményekből kimaradtak pl. a névutóval összetett ilyenféle helynevek,

mint *János alatt, Bacsó István megott, Szent Erzsébet mellett* stb., pedig ezek kétségtelenül külön területjelölő helynévalakok, szerkezetileg sem sorozhatók bele a fenti csoportok egyikébe sem. Ezeket külön csoportba kell majd sorolni: a névutós személynévi helynevek csoportjába. Nem találok gyűjteményeinkben, sőt saját jegyzeteimben sem *Istvánni, Jánosnál*-féle helynév-alakokat sem, holott ezek a maguk ragos mivoltában a második csoportba tartozó alcsoportok számát szaporíthatnák.

Ilyenformán a további rendszeres helynévgyűjtéstől már a helynévcsoportok, illetőleg -típusok számának is feltétlen szaporodását várhatjuk. De az ezutáni rendszerezőnek nemcsak ilyen, végeredményében formákkal, típusokkal pepecselő feladata van. Széles körű adatgyűjtéssel egybeálló, bőséges gyűjtemények alapján nagyon érdekes vizsgálatot lehet majd folytatnia abban az irányban, hogy bizonyos helynévcsoportok vagy helynévtípusok melyik vidéken terjedtek el. A múltkoriban Pais Dezsővel és Kniezsa Istvánnal a személynévi helynévadásról beszélgetve, megemlítettem, hogy érdekes: úgy látszik már a mostani hiányos anyagismeret alapján is, hogy például egyes vidékeken a puszta alanyesetben álló személynévi helynevek nagyon gyakoriak, másutt pedig mintha ez a típus teljesen hiányoznék. Pl. Bogáts Dénes gazdag háromszéki történeti helynévgyűjteményéből meg a magam egész Erdélyre kiterjedő helynévanyagából az ilyen helynevek százait idézhetnők, viszont például Jankó Jánosnak a Balaton-melléki községekből gyűjtött mintegy 1800 helyneve között alig akadunk ilyenre (i. h.). Kniezsa ugyanekkor azt a megjegyzést tette: viszont érdekes az, hogy éppen Háromszék községnevei között találai a legkevesebb olyan nevet, mely tulajdonképpen puszta alanyesetben álló személynév. A Jankó adataival való egybevetést abból a szempontból is véghez kellene vinni, hogy vajon a Balaton-melléke történeti helynévkincséből is hiányoznak-e az ilyen típusú nevek. Talán lesz idő, mikor majd az egyes személynévi helynévtípusok jelenkori és történeti elterjedését szemléltető térképekre vetíthetik. Ezek lesznek az igazán tanulságos helynévtérképek. Ezeknek megszületési kora

egybeeshetik majd a magyar helynévatlasz és általában a nagy nyelvjárási atlasz adatainak feldolgozó munkájával.

Ehhez azonban feltétlenül szükséges a helyszíni helynévgyűjtő munkának már most minél több szempontra kiterjedő megkezdése, illetőleg folytatása és vele párhuzamosan a történeti helynévanyag összegyűjtése. Éppen a helynévkutatás egyik itt vizsgált részletkérdésével kapcsolatban megállapítható és egyelőre még meg nem állapítható hiányok mutatják, mennyi tennivalónk van a helynévgyűjtésnek mindeddig nagyon elhanyagolt, csak rendszertelen portyázásokkal felkeresett területén.

III

AZ IRODALOM- ÉS NYELVTÖRTÉNET FORRÁSVIDÉKEIN

A VADADI HEGEDŰS-KÓDEX

Nemrégiben (1929) az Erdélyi Múzeum Kézirattárá-
nak XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyveiről ér-
tekezve, röviden szólottam a kézirattárnak egyik XVIII.
századi darabjáról, Vadadi Hegedűs András jegyzetköny-
véről¹ is, azzal a feltett szándékkal, hogy a tanulmá-
nyomban ismertetett kéziratári anyag egy részének köz-
lése során elsőnek behatóbban ezzel a kézirattal foglal-
kozom. Úgy gondoltam, hogy annál inkább meg kell ezt
tennem, mivel a kéziratnak többek között két olyan iro-
dalomtörténeti adaléka is van, melyeknek közlése el nem
maradhat.

A kódex, melyet először Vadadi Hegedűs András jegy-
zetkönyve néven említettem, már előbb, de valószínűleg
csak rövidebb időre, Dézsi Lajos kezén is megfordult.
Ő az akkor még magántulajdonban levő kéziratot — hi-
hetőleg akkori tulajdonosáról, Gaál Zsigmondról — Gaál-
féle kódexnek nevezte el². Ezt az elnevezést nem találva
elég indokoltnak, inkább a Vadadi Hegedűs-kódex elne-
vezést ajánlom és magam használom is, hiszen a kódex
nemcsak hogy teljes egészében a Vadadi Hegedűs család-
ból származó András kezeírásában maradt ránk, hanem
később is az ő családjának tulajdonában lehetett, amint
Hegedűs Károlynak egyik 1842-ben tett névbejegyzésé-
ből következtethetjük (50a l.). A 100b levelen meg egy
ceruzabejegyzés van még későbbről: *Kali Hegedűs*. Ez
is a családban öröklődő kéziratra mutat. Úgy vélem, hogy
irodalomtörténelírásunk elemi és természetes tartozást
ró le ezzel az elnevezéssel Vadadi Hegedűs András meg
a Hegedűs család iránt is, amely ősenek ezt az értékes
jegyzetkönyvét szerencsésen átmentette számunkra.

Maga a kódex 8-r alakú, kb. 10×17 cm nagyságú, durva, házimunkára valló, egész bőrbe fűzött kézirat. Jelenleg 134 beírt levelet tartalmaz, de nem biztos, hogy laza s tökéletlen fűzése következtében egy-egy széthulló levele el nem vészett. Bármint álljon is a dolog, annyi kétségtelen, hogy a kódexben észrevehető, nagyobb értelmi zavarokat okozó csonkulás nem történt. A kézirat tal egy kötésben van egy névtelen minorita áldozópap által 1767-ben (H. n.) kiadott ERDÉLYI MÉHECSKE című, jelenleg csonka méhézeti munka 1—80. l.-ja is.

A kódex, mint a XVIII. századi kódexek általában, változatos tartalmú. Az 1—41 lev. unitárius teológiai jegyzetei a mi szempontunkból érdektelenek. Annál érdekesebbek az ezutáni részek: 1. 42a—49a: egy unitárius szellemű ének a következő címmel: CALVINUS ANOSTOL | GYENEVABAN ARTatLANUL | MEG EGETETET | SERVETUS MIHÁlynak | Utolsó tisztesség tetele (86 vszk)³. — 2. 50a—7a: Köröspataki B. János: ERDÉLYNEK | es | MAGYARORSZAG|nak szörnyű romlasarol es az nepeknek | Rabsagra viteleről való. rövid | HISTORIA (69 vszk). — 3. 57a—60b: GRATIARUM actio pro conservata | DIVINITUS URbe Claudiopoli ad | versus FURoRem TARTarorom (!) Anno | 1658 TRansylvaniam vastantium | quam D. SZ. rythmis aliquot com|prehensam ita disposuit Anno 1660. (31 vszk). — 4. 61a—76a: IGEN Szep⁴ | HISTORIA | EGY APOLLONIUS | Nevű | KIRaly-Fi(ról) | Miképen hazájából Antiochus előtt elbuj|dosván, s' a tengeren, hajo törést szenvedvén, | Halász ruhában Altistiates Király Udvaraban juta, | szerentesen hazasodot; s'a't'. — 5. 77—8: Érdektelen jegyzetek s firkálások. — 6. 79a—92a: „Gyűlést hirdet posonb(an) az njava|lják Czéha (!)“ kezdetű (182 vszkos) tréfás ének. — 7. 93a—4a: Vallásos ének (valószínűleg unitárius). — 8. 94b—8a: Jupiterhez intézett, néhol trágárságig tréfás, cigányszájba adott ima és halotti prédikáció (szerzője, helyi vonatkozását tekintve, kolozsvári diák lehetett). — 9. 98b—121a: DEBRECZEN|NEK BLANDRATA | GYÖRGY és DÁVID FERENTZ által való | UNITARIA HITRE TÉRT HISTORIAJA⁵ |. Elsőben is disputáló vagj disputáláshoz | való Személjek nevei következnek | Peter Püspök | 2. Varga (v. Dávid) Ferentz | 3. Dékánj 4.

Cháriánus Janos (Pastor Eccl(aesi)ae Baraszlaiensis Uni-
t(ariae). — 5. Györgj Gardinál (!) 6. olasz Doctor (sive
Georgius Blandrata) 7. Vicarius Pál 8. Filep Biró (Civi-
tatis Iudex) 9. Gál biró 10. Máté Biró. Duo postremi
Presides fuerunt a Rege Constituti Regionis Lutheranae
(disputationis) (Alszeghy i. m. 100. l. után javítva). 10.
121b—2a lev. Az | Szent irás könyveinek laistroma ver-
sekkel. — 11. 122b—34a: A | Szent Historiának | Rövid |
Summaja stb. (Osterwald Fridrich Jánosnak Néhai T.
Professor Marothi Györgj által fordított s 1753-ban Deb-
recenben hetedszer (!) kiadott műve utáni másolat.
Szinyei VIII, 688 1753-ig ebből csak 3 kiadást ismer). —
12. 134b. Jelentéktelen bibliai jegyzetek és firkálások.⁶

A kódex a firkálásoktól és jelentéktelen beírásoktól
eltekintve teljes egészében egy kéz, Vadadi Hegedüs And-
rás⁷ keze írása; ő nevét többször is bejegyezte: hol lati-
nul, hol magyarul. A leírónak minden diákos pajkossága
mellett irodalmi és teológiai érdeklődésűnek kellett len-
nie, ha ugyan a teológiai jegyzeteket nem mint tanulni
valót írta le.

A kéziratot eredetileg különálló fogásokba írhatta a
leíró, s vagy ő, vagy esetleg a későbbi tulajdonos fűz-
hette össze e különálló füzeteket a sarkon is átöltött, ot-
romba fűzéssel egy kódexszé. Így magyarázható meg az
is, hogy bár a leíró időrendben első, *In Anno 1740 Men-
sis Januarij Die 26* (?) tett bejegyzése a kódex közepén
jóval túl, a 76b. lapon van, mégis a kézirat előbbi le-
velein több későbbi keltezésű bejegyzést találunk; így
1741-ből Hegedüs András által rótt három évszamos be-
jegyzést (14a, 18b és 29a). Az 1741 és 1744 közötti idő-
beli távolságot csak egy *Anno 1743 die 27 Novembris*
tett bejegyzés hidalja át. Valószínű, hogy e bejegyzése-
ket Hegedüs mint az ó-tordai unitárius schola tanulója
írta, mert itt is és más bejegyzésében is többször említi
a tordai scholát. A 76b. lapon alul levő magyar nyelvű
bejegyzés már 1744-ből adja tudtunkra, hogy „*Iratott
ezen könjvetske en általam Ugjmint: Vadadi Hegedüs
András által Thordán laktomban az 1740. és 4-ik Esz:
(tendöben)*“. Van még egy *1749 die 8-va Marty* keltezett
bejegyzés ugyanattól a kéztől (30a) s egy későbbi, 1754-
ből származó (122a) is. Egyik legutolsó évszamos bejegy-

zést a leíró, úgy látszik, már Vadadon írta, amint a következő latin sorokból kitűnik: „*Finem imposuit huic operi Andreas Hegedüs in Vadad sedys marus Anno 1754 Mensis Aprilia die vero 29na*“ (121a). A *de Vadad* helyett álló *in Vadad* a leíró vadadi tartózkodására utal. (Ez is arra mutat, hogy Hegedüs Andrásnak és családjának a marosszéki Vadad csak lakóhelye, de nem egyszermind előnévadó possessió helye volt.) Lehet, hogy ez utóbbi kifejezés csak az eléggé terjedelmes Debreceni Disputa leírására vonatkozik. Ez annál is valószínűbb, mivel e bejegyzés ugyanattól a kéztől, közvetlenül a Disputa leírása utáni időből származik; azután még e bejegyzés után 13 beírt levél van. A legutolsó évszámos bejegyzés ugyancsak *Per Andream H(e)g(e)d(ü)s Káli (így!) in Anno 1754 ultima Sep(tem)br(is)* íratott. A két utóbbi bejegyzés kivételével a hely megjelölésekor mindig Tordá-t, illetőleg Ó-Tordá-t ír a leíró. A kódex leírása, helyesebben összeírása, mint már előbb is említettem, teljes egészében Hegedüs Andrásnak köszönhető, s legalábbis 1842-ig való megőrzése e család érdeme. Nem lesz tehát felesleges néhány sorban foglalkoznom e családdal is.

Vadadi Hegedüs családról családtörténéseink (Kempelen Béla, Nagy Iván) mit sem tudnak; nem ismer ilyen családot Kemény József gr. kéziratos „Possessionaria“-ja (EMLt) sem. Mike „Erdélyi Nemzetségek“ című kézirata (i. h.) is csak 1589-ből említ egy Vadadi alias Filep de Vadad-ot. Egyébképpen valószínű, hogy e család ugyancsak a marosszéki Kálról származott Vadadra s előbb, sőt még a Hegedüs András korában is a Káli előnevet s nem a Vadadi-t használta. Vadadi András (így írja több helyt nevét!) egyik 1741-ből származó bejegyzésének *De Kall* appositója (14a) s a 100b l. sokkal későbbi korból s talán éppen a már említett Hegedüs Károly kezétől származó *Kali Hegedüss*-e is erre mutat. De meg a Marosszéki lustra-könyvek (EMKt A. 199. sz) tanúsága szerint az 1711. június 13-án megejtett lustrán Vadadon még nincs egyetlen Hegedüs sem, míg Kálon 1636-ban Hegedüs Bálint darabontot (69b), 1677-ben Hegedüs Gergelyt (89a), 1685-ből egy ugyanilyen nevű Hegedüst (108a, 122a, 125a), 1691-ben Hegedüs Gergelyt lovatlan-képpen

(156a), 1692-ben ugyanőt (171a) s végül 1711 június 13-án Hegedűs Györgyöt mint káli nemes személyt lustrálják (186a). 1693-ban megint említik Hegedűs Gergelyt (Püspöki vizitációs jegyzőkönyv az unitárius egyházközönség levéltárában. 89. l.). A Berzenczey levéltár jegyzékének egyik 1783. nov. 10-i keltezésű levele (EMKt XXVII. cs. 31. levél) *Libertinus Falus* bíró Hegedűs Gergelyt említi Kálról, világos bizonyosságául annak, hogy a család Kálon továbbra is, a család egy részének Vadadra költözése után is virágzott (Vö. a jegyzék 64. l-val).

A Káli Hegedűs család tehát 1711 után kerülhetett Vadadra [Káli Hegedűs családot már Kempelen is ismer (Vö. Magy. nem. csal. Bp, 1913. V, 9. és 6. alulról a 2. Hegedűs cs.)]: A legelső adat szerint Hegedűs István 1718-ban mint adományozó szerepel; 1726-ban pedig tudunk ugyanitt Hegedűs Zsigmondról is (Conscriptio Auditorium — az unitárius egyházközönség levéltárában. 229. l.). Talán ennek a fia s a kézirat leírója az az András, aki 1762—1770 között a vadadi unitárius egyházközönség gondnokaként szerepel (Halmágyi J.: A vadadi unitárius anyaegyházközönség tört. 1910. kézirat az unitárius egyházközönség levéltárában. 10. l. és Függ. 2a lev.). De még valószínűleg 1781-ben is élt, mert a „Protocolon Dioceseos Unitariae Marusiensis“ (az unitárius egyházközönség levéltára) tanúsága szerint „Vadadi N(em)z(ete)s Hegedűs András ő kegyelme valami ... portiótskáját ... conferálta I(ste)nes indulatból az (vadadi unitárius) Ecclesiának“ (i. m. 222), bár 1774-ben, mint volt curatort (de valószínűleg csak mint lemondottat s nem meghaltat!) említik (Püsp. viz. jegyzők. 197. 1816—1817. az unitárius egyházközönség levéltárában). Még 1798-ban is tudunk egy Hegedűs Andrásról Vadadon (i. h. 203); ez azonos lehet a kódex leírójával. A családnak még két tagja viselt később gondnoki tisztséget: N. Hegedűs István (1818—1819.) és Hegedűs Lázár (1825—1828.) személyében (Vö. Halmágyi i. h.). Bár a család nem volt valami népes, még 1860-ban is voltak Vadadon Hegedűsök. Az egykor Vadadon lakó Hegedűsök névsorát itt közlöm: 1726: Hegedűs Sigmund, Hegedűs János, Hegedűs István (Conscr. Auditorum 229—31. l.). 1765: Hegedűs András 5 családtaggal [Conscr. Animorum (az un. egyhk. lt) 107. l. és

Püsp. viz. jegyzőkönyv 1816—17. 197]. 1781: Hegedüs András (Prot. Dioc. Un. Marusensis 222). 1798: Hegedüs András, Hegedüs Mártha, Hegedüs Lázár (Püsp. viz. jegyzőkönyv 203 kk). 1809: Hegedüs Márton (uo. 199). 1842: Hegedüs Károly (a kódex 50a). 1860: Hegedüs Theresia (gyermekai Domokos és Josepha), Hegedüs Gergely (felesége Péntek Rózsa) és gyermekai, János, Gergely, Rózsa és Susanna. (Lélekösszeírás az unitárius egyházközönség lt-ban 685. 1.) [A családra vonatkozó iratokat Kelemen Lajos tanárom szívésségéből használhattam.]

E Kálról Vadadra is átköltözött Hegedüs család örizte meg kódexünket legalábbis a múlt század közepéig, mint Hegedüs Károlynak 1842-ben írt bejegyzéséből (51a) következtethetjük. De talán a kódex még tovább is a család tulajdonában volt, hisz a kódex utolsó gazdája, Gál Zsigmond, Marosszék valamelyik falujából hozta azt be Kolozsvárra. Most, miután a kódex történetére vonatkozó kérdéseket tisztáztam, közlöm annak két históriás énekét, illetőleg ezeknek kapcsán igyekszem világot vetni olyan kérdésekre, amelyeknek éppen a kódex e két adaléka ad, hogy úgy mondjam, irodalomtörténeti jelentőséget.

I

Ismeretlen adatok Köröspataki B. János életéhez és munkásságához

Azt a kódexet, melynek ismertetése során a következőkben néhány irodalomtörténeti részletkérdésre igyekszem fényt vetni, az irodalomtörténet már ismeri⁸. Adalékainak közlése azonban elmaradt. Sőt még azt sem tudtuk eddig, hogy az a kódex, melyet Dézsi Lajos Gaál-féle kódexnek nevezett, hol is van.

Az Erdélyi Múzeum kéziratárában nemrég folytatott kutatómunkám közben akadtam arra a jegyzetkönyvre, melyről fennebb már szoltam s benne Köröspatakinak — úgy hittem — ismeretlen históriás énekére. Bár, mint utóbb kiviláglott, csak az ének újra való előkerítésében volt részem, nem mulasztom el közölni Köröspatakinak ezt az érdekes énekét. E históriás ének ugyanis nemcsak azért fontos, hogy mint történeti forrás történelmi rész-

letkérdésekre világít rá, illetőleg mint irodalomtörténeti adalék irodalmunkat egy históriás énekkal gyarapítja, hanem azért is, mivel közvetlenül írója származására, életére, egyszóval olyan pontokra is fényt vet, ahol az irodalomtörténetíró eddig még sötétben sem tapogatózhatott.

Köröspataki B. Jánosnak eddig két munkáját ismerjük: a *Lupuj Vajdarol valo enek*-et s a *Havasalföldi Hartzrol valo historia* címűt. Életéről, működéséről eddig semmit sem tudunk. A régebbi források, Horányi, Benkő és Bod (*Memoria* II, 440, *Transylvania* II, 399, *Magyar Athenás* 153) — csak annyit mondanak róla, amennyit a nyomtatásban megjelent s általuk egyetlenül ismert éneke címlapjáról olvashattak le, hogy ti. mezőcsávási pap volt. Beöthy Zsolt [*A magy. nemz. ir. tört. ism.* (1890) I, 289] is egészen bizonyosan hasonló értesülés alapján helyezi személyét a XVII. század közepére. Legtávolabb még az az egyháztörténetíró ment, aki ugyancsak verses munkái alapján mezőcsávási működése idejéről az 1653 és 1656 közötti időszakot tette (Az erd. ref. egyhk. névk. 1896. 48). Adatok birtokában most már tovább mehetünk.

Az itt közlendő históriás ének utalása alapján még a születési helyét is meghatározhatjuk. Az ének 18. vszka ugyanis így kezdi el a tatárdulás feletti siralmat:

*Jaj azért néked is három szék szep hazám
Meljben ez világra engem hoza Anjám stb.⁹*

Az író szülőföldje tehát Háromszék volt. Igen, de közelebbről Háromszék jó egynéhány faluja közül melyik? Erre ez a válasz: Köröspatak (Sepsi szék). Hiszen a nyomtatott munkáin s a kézíraton is szereplő vezeték-s keresztnéve közötti *B* maga sugallja azt a feltevést, hogy a Köröspataki nevet csak fölvelt névnek, mégpedig az író származási, s alkalmasint születési helyét jelölőnek vegyük.

Korántsem könnyű azonban megmondani, hogy mit, milyen családnevet rejtessen az a bizonyos *B* betű. De a történeti források itt is nyomra vezetnek s a belőlük levonható következtetés valószínű eredményt ad.

A XVII. század legelejétől a XVIII. század elejéig, tehát egy évszázados időközben öt lustráját ismerjük Há-

romszéknek. Az egyes községekben élt tősgyökeres családok megállapítására ez rendkívül kedvező eset. Az 1602-i háromszéki lustra¹⁰ Kőröspatakon Balog, Balás, Bedeházi, a szomszédos Kálnokon¹¹ meg (a Balog családot kivéve) még Bedő családot is ismer. Az 1635-i lustrában¹² is ugyanezek a családok szerepelnek. Kálnokon meg a Bedőknek már 1602-ben is tekintélyes száma úgy megnőtt, hogy a *septem jurati homines* között öt a Bedő. Ekkor már Kőröspatakon is sok Bedő van. Figyelemre méltók itt a következő bejegyzések: „Bedő János elbujdosott, Szabó Benedek attyafia birja az örökségit“ (68a lev.), s tovább a kálnoki lustrában (70a lev.): „Bedő János elbujdosott Kőröspatakról, Kálnoki jószágát Bedő Péter vötte meg, a birja vér lévén hozzá.“ E két bejegyzés sokat sejtető. Ugyanis ha valaki ismeri a kor nyelvét, tudja azt, hogy az *elbujdos* ige nem okvetlen ismeretlen helyre való távozást, világgá menést jelent, szóval nemcsak azt, amit ma kizárólag értünk rajta, hanem ekkor még az igének 'elköltözik, eltávozik' jelentése is volt. A mi esetünkben, helyesebben a Bedő Jánoséban, meg éppen erre a jelentésre utal a második bejegyzés, mely szerint a Bedő János „kálnoki jószágát Bedő Péter vötte meg“. Lehet, hogy ebben az elbujdosott vagy a mai nyelvre lefordítva, elköltözött, eltávozott Bedő Jánosban kell keresnünk a későbbi Kőröspataki B. Jánost. E Bedő János 14 éven felüli, tehát idősebb korában mehetett tanulni, eladva, mint már előbb láttuk, birtokát. Talán ezzel a Bedő Jánossal találkozunk később mint mezőcsávasági református pappal s kora históriás ének-írójával. Magam legvalószínűbbnek az ének írójának a Kőröspataki Bedő családból való származását tartom.

Kétségtelenül itt már nagyon is a találgatások tereére léptem. Amiket utóbb felsorakoztattam, csak valószínűségek. Nem feltétlenül elfogadandó, mert nem bizonyítható feltevések.

Úgy hiszem azonban, hogy Kőröspataki származására vonatkozólag két sovány, de valamennyire biztos adatot elkönnyelhetünk: 1. A históriás énekek írója a háromszéki Kőröspatakon született, 2. az általam már előbb említett tősgyökeres családok egyikéből, valószínűleg éppen a Bedő családból¹³. Hogy aztán mikor: erre már iga-

zán csak hozzávetőleg következtethetünk, mivel erre vonatkozólag semmi adatot sem szerezhettünk s remény sincs arra, hogy ezután is kaphassunk. Ha az előbbi, valószínű feltevést elfogadjuk: a születési időpontot a XVII. század 20-as éveire kell tennünk. Az, hogy az 1635-ös lustrában szerepel, inkább a 20-as évekhez közelebbi időre utal, mivel így lehetett csak ez évben legalább 14 esztendő, és így kerülhetett bele a lustrába.

A valószínű következtetések teréről most a biztos, történeti tényekhez szegődve, megállapíthatom, hogy a Köröspatakiról szóló első ismert adatunk 1653-ból¹⁴ való, mert az 1655-ben megjelent *Lupuj Vaidarol valo enek* utolsó versszaka 1653-ban Mezőcsáváson kelt. Ekkor már itt pap lehetett, s az akkor is, mikor műve nyomtatásban megjelent (1655). Az 1656-ban nyomtatott *Az Havasalföldi hartzról való historia*¹⁵ címlapján ugyancsak *Minister Mezo-Csavásiensis*-nek címezi magát. E négy esztendő alatt tehát ott kellett lennie papnak. Sőt, még tovább is. Az itt közlendő ének utolsó versszaka szerint „Lekentse vizének alá foljásában“, azaz a ma Szabadi pataknek nevezett vizecske mellett, szerzette versét „az ezer hatszázban és az ötven njoltzban“. Ez a helymeghatározás ismét csak Mezőcsávásra utal. Csaknem biztos tehát, hogy ebben az időben (1658) még itt volt pap vagy talán később is, mikor munkája — a kéziratos címlap világos utalásából következtetve — 1660-ban nyomtatásban is megjelent. Hogy aztán 1658, illetőleg — ha a másik évszámot is elfogadjuk — 1660 után mi történt vele: nem tudjuk. Az 1658-i tatárjárás mint félrébb eső helyet megkímélhette ugyan Mezőcsávást, hisz a tatárdúlásról írva az író ennek pusztulásáról nem szól, de már az 1661-i Ali basa féle pusztítás, mint Szalárdi János tudósításából¹⁶, Orbán Balázstól¹⁷ és „A marosi egyház megye történeté“¹⁸-ből tudjuk, tönkretette Mezőcsávást is. Ekkor pusztulhatott el az egyházközség irattára is, úgyhogy nem remélhetünk írónk ottani életére vonatkozólag ezután sem semmi adatot. Mindenesetre lehet, hogy nem téved az az egyháztörténetíró, aki szerint Köröspataki „Ali basa népirtó dühének eshetett áldozatul“.¹⁹

Ennyi mondanivalóm volt a Köröspataki származásával s életével kapcsolatos kérdésekről. Kétségtelen, hogy kevés a biztos és sok a feltett lehetőség, de ahol kétségtelen megállapításokról nem lehet szó, ott a valószínű feltevéseket is fel kell sorolnunk, mint egyszer bebizonyíthatókat vagy éppen cáfolhatókat.

Az itt közlendő históriás énekre vonatkozólag már nincs sok mondanivalóm. A történet megértése kedvéért annyit még meg kell jegyezni, hogy az itt leírt szörnyű pusztulás Erdélyre s Magyarországra (a Partiumra) 1658-ban II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata s a törökkel szemben való folytonos engedetlensége miatt következett be²⁰. A bosszúálló hadjárat a török s főleg a tatár hadaknak délnyugatról, illetőleg délkeletről való beütésével kezdődött. A délnyugatról jövőnél, melynek — török részről — legfontosabb eredménye az Erdélyhez tartozó Jenőnek, a fejedelemség délnyugati jelentős végvárának birtokba vétele volt, sokkal nagyobb csapás érte a fejedelemséget a délkeletről, a Bodzai-szoroson betörő tatárság benyomulása révén. „...A havasokon, Bárczaságra való beütéseket valami kevés székelység meggátolni, akadékozni akarván, csak olyan lött, mint a tengerben egy kalán víz, avagy a szunyog elefánt ellen...” Így „a keresztyén világ romlására született fene kegyetlen ellenség azon szabadoson való rettenetes kegyetlenkedésével²¹ végig pusztította előbb a székelység délibb településeit, s a Barcaságot, majd Gyulafehérvár elpusztítása után valószínűleg két vagy több ágra szakadva Marosvásárhely s Kolozsvár felé tartott. E két város ugyan megszabadult, mint tudjuk, de a közbeeső kisebb-nagyobb helységek egész sora keserves napokat élt át. Kolozsvár megsarcolása után a tatárság egyik része a Szilágyságot, a másik fele Kalotaszeget pusztította el, nem kímélve a Partiumot sem. Ennek a tatár hadnak pusztító útját írja le s e pusztítás felett kesereg Köröspataki. Leírása (50a—57a) történetileg olyan hű, hogy az általunk eddig nem ismert adatokat is történeti értékűeknek vehetjük. De lássuk az éneket magát.

ERDELYNEK

es

MAGYAR ORSZAG

nak szörnyü romlasarol es az nepeknek
Rabsagra viteleröl valo rövid
HISTORIA²⁷

Author Joha. B. Kőröspataki

Esaiæ 1, vv. 9. Rom. IX. vv. 29.

Ha az seregeknek Ur Istene valami
keveset meg nem hagyot volna bennünk
ugy jártunk volna mint a Sodomabeliek
es löttünk volna hasonlatosak Gomorahoz.

Nyomtattatott volt ki 1660-ban

Mostan pedig tudniillik 1741 Esztendob(en)
Iratot en altalam Vadadi Hegedűs András által
O Tordáb(an)

- (1.) Erdelj, s magyar ország érkezék | nagy gondod,
Ved eszedben ma|gad változás te dolgod, |
Mert idegen földön nyomorog magzatod |
Pogánjok közt hever sok | Szep Szavu dobod. |²³
- (2.) Elesék fejünknek ekes koronája²⁴
Bura gondra fordult hazánk állapotya
Mert népünket pogánj szintén el forgattya
Méltán azért magát minden sohajthatya.
- (3.) Békességben valánk, de elromlánk omlánk
Egész országostól bűdülésre (!) jutánk
Szenjben borúla bé szegenj édes hazánk
Az sok sohajtságban el hervadot órczánk
- (4.) Pásztorunk el hagyta jutánk arvaságra
Nem akar viselni gondot országunkra
Meg vonta ő magát mintsem oltalmunkra
Kiert szörnyü romlás borula hazánkra
- (5.) Mikor Gerlicze jutand arvaságra
Mind addig sem akar szállani zöld ágra
Sem siet repülni tiszta viz italtra
Valamig nem talál el veszet társára²⁵
- (6.) Jaj mert országostól ügyünk juthat arra
Felső és alsó rend a nagy arvaságra
Mind addig sem juthat Lelkünk vigasságra
Valamig nem érünk régi állapotra

- (7.) Hallatlan dolog az az mi rajtunk forog
Azert meg gondolni is rettenetes dolog
Menji kereszténység Pogánj közt njomorog
Kiknek ő testekből az vér böven tsorog
- (8.) Apró gyermekeket Földhöz paszkoltak
Kiket ő magokkal el nem hurczolhattak²⁶
Gyenge leányzokkal éktelenül bántak
Meljek nagy kénokban az halálra váltak
- (9.) Nemzetes Fő rendek és nemes Asszonyok
Meljeket el vittek rabságba Pogánjok
Sirván kísérték el őket szolgálójok
Kiknek mint az Dob szó oljan volt síralmok
- (10.) Dali köntösöket meljeket viseltek
Mikoron házoknál békességben éltek
Kiváltképpen hogj ők innepeket értek
Mind azokkal egjütt Pogánj kézbe estek
- (11.) Semit nem vittek egjebet hazoktól
Hanem az nagy jaj szót kit tőnek magoktól ||
Sirvan bútsúztak el minden jószágoktól
Kik pusztán maradtak fene Pogánjoktól.
- (12.) Terhes Asszony népet lovakra kötöztek
Hogy terhesek voltak azért szidták verték
Szep ruházattyokból már le vetkezették.
Magzattyokat véllek erővel szültették.
- (13.) Az leányzokatis ugy el vesztegették
Kezeket rab szijjal az Földre kötözték
Véllek fertőzödvén vérekben keverték
És kívánságokat rajtok el töltötték
- (14.) AEnéás Sylvius²⁷ Constánczinápolynak
Romlását hogj látá az szép palotának
Siralommal kezdé bánatyát el annak
Végre fel kiáltván igj szól az Városnak
- (15.) Jaj te néked város! De jaj az népednek
Jaj az Gyermekednek, es emlön függőnek
Jaj az szép szüzeknek s Asszony embereknek²⁸
Jaj az öregeknek s jó korban élőknek
- (16.) Látván ő sokaknak sebben heverését
Apró gyermekeknek falhoz veretését
Verrel fútatták ki véllek Anjok tejét
Minden féle népnek fegyver éré végét ||

- (17.) Vajha edes hazánk mostan itt járhatna
 AÉnéás Sylvius téged is láthatna
 Keserves síralmat rajtad indíthatna
 Éppen ezen szokkal meg is sirathatna
- (18.) Jaj azért néked is három szék szep hazám
 Meljben ez világra engem hozza Anjám
 Tsak nem hasat szívem hogj romlásod hallá(m)
 Erted való bánat hervasztya az orczám
- (19.) Kellemetes népek belölled szármoznak
 Kik gyermekségekbe fel gjarapodtanak
 Szegénj hazánk mellet njughatatlankodtak
 Szükségek idején fegyvert is ragatak
- (20.) De te edes hazám jaj mire jutottál
 Dali népeidtól mind ki fordítottál
 Magzatot neveltél s másoknak tartottál
 Mint az szedet szőlő majd tsak új maradtál
- (21.) Mert ezer hat százban, és az ötven hétb(en)
 Országunknak színe esék Tatár kézben²⁹
 Kikért nagj sok bánat rekede szívünkben
 El sem felejthetjük életünk rendiben ||
- (22.) Most is ujabban ötven njoltzadikban
 Ugyan azon Pogány nyargal országunkban
 Dúl, rabol és Praedál, eget is azonban
 Lako szép földünket hagyák Pustaságban
- (23.) Hegyek völgyek zengnek az hol rabok mennek
 Nagy síralmat tesznek, igen keszeregnek
 Regi állapotról kik meg emlékeznek
 Tsak nem hasad meg már hártýája sziveknek
- (24.) Zuhogó Patakok eyel nappal foljnak
 Széles nagy tengerre mikor alá jutnak
 Az szegény rabokra azok habot hajtnak
 Meljet az kik látnak színekben változnak
- (25.) Szep hir nevet szerzél magadnak Csik s Gyergyó
 Noha réád jöve az vipera kigyó
 De meg gyözéd ötet mint erős baj vivó
 Mert heljen vólt szived kezéd fegyvered jó
- (26.) Gidófalva Sz: György³⁰, es te Ilyefalva³¹
 Kikben Jeles népek voltak takarodva
 Rád ment Török Tatár szörnýü sivalkodva
 el vivék népedet ő magokkal fogva

- (27.) Változásra jutál mar te is Barczaság
 Nem mondhatod azt hogy nem volt ott Pogányság
 Mert benned hagyaték kár és nagy Pusztaság
 Majd csak úgy maradál mint a fonyat virág
- (28.)³² Hamar meghódolál te koronás Brassó³³
 Meljben néped oly szép mint a fejér borsó
 Azoknak beszéde mint a Jó izü só ||
- (29.) Nagy félelmet szerzél e szegény hazánkban
 Bátorságot adtál szívében Pogánynak
 Mert kedvét kereséd töröknek Tatárnak
 Kintseddel dugád bé torkokat azoknak³⁴
- (30.) Iszonyu Pogánjság vólt rajtad fogaras
 Azt gondolta az eb hogy lehet artalmas
 De meg gyözéd őket mint erős körmös sas
 Ez után is lehes rajtak diadalmas
- (31.) Közél Járt az Tatár te hozád Seges Vár
 Nem botsátá közél őket az felleg vár
 Nem kitsin felelem vólt benne hidgyed bár
 Kiknek színek oly volt mint az fekete szár
- (32.) Bekével maradál te Maros Vásárhelj
 Rabságra viteltől úres lön az a hely
 Kiert Isten előtt kedves dólgot mivel
 Hogy ellenség elöt hó hátán ne teley
- (33.) Minden ostrom nélkül tartatik meg a vár
 Nem mehetet oda sem török sem Tatár
 Idegen nép miá nem lön ott semmi kár
 Maradj szép békével ezután is ámbár
- (34.) Melletted mene el az ellenség Medgjes
 Fejedelmed heljet más Urat ne keres
 Az Magyar nemzettel az jóban légj részes
 Hogy az háboruban magadra ne vethess ||
- (35.) Az ellenség hozzád közél járt Brotalom³⁵
 De megis nepedből nem rakaték halom
 Békével maradtál mint másoktól hallom
 Egyebekkel njilván enis azt akarom
- (36.) Alattad hevere az ellenség Szeben
 Vajha löttél volna te is az eszedben
 Semmit adtal vólna rajtok mint az eben
 Azoknak romlások löt volna kezedben

- (37.) Hazánknak básztyája teis Booros-Jenő³⁶
 Olyan ékes valál mint az burkos fenjő
 De im el praedála az fene kezeljő
 Az kiért bánatod nem apad hanem nő
- (38.) Dali vitéz népek belölled ki mentek
 Kik szivel Lélekkal ellenségre repültek
 Pogánj ellenséggel batran szemben mentek
 Azoknak vérekkal mezőket festettek
- (39.) Ki esék kezünkből Lugos Kárán sebes³⁷
 Az kiért hihető szivedben vagy sebes
 Csak ne légy Istenben felette kétséges
 Meg adgya idővel mi neked szükséges
- (40.) Lön Isten óltalmod te néked Szás Város³⁸ ||
 Nem engedte azt hogy változásra Juthas
 Sem pedig kapudban ellenséget láthas
 Ez utánnis tölle csendesesen maradhas
- (41.) Bud Gondod érkezék alvincz és Borberek³⁹
 Mert rajtad voltanak fene Pogánj népek
 Nágý(!) károdra lőnek az Barbarus ebek
 Kin siránkozhatnak minden rendbeliek
- (42.) Királji helj vóltál te Gyúla fejér vár⁴⁰
 Ott volt az ellenség vólt népedben nagy kár
 Szép Palotad Tornjod az földön hever már
 Eppen mindenestől el vonta az Tatár
- (43.) Ez elöt te vóltál Fejedelmek fészke
 Kiben ök gjakorta múlattak kedvekre
 Felemeltettél vólt az égnék szelire
 Most alá vettettél az Földnek színére
- (44.) Trombita és Dob szó benned hallattatott
 Mivel fejedelmed gyakrabban ot lakott
 Ha penig népével másunnan meg jutott
 Az sok hadi szerszám harsogot tsátsogot
- (45.) De imé Istentől te meg itiltettél
 Mert ellene nagyot és sokat vétettél ||
 Kiert kegyelméből kedvéből ki estél
 Ellenség kezében bünödért vettettél
- (46.) Mindenfelé vétek benned uralkodot
 Rikoltás, ordítás naponként aradot
 Ektelen rut élet benned találtatot
 De most mind Sodoma heljed úgj maradott

- (47.) Fejér várral együtt veszel Collégium⁴¹
 Ki olj ékes valál mint ki nyilt Liliom
 Tanulo Iffiaknak vóltál kis Belgium
 Heljedre álhass nem eri emberi njom
- (48.) Nagy veszedelemben forgál kis Enyed⁴²
 Kinek romlásodat nézi szőlő hegyed
 Az kin siralmidat éjjel nappal tégyed
 Kenjeredet penig sohajtással égyed
- (49.) Földig le rontatál te is Maros Uy Vár
 Hitetlenségével tsala meg az Tatár
 Belölled el vit nép valjon mostan hol jár
 Kiknek veszedelmek oh nagy Isten melj kár
- (50.) Isszonyu romlásban forgál te is Thorda
 Anji volt az poganj benned mint a tsorda
 Altal mene rajtad Török s Tatár hada
 Rakat házaidnak tsak fala marada ||
- (51.) Siralmason mondhad enekedet Ajton⁴³
 Mert oda ment Tatár az pusztító úton
 Lakó szép heljedet hagyá romlot módon
 Mindenek szánhatnak a kik mennek azon
- (52.) Nagy summat fizetél magadért Colosvár⁴⁴
 Draga szépségedet elpraedalta Tatár
 Elébbi romlásod követé más nagy kár
 Nagj bűn mentél által el hidgje minden bár
- (53.) Szép emlékezettel te el híresedtél
 Mert sok szegénjekkel gyakorta jól töttél
 Most is sok rabokat Pogánjtól mentettél
 Pénzel s kinjeredel kezeből ki vettél
- (54.) Meg fizeti Isten lészen még olj üdö
 Mikor el közelit az kedves Esztendő
 Az hol az fizetés nem apad hanem nő
 Ott legyen te néked minden hatalmad bő
- (55.) Kolosvár megmaradt s elége Monostor
 által méne benned Török Tatár tábor
 Ő kezekben sok vólt az rab hajtó ostor
 Nem volt senkibenis a meg szánás akor
- (56.) Bura fordult dólgod néked is Szász város ||⁴⁵
 El éget az falu s annak helje szenes
 Romlot házaidnak a falai szennjes
 Igyekezzél azon hogj szárnjadra lelhes

- (57.) Számtalan Pogánjság mene alád Gyúla⁴⁶
 Annji volt alattad mint a Por és hammu
 De még sem árthatot noha vólt sok számu
 Idegen tűz által el ége az Falu
- (58.) Földig le rontatál te is Banfi Hunjad
 Szerkenjen fel azért az ki benned szúnyod
 Mert nem kitsin romlás forgat rajtad tugjad
 Kiért félben szakad gyakran édes álmod
- (59.) Edgyút veszél velle te is Kalotaszegh
 Kiben az Ifjuság volt mint virág seregh
 Belölled el vit nép mostan tsak keseregh
 Kiknek étek itok az keserű méregh
- (60.) Siralmas éneked mondhatod Sylágságh⁴⁷
 Kiben találtatot szokszor jó barátság
 Rabságra vitetet sok vén és Ifiuságh
 Jaj mert úgy maradál mint az le töröt ágh
- (61.) Tüzzel vassal veszél jaj te néked Tasnád
 Ki olj ékes valál mint a szépen nőt ág
 Vajha épülésed valaha láthatnád ||
 Méltán Istenedet érte imádhathnád
- (62.) Eppen el rontának téged Almás vára⁴⁸
 Kiben soksagu nép vólt bé takarodva
 Oda mene Tatár esék nagy karodra
 Kötözve népedbe sokat vit Rabságra
- (63.) Nagyob romlás annál tsak alig lehetett
 Mert benned sok nemes és also rend veszet
 A' méljseges kutba sok test bé vettetett
 Kiknek gjenge tagok mind oda senjvedet
- (64.) Két felöl ment réád az ellenség Várad⁴⁹
 Kik ellen Istentől várhatod óltamad
 Ha emberi erő te benned el apad
 Ott az szent Isten napról napra árad
- (65.) Ne félj az szent Isten ez utan is nem hágy
 Öfelsége hozzad nem keménj hanem lágj
 Mivel szived néked az Törökhöz nem vágj
 Menjbe légjen néked érte szép vetet ágj
- (66.) Nyughatatlanságban forgattál Szalonta⁵⁰
 Viradtig alunnod ellenség nem hadta
 Végre most a török heljed el foglalta
 Alnokul népedet belölte ki tudá

- (67.) Vitézi szép neved hiresult Sarkád⁵¹
 Hitetlen pogánjság le nyomta a sarkad
 Mert mind az fene vad oljan lön allattad ||
 Mindenek szánhatnak hogy ez esék rajtad
- (68.) Adgyon Isten ernünk örvendetes napot
 Romlot Országunkban támaszszan olj magot
 Ki szabadíthassa idővel azokat
 Az kik siralommal epezstik magokat
- (69.) Az ezer hat százban és az ötven njoltzban
 Mikor szegénj hazánk forga változásban
 Ez éneket szerzék nagj szomorúságban
 Lekentse⁵² vizének alá foljásában Finis

Irodalomtörténetírásunkban Horányi⁵³ egy sort is alig kitevő méltatását leszámítva először Toldy Ferenc⁵⁴ szövegezt a Kőröspataki B. János munkásságáról, az író egyetlen ismert (?) munkáját, a *Lupuj Vajdát* azok közé a szülemények közé sorolva, melyek „e tudósan iskolázott korban (ti. a XVII. században) a magyar költészetet a lenézés tárgyává tették“. Azonban mint Mátray Gábor is kimutatta⁵⁵: Toldy ezt az éneket „alig látta valaha, és per analogiam következtetve, az illyefalvi névtelen⁵⁶, Paszkó Kristóf⁵⁷ és Tunyogi Sámuel⁵⁸ kortársak műveinek aetheticai mértékét alkalmazta“ e históriás ének s így Kőröspataki munkásságát lebecsülő nyilatkozatában. Azóta előkerült a *Havasalföldi hartzról valo historia* is⁵⁹, s most újabban az itt közölt ének. Mindez csak megerősíti azt, amit Mátray — Kőröspataki első ismeretes munkája alapján — mondott. „Igaz, hogy a *Lupuj Vajda* sem ment teljesen a korabeli magyar költészet böbeszedű ürességétől, de mind költői koncepciójára, mind az elbeszélésnek több helyt balladaszerű, gyors lüktetése, mind itt-ott epikailag erőteljes és példányszerű rímeket is felmutató nyelvezetére nézve kortársai alantjáró, krónikaszerű prózai nyelvű »vala-vala«, »volna-volna« pársoros productumain messze felül áll és Liszti báró és az első Gyöngyösivel is bátran kiállja a versenyt.“⁶⁰ Ha most ehhez hozzáadjuk azt, amit az újabban felfedezett s itt közölt históriás ének ismerete alapján mondhatunk, hogy ti. Kőröspataki munkáját a pusztítások feletti siralom bensősége s epikus terjedelmessége mellett is a leírás

élénksége jellemzik, — úgy vélem, valamivel többet lehet róla mondani, több értéket lehet benne felfedezni, mint amennyit az irodalomtörténetírás eddig felfedezett benne s elismert róla. Egykori népszerűségére pedig a több mint nyolcvan év után készült másolat elég bizonyíték.

Könyvészet: a) Szövegkiadások: *Lupuj Vaida*. Lőcsén, 1655. (Egyetlen példánya az EM. könyvtárában); újra kiadva Figyelő I (1876). 296—300. — *Havasalföldi hartzról való historia*. H.n. 1656. (EM. és OSzK). — Az általam kiadott ének a Vadadi Hegedüs kódexben (50a—7a) az EMKt 1776. sz.

b) Köröspatakira s munkásságára vonatkozó irodalom: Bod, *Magyar Athenás* (H.n.) 1766. 153. — Benkő, *Transylvania*. Vindobonae. 1778. 399. — Horányi, *Memoria*. Viennae, 1776. II, 440. — Toldy Ferenc, *A magyar költészet tört.*² 292. — Mátray fejtegetéseit l. fennebb a Figyelő i.h. és a 100. l., — Szabó Károly, RMKI, 902, 917. sz.; Magyar Könyv-Szemle 1876. 319—20, 1880. 284—6, 1878. 257, 273, 275. — Reform, 1870. nov. 18. sz. — Orbán, *A Székelyföld leírása* IV, 195. — Bodnár Zsigmond, *A magyar ir. tört.* II, 376. — Beöthy, *A magyar nemz. ir. tört. ism.* (1890) I, 289—90. — Szinnyi VII, 126—7. — *Az erd. ev. ref. egyházkerület névkönyve az 1896-ik évre*. XXXIX. évf. Szerk.: Molnár Lajos 47—8. — Pallas Nagy Lexikona X, 930. — Révai Lexikon XII, 174. — Pintér, *A magyar ir. tört. a legrégebb időtől Bessenyei György felléptéig*. Bp, 1910. II, 295, *A m. ir. tört. kézikönyve*. Bp, 1921. I, 191—2. — Ványi, *Magyar Irodalmi Lexikon* 498—9. — Dézsi, *Magyar tört. tárgyú, szépirod.*: A Magyar Törttud. Kézikönyve I. 41. Bf. 22—3. — Borbély István, *A m. ir. tört.* I, 155.

2

Kolozsvár szabadulásáért való hálaadó ének⁶¹

1658—1660

A Vadadi Hegedüs-kódex másik itt közlendő énekét is csak cím szerint ismeri irodalomtörténetírásunk. Feltételezhető, hogy ugyanis már említette Dézsi Lajos; róla szólva, ezt is a Köröspatakiénak tartotta⁶². E tévedést vagy csak mint elírást vagy csak úgy érthetjük meg, ha tudjuk azt, hogy a Gaál-féle kódexet Dézsi valószínűleg csak rövid

ideig használhatta, mivel akkor még magántulajdonban volt; így történhetett meg az, hogy az ének latin címének csak az elejét, az ének tartalmát jelző részt fordíthatta le, s mivel később, könyve sajtó alá készítésekor a kódexet nemcsak hogy nem használhatta, de hollétéről sem tudott, így került bele tévesen ez ének magyar címe mint Köröspataki egyik ismeretlen éneke.

Pedig világos, hogy a szerző nem lehetett Köröspataki, hiszen énekünk latin címe egy *D. Sz.*, illetőleg magyarul *Sz. D.* betűvel kezdődő nevű szerzőre utal. Mivel feltehető az, hogy Kolozsvár isteni szabadításáért a városhoz érdekszálakkal fűződő mondjon hálaadást, igyekeztem körülnézni az akkor szerepelt nevek között, hátha valamelyiknek tulajdonosa a szerzőség gyanújába keveredhetnék. Ez esetben maguk a címben szereplő kezdőbetűk útba igazíthatnak, de viszont a feltevések útvesztő, csalóka talajára is ragadhatnak.

Szinnyei két *D. Sz.* kezdőbetűs nevet ismer ebből a korból: Szentgyörgyi Dávidét s a Szentiványi Márkos Dánielét. A nehézség azonban ott van, hogy egyiknek sem tud költői, hanem csak egyházi jellegű munkásságáról. A Szentgyörgyi esetében még az a nehézség is felmerül, hogy minden életrajzi adat hiányában csak erdélyi származásáról tudunk, de hogy Kolozsváron élt volna, arról semmi adatunk nincs⁶³.

Marad tehát Szentiványi Márkos Dániel. Sinnyei (XIII, 736) róla is még nagyon keveset tud. Szerencsére más forrásokat is használhattam, s így életére biztos adataim vannak. Ezek közül legérdekesebb az, mely a Kolozsvár-szentpéteri (külső-városi) iskolánál viselt rektorságáról tud [Fasc. Rer. Schol. II, 124. — L. Benczédi Gergely: *Unitárius tanárok* című kéziratos műve a kolozsvári un. egyházközség levéltárában (Családi letét) 148. l.]. Mivel tudjuk azt, hogy Szentiványi 1637-ben a háromszéki Szentiványon született, e tájt (1657-ben) alig lehetett több 20 évesnél. Rektorsága azonban nem meglepő, hiszen a szentpéteri iskolához a rektorokat „vagy a kollégium végzett jelesebb diákjai, vagy a külföldi akadémiákon járt fiatal tanárok közül“ rendelték⁶⁴. A nehézség csak ott van, hogy bár 1657. február 5-én még szentpéteri rektor volt, de másfelől meg úgy tudjuk, hogy

még ez évben — pontosabban 1657. február 4-e táján — „akadémiára küldetett“, s e forrás szerint ott 1659. október 20-ig időzött⁶⁶. Ha ez a két adat igaz — aminthogy nincs okunk kételkedni benne —, Szentiványi a tatárdúláskor — 1658-ban — s így Kolozsvár szerencsés megszabadulásakor, nem lehetett a városban. E zavarból kiségit az a címből kitetsző tény, hogy bár az író a város 1658-i szabadulásáért ad hálát, de nem ebben az évben, hanem 1660-ban rendeli versekbe énekét. Ekkor pedig már ismét Kolozsvárt lehetett Szentiványi; az igaz, hogy nem sokáig, mert 1660. augusztus 28-án a leideni egyetemre iratkozott be⁶⁸, s hosszú külföldön való tartózkodás után csak 1668-ban tért vissza⁶⁷. Kiválóságára elég bizonyíték, hogy 1678. május 4-én Désfalván unitárius püspökké választották⁶⁸. Semmiféle költői munkásságáról nem tudunk; egyházirodalmi munkásságáról is csak V. Baumgarten feletti *Oratio Funebris*-ét ismerjük⁶⁹.

Az irodalomtörténetírásban sohasem jó túlbecsülnünk a meglehetősen bizonytalan alapon nyugvó bizonyítékokat. Így én is csak mint lehetőséget vetem fel, hogy Szentiványi írhatta ezt az énekét. De lehetséges az is, hogy a *D. Sz.* betűk mögött egy másik ismeretlen magyar író neve rejtőzik.

Az énekét magát érdekes összevetni az előbb közölt Köröspataki-énekekkel. Micsoda különbség van Köröspataki szemléltető, megjelenítő előadásmódja s énekesünk utólagosan kesergő s hálaadó hangja között! Míg Köröspataki elsősorban is az eseményt akarja elénk vázolni, a hálaadó ének írójának kezében ez az Isten kegyelmét mutató megszabadítás csak alkalom olyanszerű következtetések levonására, melyek az Isten iránti hála szükségességére szokványos recept szerint mutatnak rá.

GRATIARUM actio pro conservata | DIVINITUS UR-
be Claudiopoli ad|versus Furorem Tartarorum (!) Anno |
1658 TRansylvaniam vastantium | quam D. SZ. rythmis
aliquot comprehensam ita disposuit Anno 1660⁷⁰.

(1.) Ez világban éltünk⁷¹
Nyaralás (!)⁷² mi
nekünk

Allapotunk fogjandó
Békesség közöttünk
Sem penig örömünk

- Nám nem lehet
 állandó;
 Ideig vigasság tart
 Az nagj szép
 njájaság
 Az után el
 múlandó, ||
- (2.) Szepe hazánk példáját
 Országunk romlását,
 Nintsen az ki nem
 sirattya:
 Koronánk el eset
 Jo hirünk el veszet
 Ki ki tsak azt
 ohajtja:
 Le tsügedet
 fejünket
 S el epedet
 szivünket
 Keszerőség
 fogyattya
- (3.) Minden rend
 szomorú,
 Felette sok a bú,
 Meg haragut
 Istenünk:
 Bűnünk el áradot
 S az ostor ránk
 szállot,
 Bánkodik az mű
 Lelkünk
 Söt fekete gyászban
 Temerdék
 homáljban⁷³
 Borult be vig
 életünk
- (4.) Igen meg romlottunk
 Árvákká marattunk
 Tehetségünk el
 fogyot,

- Hazanknak cimere
 Nemzetünk szépsége,
 Közöttünk le
 rodgyadot,
 Az Pogánj
 Nemzetség,
 Kiben nints
 kegyesség
 Lába ala tapodot
- (5.) Sok Urak Nemesek,
 Ifiak vitézek
 Jambor öreg
 emberek:
 Szépek szüzek
 Leánjok,
 Jeles jó Aszszonjok
 Nagj és alacson ||
 rendek
 Gyenge küs
 gyermekek
 Jaj hova löttetek
 Csak gyötrődünk
 ertetek
- (6.) El szakadván töllünk
 Nyilván azt el
 hittyük (!)
 Nintsen
 njugodalmatak;
 Nagy szű
 szakadással
 Lélek fájdalommal,
 Hazatokon kül
 sirtok
 Az Isten házáert
 Draga Templomáért,
 Keservesen jajgattok
- (7.) De bizonyj tütöket,
 Edes Nemzetünket,
 Müis nem
 felejthetyük:

- Mihejt végben méne
Halálra ki vetteték,
De az Ur Angyala
Lőn bátorítója
És meg szabadítaték
- (20.) Nem engedé Isten,
Hogy az Sz: Pál
ellen,
Erőszakot tennének,
Az negjven Ferfiak,
Kik mint oroszlánok
Rea fenekedének
Az tanito ellen,
Hamis tanuk lévén
Meg
szégyenítették (!)
- (21.) Nem hagyá hogy
ártson,
Az Jézabel Aszonj
Amaz száz
próphéták(na)k;
Kik az Obádiách
Akáb Praefectussa,
Által meg
tartanának
Nem hagjá hogj
Saul,
Ártana gonoszul,
Számkivetet
Dávidnak
- (22.) Nem engedé I(ste)n,
Hogj a Sidók ellen,
Erejét mozditaná
Sokszor az ellenség
Ki pogánj
nemzetség
És hogj megis
sujtolna;
De hogj azt el
njelné,
Földről el törlené

- Mind az által nem
hagjá
- (23.) Igj vala mi nekünk
Minapiban ü||gyünk
Kegyetlen nép
közöt;
ki sok javainkkal,
Számptalan rabokkal
Kedve szerint
kötözöt:
Kit szemünk el
látván,
Szivünk vólt
szomorán,
Anji félelem közöt
- (24.) Oh szegeny
Colosvár⁷⁶
Hogy az fene Tatár
Körös környűl vöz
vala;
Ez alaton
Völgyb(en)
Szamos víz
mentéb(en),
Ugyan keserves
vala;
Midön az Pogánjok,
Minden felöl fogok
Rád csikorgattyák
vala,
- (25.) Szemeid emeléd
Terjesztéd hegyekre
Segedelmed ha jöne;
Midön az Pogánjság
Iszonju sokaság
Romlásodra sietne,
De lám senki nem
lön,
Csak az erős Isten,
Ki téged meg
mentene

- (26.) Mint vadat hálóból,
 Madárt az Urokból,⁷⁷
 Teged meg szabadita:
 Hogy ő csak egyedül
 Ki dútsóságban ül,
 Te néked meg mutatá;
 Ez után is benne
 Reménséged lenne,
 Bizonjságúl ezt adta
- (27.) Az ő neve légyen
 Áldot mindenekben,
 Meg szabaditásaért,
 Bűnös fiaival,
 Gyenge Juhaival,
 Tőt jót tétéménjeiért,
 Az viz, az föld, az égh,
 Az angyali sereg
 Ötet áldgyák ezekért||
- (28.) Mú is ő Felségét
 Magasztaljuk nevet
 Bűneinket hagyuk el;
 Hogj ez nagj romlásnak:
 Szörnyű Pusztulásnak,
 Idején nem vetet el;
 De münköt meg tartot
 Ő magához kaptolt,
 Hogy ne téveljegjetekek el.
- (29.) Csak ő jó vóltaból,
 Irgalmassagából
 Njertük meg életünket
 Kérjük azért öttet
 Vigasztaljon minket,
 Njitcsa meg szivünket
 Felejthese velünk,
 Az mi sok inségünk
 Batoritsa Lelkünk
- (30.) Az békesség napját,
 Örömünk zászlóját
 Emelje fel közöttünk;
 Hogj hazánk bőséggel
 Országunk épséggel,
 Meg újjulvan mi nekünk:
 Ez után örömben,
 Nagy gyönyörűségben,
 Tündököljék életünk
- (31.) Ezer hat száz ötven
 Njóltsad (!) Esztendőben
 Ezeket meg érzettük
 Ha kiben meg lássa,
 Hogj az Isten aldgja,
 Mert tsak ő vólt mellettünk,
 Ha előtte járunk
 Bünt el távoztassunk
 Meg tartatik életünk.⁷⁸

Az itt közölt ének — mint már előbb is említettem — történeti szempontból korántsem olyan értékes, mint a Köröspatakié. Az ének általános, szokványos jelzői és képei eléggé ismertek; csak itt-ott emelkedik az énekíró a XVII. századi históriás énekek átlagos színvonalán felül. Az azonban, hogy az ének Kolozsvár szabadulásáról szól, a szűkebb erdélyi s még inkább Kolozsvár városa története szempontjából közlésre érdekessé teszi. A Köröspataki énekét kiegészítő részletkép ez: az Erdély felett azelőtt két évvel elvonult súlyos veszedelem egy szerencsés epizódja fölötti utólagos reflexió. A hangjában s külső formájában nincs semmi különleges szépség. Balassa versformája is inkább a kínos kötöttség, mint a művészi könnyedség, a formakészség benyomását teszi az olvasóra. Csak ritkán akad egy-egy formailag művészebb versszak. Jól verselő, de az esemény nagyságát csak hivatásszerűen megéneklő ember lehetett a költemény írója. Hogy valamelyik egyházzal összeköttetésben levő — talán pap lehetett, azt a biblikus és egyházi vonatkozások sejtetik.

Az eddig mondottakból, úgy vélem, eléggé kitűnt a Vadadi Hegedűs-kódex irodalomtörténeti értéke. Nekünk erdélyieknek az irodalomtörténeti jelentőségen túl még azért is érdekes ez a kódex, mert a belőle közölt énekek az erdélyi történet egyik kútfőjéül szolgálnak.

Féltett, becsült kincse a kéziratnak ez a kézirat: benne történelmünk egyik nagy megpróbáltatásokat, súlyos következményeket hozó eseményének írott emlékeit kell őriznünk.

I

Adalékok a magyar népköltészet és a magyar irodalmi népiesség történetéhez

Ma már a kérdéssel foglalkozók előtt nyilvánvaló dolog, hogy annak a szellemtörténeti iránynak mibenléte, melyet mi magyar irodalmi népiesség kifejezéssel illetünk, csakis kéziratos énekeskönyveink — minél több kéziratos énekeskönyvünk — tüzetes átvizsgálásával s közkinccsé tételével tisztázható. Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni azt, hogy ebből a szempontból nemcsak a XVIII. század végéig, hanem a múlt század elejétől a század közepéig terjedőleg szükséges és fontos kéziratos énekeskönyveink népi és népies anyagának ismerete.

Ha a magyar irodalomtörténetírás rájő végre arra, amit a zenetudomány a maga körében régen belátott, hogy a magyar lélek virágainak, a dalnak eredete mélyreható, rendszeres vizsgálatot érdemel és követel; ha továbbmenve e vizsgálatban keresi majd azt a kulcsot, mely népdalaink és a magyar irodalmi népiesség termékei közötti titkos, szövevényes összefüggés rejtekajtáját felnyitja: belátja a régibb és újabb kéziratos énekeskönyveink jelentős voltát, s így lehetővé teszi azt, hogy kézzelfogható, megbízható alapra építhessük a magyar irodalmi népiesség elméletét. Tudom, hogy az irodalmi népiesség és a népköltészet összefüggéseinek vizsgálata végső ponton a szellemtörténetre tartozik, de levegőbe épít, tetszetős elméleteket gyárt csak az a tudomány, melynek pozitív alapjai, részletkutatásokat elvégző munkásai nincsenek. Azért tartom fontosnak elsősorban is e pozitív alap megvetését — forrásközlés által. Ilyen s hasonló közlések által lehetővé válnék — legalább szövegtörténeti szempontból — annak felderítése is, hogy parasztdalainkban mi, ahogy újabban divat nevezni, az úri, a felülről lekerült elem, és mi az, amit a nép

maga termelt. Ezáltal aztán az irodalomtörténetírás is hozzájárul valamivel ahhoz az eredetkutató munkához, mely végre a magyar nép-, illetőleg parasztdal forrásainak ismeretéhez s a népköltészetről alkotott fogalmaink felülvizsgálásához feltétlenül szükséges. A kettős forrás, a kétfelől összekerült s egymással többé-kevésbé szervesen ötvöződött anyag szétválasztása és meghatározása — mivel magam csak szövegtörténeti szempontból tartom e feladatot elvégezhetőnek — elsősorban az irodalomtörténetre nézve fontos, mert ez a vizsgálat világot vet azokra a hatásokra is, melyek a magyarságot az utóbbi, rohamos európaiasodására nézve legdöntőbb száz év alatt érték.

Az itt alább közlendő énekek közül nagyon sok mintegy átmenet a népdal — vagy pontosabban — parasztdal és a népies dal között. Némelyik inkább ide, másik inkább amoda tartozik. Legtöbb az Erdélyi Múzeum (EM) Kézirattárából került elő ott folytatott kutatómunkám közben.

Az énekeket az eredeti szöveg helyesírása szerint adom, hibáikkal együtt; az értelemzavaró hibákat is csak ott igazítom ki, ahol nyilvánvaló tollvétséggel van dolgunk. A pótoltt betűket és szótagokat sarkos zárójelbe foglaltam.

II

Egy XVIII. század végi ponyvanyomtatványkötet énekei

A Kolozsvári Ref. Kollégium nagykönyvtárában egy olyan XVIII. század végi vagy legfeljebb a XIX. század első évtizedéből való ponyvanyomtatványkötet van (Miscellanea LVII. 475), mely ritka ponyvatermékeket őrzött meg. Ebből közlöm az alábbi énekeket. Talán ez a közlés is felhívja a figyelmet a ponyvanyomtatványok figyelembevételének szükségességére.

1

Most izenték Kolozsvárról,
Kell-é Leány vagy nem?

Most-is azon gondolkodom,
El-végylem-é vagy nem?^a

Ha Tordai Leányt veszek,
Ollyan mint a Szamár,^b
De ha Kolosvárit veszek,
Ollyan mint a Madár.

Vásárhelyre kéretének,
Oda nem — adának,
A' Déési vén Vargának,^c
Néki taszítanak.

De hadd légyen majdel-mégyen
Ó-is a vásárra,
En akkor nyujtózom a'
Kovátszal az ágyba.

Nesze szívem két pogátsa,
De jaj hol eszed meg?
Vidd-el félre a kert mellé,
Mintha járnál edd-meg.

A' Barátok az utzában
Kaputumban járnak,
Azok élnek világokat,
A' kik ketten hálnak.

Lám én szegény árva fejem
Tsak egyedül hállok,
Kivül belől tapogatok,
Tsak falat találok.

I.h. LVII. 475e. 2a 1.; címül: a *Második ének*. Világosan látszik, hogy itt két vagy három dalból összefonódott énekről van szó. — ^aIlyenszerű versszakot közöl Erdélyi is (*Népd.* II, 262). ^bErdélyben általában egy fajta a becsmérésnek, ha valakitől azt kérdik, hogy nem tordai? Együgyűségükről sok mulatságos anekdota szól. ^cDésnek ma is nagy csizmadia-ipara van.

Szebb vagy Rózsám Diánnánál,
 Pütkösdí piros Rozsánál.
 Pallas, Vénus Kiss-Aszszonynál
 Magadnyit nyoomo (!) aranyánál.

Te vagy Rozsám én Galambom,
 Hélikon' hegyén én dombom,
 Kebeledben van két gombom
 Mellyel Szívem vigasztalom.

I.h. 3a; a füzetke *Ötödik éneke*.

Katona életet sok Legény kerüli,
 A' Katona ruhát sok Anya kesergi,

Ha tudtad határát rövid szerelmünknek,
 Határt mért vetettél szabad életünknek;

Én előttem nem-más Te tettél fogadást,
 Hogy én rajtam kívül, Te nem-szeretted mást

Kesereg a' Lelkem, érted Szívem busul,
 El-vettél mátkául, itt hagyál árvául.

Az Isten ne-mentsen a' Budai Vártól,
 A' Ferentz Királynak szürke Mondérjától.

Széles víz a' Duna keskeny palló rajta,
 Nem-merek reá menni, mert leesem rólla:^a

Kár vólna még nékem, véletlen meg-halni,
 Egy hitván Legényért magam el-veszteni.

I.h. 2b—3a. 1.; a füzet *Negyedik éneke*. — Ez az ének már egészen népdalszerű, s mint olyan kiválik e gyűjtemény énekei közül. — ^aVö. Erdélyi, *Népd.* II, 139.

Vérem! Vérem! Komám-Aszszony
 Majd egy marok lisztet adok.
 Jó tészta é K(omám) A(szszony)!
 Szitán szitán szitálták,
 Ugyan meg-is szitálták.
 Sűrű szitán szitálták,
 Ugyan meg-is szitálták
 Vérem etc.

Vérem, vérem, Komám-Aszszony!
 Majd egy marok Lentsét adok,
 Jó tiszta-é Komám-Aszszony!
 Mihent szottyán, mindjárt rottyán;
 Mihent rottyán, mindjárt szottyán.
 Vérem etc.

Vérem, vérem, Komám-Aszszony!
 Majd egy tsupor vaját adok,
 Jó irós-é Komám-Aszszony!
 Héj etc.

Köpün, köpün, köpülték,
 Ugyan meg-is köpülték;
 Köpün, köpün, köpülték,
 Ugyan meg-is köpülték
 Vérem etc.

Vérem, vérem Komám-Aszszony,
 Majd egy tsupor bort-is adok,
 Jó tsipös-é Komám-Aszszony!
 Héj! Jó tsipös Komám-Aszszony!
 A konty alá tölteni,
 Fel-lehet hörpenteni:
 A konty alá tölteni,
 Fel-lehet hörpenteni.
 Vérem, vérem, Komám-Aszszony.

I.h. 3b; a füzet *Hetedik éneke*. Utána írva ceruzával: *Jó!* —
 Változatai Bartalusnál (*Népd.* VII, 162—3 és *Magyar Orpheus*, 8)
 és jegyzetekkel Fabó Bertalannál (*A m. népd. zenei fejlődése*
 150).

Bezzeg van Báts-Vármegyében
 A' Tiszának le-mentébenn,
 A' ki ragyog Személyében,
 Mint a' Tsillág az egekben.

Ékes Vióla nemzette,
 A' Pünkösdi Rózsa szülte,
 Égi harmattal nevelte,
 Ezt az egygyet ugy kedvelte.

Mint a' napnak ragyogása,
 Barna szemének járása
 Ugyan illik a' mozgása,
 Még Pesthen-is nintsen mássa.

Különb ő a' Liliomnál,
 Rozmaringnak bimbojánál,
 Ekesebb az Helenánál,
 Szerelmesebb a' Vénusnál.^a

Szép kis gyenge termetének,
 Ékesen zengő nyelvének,
 Nem kár volna személyjének,
 Hogy innepet szentelnének.

Nehéz ugyan virág-szálom,
 Hogy személyedet nem látom,
 Meg-látom tán Vasárnapon,
 Barna szemü szép galambom.

Arra kérlek, hogy szivedet,
 Eddig való szerelmedet,
 Tarts meg hozzám hűségedet,
 Bura ne hozd vig kedvemet.

De még egyszer meg-tsókollak,
 Azután Istenre hagylak,
 Én szívembe bé-kaptsollak,
 Téged Istennek ajánlak.

Olly messze tőlem tavoztál,
De mással ne barátkozzál,
Bus szivedből ki ne zárjál,
Gyöngyel rózsám harmatozzál.

Jaj galambom tőlem elmégy,
Valjon ki volt az az irégy,
Ki okozta, hogy te így tégy
Eképpen távul töllem légy.

Egy Szüz igyekezetéért,
Tsináltam egynek kedvéért
A' Szentai szép Szüzekért,
Azok közzül de tsak egygyért.

I.h. 475 h. 2a—3a; Címe: *Nro 5. Hat vidám nóták. Nyomtat.(tatott) a' bő Szüret után hamarjáb(a). Második ének; utána írva kék ceruzával: Jócska. — XVIII. század végi nyomtatvány. — *Vö. Erdélyi, Népd. I, 50—1.*

6

Szomorú már nékem járásom kelésem;
Talán ez világban nem lészen örömem,
Mert az én édesem eltávozott tőlem
Kíért el-bágyadott 's szomorodott szívem.

Látom a' tavasznak mindenek örülnek,
Gyenge violákból koszorukat kötnek,
De az én bánatim mind tsak öregbednek,
Mert nehéz gyötrelmek szívemen nem szűnnek.

Zengedez az erdő sok szép énekszókkal,
Tündöklük a' mező sok szép virágokkal,
De én szegény fejem tsak búval 's bánattal,
Világból ki-múlok iszonyú kínokkal.

Ládd melly tsudálatos a' szerelem' dolga;
Nintsen ez világban ő nékie mássa,
Nints olly erős bástya, ki őtet meg-tartsa,
Mert a kő-várat is meg-meri hágnia.

Aldjon meg az Isten téged' édes rózsám,
Ha már nem lehet-is veled mulatásom,
Kérlek édes szívem vegyed ez irásom',
Jó szívvel lélekkel kedves tulipányom.

Akarnám meg-tudni szívednek szándékát,
Én szívemhez való szíved' ajánlását,
Kiert az Istennek ne várjad áldását,
Mert meg-szegtéd szívem szavad' fogadását.

Ne tsalogass kérlek mond-meg akaratod',
Hogy mint bizzam hozzád mutasd-meg szándékod'
Ha igaz légyen a' te ajánlásod,
Hogy a' mit mondottál, azt meg nem másolod.

Kérlek édes szívem, kérlek, hogy tudósíts,
Hogy az én szívem' már több búa ne merítsd,
Eleget kínoztad el-bágyadott szívem,
A' kit meg-nem mondhat te előtted nyelvem.

Talán azt gondolod hazudok előtted
De biz édes szívem majd meg-halok érted,
Ugy annyira lettem el-búsult szívemben,
Az jártomnyi erő sintsen már testemben.

Ollyan vagyok hidjed mint szélvészben madár,
Kit a' zápor-eső úgy el-lankasztott már,
Szárnyai nem bírják, nem-is járhat immár,
Minden felől szegény fejére vesztet vár.

Ollyan vagyok én már, mint ut-félen az ág,
Kit valaki le-vág mindenütt reá hág,
Repete.

Azért immár nekem a' koporsó készen,
Kiben már énnékem temetésem lészen,
Az fejem felett-is egynehány vers légyen,
Mely emlékezetet én rólam-is tegyen.

Itt fekszik egy árva, itt el-temettetett,
Kinek már életében a' bú v(é)get vetett,
Nyugodjon ő szegény, birja az egeket;
Mert életében egyért ő sokat szenvedett.

I.h. 475i. 1b—2b; az *Első* ének. Cím lapja: *Négy új Világi ÉNEKEK*. Nyomtatott eben az *Esztendőben*. 4 lev.

7

Fáj, fáj, fáj de mit tudok tenni,
Egyedül kell élni,
Éltemet szörnyen epezteni,
Szivem rabbá tenni:
Nékem én szerelmem
Vagynak veszedelmem
Mert im' törben ejtettél immár,
Nem szabadítasz kár,

Üldözött ostromló szerelmed,
Bár kegyes személyed,
Meg-vallom oly ékes termeted,
Hogy rendben teheted,
Minden Nimpha szüzzel,
Kit már szerelmével,
Sokakat már meg-sebesített,
Kémenkint^a szeretett.

Rontsd-el már egészlen életemet,
El-vetted kedvemet,
Töröld-ki szivemből nevedet,
Ne lássam képedet,
Mert ott le-rajzolva,
Lántzal vagy kaptsolva,
Bár soha ne láttalak volna,
Szivem nem gyászolna.

I.h. 4a—b. 1.; a *Negyedik* ének. — ^aHymenként?

III

A Sakó István énekfüzetének három éneke

Az ún. Sakó István-féle énekfüzet (két összefűzött 8-r ív 1—8 levelére írt énekeskönyv) a következő feliratot viseli: *Ezen Kántoralis Keszült az 1829-ik | Esztendőb(en) Januarius Iső Napján. | Sako^a István által* (1a. l.); a 2a. lapon megkezdődnek a *SZIVET GYŐNYÖRKÖDTEŐ | Wilági Enekek 1828* (*olv. Zsakó). 12 éneke közül a három népdalt közlöm. A füzetkének csak egyik íve van beírva a kettő közül; a többi össze van hajtogatva, de fel sincs vágva. Az énekesfüzet, melynek szövegrésze a 8b-n a következő éneket jelző *Más* szóval megszakad, jelenleg rokonság révén a tanulmányozáskor a Mikó család tulajdonában (Kolozsvár) volt; magam néhai Mikó Imre szívességéből használhattam.

1

Ujj Falusi Huhász (!) Legény Vagyok én
Ezt a Kitsiny kerek erdőt őrzöm én
Közepében vagyon Nekem a Házom
Oda Várom az én Barna Galambom

Tull a Tizán Tull a Dunán egy kis ház
Ott Fekszik az én Galambom meg halván
Viola Szin Fátyollal Van Takarva
Jaj be kedves Szeretöm volt Valaba

Vennék Ró'sám egy itze Bort ha innál
Igy jár aki szép Szeretőre talál.

A füzetke 3b—4a lapján, *Más* jelzés alatt.

2

El ment Jantsi az Erdőre
El vették a fejszét tőlle
Tsak egy tsatlást vágatt vélle
Kilentz rénest adatt érte^a

Nints szebb madár a fetskénél
Fejér lábu menyetskénél
Kartan fersing vagyon rajta
Szennyes pengyel van alatta.

Hideg a viz nem moshattya
Gyenge karja nem álhattya
Fejér Legény a Toronyba
Fénylik a Tordai gombja

Barna Leány a Toronyba
Sejem bojt van a nyakába
Vigyorgott a Szemem Rajta
Mikor el Mentem eránta

Debretzeni erek berek
Nem Terem egyebet Medgjet
Fekete Cseresnyét Almát
Piros Rosát Majoránát

Szedek egj Kosárba Medgjet
Nem viszek én most egjebet
Viszek Néki Piros Almát
Mert Szeretek Piros Rósát

Kötök én Majd Szép Bokkrétát
Piross Rósát Majoránát
Ölelem a Rósám Nyakát
Csokolom piross Ajakát

A Tordai Piross Berek
Az én Rósám ott Kesereg
El mennék én Tü Hozzátok
De Szemetes a Hazatok

El Száradt a Rósa Fástol
El maradtam a Rósámtól
Terem a Fa még Mondulát
Kapkok én még egj Szép Rósát
Wége

A füzetke 6a—7a lapján. — Hasonló dal a kéziratban levő Dész-cichegyi népköltési gyűjtésében is van. — ^aE versszakot közli Bartalus is (*Népd.* IV, 25).

3

Ugy meg vagyok buval rakva
Mint a Szamosdi Almafa
Kettő három terem rajta
Még is elég van alatta

Oh be sáras a ruhája
Tám tzizrát törölt hozzája
Kertem mellett foly a tizza
Mossa meg hogy légyen tizta

Végig menék a Temetőn
S ott el hagyta Szép Szeretóm
Várad felé ragyog az Eg
Edes kintsem szeretsz é még

Ha nem szerettelek volna
Fel se kerestelek volna
Utánn mégyen két Katona
Tsereg pereg sarkantyuja

Sellyem csáko a fejében
Lilium szál tetejében
Rosa nyilik kebelében
Jo gondolat a szivében.

A füzetke 6a lapján. Kissé zavaros; valószínűleg ez is össze-
énekelt dal. — Vö. Kriza, *Vadr.* 81. — Kálmány, *Koszorúk* I,
40, II, 86 és Bartalus, *Népd.* V, 78.

IV

Világi énekek gyűjteménye

E gyűjtemény a népköltési anyag gazdagsága szempontjából kétségtelenül az EM Kézirattárának legértékesebb darabja. Tulajdonképpen több, szám szerint négy énekfüzet összefűzéséből keletkezett. Az énekek leírásának kora a múlt század harmincas éveire (1831—1832) esik. A gyűjtemény leírója valószínűleg az a Kun Sámuel, akinek nevével az énekeskönyvben többször is találkozunk. A gyűjtemény leírását l. tölem: Erd. Ir. Szemle VI, 294—5, ill. az ETF 20. sz.; *Kéziratos énekeskönyveink* 159.

1

Ujj falusi juhasz legen vagyok en
Ezt a kitsin kerek erdöt orzem én

Közepében voyyon nekem a hazom
Oda varom az én barna galambom

Tul a Dunan ál (!) a Tizsán egy . . .^a
Abba fekszik az én rosam meg holva

Viola szin fatyollal van betakarva
Oh de kedves szeretöm volt valaha

Vennék rosám egy itze bort ha innál
Igy jár aki szép szeretöre talál

I.h. 12b; Más 17. jelzés alatt. — E dalt csekély különbséggel lásd előbb a Sakó István daloskönyvéből közölt dalok között. —
^a?

2

Gyere Velem gyere te szép Leán Kegyes
Az én laktam^a Földre
Kinek földje bársan
A mezeje Virág

Liliammal nyilik
Az Erdeje Ezüst
Gabonaja arany
Gyere velem gyere te szép leány Kegyes
Mert én nem mehetek
Mert vagyon énnékem
Jegyesem gyűrűsem^b
Kit elvártam 9 Esztendeig^c
Még elvárom 9 Esztendeig
Ha megis nem jő el
En is a Pátsának Allak^d
Két feér labommal
Márványkövet nyomok
Két fejer karommal hir^e
Hir harangot huzok
Apro Ujjaim(mal)
Approirást irok
Ugy megírok s megsírok
S az én szeretőmnek
Szomorú verseket irok

Atta volna isten^f
ne láttalak volna
Hiredet nevedet
Ne hallattam volna
Gesztenye színy hajom
Meg sem oszült volna
Roszaszín két ortzám
El sem hervadt volna.
Fekete két szemem
Ki sem sirtam volna
Az én szívem érted
El sem epet volna
Halgatok, halgatok
Mert vetettél hálát^g
Szabod életemnek

I.h. 14. lev. — Változatait l. Erdélyinél (*Népd.* I, 422) és (MNGy III, 15). Gragger Róbert szerint (*Magyar népballadák.* Bp, 1927. Napkelet Kvt. 19. 201) ez az egyetlen magyar népballada, amelyben a parasztleány apáca akar lenni. A külföldi rokon-balladákkal Abafi Lajos foglalkozott (*Kisfaludy Társ. Évl.* XII, 131). — ^aVö. Szilády Áron, *Balassa költ.* 1879. 24.

7. sor. ^bMNGy I, 161. ^cI.h. III, 15. ^dOlv.: Én is apácának állok.
^eI.h. I, 191. ^fVö. Thaly, *Vit. én.* I, 428 (29). — Kálmány, *Szeged népe* III, 19. — MNGy III, 34. Értsd: hálót.

3

Tarka kis ruhámat
 Majd gyszra fordítom
 Mert az én édesem
 Az este bucsuzott

Keserves sirásim
 Keserves sirásim
 Talám meg halgatna
 Végso butszásim

Anyám édes anyam
 Szibeli jó dajkám
 Tudom fájdalommal
 Szültél e világra^a

Rengő bötsöm mellett
 Gyakran fel viradtál
 A pogán karjara
 Engemet fel tartottál

En tsak olyan vagyok
 Pogán karja előtt
 Mind mezőbén fuszál
 A jó kaszász előtt

Vary meg madár vary
 meg^b

Vid el leveletem
 Atyámhoz Anyámhoz
 Szibeli vaskámhoz

Ha kerdik hol vagyok
 Mond meg hogy itt
 vagyok.

Toroszko piatsán
 Terdig vasban vagyok

Megunta két kezem^c
 Hirharangat huzni
 Meg unt a két lában (!)
 Gyemant követ nyomni

Meg unta két fülem
 Zöld erdő zugását
 Árva léán sirását
 Vad Galab (!) szollását^d

Szennyes az én ingem
 Nincsen ki meg mossa
 Rendel az Ur isten
 Talám ki meg mossa

^aVö. EM. 1888. 149. — Thaly, *Vit. én.* I, 146, 222—3; MNGy III, 29 és 35; ilyenyszerű gondolat előfordul Bartóknál (A m. népd. 17) is. ^bVö. Erdélyi, *Népd.* I, 52—3, — Kriza, *Vadr.* 14. — MNGy I, 193—4, 229, 240, II, 5, a madárral való izenés nagyon kedvelt népdalmotívum; erre vonatkozólag l. az előbbi énekhez csatolt jegyzetekben idézett helyeket és Thaly, *Vit. én.* I, 157, II, 193, 334. — Erdélyi II, 134. — Kálmány, *Koszorúk* I, 28, 47, 54; *Szeged népe* I, 17, 33, II, 5, III, 2, 17, 144; Kövály—Abafi, *Göcseji népd.* 7—8. — Seprődi, *Eredeti székely népd.* 29—30. — E két szakasz keletkezési korára vonatkozóan l. Galamb Sándor (It. 1912. 62) és Kálmány Lajos cikkét (It. 1913. 98—100), il-

letőleg *Egy törökkori dalunkról* című fejtegetésemet: It. 1930. 248—9 és ugyancsak tölem: Nyelv és irodalom 183 kk. — L. még Graggert is (i.m. 175—6). ^cMNGy I, 191 és 193. ^dA 2. és 4. sort l. Thaly, *Vit. én.* II, 394, 396.

4

Ne szomorkadj légy vig
Mert nem lesz mindég

így,

Ki meg szomorítot
Az meg vigasztal még

Fejér az en mejjem
Meg ölelhet engem
Piros az en ortzám
Meg tsokolhat engem

A nagy Kősziklanak
Könyebb meg haszadni
Mind két igaz szívnek
Egy mástól meg válni

A Test Lélek nélkül
Rothadásra készül
Jaj az en lelkemnek
Rosám nállad vagyon (!)

Rabod vagyok rabod^a
Szabadulást várok
Tsak az Egek tudják
Mikor szabadulok

Ha rabod vagyok is
Szabadulást várok
Viragos kertedben
Egy virág szál vagyok^b

Szabad a madárnak
Agrol agra szállni
Tsák nekem nem szaboc
Galambomhaz járni

Le szallot a Páva^c
A város hazára
Egy szegén Legén
Szabadulására

Igyal szegén legén
Varos bosszuára
Varos bosszuára
Leányok sirolmára

l.h. 19. Más 30. jelzés alatt. — E több dalból összeénekelte népdalnak egy-egy része (*Rabod vagyok, rabod*) valószínűleg még a XVII. századból való. A 4—5. vszk változataira vonatkozóan l. az előbbi (3.) ének megfelelő versszakához csatolt jegyzetemet.

^aVö. Thaly, *Vit. én.* I, 186. — Kálmány, *Koszorúk* I, 48, II, 96, III, 17—8. — Erdélyi I, 52—3, 476. — MNGy I, 33—7, 193—4, II, 32—5, III, 43. — EM. 1909. 341. — *Erdélyi dalos naptár* 1930. Füg. XIV. 1. ^bEzt s a következő versszakot vö. Thaly, *Vit. én.* II, 393, 395—8. ^cErdélyi II, 52, Kriza, *Vadr.* 22. — Kálmány, *Koszorúk* II, 96; *Szeged népe* III, 200—1; távoli változata Bartóknál (i.m. 9). — Vö. Gragger, i.m. 176.

5

Szeretnem szantoni
 Hat ökret hajtani
 Ha szeretőm jőne
 Az ekét tartanni

Lisztet költzen kertem
 Vajat pénzen vettem
 Megis Szeretomnek
 Pogátsát sütöttem

Szombaton szapultom
 Vosárnap tégláztom
 Megis szeretőmnek
 Fejér inget adtam

I.h. 21a. Más 32 jelzés alatt.

6

Ne tsudálkozz nagyon
 A német hadnagyon
 Bugyigoja vagyon
 A kő üsse agyon
 A mi benne vagyon

Inkább tsudálkozzál
 A magyar hadnagyon
 Arannyal ki varva
 Kek dolmanja vagyon

I.h. 21b. Más 33 jelzés alatt. — Eltérő változatát Szatmár megyéből: MNGy I, 245.

7

Tul a vizen van egy kis malom
 Ott kaszál az én Galambom

Sejem kolap a fejébe
 Nem süt a nap a szemébe

Piros Gyuszü a derekán
 Nem hajlik a kasza után

Rendét vágja harsagással
 Lesz rakása szép nyomással

I.h. 12a. Más 19 jelzés alatt. — Változata: Kriza, Vadr. 155.

Erik a Viki szilvaja, ilajram
 Gömbörödik Hubay pulaja
 Mennol inkább gömbörödik
 Annal inkább lutskasadik, ilajram

Ez az ének (i.h. az első, borítéklap b. felén) ritka réjájáért érdemel figyelmet.

En vagyok a petri gujás
 En örzöm a petri Guját
 A bojtárom a Gujánál
 Magam vagyok a rosámnál

Nem ugy van most mind ez előtt
 Sár van a' mi Kapunk előtt
 Által mennék de nints eröm
 Tsak ugy nevet a' Szeretöm

Menyünk fel a lapanyágra
 Nezzünk szejjel a Gujába
 Nintsen semmi kár a' marhába,
 Nintsen é: kár a marhába,

Felmentünk a lapanyágra
 Széjjel néztünk a Gujába,
 Nints semmi kár a marhába,
 Nints semni (!) kár a marhába,

A Sinfolvi hegyes halom,
 Körül legeli a barom,
 Töltsél inna én galambom
 Nintsen kedvesebb gyémántom

I.h. 1a—b. — Változatai Erdélyinél (I, 217) és Krizánál (Vadr. 228—9). Állítólag Édes Gergely szerzeménye.

Szeret engem egy meszáros
Tudja már az egész város
Régen mondom úgy a lora
Ne halyts a Trombita szora

Az en rosam epitette
Tzitrus fabol kimetzette
Magos a torony teteje
En vagyok az ő veleje

Vegig megyek egy udvaron
Bor petsenye az asztalon
Rosa virít a tangyéron
Fris menyetzke vetet ágyan.

Ez a népies, néhol tudákos s erőszakolt rímelésű dal a gyűjtemény c) 1b—2b. l. Más 2dik jelzés alatt található. — Valami népdal-egyveleg lehet; versszakainak némelyike ismerős.

11

Aly meg rosám egy szora
Nem a világ egy ora
Nem szorulom tsokodra
Majd el mehetz Dolgodra.

Gyere be te Fris legény
Együnk ketten Vedritzét
Hát a gazda mit egyék
Egyék korpa tzibrét.^a

Im hol jár a nagy tél
A kis aszszony mivel él
Tormát reszel ugy el él
A is pedig ha kikél

Majd eljo a meleg nyár
A kis aszszon miben jár
Nints kantussa de nagy kár
Mar is pedig kettőt vár

Hej Tubáné Gubáné
Enyim vagy te nem másé
Nem a turi Gubásé
Sem a Tsaszi Kanászé (!)

I.h. c) 3b—4a; Más 4.-dik jelzés alatt. — Megvan a Kolozsvári Ref. Kollégium említett *Miscellanea* kötetében is (LVII. 475. 4b. 1.). — ^aIgy, de a szótagszám a *tziberét* alakot kívánja meg.

12

A violát akkor szedik
Mikor reggel harmatozik
Én szívem is akkor nyugszik
Mikor veled mulatozik

Keservesen jut eszemben
Amidőn őtlik szívemben
Veled való mulatságom
Szeretetem s barátságom

Jaj Édesem mit tsináljak
Szerelmedtől hogy elvájlok
De mar látom hogy elvájlok
Veled többbe nem sétálok

Munkában sokszor karjaim
Elfáradtanak tagjaim
De ha Valladra tehettem
Mindjárt egész ujjá lettem

Oh mely sokszor tanítottál
Mit nem tudtom megmondottál
Trefaiddal ujjítottál
Öröm vigasságom voltál

Elhid elnem felejtelek
Mig bennem egy tsep vért lelek
Jóságodert emlegetlek
Hidel mind holtig szeretlek

Meg hervadot bennem a vér
Mely tégedet mostan is kér
Ambár tölled el távozom
De massal nem barátkozom

Fáj a szívem busulkodik
Midőn rollad gondolkozik
Könyös szememnek melynek ez (?)
Hogy többé szemedbe nem néz.

Vö. még Fabó (i. m. 79) jegyzetével. Énekünk az EMKt 3100. sz. kéziratának c) 2b—3b. lapján található *Más 3.-dik* jelzés alatt. — Megvan a Kolozsvári Ref. Koll. könyvtárának egy XVIII. sz.-i ponyva-nyomtatvány gyűjteményében (*Miscellanea*; LXVII. 475e) is, a 2b lapon mint *Harmadik ének*, csaknem betűszerinti másban.

E dalt csekély eltéréssel már Erdélyi is közölte (*Népd.* II, 4—5) Békésből. Most egy erdélyi daloskönyvből került ... egy változata; az első versszak másik erdélyi változatát Kriza közölte (*Vadr.* 120), s egy gyermekversbe foglalt első két sorát Szeged vidékéről Kálmány (*Szeged népe* III, 283). Régiségére nézve érdekes megjegyezni, hogy 1. versszaka a következő alakban már a Vásárhelyi daloskönyvben (98. l.) is felfedezhető:

Az violát akkor szedik
Mikor reggel hajnal fénlük;
De azután elváltozik
Nem is kedves nem is szedik.

Virágszimbolikájára vonatkozólag l. Gragger fejtegetéseit (i. m. 18—20).

13

O te léán be meg nőttél
Be kár hogy ferhez nem mentél
Mentem volna de nem vittek
Mentem volna de ne(m) vittek

Édes szemem mér aluttal
Gyenge kezem mért nem fontál
A nagy láda üressen van
A nasz nepe a kapuban

I.h. 11b—12a. Más 18. jelzés alatt.

Midőn el vész Gerlicenek
 Kedves szep párja
 Magát adja siralomra
 Bura bánatra

Nyers agra soha sze lépik
 Tiszta vízből soha se izik (!)
 Haláláig szep párjáig
 Ó Tsak bánkódik

Azt mondhatom magam felöl
 Hogy enis frissen
 Mind Gerlice szep párjával
 Eltem ekessen

Soha vénus ajándekát
 Töllem elvette
 Szep mirhámát vialámat
 Márs már el nerte (!)

Igazomat tsak te éretted
 Szivem viselem
 Mert nalladnal soha sem volt
 Nagyobb szerelem

Regi szerelmed melege
 Most is hervasztja
 Mégis hiv szivem szivedet
 Most is ohajtja

1831 nek Le foljásában
 Szász Búbánat és Siralom
 Sűrű arjában
 Aki ezeket szomorú,

Sziveknek sugja,
 Regi szerelmed melege
 Mostis hervasztja
 Mégis hiv szivem szivedet

Most is ohajtja
Az egeken ahan Cillag
Mind iro lenne
A mezőben a han fűszál

Mint Penna lenne
A Tengerben ahan csep viz
Mind tenta lenne
E világnak szep kestsége (!?)

Mind papiros lenne
Megis az en banatimat
Le nem irhatná.

I.h. 19b—21a. Más 31-dik jelzés alatt. Több dalrészletből összeszőtt dal. Távoli változata Kálmánynál (*Szeged népe* I, 23). L. még Gragger megjegyzéseit (i. m. 201). Változatait felsoroltam: EM 1931. 141, ill. az ETF 36. 13. Az árva gerlicéről Eckhardt Sándor értekezett *Középkori természetszemlélet a magyar költészetben* című tanulmányában (EPhK. 1929. és kny.). A világirodalomban pl. Shakespeare is mint a hűség mintaképét tekinti a gerlicét, mikor a *Windsori vig nőkben* (II, 1) Mrs. Page-zsel azt mondatja Falstaff levelének olvasásakor, hogy „előbb találni hűsz ledér gerlicét (*lascivious turtles*), mint egyetlen szűzférfiút“. Énekünk utolsó verssoraiban rejlő közkeletű kép változatai Kálmánynál (*Koszorúk* I, 57 és *Szeged népe* II, 45, III, 6), Krizánál és MNGy I, 185, 189).

V

A Varga Melodiarium dalai

A tölem fentebbi névre keresztelt daloskönyv valamikor a „A mikolai iskolában tanuló Varga József“ tulajdonában volt, majd Csúry Bálint birtokába került. A daloskönyv nevét a kötés sarokcímkején álló *Melodiarium* szó s az első tábla belső felén levő név adta. A *Melodiarium* kéziratos daloskönyvnek indult, de később prózai darabok is kerültek bele. Az írás a múlt század 20—30-as éveire vall és valóban egy, bizonyos Kováts Sámuel által tett bejegyzés után (65. dal 27a l.) „Szigeth die 20 Febr(uarii) 1833“ és egy, a gyűjtemény vége felé (60a l.) levő s »Szeremlei Gábor ur beköszöntésére« írt

vers mellett meg 18 Szept 839 áll. E két időponton innen nem írhatták a gyűjteményt, de feltehetjük, hogy 1833 előtt igen, és így becses gyűjteménynek tarthatjuk a múlt század 20-as éveire vonatkozólag. Sok érzékeny dala mellett néhány népies vagy éppen népdalt is tartalmaz; ezeket alább közlöm.

Leíróinak egyike szigeti, illetőleg nagybányai diák lehetett, ha tekintetbe vesszük a 40. dal (15b—16a) helyi vonatkozásait. Csúry Bálint pataki diákot sejtett a leíróban, de ez, amint fentebb kimutattam, nem valószínű. A bejegyzések a Máramarosszigeten vagy Nagybányán való összeírás mellett szólanak. — Maga a Melodiarium Csúry könyvtárával és jegyzeteivel együtt a második világháború végén megsemmisült.

1

Ha nem szeret a Kis aszszony
Aruljon el a' piatzon
Lesz belollem any haszon
Ugy meg veszen egy ifiasszony

Tul a Tizán dörög az ég
Kedves ro'sám szeretz é még
Mutasd meg szeretetedet
Ugy sem soká látsz éngemet.

Egy két par tsok nem a' világ
Vakuljon meg a' ki nem ád
Adjál ro'sám e világon
Ugy sem kell a más világon

Isten hozzád édes eszem
Már ma hasznodat nem veszem
Ki öntlek ürge modjára
Bort nem issza bosszujára.

A 3a lapon. A négy versszak négy külön dal vagy annak része.

Sürjén tsillagzik az ég
 Majd eszedbe jutok még
 De már akkor késő lesz
 Ha a' szivem másé lesz

Az én rósám kifestett szobája
 Terítve van tzifra nyoszojája
 Rajta vagyon ro'sa szin kendője
 Én vagyok a maga szeretője.

Kinek nintsen sok kintse
 Nintsen ki meg tekintse
 Nintsen barát szerető
 Verje meg a teremtő.

Tul a Tiszán szőke ján
 Gyere által a Tiszán
 Ha által jösz a' Tiszán
 Meg tsokollak a partján.

Az 5b. lapon. — Az 1. versszak változatait I. Krizánál (*Vadrózsák* 63.) és Bartalusnál (*Népd.* III, 30).

Egy két pár tsok nem a' világ
 Az is bolond a' ki nem ád
 Adjál ro'sám hold világon
 Ugy sem kell a másvilágon

Nem voltam én addig beteg
 Mig téged nem ismertelek
 Csak az olta vagyok beteg
 Miolta téged szeretlek

Mihellyt téged megláttalak
Mindjárt magamnak szántalak
Mindjárt magamnak szántalak
Ha vele meg nem bánталak

A 6b. lapon. Nyilvánvalóan két külön dalrész összekötése: 1 és 2—3.

4

Jo étek a turos Lepény
Nintsen náladnál szebb Legény
Illik ortzádra a' tsok
Mint a szegletbe a' pok.

Ingadoz a réten a' nád
Hajlando vagyok te hozzád
De ha el hagysz valaha
Meghalok bánatomba.

Amott egy kis patak tsereg
A' mellett szerettelek meg
De ha el hagysz valaha
Meghalok bánatomba.

Bus a Fülemile madár
Be régen nem láttalak már
Adok majd egy pántlikát
Mint szerelem zálogát.

A 22a—b. lapon. Legalább két dal szövődött itt is egybe.

5

Szeretném én tudni hej ha
Jutok é eszedbe néha
Gondolkozol é felüllem
A' midön távol vagy töllem.

Ah de hiv szivem esméred
Mulljon el tehát kétséged
Imé itt egy pár tsok nesze
Ez kétséged szélessze.

A 23b lapon.

6

Három féle szeretõm volt
Lutheránus Pápista Tót
De meg mondtam õkemeknek
Hozzám többet ne jõjjenek

De az egyik fel sem vette
Tsak sarkantyuját pengette
A' Gazdasszony meghallotta
A' Gazdát is felhajtotta

Kelj fel! Kelj fel! te jó Gazda!
Valaki jár a' házadba
Mig a' Gazda gyertyát (gyujtott)
Addig a' Legény el (ugrott)

Meg szoritá jobb keze(met)
Adjon Isten jobb szerel(met)
Jól meg nézd a' sze(mélyemet)
Mert soha sem látsz (engemet)

A 26a—b lapon.

7

Házasodj meg ha meg akarsz
Végy el engem ha el akarsz
Mert ha éngem itt hagysz,
Tõb ilyen ró'sát nem szakíthatsz

Az 52b lapon.

Ha meghalok se bánom,
Kevés van a' ki szánjon,
Koporsomra boruljon,
Keservesen sirasson.^a

Születni és tanulni,
Szeretni és kimulni.
Oh de sok rossz kevés jó,
Fedezz el oh koporsó.

Kiszáradott az élet,
Virága semmivé lett,
Halok! remény ne ringass,
Aludj magad, ne altass.

Ahogy oskolába jártam,
Szabad koromra vágytam,
Mihelyt elértem erre,
Öröm se jött egemre.

Korán borult felettem,
Apám anyám temettem,
Testvérem is ki egy volt,
Utánnok hamar megholt.

Maradt reám elég jó,
De mit örülsz halandó,
Futó idő hamar mul
Tavasz virágod lehull.

Az én tavasz koromnak,
Virági is lehullnak;
Gyümöltse nyárra vála,
Lehull halál fagyára.

Tavasz gyümölts hamar nő,
De rothadó s veszendő.
Könnyü hibát találni.
A' gyolts jégen elesni.

Én is sokat simultam (?)
Verembe még se hulltam
Ki bünt tud a' nevembe
Vessen követ fejemre.

Kevés időmre tettem,
Amennyi jót tehettem,
Barátimat szerettem,
Ne sirjatok felettem.

9a—b l. — Vált. 1. Kriza, *Vadr.* I, 236. — Erdélyi, *Népd.* I, 292—4; megvan még az EMKt. 1309. sz. énekeskönyve 4a l. is. Az itt közölt énekek közül ezen érzik meg leginkább az irodalmi eredet. Műdal ez a maga egészében. — ^aA 4. sor ismétlődő.

AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR EGY XVIII. SZÁZAD VÉGI KÉZIRATOS VERSESKÖNYVE

Aránylag kevés olyan énekanyagot magába foglaló kéziratot ismerünk, amelyet a XIX. századforduló körül írtak össze. Nemcsak nagyon kevés a XVIII. század végén inneni időkből származó, tartalmilag is ismert gyűjtemény, hanem ezeknek pusztán név szerinti meglétéről vagy csak számáról is, nagyon hiányos adataink vannak. Néhány nagyobb gyűjteményünk (OSzK, Akadémiai Könyvtár, Sárospataki Koll. könyvtára stb.) e korból származó énekeskönyv anyagát is csak bizonyos, érdekesebb darabjaiban ismerjük. Innen van azután az, hogy a Versényi által kiadott »Szíveket újító bokkrétá«-n meg néhány Harsányi, Gulyás és Hodossy által ismertetett sárospataki kéziraton kívül csak a Gálos Rezső által kiadott »Pannonhalmi énekeskönyv« és néhány kisebb közlemény az, mely anyagot szolgáltat a magyar irodalmi népiesség gyermekkorának ismeretéhez (Erre vonatkozó megjegyzéseimet vö. Horváth János: A magyar irodalmi népiesség című művének 139. lapján mondottakkal). Míg kéziratossá énekeskönyveink bibliográfiáját Erdélyi Pál legalább a XVIII. század közepe tájáig összeállította, sokáig nem volt olyan összefoglaló gyűjteményünk, mely magába foglalta volna legalább nevezetesebb gyűjteményeinknek a múlt század közepéig terjedő énekeskönyvanyagát, azaz azt az énekeskönyvanyagot, mely az irodalmi népiesség korának forrásanyagát szolgáltatja.

Újabban azonban a magam könyvészeti egybeállítására^a majd még teljesebben Stoll Béla jóval gazdagabb összefoglalására^b legalább a számbavétel munkáját elvégezte (^a*Kéziratossá énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI—XIX. században.* Zilah, 1934. ^b*A magyar kéziratossá énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája.* Bp, 1963). Részben e számbavétel nyomán, részben tőle függetlenül a XVII. századra vonatkozóan a Régi Magyar Költők Tárának eddig megjelent kötetei, Buda János »Szentsei-dalosskönyv« kiadása, sőt még korszerűbb formában a Magyar Helikonnak »Biblioteca Historica« sorozatában megjelent hasonmás- és szövegkiadványai a ré-

gebbségi anyag feltárásával jelentősen megkönnyítették az eredeti források használatát; a XVIII. századra és a XIX. század elejére vonatkozólag Bartha Dénesnek nagyszerű dallamos-szöveges kiadványa (A XVIII. század magyar dallamai. Bp, 1935) és az általa Kiss József társaságában közzétett Pálóczi Horváth Ádám egybeállította Ötödfélszáz énekek kritikai kiadása (Bp, 1953) az érdeklődésnek a korunkhoz közelebb eső időszakok irányába való kitágulására mutat.

Mikor a 30-as évek elején ennek még alig mutatkoztak halvány nyomai, alkalmam volt a Magyar Tudományos Akadémia Nagykönyvtárának kéziratos énekes-, illetőleg verseskönyveit darabról darabra végignézni. A kutatás rendjén mások mellett behatóan tanulmányoztam azt az Erdélyi János által összeszedett kéziratos versgyűjteményt is, amelynek kincsesbányáját csak részben merítette ki a *Népdalok és mondák* címmel a Kisfaludy Társaság jóvoltából még 1846—1848-ban közzétett kiadvány. Ennek a kéziratos gyűjteménynek kritikai feldolgozása, az adandó részletkérdések tisztázása, a változatok összeállítása mind olyan eredménnyel kecsegtet, amely reményt kelt arra nézve, hogy ennek az anyagnak végre akad talán kritikai feldolgozója is.

Az Erdélyi-féle gyűjtemény átnézése alkalmával kezembe akadt e gyűjteménynek egy kis 8-r. alakú, durva kézifűzésben, borító- és védőlap nélkül való versesfűzete [Jelzete: Magyar ir. Népkölt. I. 4-r. 207 sz. Jelentőségére rámutattam, a kéziratot leírtam és énekeit kezdősorosan ismerttettem előbb i. m.-ben »Akadémiai verseskönyv« címszó alatt (48. és 113—114. l.)]. A fűzet 23 levélből áll; a 23. levél csonka. A kézirat másolásának koráról, másolójáról és a másolási helyéről sem magában a kéziratban, sem a gyűjtemény más részeiben nincs adat. Korára vonatkozólag az írásjelleg és a papíryanag alapján kétségtelen következtetést vonhatunk le. A kéziratot a XVIII. század legvégén vagy legfeljebb a XIX. század első éveiben írhatták össze. Mivel a versesfűzetben, a bejegyzések szerint, tót nyelvű énekek is vannak, a másolás helyéül a Felvidéket kell megjelölnöm.

Bárki és bárhol is írta le ezt a kis fűzetet, e korszak jellegzetes költői termékeit mentette meg számunkra. Az

a 26, nagyobb részben magyar darab, melyet alább közlések, érdekesen mutatja azokat az ízléshullámokat, amelyek e korszak irodalmának vizében kavarogtak. A régebbi korok ízléstörédekeit a rokokó gáláns, érzélgősen finomkodó termékei követik. Ezek mellett, különösen a rokokó sikamlósságával, békésen megfér énekeskönyveinknek egy állandó ízléstörténeti eleme: a vaskos, sokszor trágárságig menő sikamlósság, valamint a már korábbról ismert kényelvűségnek (latin—magyar, latin—tót) játszi sajátsága. És mindezek felett ott van az énekkönyvekben az az új járuléék, mely csak a XVIII. század második felében lesz korabeli énekes- és verseskönyveink egyik legjelentősebb ízléstörténeti eleme: az egyre világosabban érvényesülő népi hatás. E kor élő irodalmának valóságos, kicsinyített képe ez a kis füzetke; ezért tartottam érdemesnek az Erdélyi-gyűjtemény füzetek között közlésre kiemelni.

Maga a füzet, amint említettem, legnagyobb részben magyar nyelvű darabokat tartalmaz. A 11b levelen egy tót (?) nyelvű ének, a 19a—20a levelen egy 9 versszakból álló „Wie kom ich vor deines Vatter“ (!) kezdetű német, a 20b—1a levelen egy négy versszakos „Humilkov Matyey Zoravi“ kezdetű latin—tót nyelvű ének van. E mellett közlésemből kimarad az az alábbi 12. és 13. darab közé beírt 4 latin ének; ezeket odébb, közlésemben, csak kezdősoruk, illetőleg nóta-utalásuk szerint ismertetem.

A közlésben, még a központosítás tekintetében is, szigorúan ragaszkodtam a kézirat szövegéhez. A kétféle s-nek (f és s) megkülönböztetését azonban, mint teljesen lényegtelen, figyelmen kívül hagytam. Az egyes énekek előtt álló számozás és a 17. darab *Verstöredék* címe tölem származik. Az egyes versekhez fűzött megjegyzéseim kivált a változatok felsorolására szorítkoznak; a változatok megállapításában néhány esetben segítségemre volt Horváth János e kor énekanyagára vonatkozólag gazdag énekmutatója is. A *Spataki dalok* rövidítése a *Régibb és újabb, részint víg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye* címmel először 1826-ban Sárospatakon megjelent gyűjte-

mény 1834. évi 2. kiadására vonatkozik. A ()-be tett szövegrész saját pótlásom, a < >-be tett pótlás a kézirat rongáltsága miatt hiányzó szövegrészt adja.

1

1. Tul a' vizen Nymfara Akadtam
Szep leany Tam kasztor (!) a' terme'e
Liliom a' tekintete
Ejen minden lépentese (!?)
Malosa a lepentese (!?)
Portzelan minden teteme
Ortzaja rosa gyongy szeme
2. A hó (?) is fenyesebb lenne
Ha homlokan járna kelne
Mézből van a' beszelloje
Szegeföböl a' nyeldekloje
Tavaszi maslas a' nyála
Jo fele czitrom az alla.
3. Szemöldöke krepni (!?) munka
Szem pillája remek munka
Orra kökörts (!), feje gyemant
Az inye arany paszománt
Nad mezből van az ajaka
Aszu szolloböl a' nyaka
A mellye tsupa^a

A kézirat 1a levelén. — ^aÉrtelmetlen, olvashatatlan szo.

2

Mas

1. Oh en edes szep kedves rósam,
Frissen tartott szep violam
Banat mily kegyes dajkam
Édes lelkem szep mahshan (!)^a

2. Anya szebbet te naladnál
Nem szült szebbet te magodnál.
Bar tsak nekem jó szót adnál
Megkeresnelek hazodnál.
3. Olyan vagy szívem mint Pava
Mejj ekessen jár setálva
Hogy (h)a süt a' nap sugara
Ragyog szép tsillag magara.
4. Hogy elhagyot szep szerelmem
Akkor en nagy(ot) bukt(am) est(em)
De bartsak már valahara
Repülnél az ablakomba.
5. Tudod sokszor galamb módra
Csokot adtam ajakodra
Meg szannalak ha meg szannal
Meg várnalak ha (me)g várnál
6. Edig sziven (!) enyim voltál
Nyugod szívem immár masnál
Nem szolhatok tsak jajgatok
Magamnak nem használhatok.
7. Kerlek rolam tanullyatok
Hoty ti is így ne járjatok
tantum.

A kézirat 1b. levelén. — *Elírás *Marcsám* vagy *mátkám?* helyett.

3

Mas

1. Ritka kertben találsz télben ki nyílt virágot
Vagy zoldelló (!) kettes kettő pálmafa ágot
De óh melly nagy szerentse
Bár akárki tekintse
Nálam vagyon Istenemnek egy draga kintse.

2. A hazán túl az után túl alig setáltam
Kertet frisset és ekeset mindjárt találtam
Mellyből rósa szalamat
Gyönyörű virágomat
Leszakasztam elem velem friss világomat.
3. Nagy jót kertünk, jót is nyertünk a nagy Istentől
Már nem felünk a míg elünk csak ejünk szentül
Ez az öröm el mullyek
Merges oromra vallyek
Veletlen hogy mesze tölünk veletlen ajjek.
4. Én kegyesen (!) szerelmesem tudom mi legyen
Az szerelem engedelem tudom mit tegyen
Mellyre ajánlásodat
Hited fogadásodat
Tetted és így önnöm magad ennekem adtad.
5. El is hiszem hogy én tolem meg nem tagadod
Tiszteletem becsületed hiven meg adod
Tapasztalom husegedet
Hozad szivessegemet
Tartsd meg azért szép galambom szelidségemet.
6. Olyan ugyan sokan vannak kik sok országot
Bekerülnek meg szemlelnek ijjen jószágott
De ime ez a város
Melly nem ilyen igen karos
Azt mivelte kegyesemmel hogy lennek páros
7. Őszi szeles hideg télben minden virágoznak
El hervadnak, meg szárodnak nemely zöld agak
De ki ezt meg talallya
Eletenek palmaja
Meg viragzik télben nyarban szép nyoszójaja

8. Volegenyunk és remenyunk osztan vegtere
El fel emel szerelmevel fenyos egekre
Mennyei lakadalma
Ő lész lelkünk oltalma
Es az egymast szeretőknek draga jutalma.

A kézirat 2. levelén. — Változatait l. a *Sziveket újító bokréta* (48. l.), P. Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* című akadémiai kézírata (132. sz. ének) és a Vietoris- vagy Esterházy-énekeskönyv (Magyar Könyvszemle 1905. 131. l.) énekei között.

4

Mas

1. Most jöttem erdeből erdej országából
Meg sincs maradasom koztetek lakasom
Szegeny árvo (!) fejem nints hová hajtanom
2. Nunc veni ex Transilvaniae e regno (!)
Nec tamen quietem inter vos habeo
Ve (!) miseram caput quo ponam nescio
3. Most jöttem erdeből erdej országából
Lovastol nyergestől egy nyargalt szolgástól
Szolgámnak a neve hánd el vesd el Gyurka
Magamnak a neve bujdosó katona
4. Elment az en uram a' Török taborra
Meg gyaszolom ötet fekete barsomba
Delig feketebe del utan veresbe
Veres pantlofingba (!) sarga tzipellőbe
5. Most akarnek rosam szeretott tartani
Kiütött az arviz mersze hozam jonni
Sikos a' Palloja be találnek tsuszni
Ifju legénynek kár voln(!) oda veszni.

A kézirat 3. levelén. — Az 1—4. versszak változatait l. Thaly, *Adalékok* I, 225—6. — Mátray, *Magyar népdalok* I, 77. — Erdélyi, *Népd.* I, 448, III, 67. — Pap Gyula, *Palóc népk.* — 21. — Székely-Abafi, *Szerelmi népd.* 23, 53, 92. — MNGy III, 87, 141. — Kriza, *Vadr.* 152. — MNGy VI, 36, VII, 245. — Kálmány, *Koszorúk* I, 117. — Bartalus, *Magyar népd.* II, 30. — Limbay,

Magyar népd. III, 28—9. — Kacsóh Pongrác! *Magyar Figyelő* I/19. 81. — *Ethn.* 1911. 40, 1913. 364. — Bartók, *A magyar népdal* 44 (153). — Az 5. versszak az előbbi 4 versszakhoz hozzáírt, de hozzájuk szervesen nem tartozó népdaltöredék.

5

Más

1. El kel menni, nincs mit tenni
Jaj jaj melly keserves
Marsot vernek pedig ennek
Engedni köteles
Szegény fejem, mert fel vettem
Hopenzem s ezzel kötöttem
Zászlóhoz hitemet
Zászlóhoz hitemet

2. Bucsut veszek már elmegyek
Töled edes kintsem
Re' remenylem jo Istenem
Megtartya edesem
Vegyen téged job karjára
Ne legyen elted karara
Semmi veszedelem
Semmi veszedelem

3. A viteznek bátor keznek
Kel lenni szivének
Mert ki az anyát siratya
Vezeret jól nem halgatya
Csak vitézek fatya^a

4. Bár betegség vagy más inség
Rongallya testemet
Tuz vagy tenger eles fegyver
Fogyasza eltemet

Akkor is vegso tsep verem
Hozad nyujtom lelegzesem
Mig lesz lelegzesem
Mig lesz lelegzesem

3b lev. — 1—2. vszkában kisebb eltéréseket, 3—4. vszkában teljesen eltérő változatot magábfoglaló ének található a *Spataki dalok* (124. l.) között. Másik változata Thalynál (*Vit. én. I. 301. l.*). — *Utána ítem áll. A verssort tehát ismételni kell; de így is hiányzik a versszakból még 2 sor.

6

Jelzés nélkül a „Boldogtalan vagyok“ kezdetű, Balassinak tulajdonított ének kuruckori változata, az ismert

Zöld erdő harmatját,
Piros csizmám nyomát...

A dal szövege szóról szóra egyezik a Thalytól közöltével, de hat sorral hosszabb: az utolsó előtti strófa nem két sor, hanem négy, s van még egy 11. versszaka. Ezt a két versszakot közlöm.

Hoszu bujdosásom
Leszen takozásom^a
Már szived nem szomoritom
(Már szived nem szomoritom)

Valahany csillag az égen
Az ettytzaka (!) ragyog szépen
Anyi sokkal aldjon Isten
Szivem kíványa szivesen

A kézirat 4a—5a lapján. — Változataira nézve I. Thaly: Szépirodalmi Figyelő 1862/19. 289—92; uő., *Vit. én. II. Toldalék.* — Megvan az ének az EMKt-nak egyik énekeskönyv-töredékében (l. tölem: ETF 20. 9 és *Kéziratos énekeskönyveink* 194—5). — Kálmány, *Koszorúk* II, 45. — L. még Dézsi Lajos, *Balassa Bálint minden munkái.* II, 215, 737; Dézsi az akadémiai példányt — Thaly említése nyomán — kereste, de nem találta. Talán éppen ez az a kézirat, amelyre Thaly hivatkozik. — ^aTollvétség távozásom h.?

Más

Jöj be hozam elfáradtál
 Fekügy mellém ugy nyugodjál
 Raktam alad rakok is

Tarka vankost hatot is
 Edes szivem Mariskám
 Edes szivem Katikam

A kézirat 5a l.-ján.

Más

1. En istenem be szép elet
 Aki Deak legeny lehet
 Deak legény hajnal csilag
 Arany garadicson ballag
2. A szép deak arany alma
 Nem játszik vele a' szalma (?)
 Hanem a'ma furtsa dama
 Kinek vagyon batorsaga
3. A szép legény roszmaringszál
 Libanus erdejen setal
 Anyátskaja bunős madár
 Bunos (!) erdöb(en) serikál (!?)
4. Angyali abrazatodat
 Kebeledb(en) nyilt rosadat
 Vekony kartsu derekadat
 Ad nekem rosam magadat
5. Rosa vagyok leszakoszthatz
 Piros vagyok megtsokolhatz
 Sáros vagyok megtörülhetz
 Fejér vagyok megölelhetz

6. Érted rosam vagyok beteg
Lel a' minden napi hideg
Oda vagyok el olvadok
Érted rosam majd meg halok

7. Jój be hozam elfaradtál
Mert tudom hogy el allottal
Adok párnát fejed alá
Teszek dunnat farod alá

A kézirat 5. l.-ján. — Változatait felsoroltam az ETF 20. 11. l.-jén besorolt *Szép énekek* című gyűjtemény ismertetése kapcsán.

9

Más Cantio Elegans

1. Inolus Inolus Ki miatt szivem buss
Armenus kőszáli Szivem megkötözi
2. Inolus inolus Corde mihi solus
Rupes Armeniae Esleae (?) deliciae
3. Lugete capturum Lugete socivum
Quia ego flebo Donec vitam traho
4. Sirjatok óh rabom (!)
Zokogjatok nagyon
Mert én meg siratlak
Mig konyveim hulnak
5. Sic caelides musae
Driades Puellae
Datae jembundos
Tristitiae sonos
6. Nimfák(na)k seregi
Musák szép korusi
Ot — — — — —^a
Sirassatok jajjal
7. Montes mei montes
Delitiae montes
Datete sodales
Sub umbris iacentes
8. Mar ti magas hegyek
Csergedező berkek
Mind meg botsassatok
Rolam jót mondjatok
9. Tilea Tilea
Dilecta tilea
— — — — —
— — — — —^b

10. Harfam zoldello fám
Kintses kamarátskam
Ha beléd nyulhatnak
Megszabadulhatnak

11. Igaz iteletű
Bűnt gyűlolo Isten
Illy nagy bunost vegy
be
Draga kegyelmedbe

12. Bár tsak ajtod meget
Adj részt az egekb(en)
Kiert ditsertessel
Mind örökké Amen.

A kézirat 6a—7a l.-ján. — Változatait a Bocskor daloskönyvben (EM 1898. 449) és P. Horváth Adám id. gyűjt.-ben (206. sz. ének) olvashatni. — ^a—^bOlvashatatlan sorok.

10

Más

1 Arany ideim fojosa (!)
Szivemnek vigadozasa
Beborula jaj elmula
Minden kedvem fordul
bura
Azért hogy innét
válásom
Esik végső butszuzásom

2. Isten hozad szép viola
Kit szájam gyakran
tsokola
Meg emlegetlek mig
elek
Mig bennem tseng —^a
Bujdosasim a' mig
nyulnak
Banatim addig
ullyulnak

3. De azt bizom Istenemre
Hogy vigyazon kegyesemre
Ha személyét nem láthatom
Ha hírét is nem halhatom
Csak hogy legyen egessege
Halhatatlan békessége

A kézirat 7a—b l.-ján. — 5 vszakos változata a *Sziveket újító bokrétában* (154). — ^aOlvashatatlan szó. Nyilván: a lélek.

3. Nem így van-é sorsod
Készíti koporsod
Avenos (!) tegzes fia
Meg van fel vont
uya (!)
4. A mi nap egy szüzzel,
Meg estem nagy tüzzel
Egeti már mejjemet
Alig lelem hejemet
5. Vidam két szememnek
Es szemoldokemnek
Nyila szívem sebhette
Csak veszek mar
erette
6. Ha piros rosait
Ket arany almait
Mellyek ortzaján
nőnek
Es fejr melly(én)
ülnek
7. Tekintik szemeim
Ujulnak sebeim
Mikor ezekhez nyulok
Sebesebb langal
gyulok
8. Ha rendes formáját
Visgálom
gyöngy-száját
Csokolom annál
jobban
Eled tüzem fel lobban
9. Az is baj ha latlak
Az is ha nem latlak
Jaj ég szívemb(en) a
tűz
Eretted óh drága szüz
10. Szánd meg hát
kinomat
Talám nagy
lang(omat)
Edes tsokod
harmattya
Egy kitsint
m(eg)olthatya
11. Szép ohajtasoddal
Mezes tsokjaidal
Elezgesd betegedet
Aki ohajt tegedet
12. Másként el temeted
Ha szegényt m(eg)
veted
Ha kereset utalod,
Magát halva találod
13. Ezt irjak vegtére
Koporsom kovére
Ez a' Venus olébe
Holt meg nagy
szerelembe
14. Cupido kinezta
Halálát okozta
Ez a Venus fia vólt
Szerelembe meg hólt.

A kézirat 8a—9a lapján. — Változatai: *Magyar és latin versek gyűjteménye* (OSzK Oct. Hung. 769) 132 lev. — Pálóczi Horváth, *Ötödfélszáz énekek* 121. sz. — A közölt vers után a következő, teljes egészében latin nyelvű darabok következnek:

9b. *Quae coelo facie bella* (4 vsz). 9a—10a. *Vivat nostra corona*. 10a. *Post perorationem*. 10a. *Oh vos coeli hinc fideli* (ad notam *A nap kerül, hajnal derül...*).

13

Alia ad notam *A nap derul*
Ejj vigan ejj semmi veszely elted meg ne zavarja
Semmi méreg semmi féreg soha ne marja
Legyen olyan boldog sorsod
Hogy messze legyen koporsod
Midőn sok eredmény után
Elmegy az élőknek után
Sok országon, s világon
Hordozzon az Ur.

A kézirat 10b l.-ján. — Változatai: Dávidné soltári (Ethn. 1914. 106, Erdélyi, *Népd.* I, 40) és az Akadémiai kvt-ban Magy. ir. Népkölt. 8-r. X. 193/25. sz. kéziratában.

14

Mas Nota

1. Ha nekem szoltal volna
Most szeretőd szep volna
De nekem nem szoltal
Velem tsak trefaltal
El mult idő ne sirassad mar.
2. Keső imar bankodni
Töllem el kel maradni
Im latod utamat
Indulo labamat
Talam többbe vissza sem jövök
3. En te hozdad hiv voltam
Tsak hogy hozdad nem szoltam
Nem mertem trefalni
Szived ostromlani
Feltem szégyenben kel maradni

4. Mar ugy vagyok mint arva
Mint a galamb bezárva
Ne meny hat el töllem
Ne meny el mellolem
Mert erted meg kell halnom edesem

A kézirat 10b—1a l.-jén.

15

Alia Mas

1. Bodrok partyan nevedeket tulipant
Bus szivem tsak teged ohajt, teged var,
Bokrétamnak el hervadot szépege
Oda tulipantom gyönyörúsége
2. Megkerdezem szeretőmtől szeret-é
Megölelem megtsokolom tartya-é
Katonava lettem rosam szanod-e
El kell innet maseroznom banod-e
3. Az en kedves szeretőmtől meg valok
Mellyet en nem kevesse szajnallok (!)
Többet veled edes rosam nem halok
Mas országon nyugodalmat talalok

A kézirat 11a lapján. — Ehhez az énekhez tartozhatik a 17. alatti verstöredék is; ez a kézirat rendszertelen másolása folytán szakadhatott el az itt közölt verstől. Egy változatára (OSZK 174. Oct. Hung. 129) utal Horváth János is (*A magyar ir. népiesség.* 94). Meg van ennek az éneknek többé-kevésbé egyező változata a Pannonhalmi énekeskönyvben (5. sz.), a Dávidné soltáriban (Ethn. 1914, 43), Jankovich Miklós gyűjteményében (Ethn. 1902. 89), Bartalus, *Népd.* II, 20. lapján, Erdélyinél (*Népd.* I, 66) és a Kun Sámuel énekeskönyvben. — A 11b levélben lévő tót énekeket a közlésben figyelmen kívül hagytam.

16

Más

A ki tudja, meg ne mondja
 Mére lakik Pista Bátya,
 Szintugy meg ugrik a sárba

A kézirat 11b l.-ján. — Az ének első három sora egy népies dal töredékének látszik, és mint ilyen, teljesen különálló az utána következő kilenc soros énektől. Ezt németgúnyoló volta miatt elhagytuk.

17

Verstöredék

Ha tsak ugyan töllem elmégy drága kints
 Ket fekete kek szemeddel ram tekints
 En is teged emlegetlek mig elek
 Egyetlen egy gyönyörűség lelek.

A kézirat 12b l.-ján. — Töredék voltára és hovatartozására vonatkozólag l. a 15. darabhoz csatolt jegyzetet.

18

Alia Mas

1. Szanom leanyi viragom
 Melynel nem vólt szebb jószagom
 Banom hogy egyes eletem
 Hogy meg tovább nem tehetem
 Eddig tsendességben eltem
 Senki fatyatol nem féltem
2. De hogy vagyon mar egy parom
 A mint fujja tsak ugy jarom
 Ifju legeny dolga játék
 Jaj be nagy jot elbotsatek
 A mikor tettzik dolgozik
 Ha van kivel katzirozik.

A kézirat 12b l.-ján.

Alia Mas Nota

1. Mi bajom nem tudhatom
Erzem ki nem mondhatom
Belől van nyavajam
Rolla nem szolhat a szam
Fáj igen szivem
Fogy igen a szinem
Szep rosaim sargulnak
Ortzaim pirulnak
2. O de kinos gyötrelem
Ez a titkos szerelem
E betegit ennyire
Futhat halal révére
Mar bennem sebet tett
Ez rajtam eröt vett
Alig járok nem birom
Ezt is sirva irom
3. Van bajom hogy ha latlak
Banom ha nem lathatlak
Rosa szin az ajakad
Fejer alag (!?) a nyakad
Elhatok^a (!) ha tekintlek
Tekintlek Tsokollak (!)
4. Fordulj rám tulipantom
Liliomom kivánom
Hogy ha veled lakasom
Lehetne mulatasom
Be allanek kertesznek
Rosas kert a kebeled
Meleg agyba teveled
Ha tettzenem tsöznek^b

A kézirat 12b—3a l.-ján. — ^aIgy elhalok h. ^bAz 5. versszakot vaskos trágársága miatt elhagytuk.

Alia

1. Gyaszos szivem jaj mint kesereg
Csorgo könyvem nezd mikent pereg
Mint paratlan gerlitzenek
Bus mejjem hereg
Eröm szakad
Könyvem fakad
Labam tenfereg.

2. Titkon sirok mas hogy ne lassá
Gyötrelmimnek soha nincs massa
Badjatt szivem fájdalomnak
Nincsen nyugvása
Hiv szerelem
Veszedelem
Egek tsapása.
3. Nyavajámon nints ki segittsen
Fájdalmamon nints ki enyhittsen
Epült ezen ily gyötrelem
Ily drága kintsem
Aki veszthet
Elesztgethet
Tob (!) senki nintsen
4. Tsak te vagy akinek dolgozok
Hogy nem birlak keserves dolog
Ejjel nappal fájdalomokkal kinladoznak (!)
Szemejedert
Szerelmedert
Jaj majd meghalok
5. Hiv szivedre kinom terjesztem
Gyogyítsd lelkem mert eretted szivemet vesztem
Gratziadban ügyesen (?)^a rekesztem
Szerelmekkel
Serelmekkel
Szivem epesztem
6. O ékes képed szivem viselem
Hivsegedet neked szintelem
Vig kedvemet szerelmemet
Tsak benned lelem
A szerelem sérelem
És kész veszedelem

7. Színed előll távozni félek
Mást nem esmerek
Míg az halál ram ne talál
Te véled élek
Tapasztalt^b

8. Hivem, neked szentelem szívem,
Vedd hiven hűségem
Mert szerelem veszedelem
Rongálják testem
Rám te hozod
Te okozod
Gyászos vesztem

9. De gyilkosa annak hogy lennék
Kinek te vagy kedvesb mindennél
Ki imádott attól vádost (!)
Bizonyal vennék
Szívem olvad
Szám nem szolhat
Most többet ennél

10. Szerelmednek oltárán égek
Erdeklenek ezerinségek
Kinaimnak fájdalmimnak akkor lesz végek
Ha betelnek
Kik terelnek
Azonkéthségek

11. Merges Venus meddig epesztesz
Rab lantzoddal mikor eresztesz
Azt mondhatom nem bírhatom
Soha esztet (!) el
Kemény kezed megtetézett
Dufla keresztel.

12. Rab többször is tudod hogy voltam
Mérget mézben sokat hoztam
De tzelomra szandekomra
Addig gyaszoltam
Mig enyim lett
Kedvében tett
Kinek hódoltam
13. De miolta tudom mi a szép
És miolta kedves a szép kép
Olly mérgesen hogy téphessem
Nem ragad rám lép
Es ugy emészt
Majd minden részt
Benned kéjjel (!) tép
14. Most vagyok rab érted, ügyemet
Szánd meg buba merült szivemet
Gyogyítsd csokod harmattyával
Ujjult sebemet
Mert külomben
Eltemeted
Igaz hivedet.
15. Imé midön kedvemre éltem
Szerentsemet boldognak véltem
Drága képet, igen szépet
Amint szemléltém
Szabatsagom
Jaj rabságom
Ár (!)^c fel tseréltem
16. Nyavajámat ettől terheltem
Szivem kies szemmel nem néztem
Noha szivem kedves szivvel
Kardom viseltem
Kit ohajtok
Vagy siratok
Nem élhet velem

17. Csak erretted (!) illy veszedelem
 Tsak altalad érted (!) vedelem
 Erted gyötör majd öszve tör
 Forro szerelem
 De szerelmem
 Veszedelem
 Gondolhat velem

A kézirat 13b—5a. lapján. — Változatait l. Harsányi István és Hodossy Béla: Ethn. 1913 és 1914. évf. Másik három versszakos változatát a *Spataki dalok*² 66—7. lapján. L. még Pálóczi Horváth Adám, *Ötödfélszáz énekek* 123 (Bartha—Kiss kiadása 252). — ^aÜgyemet? ^bE versszak a kéziratban ilyen csonka. Valószínűleg a *lélek* szó maradt ki. ^cMár.

21

Mas

<p>1. Vilag haszontalanság
Nints benne allandoság
Uj modit szereti
Minden azt kedvelli
A régi már nem
betses
Nem modi nem is
betses</p>	<p>3. Grofra vágnak janyok
Kivalt a kis aszszonyok
Szegenynek nints betsi
Nints nalla keleti
Faros (!) immár e
világ
Fraj tzimer is erre
vagy</p>
<p>2. Magyar mente nem
modi
Lengyel mente a módi
A kantus kartonból
Ha készül ginganból (?)
Nagyobb paradat (?)^a
teszen
Urfira egy kert (!)
teszen</p>	<p>4. Kutya szokott egy
börben jární
Tsak egy köntösben
Nem illik dámához
sem
Uri rangjához
Tsak egy köntösben
jární
Jobb aztat is el adni</p>

2. Mint a szüléknek szokása T(rallarum haj)
El jött anyja hogy meg lássa
Hát tsendesen aluszik
A Fák között nyugoszik T(rallarum haj)
3. Annyának nagy örömeben T(rallarum haj)
Ugrál a' szive mellyében
Csokolgatván Leányát
Igy áldá szép virágát T(rallarum haj)
4. Igaz artatlanságodért T(rallarum haj!)
Tiszta Szüz jámborságodért T(rallarum haj!)
Anyai áldásom vedd
Ezer tsokok között szedd Tral(larum haj!)
5. Az Anyai meleg tsoktól T(rallarum haj!)
Felébrede az álomból T(rallarum haj!)
Igy kiálta Dámonhoz
Az ördög de későn hoz Trall(arum haj!)

A kézirat 17a—b 1-ján. — 15 vszakos változata az EMKt-nak
Vutskits énekeskönyvében (1798) 112. sz. ének.

25

1. Vivo roso (!) non morui
Ad Fortunam remanui
Loque unum ad ultimum
Ad animi solatium
2. Élek rósám nem holtam meg
Szerencsédre maradtam meg
Szólly hát egyet utoljára
Szivem vigasztalására.
3. Per plateos ambulavi
Ad alteram prospexavi
Unam duo sibilari
Scio quare faciari

4. Egyik uttzán végig mentem
A' másakra tekintettem
Egyet kettőt füttyentettem
Tudod miért tselekedtem
5. Quando ego puer fui
Pro puella mox morui
Jam nunc quia adoleasco
Pro puella mox moresco
6. A' mikor én gyerek voltam
A' dioért majd meg holtam
Már most mivel nagyobb vagyok
A' szép Leányért majd meg halok.
7. Non darem centem petacis
Pro Kereszturi nundinij (!)
Cum nundinis quid facerem
Sed tecum mox pernoctarem
8. Nem adnálak száz petákért
A' Kereszturi vásárért
A' vásárral mit tsinálnék
De te veled veled hálnék.

A kézirat 17b—8a lapján. — A latin—magyar vers magyar versszakainak változatai: Pálóczi Horváth, *Ötödfélszáz énekek* 170. sz. — Bartalus István, *Magyar Orpheus* 84. — Erdélyi, *Népd.* II, 70. Az utolsó versszak távoli változata: MNGy II, 79. — Az ének maga népdalból vagy legalábbis népies dalból deákos tollal kétnyelvűvé alakított diákének lehetett, hiszen az ilyenféle játszi nyelvkeveréses énekalkotás elsősorban a latin nyelvet második anyanyelvként használó diákság körében divatozott.

PALFFY JÁNOS EMLÉKEZÉSEINEK
FELFEDEZÉSE ÉS KIADÁSA

I

Minden kéziratnak, mint valami élő valóságnak, története van. Mikor naponta kezembe veszem az oklevelek, kéziratok, könyvek tízeit, százait, megjegyzésekben, évszámos bejegyzésekben élém-élém villan az oklevél, kézirat vagy könyv élettörténetének egy-egy piciny darabja. Ha nem áttalanék ócska képet használni, azt is mondhatnám: sokszor elgondolom, mi lenne, ha a kezemben levő kézirat vagy könyv elkezdene beszélni saját életéről. Mennyi tudományos elmélet, következtetés, biztosnak látszó feltevés omlna egy pillanat alatt össze. Mindez csak az ellentét miatt jut eszembe, mert a között a sok ezer kézirat között, mely kezemen megfordult, talán egynek sincs olyan tiszta, világos története, mint Pálffy János Emlékezései kéziratos példányának. Ennek csak egyik oka az, hogy az Erdélyi Múzeum öt századból összegyűjtött közel ötezer kézirata között a „legfiatalabbak“ közé tartozik ez, amelyet Pálffy Sátoraljaújhelyen 1856. január 7-én kezdett írni (*Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései*. Sajtó alá rendezte: Szabó T. Attila 1939. I. köt. 172, II. köt. 157 l. Erdélyi Szépmíves Céh). Van itt sokkal „fiatalabb“ kézirat is, amelyről vagy nem tudnék, vagy nem is volna érdemes valamit is mondani. De ez a szép, új, világosbarna, félbörkötésbe burkolt példány, melyet kedvvel simogat végig a szem, külső története szempontjából igazán csendes, nyugodt életet élt. Csak születését előzték meg Pálffy érzékeny, örökké nyugtalan, tépelődő, kétkedő lelkének vad örvénylései, olyan gyötrődések és lelki szenvedések, amelyekre emlékezve, Pálffy a fájdalmas mákonyához szokott lélek önkínzó gyönyörködésével naplójába Börnének Byronról mondott szavait idézi: „Életem minden örömét adnám az ő életének egy évi szenvedéséért. — Én is odaadnám múlt életem minden örömét Újhelyen^a töltött két évem édes fájdalomért.“ — teszi hozzá Pálffy (*Pálffynak 1851. októbe-

rében Sátoraljaújhelyet jelölték ki kényszerlakhelyként). Aki elolvassa például az Emlékezések írójának Kossuthról írott fejezeteit, fogalma lehet arról, hogy miért ír így Pálffy. Aki elolvassa Pálffy naplójának önvallomásait vagy az Emlékezések előszavának különleges szépségű sorait, látja mögöttük egy lélekben bátor, erős, de testben megtört, beteg férfi remegő aggodását, hogy vajon a lélek állandó túlfeszítettségében, a világoslátás kinzó önkívületében írott sorok kikerülhetik-e — mint maga mondja — „a kémek szaglaló tekintetét“, átszállhatnak-e „azon jobb időbe, melynek szánvák“ és mely hihetőleg „egy náluknál boldogabb nemzedék számára eljövend“. E soroknak és az Emlékezések sok ezer sorának, állításának az ad döbbenetes súlyt, hogy míg Pálffy az Emlékezéseket írta, a külső hatalmagnál veszedelmesebb és végzetesebb hatalom leselkedett reá. Nem volt ez titok előtte sem. Valami halálraszántással beszél akkori állapotáról, mikor néhány sorban kezelő orvosa, Hornyai Ferenc képét rajzolja meg. „Mostani mellbetegségemben — írja — ő gyógyított, de úgy látszik, hogy betegségem erősebb nálánál s talán minden orvosi tudománynál. Azért sietek annyira ezen jegyzetekkel, hogy a leírtat ritkán olvashatom el, mert szeretném bevégezni, míg erőm tart, mely naponta fogy.“ Míg az Emlékezések kéziratába, a nagy negyedréte levelekre jellegzetesen fegyelmezett, de a belső láz idegességétől remegő sorait rózta, bizonyosan saját egyéni életének jövőtlensége vetült eléje; az önkényuralom dermesztő csendjében pedig ott kísértett minden bizakodása, reménykedése mögött nemzete jövőjének komor képe. Az ember testi szenvedése és az elnyomatás látása annyira felőrölte amúgy is beteg szervezetét, hogy mire öszre fordult az idő, a súlyosodó betegség elindította a fecskék fordított útján — idegenből haza. Sátoraljaújhelyről, ahol száműzetésben volt, Sárospatakon át jött Erdélybe. Sárospatakon Erdélyi Jánost látogatta meg, hogy átadja neki az Emlékezések csonkán maradt kéziratát. Mikor Pálffy elvált Erdélytől, hogy folytassa útját Erdély felé, alighanem mindketten tudták: számukra többé nincs találkozás. Az elválás után Erdélyi János átolvasta a kéziratot; alighanem tőle származnak azok a ceruza-

bejegyzések is, amelyek itt-ott egy-egy hibás adatot javítanak ki. Kétségtelen, hogy Erdélyi hamarosan értesült Pálffy haláláról és végrendeleti akaratáról (ebben a nagybeteg Pálffy az éppen akkor alakulóban lévő Erdélyi Múzeum Egyletet tette örökösévé!); ezért az alapítóhoz, gr. Mikó Imréhez juttathatta el a kéziratot. Mikor aztán 1859-ben a Múzeum megszületett, gr. Mikó Imre Pálffy kéziratát is e nagy erdélyi gyűjteménynek adhatta, úgy vélekedve, hogy Pálffy szellemi hagyatékának „legjobb letételi helye“ ez lesz. Ezzel aztán be is fejeződött a kézirat hányódásának története. Itt, ebben az egyre gyarapodó, legnagyobb erdélyi kézírattárban élte történetesen életét ez a becses kézirat. Bár a kézírattári katalógus nyilvántartotta, az első világháború előtti romantikus történetszemlélet igazán nem található semmi neki tetszőt, céljaira felhasználhatót ebben a kegyetlenül őszinte, szigorúan ítélkező Pálffy-kéziratban. Az akkori uralkodóház nem egy tagja sem láthatta volna éppen előnyös színben közvetlen őseit, sőt magát sem, ha e vér, könny és szenvedés között született emlékirat tükrébe tekintett volna bele. Úgy el is felejtődött az emlékirat, hogy senki sem tudott róla, csak Kelemen Lajos, az Erdélyi Múzeum akkori levéltárosa. Ő volt az első, aki az emlékirat lapjairól néhány jellegzetes alak képét közölte (1928), és Jancsó Bélát is rávette, hogy br. Kemény Zsigmond és br. Eötvös József jellemzését adja közre (1928, 1930).

2

A kézirat felfedezési munkájáról a magam személyével kapcsolatban semmi meglepőt nem írhatok. Hacsak az nem okoz meglepetést, hogy a kéziratot — mint az előbbiekből látható — nem én fedeztem fel. Talán nem jó, nem okos dolog ezt ilyen egyszerűen, kertetelés nélkül megmondanom; jobb volna olyan sokat sejtető sorokat leírnom, mint az a névtelen cikkíró, aki a Budapesti Hírlap Vasárnapjában a Kelemen Lajostól neki másolatban átadott néhány Pálffy-jellemzés elé írt bevezetésében arról beszélt, hogy egy „Köteg (!) kéz-

irat fekszik előtte (!), román kezek közül megmentett írás“. Mi, akik immáron a kézirat történetét ismerjük, el nem tudjuk képzelni, miféle harcot folytathatott ama sorok írója azokkal a bizonyos „román kezek“-kel! Mert míg az a bevezetés íródott, a kézirat semmiféle kéztől nem bántottan, nyugodtan pihent az Erdélyi Múzeumnak a kolozsvári román egyetem könyvtárában őrzött és Kelemen Lajostól kezelt kéziratárában. Aligha tudta ezt a tájt néhányunkon kívül valaki, és aligha volt román agy, melynek gondolatában is megfordult volna az, hogy e kéziratot bántsa. E közléssel tartozásom rovom le a történeti igazság iránt.

Illenek azonban már arról is beszélnem, hogy ha már nem fedeztem is fel, hát hogyan ismertem meg a Pálffy-kéziratot. Ellentmondásnak látszik, de így van: magam hamarabb ismertem meg Pálffy kéziratát és csak azután — *fedeztem fel*. Ennek is története van.

Idestova már másfél évtizede annak, hogy az a titokzatos hatalom, amelyet mi isteni gondviselésnek nevezünk, mások meg ki tudja minek, odasodort a levéltárba Kelemen Lajos mellé. Egynéhány év kellett ahhoz, hogy az ő vezetése alatt, többszöri ellanyhulással, végül is munkahelyemnek azt a szépséges birodalmat valljam, amely legtöbb ember számára szürke, poros, semmit jelentő szó: levéltár. Még az inasévek alatt történt (el-múlt már egy évtizede!), hogy először láttam Pálffy kéziratát és olvastam az Emlékezések előszavát. Már akkor, egészen fiatal fővel is megállapítottam, hogy megdöbbenőbb erejű és szépségű emlékirat-bevezetést sohasem olvastam. Mégis sokáig csak ismertem Pálffy kéziratát, helyesebben csak tudtam róla, hogy van és hogy meglepő, váratlan felfedezések lehetőségét rejtegeti, de magam teljes egészében még nem ismertem és fel nem fedeztem. De nem védekezhetem azzal sem, hogy elfelejtettem. Sőt... Hosszabb-rövidebb időközökben elém-elém tűnt a kéziratokat őrző szekrényben vagy a használt kéziratok között az a szép, finom kötés, amely a kéziratot megmentő Erdélyi János fiának, a kolozsvári egyetemi könyvtár egykori igazgatójának, Erdélyi Pálnak műízlését dicséri. De a különböző, egészen más irányú levéltári kutatások izgalmas felfedezésekkel tele

munkája annyira lefoglalta minden időmet, hogy sokáig halogattam a kézirat igazi megismerését, vagy ha úgy tetszik, felfedezését. Úgy voltam, mint az a természettudós, aki az Északi-sarkra indul, de már valahol Izland táján olyan érdekes felfedezéseket tesz, és ezek kedvéért egyre halogatja az indulást a kítűzött cél, a megbélebb eredményekkel kecsegtető hómezők felé.

A múlt őszön egy levéltári látogatás után és az azt követő beszélgetések során az Erdélyi Helikon szerkesztője többször említette, hogy az Erdélyi Múzeum kéziratárának ismeretlen kézírataiból sajtó alá kellene rendezni egy emlékiratot. A terv az volt, hogy ha ez a vállalkozás sikerül, az Erdélyi Szépművés Céh e kiadványát még több más hasonló is követi. Természetesen mint legérdemesebbre, a Pálffy-kézíratra kellett elsősorban is gondolnom. Meg is mondtam ezt. A kézirat sajtó alá rendezésének munkáját — a magam véleménye szerint — legjobban az Erdélyi Múzeum akkor már nyugalmazott levéltárosa, Kelemen Lajos végezhetné volna el. A Pálffy-kézirat sajtó alá rendezésének feladata ezért, meg az első közlés jogán is az övé volt. Mikor azonban a közlésről közöttünk szó esett, valóban csak tőle nem szokatlan, egyébként azonban példátlan önzetlenséggel engem, tanítványát biztatott a kiadásra, lemondva arról, hogy igazán avatott és gyakorlott kézzel ő végezze a sajtó alá rendezés nehéz és felelős munkáját.

3

Bármennyire különös, ekkor, munka közben fedeztem fel Pálffy János emlékiratát, és a sajtó alá rendezés munkája közben ismertem meg — már amennyire ez a történész számára egyáltalán lehetséges — Pálffyt mint embert, politikust és író is. Mert addig, mint már előbb mondtam, csak a kéziratot magát ismertem. Ezt is szinte-szinte csak kívülről. Most már izgatott, kíváncsivá tett maga az ember, az író is. E kíváncsiság kielégítése egyáltalán nem volt könnyű feladat. Elöttem állott ugyan Pálffynak kiadandó művében egyik legváltozatosabb, legszínesebb, lelke legmélyére villantó írói

alkotása, de külső életéről, mely azért mégiscsak sok mindent megmagyaráz, semmit sem tudtam. Jakab Elek egyik hírlapi közleményében egy futó életrajzi vázlatot, Szinnyeiben alig másfél hasábnyi közlést, a többi közkezen forgó lexikonban, családtörténeti és másfajta forrásban még annyit sem találtam. Később saját kutatásaim nyomán még e kevés közül is sok minden tévesnek bizonyult.

A kíváncsiság miatt meg a vállalt feladat alapos elvégzése érdekében kutatómunkába kellett kezdenem. Az Erdélyi Múzeum levéltárában Kelemen Lajos útmutatása nyomán gr. Mikó Imre írói levelezésanyagában két jelentős Pálffy-levélre akadtam. Mindkettőt a halálát közeledni érző Pálffy írta. (Csak az Emlékezések megjelenése után — másirányú levéltári kutatások közben — akadtam az Erdélyi Múzeum br. Wesselényi-levéltárában még egy ismeretlen Pálffy-levélre.) A két levél élete utolsó napjának sötétségébe világított bele. Más levéltári adatra nem akadtam, mert bár a Tarcsafalvi Pálffy család levéltára az Erdélyi Múzeumban van, szerencsétlenségre ez éppen egy másik ág levéltára, nem azé, amelyből az emlékiró Pálffy János származott. Élete utolsó szakaszát megelőző részére, melyről akkor még a semminél csak valamivel többet tudtam, más forrásokból kellett adatokat szerezniem. Az Emlékezések jegyzetanyagának fárasztóan feleslegesnek látszó irodalmi utalásai a hozzáértő előtt (különben ezek csak az ilyen számára készültek!) megvilágítják, hogy mennyi könyvet, folyóiratot, napilapot és más forrást kellett végigforogatnom, míg Pálffy egész közéleti szerepét és írói munkásságát, úgy-ahogy, tisztáztam. A szöveget itt-ott kísérő néhány soros lapalji jegyzetek, melyeken az olvasó szeme sokszor unottan fut át, nem egyszer órák munkáját kívánták meg. Ne is beszéljünk a jegyzetanyaghoz csatlakozó személyi adatokról; itt egy-egy szereplőre vonatkozólag tömör formában, nem egyszer egy-két sorban, minden szükségést el kellett mondanom, amire az avatatlan olvasó is kíváncsi lehet.

A magam mentségére el kell mondanom még egy dolgot. Én úgy szerettem volna közölni Pálffy emlékezéseit, ahogy van, minden kihagyás nélkül. Munka köz-

ben, a többszöri elolvasás során olyan nagynak láttam az író, olyan érdekesnek mondanivalóit, hogy egy sort sem hagytam volna el belőle. Lehet ezt a szaktudomány területén forgolódó ember rosszul értelmezett kegyeletének látni, de lehet egészen más szempontból elfogadható, sőt egyedül helyes álláspontnak is tartani. Pálffy az emlékirat-formában a visszaemlékezések megírásakor a számára legmegfelelőbb műformát választotta. Azért mondom, hogy a legmegfelelőbbet, mert amint az emlékiratból látszik, neki nem az események időrendi leírásához (az év- és napjelzésekben néha téved!), hanem inkább a jellemző helyzetek drámai erejű felvázolásához és a történeti szereplők jellemének szoborszerű megrajzolásához volt különös tehetsége. E tekintetben klasszikus és egyben modern. Nem apró részleteken pepecsel, hanem hatalmas színfoltokban vázolja a helyzetet, egy-egy cselekedettel, ellesett szándékkal, egy-egy hamis mozdulat mögül előránduló jellemvillanással állít elénk embereket, pártokat és eseményeket. Aki ilyenhez mer fogni, aki ezt meg meri kísérelni, talán a legnehezebb történetírói feladatra vállalkozik. De kétségtelen az is, hogy egy ilyen emlékiratban minden jellemzett személy egy-egy külön egyéniséget jelent: a sokrétű, a bonyolult éppen úgy, mint az egyszerű, a fakó egyéniség. A nagy emberek csak a kor legjellegzetesebb vonásait mutatják: hibáikban és erényeikben a kor ember-erdejének csak legkiugróbb faóriásait ismerjük meg. Az erdőt magát a kisebb fák sok-sok százazre alkotja. Mennyivel inkább igaz, mindez egy olyan rendkívül éles ítéletű író művével kapcsolatban, mint amilyen Pálffyé is. Az egyes korok jellemzésének az a módja, amelyet Pálffy sikeresen kísérelt meg, természetszerűen jelentőséget ad minden egyes jellemzett alaknak még akkor is, ha a jellemzés semmitmondó, üres. Jelentheti ez az írónak a jellemzett személy iránti közömbösségét, vagy esetleg jellemzőerejének és -kedvének pillanatnyi ellanyhulását is. De mindenképpen jellemző. Legalább rá feltétlenül az. Az ilyen emlékiratok közlése alkalmával nem lehet tehát az érdekesség külső szempontját vagy más, ugyancsak külsőleges nézőpontot alkalmazva, egy-egy jellemzettet kihagyni, mert ezzel nemcsak a kor képéből hull

ki egy-egy jellegzetes vonás, hanem hamis képet kapunk arról az írói szellemről (amilyen például Pálffy is!), amely a leírt szereplők jellemzésében olyan gondosan, annyira éppen az utókorra és nem az ő jelenére, korára nézve járt el. Az, ahogyan Pálffy néhány sorban találóan jellemzi például a kihagyottak közül a fiatal Gyulai Pált, ahogy csak néhány semmitmondó szót ír Kriza Jánosról (akkor, mikor a Vadrózsák még meg sem jelent), futó megjegyzésnél, száraz adatnál egyebet nem ad a kor nem egy névtelenjéről, — mindaz kort, körülményeket és — nem utolsó sorban — írókat egyaránt jellemmez. Ezért sajnálhatjuk azt, hogy e gyakran pompás kis jellemzések, e sokszor semmitmondó sorok (hatvan egynéhány szereplőről!) meg nem jelentek. Lehet, hogy mivel ezek közül egyik-másik kimaradt, ezzel maga az írói mű nyert szépségben, kifogástalanságban, de feltétlenül hiányos az a kép, amelyet az íróról, a korról, a történet kicsi és nagy szereplőiről nyerünk. Feltehető tehát, nem rajtam múlt az, hogy az itt kifejtett szempont a kiadás sajtó alá rendezésében nem érvényesülhetett. Pedig mikor lehet még egyszer egy teljes Pálffy-kiadást remélni?!

Nemcsak ezek a szempontok sürgették Pálffy teljes kiadását, hanem az is, hogy a kézirat maga már amúgy is csonka volt. Pálffy az egyes szereplőkről betűsorban kezdett írni. Ugy kell lenni: mielőtt hozzákezdett munkája megírásához, jegyzéket készíthetett azoknak nevééről, akik az emlékiratban majd szerepelnek. A névsor, mint minden névsor, természetesen hiányos volt; innen van az, hogy az író később, mikor a jellemzéseket megírta, a betűsorban előbb kívánczó neveket hátrább, amikor eszébe jutottak, toldotta be, illetőleg a szereplőket ott jellemezte. Sokan kifogásolták és különlegesenek tartották a jellemzések ilyen elrendezését. Magam is csodálkoztam eleinte rajta, de később rájöttem, hogy lehetetlenséget kívántunk volna Pálffytól, ha jelentőség szempontjából akartuk volna elrendeztetni vele a jellemzetteket. Az egyes jellemzésekben ugyanis olyan drámai erejű, olyan mélyből feltörő sorok vannak, hogy aki a stílus és az író lelkivilágának kapcsolatáról csak valamit is sejt, azonnal megérzi, hogy egy-egy ilyen

jellemzés alkalmával Pálffy lelkében milyen harc tombolt, hogy az emlékek, gondolatok, érzések, az ellen- és rokonszenv, a gyűlölet, vonzalom meg sok más nemes és nemtelen emberi indulat milyen vad, teremő kavargásából született meg és öltött szoborszerűen tökéletes formát egy-egy olyan jellemzés, mint amilyen például a Batthyányé, a Kossuthé vagy a Görgeyé. Lehetetlenséget kívánnánk Pálffytól, ha azt óhajtánók, hogy bár előbb a legnagyobbakat írta volna meg, mert akkor legalább ezeket, a legérdekesebbeket el tudta volna végezni. Kár volt tehát a halál könyörtelensége mellé más szempontok kérlelhetetlenségének is társul szegődnie, hogy a csonkán maradt kézirat szövegéből további, bármilyen kismérvű kihagyással Pálffy munkáját a magyar emlékiratok sorába csonkán, hiányosan helyezhessük be. Az Erdélyi Szépművészeti Céh, Pálffy emlékezéseinek első kiadója annak idején nem vetett ügyet erre az érvelésre, és így az emlékirat, sajnos, akkor még csonkábban, még félegesebben jelent meg.

Most pedig el kell mondanom még valami olyat, ami az ilyen szürke filológiai munka apró izgalmaira is rávilágít. Mikor az emlékirat sajtó alá rendezésén dolgoztam, sokszor egészen megbabonázott egy-egy jellemzés. Ilyenkor boldog-boldogtalant előkaptam, hogy egy-egy hátborzongatóan szép részletet felolvassak neki. Egy alkalommal házigazdámnak éppen a Görgeyről szóló emlékezéseit olvastam, mikor jelenlevő anyósa azt mondotta, hogy ő azt ismeri. Szörnyen meglepett a dolog, hiszen tudtam, hogy Pálffy kézírata az Erdélyi Múzeum kéziratárából jó néhány évtizede ki nem kerülhetett, tehát azt szakembereken kívül más nemigen olvasgathatta. A tisztos korú hölgy azonban váltig erősítgette, hogy ő néhány évvel előbb, talán az udvarhelyszéki Bencéden, kinél, kinél nem, nem emlékezett reá, olvasta ezeket a jellemzéseket. Minthogy Bencéden van éppen a Pálffy János kihalt ágának leányágon tovább öröklődő egyik birtoktöredéke, feltehető volt, hogy ott maradt Pálffy hagyatékának, esetleg az Emlékezések első fogalmazásának, sőt talán folytatásának példánya. Elképzelhető, hogy milyen lázba hozott ez engem. Ugyanilyen láz fogta el Kelemen Lajost is. Őt sem

hagyta nyugodni a dolog. Azonnal leült és irt Bencédre a Pálffy-örökösök egyikének, előadva neki a dolgot. Amíg a válasz kissé késett, addig elénk rajzolódott a csalóka kép Pálffy lappangó, de most előkerülő kéziratáról és levelezéséről. A megérkező levél azonban egyelőre semmivé tette ezt a képzelgést. Azért mondom reménykedve, hogy egyelőre, mert Pálffy Emlékezéseinek és más műveinek kézirati hagyatéka esetleg lappanghat még valahol. Ha aztán a kéziratok valaha mégiscsak megkerülnek, ezek is beletartoznak majd az újabbkori magyar történeti források jelentősebbjeinek sorába.

Az 1848/49-i magyar emlékirodalom egyik legértékesebb alkotása Pálffy János emlékirata. Írója az erdélyi Udvarhelyszék székely primor családjainak egyikéből, a Tarcsafalvi Pálffy családból származik.

Iskoláinak elvégzése után Pálffy János (1804—1857) az osztrák hadseregbe lépett, de 30 esztendőskorában részint egészségi okokból, részint valószínűleg politikaiakból, nyugalomba vonult. Ettől kezdve az erdélyi törvényhatósági küzdelmekben vett részt; előbb Küküllő, majd szülőföldje, Udvarhelyszék országgyűlési követe, végül pedig az 1848-i erdélyi országgyűlés egyik előkészítője, szónoka és az országgyűlési határozatokat az uralkodóhoz, V. Ferdinándhoz Innsbruckba vivő kéttagú küldöttség egyik tagja volt. 1848-ban Udvarhelyszék — ifj. gr. Bethlen Jánossal, addigi követtársával egyetemben — a pesti népképviselői országgyűlésre is követének választotta. Ekkorra már politikai tekintélye oly nagyra emelkedett, hogy mikor az országgyűlés tisztviselőket választott, első alelnöknek őt tette meg. Csak 1849 januárjáig viselte e tisztet, és csak eddig vett részt a kormány, a Honvédelmi Bizottmány munkájában is. Ekkor részben egészségi, de főként elvi okok miatt lemondott mindkét tisztségéről, és nemsokára csatlakozott a Kossuth szélsőséges Habsburg-ellenes politikáját helytelenítő békepárthoz. Mint annak egyik legjelentősebb tagja, elveit a párt lapjában, a Jókai Mór szerkesztette Esti Lapok-ban nem közönséges írói készséggel és politikai készséggel fejtegette. A szabadságharc bukása után egy ideig az országban bujdosott, majd Haynaunál jelentkezve, nyolc hónapig a hírhedt pesti Újépület foglya volt. Halálra ítélték, de a teljhatalmú Haynau a kormányval való nézeteltérései miatt — utolsó hatalmi ténykedéseként — bosszúból neki és 28 társának megkegyelmezett. Kiszabadulása után másfél évig Pesten élt, 1851 őszén azonban Tarcalra, majd Sátoraljaújhelyre „confiniálták“ (ez az ő kifejezése!). Itt kezdette írni 1856 februárjában Emlékezéseit. (Az előszót azonban már januárban papírra vetette.) 1856 őszén a nagybe-

teg Pálffy-t végre visszaengedték Erdélybe; itt halt meg, a következő év áprilisában.

Az alább közlendő három levél Pálffy nagyon mostohán kezelt irodalmi hagyatékának most felfedezett s sokáig egyedül ismeretes három ilyenemű darabja. Közüle az első, a br. Wesselényi Miklóshoz, az árvízi hajóshoz írott, a címzett személye miatt is, de meg azért is érdekes, mert mutatja Pálffy politikai felfogását, szabadelvű gondolkodását és Wesselényivel való bensőséges viszonyát. A másik kettő, a gr. Mikó Imréhez szóló több szempontból értékes. Mikó Imrének iránymutató írói munkássága (*Szózata, Irányeszmék*) és az, hogy ő valósította meg 1859-ben az Erdélyi Múzeum már másfél évtizede vajúdó gondolatát, az erdélyi közművelődés történetében kiemelkedő helyet biztosít. 1856 áprilisában a Kolozsvári Közlönyben írta meg azt a cikkét, amelyben az Erdélyi Múzeum megvalósítását sürgette. Az önkényuralom legsúlyosabb éveiben az ő nagy személyes befolyásával is három év kellett hozzá, míg ez a nagy erdélyi gyűjtemény, az Erdélyi Múzeum létrejött. Pálffy, mint maga is mondja, még magyarországi száműzetésében olvasta Mikó Imre cikkét, és a test gyöttrő betegsége és a lélek szenvedése között vergődve, titokban megírta és eljuttatta végrendeletét hozzá. A titkolódzásra azért volt szüksége, mert tudta, hogy kapzsi, vagyonszerző öccse, Dénes a maga számára akarja megszerezni nőtlén bátyja minden vagyonát. Valóban Pálffy János halála után a végrendeletet meg is támadta és a vagyont magának perelte.

Pálffynak előbb említett, Mikó Imréhez írt levelét nemcsak mint utolsó irodalmi megnyilvánulását, nemcsak a benne kifejtett gondolatokért és a stílus különleges szépségéért tarthatjuk rendkívüli alkotásnak, hanem azért is, mert benne mintegy jellemzi saját magát, politikai elveit és gondolatvilágát is. Beleillett volna mindkettő Emlékezéseibe önjellemzésnek. Nem rajtam múlott, hogy Pálffy Emlékezéseinek kiadásába függelékként nem került bele.

A leveleket mai helyesírással közlöm, de a személy- és tulajdonnevekben, mint az szokásos, az eredeti le-

velek helyesírását tartottam meg. Az író nyelvére jellemző nyelvi sajátságokat gondosan megőriztem.

1

Pálffy János levele br. Wesselényi Miklóshoz

Kedves Barátom!

Közgyűlésünk kebeléből írok neked azon percben, melyben Udvarhelyszék Rendei úrbért s minden közterheket örökváltsággal együtt elfogadának s mindezeket követi utasításba iktaták.

Úrbért illetőleg óhajtottam volna ugyan némely változtatásokat, de szerencsésnek tartom magam mégis, hogy jelen viszonyaink között ennyit nyerhetünk, melylyel (kinek Isten hivatást s akaratot adott) a követi pályán jót lehet eszközölni. Velünk közlött munkálatodból, azon elvet kivéve, mely az ideiglenes úrbérterv kidolgozását (a) kormányra bizza, a többit vagy részben a Rendei elfogadták, s mivel az utasítás nem megszorító, nagyon sok függ a követ egyéni meggyőződésétől, hogy azokból többeket is életbe léptessen. Mivel azonban ezen tárgy egy levél szűk körében ki nem fejthető, baráti szíves meghívásod következtében az országgyűlés újabb megnyitása előtt személyesen foglak kérni nézeteid bővebb felfejtése végett, s most, mert a tanácskozás még foly, azzal végzem leveletem, miszerint mindnyájunk buzgó óhajta, hogy 12 évek lefolyta után újból a követi pályán láthatnánk.

Isten áldjon, kívánja

Sz. Udvarhelytt, 9bris 27-én
846.

igaz barátod
Pálffy János

U.i. Január 15-én én is mint követ fogok fellépni, az előtt pedig Sibora menni.

[Címzés az összehajtogatott levélpapír negyedik lapján:]
Méltóságos báró Wesselényi Miklós úrnak, nemes Udvarhelyszék egyik érdemes követének

'Sibon.

Pálffy János levele gr. Mikó Imréhez

Nagyméltóságú Gróf Úr!

Magyarországon valék, mint száműzött még, midőn Nagyméltóságod a kolosvári nemzeti Múzeumot nagyszerű áldozatával megalapítá. Tanúja valék ottan azon kegyeletes tiszteletnek, mellyel a Mikó nevet az élt és élő legnagyobb hazafiak sorába méltán állítá, s büszke lelkemben, hogy én is erdélyi vagyok.

Nem azok a valóban nagy férfiak, kik a béke és nyugalom s nemzeti jólét és megelégedés idejében nagyot tudnak teremteni, hanem azok, kik egy sorstól le-sújtott s dermedező nemzetbe lehelve teremtő s elevenítő lelköket, magok körül bírják csoportoztatni a jobbakot, kik higgadtan maradtak, vagy a vész napjaiban okultak, utilizálják az adott viszonyokat, hogy mint szét-dúlt hangyasereg tovább folytatva a megakasztott munkát, bölcs vezetősök által visszaállítsák a visszaállíthatót, vagy újat teremtsenek lelkök erejével... Nagyméltóságod felfogta bölcsen az idő és viszonyok szükségét: kilépni a cselekvés terére azon percben, midőn legnagyobb szükség vala vezető szellemre...

Azon perc óta, melyben tudomásomra jutott a Nagyméltóságod első föllépése a kitűzött szent cél felé: megmenteni nemzetünket az enyészettől, azon egy eszmével foglalkozik csak szellemem: mit bírnék én is áldozatul hozni a kezdeménynek oly bölcs tapintattal választott Múzeum fölsegítésére. S nehezen és fájdalmasan esik lelkemnek legelőször életemben — szegénységem. De ezért sem zúgolodom, mert kárpótlást lelek azon tudatban, mely szerint múlt viszonyaim között is szegényebbül jövék ki a kísérletek nehéz idejéből, mint belementem vala.

Miután tehát életemben sokat nélkülözöleg szegénynek kell maradnom, elhatározám azon kevés földi vagyonomat, mely megmaradt, legalább holtom utánra ruházni át egészen, mint egyetlen örökösömre: a Nagyméltóságod szellemének elsőszülöttjére, a kolosvári nemzeti Múzeumra. S egy súlyos betegségből legalább egy időre lett felüdülésem után azonnal megírom végrende-

letemet, melyet idemellékelve bátor vagyok a Nagyméltóságod alapító-kezébe tenni le, s valamint végrendeletemben tevém, úgy ezúttal is bizalmas tisztelettel esedezem annak halálom utáni végrehajtásáért.

Fogadja Nagyméltóságod e csekély hagyományt, de mindenemet, úgy, mint az adva van. Egy testben megtörött, kifáradt, de lelkiezőben meg nem fogyatkozott polgár utolsó fillérét a haza oltárára, melyet ez óráig, habár tévedve felfogás és kivitelben, de Isten előtt állva mondom: mindig tiszta, önzetlen szándokkal szolgáltam, s ha a gondviselés még életet ad, nem csüggedve akaratban a Nagyméltóságod bölcs és tapintatos vezetése alatt, mint utolsó napszámos szolgálni halálom órájáig kötelességemnek tartom.

Ezek után őszinte tisztelettel öröklök

Nagyméltóságodnak

Tarcsafalva, Január 20-a 1857

alázatos szolgálja
Pálffy János

Eredetije egy kettőbe hajtott ív három első lapján az Erdélyi Múzeum gr. Mikó levéltárának írói levelezésanyagában.

3

Pálffy János levele gr. Mikó Imréhez

Nagyméltóságú Gróf Úr!

Nagyméltóságodnak hozzám intézett s engem örök hálára kötelezett sorai kettős hatást okoztak reám: valóban megszegyenítettek, mert nem érdemeltem meg azon hízeltő kifejezéseket, melyeket Excellenciád személyem iránt tanúsítani méltóztat, de másfelől, bevallom, kimondhatatlan örömet okoztak, mert általában a kevés jobbakkal, mindenek fölött a Nagyméltóságod méltánylása, úgyszólva lefolyt életem iránt, mondhatatlan jólesik épen most, életem alkonyán, melyet talán nemsokára örök nyugalom követend. Ha Isten még életet ad, egyetlen buzgó törekvésem leendő valóban meg is érdemelni Excellenciádnak irántam nyilvánított jó véleményét s határtalanul nagyrabecsült bizodalját.

Excellenciádnak azon kérdésére, hogy vég hagyományomat a Nemzeti Múzeum elnevezéséhez kötöm-e, határozottan válaszolom: Nem! Igaz ugyan, hogy végrendeletemben a Nemzeti Múzeum elnevezést használtam, részint azért, mert elmémben nem fordult meg más elnevezés, főleg pedig azért, mert nem ismertem azon felvilágosító körülményeket, melyeket Excellenciád most közölni méltóztatott velem. Megvallom, igen szégyenlenségem, ha egy hosszú élet s oly nehéz idők, mint aminőket leéltünk, meg nem tanítottak volna: fel nem áldozni lényegét névnek, a magot a héjnak, s igen jól esik, hogy e kérdés fölött Excellenciáddal tökéletesen egy véleményen lehetek s vagyok. Én is a dolog lényegének tartom, hogy legyen Erdélynek múzeuma Kolosvárt [...], s csak másodrendű, de nem lényeges, nem a dolog velejébe vágó kérdésnek tartom, hogy ezen múzeumot nemzetinek vagy országosnak fogják-e keresztelni, sőt annyira menyek, miszerint nemcsak elfogult rövidlátásnak, hanem... jövő iránti bűnnek tartanám, ha akadnának [...], kik az elnevezésnek magát a Múzeumot vinnék áldozatul.

Ha excellenciád ezen saját kezemmel s tökéletesen ép elmével írt határozott nyilatkozatomat végrendeletem magyarázatával s értelmezése végett annak idején elegendő okmányoknak tartja, akkor nem lesz szükség változtatni magán a végrendeleten, ellenkező esetben méltóztat azt visszaküldeni s én az egészet kifejezett elveimhez módosítólag megírva, haladék nélkül kiküldöm.

Végezetül engedje Excellenciád kifejeznem hálás köszönetemet, hogy végrendeletem végrehajtását elvállalni kegyes. Nem hiúság ösztönzött ezen, talán merész kérelemre, hanem csak általam ismert s nem nyilvánítható fontos okok, hogy végrehajtója egy oly nagy tisztelet-és tekintélyben álló férfi legyen, mind Excellenciád.

Erőm annyira kimerült, miszerint kénytelen vagyok ezúttal leveletem lezárni, lévén határtalan tisztelettel.

Excellenciádnak örökre hálás, alázatos szolgája
Tarcsafalván, Február 12-én 1857.

Pálffy János

N. B. Esedezem fordítani.

A kettőbe hajtott negyedív negyedik lapján: U.i. Mielőtt leveletem postára küldhettem volna, eszembe jött, hogy a fennforgó kérdés egy magyarázó melléklettel talán legrövidebb úton lenne tisztába hozható, ennél fogva idezárok egyet, melyet ha Excellenciád kielégítőnek tart, ezen tárgy be lenne végezve, ellenkező esetben nem marad egyéb hátra, mint új végrendeletet írni. — Okom van esedezni Excellenciádnak, hogy végrendeletem megtétele halálom órájáig csak közöttünk marad.

Eredetije egy kettőbe hajtott íven az Erdélyi Múzeum gr. Mikó levéltárának írói levelezésanyagában.

**ARANY JÁNOS KÉZIRATI HAGYATÉKA
ÉS A »KAPCSOS KÖNYV« HASONMÁSKIADÁSA**

Amióta Arany János a múlt század legnagyobb sikerű költői pályázatán »Toldi«-jával váratlan hirtelenséggel Petőfi Sándorral egy sorba került, s a rákövetkező félszázadban korszakosan hatott a magyar költészet egészséges, népi irányú fejlődésére, érthetően — életében költői munkásságát, halálában írói hagyatékát — a magyar irodalom és irodalomtörténet állandó érdeklődése, megbecsülése, kegyelete kísérte és kíséri. A kiadói szűkkeblűség anyagiaskodása — az akkor elsősorban kapitalista kiadói érdekeket védő szerzői jog segítségével — halála (1882) után egy félszázadig ugyan akadályokat állíthatott a nagyszerű hagyaték legszélesebb körben való terjesztése elé, ennek ellenére maga a költő és hagyatéka az elemi iskolától az egyetemi oktatásig tartó magyar irodalomtanításnak középpontjában állott. Ha e „hivatalos“ megbecsülés, a kötelező tanulmányozás, sőt „emléztetés“ nyűge, gépiessége sokat fakított is Arany költészetén, végeredményében mégis hozzájárult ahhoz, hogy e költészetet, e hagyatékot irodalmi és világnézeti korlátokon túl a legmegbecsültebb nemzeti értéként kezelje a halála óta fel- és eltűnedező minden nemzedék. S bár ez így van, mégis jellemzően érdekes, hogy Arany összes művei kritikai kiadásának megjelentetésére csak a népi demokratikus rendszer éveinek nagy irodalomtörténeti tervmunkálatai rendjén kerülhetett sor, akkor, amikor pedig már nyilvánvalóvá vált, hogy a kritikai kiadáshoz elengedhetetlenül szükséges eredeti kézirati anyag java része a második világháború viharaiiban megsemmisült. A költő hagyatéka ugyanis fia, Arany László, majd a fiú halála után ennek özvegye kezére került. Az özvegynek Voinovich Gézával való második házassága után a hagyaték gondozása ugyan a legmegfelelőbb kezekbe jutott, a második világháború alatt azonban Budapest bombázásától félve az egész kézirati hagyatékot vidékre menekítették. Az országon végigzúduló háborús pusztítás következtében aztán ott semmisült meg pótolhatatlanul a hagyaték.

Szerencsére Voinovich még három kötetes Arany-életrajzának (Bp. 1929, 1931, 1938) munkálatai közben a teljes kéziratos hagyatékat használhatta.

Hihetőleg éppen az ilyenféle veszélyek megismétlődő lehetősége az utóbbi másfél évtizedben a magyar irodalomtörténetírásban is érthetően előtérbe állította a kritikai kiadások mellett az eredeti kéziratok; sőt a ritka vagy éppen egyetlen példányban fennmaradt nyomtatványok hasonmás-kiadásban való megjelentetésének kérdését (l. erre nézve: NyIrK. VI, 212—3). Örvendetes, hogy ilyen kiadványok már nemcsak az ó-, közép- és újmagyar kor nyelvi, nyelvtörténeti szempontból kétségtelesen kiemelkedő értékű régebbi darabjairól jelentek és jelennek meg, hanem — Petőfi mellett — a múlt század legnagyobb magyar írójának, Aranynak kézirati hagyatékáról is.

Az ilyen törekvések nem egyszer valósággal a felfedezés, igazában csak az újrafelfedezés meglepetésével szolgáltak. Addig nem ismert vagy feledésbe merült Arany-kéziratok bukkantak fel, kerültek most először vagy újra a kutatás érdekkörébe. Újra előkerült egyebek mellett például Aranyak az a sajátkezűleg összeírt, kottás népdalgyűjteménye, amelyet Bartalus István kérésére a költő gyermekkori emlékei alapján élete utolsó szakaszában (1874) a rá jellemző gondos, szép, minden szavában, zenei jelében jól olvasható betű- és kotta-vetéssel rótt papírra. Ez az addig kevesektől ismert és — érthetetlenül — senkitől sem tanulmányozott, illetőleg tudományosan fel nem dolgozott, habár több szempontból rendkívüli jelentőségű gyűjtemény ma már Kodály Zoltán és Gyulai Ágost gondozásában, feldolgozásában az Akadémiai Kiadó jóvoltából mintaszerű hasonmás-kiadásban a kutatás, sőt a szélesebb körű érdeklődés számára is rendelkezésre áll [*Arany János népdalgyűjteménye*. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Bp. 1952. 204 lap + 22 + 2 számozatlan hasonmás-lelvel]. E gyűjteményt ugyan a Kisfaludy Társaság már 1917-re, Arany születése századik évfordulójára meg akarta jelentetni, de az első világháborús zavarok és a világháború utáni nehézségek, majd nem utolsósorban a kötet három munkatársa (Gyulai Ágost, Sebestyén Gyula

és Sztankó Béla) közül kettőnek halála megakadályozta a megjelenést. A demokratikus átalakulás éveiben újjászervezett Magyar Tudományos Akadémia — egykori főtitkára és tiszteleti tagja iránt — régi tartozását róttale, mikor Arany halála hetvenedik évfordulója alkalmából a költő összes műveinek új kiadásával egyidejűleg a kéziratos népdalgyűjteményt is hozzáférhetővé tette, úgy, hogy a két szerkesztő-gondozó a népdalgyűjtemény szövegének betűhű közlése, valamint a kísérő tanulmányok és a szükséges gazdag jegyzetanyag mellett az eredeti kézirat fényképmását is közzétette. A szerkesztők — mint maguk is jelzik — abban a meggyőződésben tettek eleget nagyszerű feladatuknak, hogy ez a kéziratos dalgyűjtemény, ha megkésetten is, arról az oldaláról mutatja be a nagy költőt, amely oldaláról eddig legkevésbé ismertük: kora magyar dallamvilágának hiteles és gondos tanújaként. Arany közvetlenül, személyes élmény gyanánt ismerte a magyar népköltészetet, azt a gazdag kincset, amely költői munkásságának alapjait képezte. S ha fiatalabb korában és munkássága delelőjén magának, saját korának és az utókornak nem is adott számot arról, hogy a népdal gazdag kincsesbányájából mit ismert, élete utóján, a hatvanadik év felé közeledve — szerencsére — sort kerített a benne élő népdalok java részének, néhány kortárs-író dalainak, sőt a maga szerzette dallamok és szövegek megörökítésére is.

Míg ez a most már hasonmáskiadásban előttünk álló gyűjtemény Aranyt inkább csak a kor nép- és műköltészetéhez és zenei világához való viszonyulásában mutatja be, a *Kapcsos könyv*nek most közelebről megjelent hasonmáskiadása az eredeti kézirat feltárásával már Arany költői és emberi világának közvetlen tanulmányozását teszi lehetővé. A két, immár hasonmásban is előttünk fekvő kéziratot nemcsak az fűzi egybe, hogy mindkettő Arany keze írásában maradt reánk, hanem az első és második kézirat anyaga jó részének nagyjából ugyanegy időben papírra vetésének ténye is. A benne személyes élményként élő népdalok vagy műköltői termékek szöveg- és zeneanyagát Arany 57 éves korában, 1874-ben jegyezte le, és a *Kapcsos könyv* legtöbb da-

rabja is a költő életének ez utolsó szakaszában került bele a kéziratba.

Magának a *Kapcsos könyv* néven ismert Arany-kéziratnak külső történetéből annyit érdemes felidézni, hogy ezt a barna bőrkötésű, a korabeli, sőt századunk elején is még dívó kapcsos emlékkönyvek e jellegzetes példányát Arany teljesen beíratlanul Gyulai Páltól kapta, feltehetőleg éppen azzal a céllal, hogy legkedvesebb verseit írja, másolja belé. Az ajándékozásról Gyulainak a kötet első, beíratlan levele hátlapjára írt következő saját kezű bejegyzése tanúskodik: „Arany Jánosnak, Aug. 20. 856. Gyulai Pál“. — Ez ajándékozással kapcsolatos, valószínűleg családi hagyományból származó kijelentést idéz Voinovich Géza akkor, mikor Gyulainak tulajdonítja ezeket, az ajándékozáskor mondott szavakat: „Legyen a tied, János, neked szebb írásod van, szebb költeményeket is írsz nálam“ (Voinovich, *Arany János életrajza*. Bp, 1938. III, 225). Ami aztán a szokványos emlékkönyvektől e kötetet megkülönbözteti, az éppen az, hogy ebbe írta bele élete végén a sokat áhított viszonylagos nyugalmat élvező Arany az *Őszikék*-et, az utolsó évek lírai termésének legszebb darabjait.

Ugyancsak érdekes megjegyezni, hogy a Gyulaitól kapott kötetbe Arany ugyan — talán — még az ajándékozás évében bejegyezte az az év júniusában keltezett balladáját, a *Szondi két apródj*-t, utána azonban 1871-ig néhány kisebb lírai darab, ballada, operaszövegtöredék és egy hosszabb románc — vagy ahogy ő jelzi: *trufa (Pázmány lovag)* — gyöngybetűkkel írt sorainak bejegyzése után 1866-tól csak egyszer, 1871-ben, majd azután hat évig egyáltalán nem futott végig Arany kezével a toll a »Kapcsos könyv« finom lapjain. Arany életében ezt a szünetet az első szakaszban leányának, Juliskának halála (1866) eléggé megmagyarázza. Ezzel kapcsolatban — nyilván a közvetlen csapás hatása alatt — írt egyszakaszos költeménye töredékének már a címe (*Feljajdulás*) torzó voltában is (vagy így talán még inkább!) jelzi azt a nagy törést, amely Arany életében és nyomában költészetében is e csapás következtében végbement. A nagy, soha ki nem hevert emberi veszteségre Arany költői működésében egy évtizednyi fájdalmas

csönd következett. Legjobban jelzi e csönd okát az, hogy a kézirat első részének utolsó előtti versével Arany csak a Juliska sírkövére irt sorokat (1866) tartotta érdemesnek felróni; utána csak egyetlen, unokája betegeskedése miatti remegő aggodalom jegyzetett be vele öt év múlva (milyen beszédesen hosszú idő!) még egy, mindössze egyszakaszos költeményt (*Piroska betegségében*. 1871 dec. 28).

A kavargó fájdalom dermedt tétlenségéből Arany a »Kapszos könyv« újra való elővételének éve, 1877 tájától lendült csak valamennyire is ki. Miután az Akadémia — sajnos egy kissé késetten — ekkortól kezdve mentesítette a lelkiismeretessége miatt számára túlzottan terhes főtitkári teendők végzésétől, nyaranta feleségével a Margit-szigeti nagyszállóban elvonulva viszonylagos nyugalomban és csöndben a sziget tölgyei alatt (ott, ahol a kegyelet szobrot is állított neki) érte el Arany azt a soká áhított „független nyugalmat“, amelytől a dal megfogadását remélte. A Kapszos könyv 10. levelén Új folyam felirattal kezdődő, az irodalomtörténetben *Öszikék* néven ismert versciklus a tanúja annak, hogy a nagyon gondosan, lassan alkotó Arany életében — a költő életműve arányaiban gondolkozva — valóban új, a hallgatás éveihöz viszonyítottan meg éppen termékeny évek következtek. Arany László szerint — olvasom a jegyzetek között — a költőnek „a Margit szigeten két hó alatt több költeménye készült, mint — az 1861—63 éveket kivéve — huszonöt év óta összesen“ (21. l.). A kiábrándult, letört Aranyból nem a teljes megvigasztalódást és felélénkülést, csak az öregkor fáradt, mindenbe beletörődésre igyekvő mélaságát, az élet apró szépségein való elandalodó ámuldozását mutatják a »Kapszos könyv«-nek a költő lelkivilágát közvetlenül ugyan, de férfias tartózkodással tükröztető lírai darabjai. Jellemzőnek látszik azonban, hogy a kézirat másnemű alkotásai között alig találunk a lemondó megbékélés vagy a kiábrándult ön- és világgúnyoló derű hangulatánál magasabb fokra szökkenő kedélyrezdülésre mutató verset, s ugyancsak jellemző az is, hogy a két legkomorabb ballada, a modern életet kezdő Budapest remény-vesztettjeinek tragédiáját kísérteties képen idéző *Híd a v a t á s*

és a kacérkodó meggondolatlanságból eredő tragikum nagyszerű balladája, a *Tetemrehívás* is a kézirat e részében jelzi azt a komor hangulatvilágot, amely Arany lelkét a gyász, a neuraszténiás kedélybetegség, a nagyvárosnak számára idegenszerű élete és saját, egyre súlyosbodó szembaja miatt még ebben az alkotó korszakban is meglepte, megülte.

A »Kapsos könyv« hasonmás kiadásra való előkészítésén munkálkodók és az Akadémiai Kiadó jóvoltából — a nyomdaműszaki lehetőségek teljes kihasználásával — remek hasonmás kiadásban immár előttünk áll — a mai kor embere számára az elérhető legközvetlenebb közelségben: saját emberi kezevonásában — az Őszikék költője, az öregedő Arany. A hasonmás utolsó levelein a kéziratba Arany ceruzairással, a kézirat megfordításával beírt egy levélnyi, egy-egy vagy legfeljebb néhány soros verstöredék (föléjük Arany a *Töredékes holmi* megjelölést írta!) mintha a költő kedélyvilágának meghasonlottságát, széttöredezettségét példázná.

A *Kapsos könyv*-nek Arany költészete megismerése szempontjából való jelentőségét Sötér Istvánnak a hasonmás kiadáshoz csatlakozó (5—17. l.) értékelő tanulmánya, a kötetbe foglalt versek keletkezési körülményeinek megértését pedig az Arany-hagyatékot kutató-gondozó Sáfrány Györgyinek gondos, de talán túlon túl szűkszavú és — sajnos — irodalmi utalásokat is jórészt nélkülöző, egyébként értékes jegyzetei segítik elő. Kellően nem értékelhető ez az új jelentős lépés, amelyet a Magyar Tudományos Akadémia e kötet közzétételével megtett. Bárha Arany minden, a pusztulástól megmenekedett alkotásának, levelének kézírata mentől előbb előttünk állhatna, s tenné lehetővé az ember Arany betűvetésének közvetlen tanulmányozása révén legszélesebb körben a költő Arany mentől mélyebb, igazabb megértését.

**A BOSZORKÁNYHIT
XVIII. SZÁZAD VÉGI DÉSI EMLÉKEI**

Szótörténeti gyűjtésem kiegészítése érdekében folytatólagosan végzett levéltári kutatás közben Kiss Andrásnak, a Kolozsvári Állami Levéltár főlevéltárosának szíves figyelmeztetése révén közelebbről kezembe került egy olyan, Dés város levéltárából származó vallatási jegyzőkönyv, amely idegen anyag közé keveredve, nem fordult meg kezemen akkor, mikor annak idején, az ötvenes években darabról darabra átnéztem és kicéduláztam a városi levéltár anyagát. A terjedelmes jegyzőkönyv az elején — a levélcsonkokból ítélve — legalább 4 levéllel csonkult. Ez azért is sajnálatos, mert a leszakadozott levelek a szokásos bevezető formulában a vallatóparancsot, a vallattató személy vagy ez esetben a vallattató testület megjelölését, a vallatás megkezdésére vonatkozó nyilatkozatokat, s ami legfontosabb, a vallató tevékenykedés idejének megjelölését tartalmazhatta. Szerencsére a vallatásra vonatkozó legfontosabb, a vallatás tárgyára rávilágító vallatókérdéseket tartalmazó rész (Utrum) csak első két pontjában csonkult; ez nem okoz különösebb nehézséget a vallatás tárgyának megértésében, hiszen a kihallgatott tanúk a vallatókérdések sorrendjében vallanak, és így a megadott feleletekből a csonka vallatókérdésbeli rész két pontjának tartalma lényegében véve megállapítható. Az időpont-megjelölést tartalmazó leszakadt levelek elveszése sem okoz semmi gondot, mivel a 227 tanú vallomását tartalmazó vallatási jegyzőkönyvben rögzített vallatás többszöri megszakítással mintegy másfél hónapig tartott, a vallató tevékenység újra- meg újra-kezdésekor két ízben is megjelölték a vallatók az újra-kezdés időpontját. Így az eredetileg számozatlan, de — hihetőleg — a darabnak a városi levéltár anyagában való visszahelyezésekor ceruzával újraszámozott jegyzőkönyvnek levelein megőrződött keltezésekből a vallatás lefolytatásának időpontját a következő két keltezéssel rögzíthetjük: a 42b levelen az *Anno 1771. Die 23 Mensis Decembris*, a 44a levelen az *Anno 1772. Die 2. Mensis January* bejegyzés jól tájékoztat a vallatásnak legalábbis

két időpontjáról. Minthogy azonban a 7a levelen az 5. tanú vallomása előtti időpontjelzésben évszám nélkül a *10ma Mensis Xbris*, azaz december 10 keltezés áll, megállapítható, hogy a vallatást 1771. december első napjaiban kezdték meg, december 10-én (7a lev.) az 5., 11-én a 17. (10a lev.), 12-én a 24. tanú (13a lev.) vallomásának meghallgatásával folytatták; az utolsó vallatási nap a 85b levelen tett *Die 17ma January* bejegyzés útmutatása alapján 1772. január 17-ben jelölhető meg. Látnivaló tehát, hogy bár a vallatás kezdő időpontjának napját pontosan nem keltezhetjük, a hozzávetőleges kezdetet 1771. december első napjaira tehetjük. A két vallató közül a jegyzőkönyvíró *Georgius Néveri de eadem* hites asszeszor és *Michael Érsekujvári vicejudlium* (alszolgabíró) vallató tevékenykedése tehát mintegy másfél hónapot tarthatott.

A vallatóparancsolatot és a kérdéseket a dési városi tanács nevében hihetőleg a város akkori hadnagya (bírája), Köllő Péter adhatta az előbb említett két vallatóbiztos kezébe. A kérdések a templomlátogatás elmulasztóira, a vasárnapi vadászásra és korcsmai mulatozásra, a városban elharapódzott káromkodásra, illetőleg a káromkodó személyekre, a nős parázna férfiakra, a városbeli férfiakkal és a verbunkos katonákkal ledérkedő-bujálkodó leány- és asszonynépségre vonatkoznak. A vallomások nyomán a vallató jegyzőkönyv forgatójában a városnak meglehetősen zilált társadalmi, erkölcsi képe alakul ki.

Az egyébként leverő voltában is érdekes, színes képből egyik korjellemző mozzanat a vallatókérdések közül itt idézendő 12. pontbeli érdeklődésre adott feleletekből világlik ki. Íme a kérdés:

12mo. Hát Bővölésekben bajolasokban ördöggel való Czimborálásokban, Boszorkányságban kik elegyítették magokat? a kiket tud értet látott vagy hallot bizonyoson a Tanu mondgya meg a Tanu kikhez efféle cselekedeteket ártalmakat tapasztalt?

Aki nem sajnálja rá a fáradságot, és rálapoz a Szó-történeti Tár I. kötetében a *boszorkány*, *boszorkányoz*, *büvölés-bájolás* és *büvös-bájós* címszóra, az adatok ren-

getegében talál Désről és környékéről származó XVII—XVIII. századi boszorkányság és bűvölés-bájolás, azaz a főbűnök közé sorolt varázslatoskodás hiedelmére vonatkozó adalékokat, de a legkésőbbi ilyen vonatkozások éppen az előbbieken ismertetett vallatási jegyzőkönyvből kerültek ki. A viszonylag huzamos ideig tartó vallatás rendjén több valló vallomásában fel-feltűnedezik olyan nyilatkozat, hogy ez vagy az a hivatkozott személy ezt vagy azt a városbeli társát nyilvánosan boszorkánynak kiáltotta ki. E határozatlan körvonalú gyalázkodások mellett azonban találkozhatni három olyan vallomással is, amelyben a vádaskodás már a boszorkánykodó személyre, a boszorkánykodás, illetőleg bűvölés-bájolás mibenlétére, megnyilvánulási formáira is rávilágít.

Az első tanú, a nevéből ítélve idegen származási Virsöng Franciska, nemes Vajda György 35 éves felesége (Virsöng Francisca consors nobilis Georgii Vajda) egyebek mellett a vallatókérdés 12. pontjában feltett kérdésre — bizonyos tejelvétel dolgában — így válaszol: „...fejös Bihajom alol Takáts Mihály Uram ... azon meleg Ganéját vitette el égy néma Andris nevezetu Atytyafia által, kinek is mutatok hogy ökrök alat is van fris gané, vinne abbol, mutatá hogy a Bátyya a Bihal alol parantsolta azon orától fogva, ugy el vesze a Bihajamnak a Teje (: melytől az előtt fejtem égy veder Téjett is:) hogy azontul semmi hasznát nem vettem“.

E vallomásban tehát a bűbájos, rontó személy (itt férfi és nem nő) ama képességének emléke örözdött meg, hogy a tejelő állat valamely részének, szörzetének vagy valamilyen váladékának (itt a bivaly trágyájának) birtokában el tudja teljesen apasztani a tejet (integritásos gondolkozás).

Valamivel részletezőbb, a boszorkányi képességek megnyilvánulási formáira jobban rávilágító az a vallomás, amelyet a vallatók a nemesi renden lévő, 44 éves Tokai Györgynek a 12. kérdésre adott felelete írásbeli rögzítésével hagyományoztak ránk. Íme az ide vonható vallomásrészlet: „Bizonyosan tudom... — vallja a tanú — Hogy Bölkényi és a Botskorné Ura a szakács publice kiáltották Nagy Józsefnét és Anuczát Boszorkánnak nem

külömb(en) a Fükötösne lánya is fülünk hallatára kiáltotta Boszorkánnak Anuczát ezen szoval Te nyilván való Boszorkány, sőt az említett szakáts a mint Boszorkányi módon bé mentek volna a házába égygyik u.m. Nagy Josefné gyapjat fonván ottan ottan az ágya lábához Sétálván a Gusalyal, melyet nem álhatván (: mint hogj szokatlan Eczakának idején ... :) fel kele haragjában és kapván a konyha kését az orczájába ütötte, melyel tsak oda levének a házábol, ugyan azon kést más nap mindgyárt ide hozván a házunkhoz meg beszélvén a dolgot voltaképpen nekünk mutogatta, láttuk szemeinkkel hogy a késnek a hegye azon véres volt, hasonloképpen Nagy Josefné is bé kötöt orczával járt, meg is mondotta a Szakáts, hogy Bár vigyázzuk meg Nagy Josefnét hogy a Seb az orczáján leszen, melyet Nagy Josefné Kilisre fogta (így!).“

Itt már határozott formában jelentkeznek a boszorkányi képességek: a boszorkányi módon valahol való megjelenés, éjszakának idején, a „házban“ (szobában) guzsallyal való sétálás és a késeléses támadás nyomában a boszorkányos módon való eltűnés.

A legrészletezőbb és a dési babonás hiedelemvilágra legélesebben rávilágító az a vallomás, amelyet a nemes renden lévő Dants Zsigmond 48 éves, tehát javakorabeli férfi feleleteként imigyen hagyományoztak ránk a vallatók: „... Midön ennek előtte való Esztendőekben Szen Györgyi Uram házában laktam, a Feleségem meg viselődvdén szülő álapatyában mások javallásakból hivatta el Bábájának akkori Györfinét, mostani Váralyaji Miskánét, szülvén a Feleségem ő tudgya mitsoda boszuszuságától viseltetvén, ugyan othon nem létemben, égy fekete Matskának a nyakára égy csomoba kötvén holmit Györfiné (: mely Speciesek közzül láttam Tömjént, Hot szenet, és foghagymát :) a pinczémben bé vetette, annak utánna a Feleségem az akkori szolgálóját bé küldvén a pinczében, ő meg látván a Matskát tsak hanyattán esik ijettében és jajgatni kezde, a midön is szinte akkor lévén házomnál égy Ferentz nevezetű Tegla vető kit is a Feleségem bé küldvén a pinczében a Léány lármájára hanyattán találá a szolgálót, és meg rivasztván mi baja lenne, ugy mutatá meg a Matskát melyet Téгла vető fel

hozván ugy vizsgálák hogy mitsoda sok czölönk kötözés volna a nyakán, melyet a Feleségem parantsolván haza jöveletemig meg mutatás végett azon szállásomon lévő hatulso kis hazatskába vetné a Tégla vetőnek (így!), kiis a mint a házból a pitvaron keresztül vitte volna, ugy csapák bé Matskastol edgyüt a kis ház ajtaján hogy tsak jajgatva fokada a Tégla vető, és azt kiáltya vala hogy el tört a Dereka, annak utánna a' Feleségem Terhe (: már szülése után :) tsak nevedvén, elé hivatá Györfinét és jo formán meg ijjesztvén, miért kíván néki ártani, holot nem vétett, akkor biztatván Györfiné hogy ne félne a Feleségem mert semmi baja nem lesz; de tsak annak-utánna is tsak rosszul volt naprol napra nevededett hasa, a mint hogy most is attol fogva nevededik, ezek után egy Aknai Aszszonyt hivatván a Feleségem maga gyógyítására, kinek is mutatván a mondot Matska nyakára kötözött Czelengeket Babonaságokat, az, azt javallá hogy a szállásom Udvarát körös körül őszve sepertetvén az Udvar közepire és ezt a Matskát úgymond, tegye kend azon szemét közepibe, és gyujtsák meg had égne el, melyre az említett akkori szolgálom biztatván magát hogy ő meg cselekeszi, . . . , Feleségem pedig máig is akkor kapott nyavalyájával vesződik, mely veszedelmet látván a Feleségem mind magán mind pedig szolgálója félén hivata egy Babai tudos embert, melyet észre vévén Györfiné előre el fizette, ugy esék a dolog hogy ugyan azon Bábai ember ide jöven a Vásárra kit meg látván a Feleségem, hivatva a Leanyom által, melyet észre vévén Zágoniné és Györfiné a Leányomot el pirongatták hogj miért hivatja, mi baja vele? de az ember ugyan tsak akkor szállásomra jöven önként szájával meg vallatta hogy Györfine neki meg fizetett hogy magát a Feleségem és a szolgálója féle nyavalyájában ne ártaná, melyre nagyon élő bizonyságom Engi Gergely Losonczi Gergely, Váradi György és Szen Györgyi Czako Josef Uramék ő kelmek.“

E vallomásból a boszorkánysággal kapcsolatos népi hiedelemvilágnak nagyon sok eleme kimutatható: 1. maga a rontó személynek, a boszorkánynak megjelenése a szülő nő ágyánál; 2. az ártatlan-véttelen asszonymnak merő boszorkányi rosszindulatból való megbetegítése, nyava-

lyássá tétele; 3. a fekete macska szerepeltetése (a népi képzeletben a fekete macska a boszorkány egyik megjelenési formája); 4. a macska ártalmatlanná tételére vállalkozó szolgáló és a téglavető kísérlete és ijedelme, illetőleg ez utóbbinak boszorkány okozta megnyomorodása; 5. a verés-rontás ellen más „tudós“ asszonyhoz és férfihoz való folyamodás; 6. annak hiedelme, hogy a rontástól az asszony csak a ház udvaráról összesepert szeméttel együtt a fekete macska elégetése árán szabadulhatna meg, mindezek olyan hiedelemmozzanatok, amelyek a boszorkányhitet Désen a XVIII. század 70-es éveinek elején még teljesen virágzóban lévőnek mutatják. Ezeknek az adalékoknak bizonyító ereje azért jelentős, mert ezt a terjedelmes vallomásrészletet egy nemesi renden lévő, javakorabeli férfi, és nem a babonáskodás tekintetében hiszékenyebb asszonynépség tanúságtételeként jegyezték le.

Az 1771—1772-ből ránk hagyományozódott vallomásrészletek ilyenformán értékes bizonyító adalékokat szolgáltatnak egy erdélyi kisváros XVIII. század végi népi hiedelemvilága közelebbi ismeretéhez.

1

Özv. Köczkeméti Patochy Ferencné
Szereczion Krisztina lakodalmi
hívogatója

Zolgalatomat aianlom kegielmötöknek mint biszot
vraimnak: Touabba hiszem hog' kegielmötöknel niluan
vagon hog' en az ur Istennek rónódése szörent az En
leaniomat Patochy Annát az nehaj Dienosi lazlonet at-
tam ez vitezlo firfiunak chyaki paalnak: kinek monieg-
szoie napia lezon kóróztóló szent Janos napian^a azirt
kógielmötöket keróm mint tiztelendo vraimat, hog' az
fóliel meghmondot kóróztóló szent Janos napian legión
Jelón kegielmötök az Bonhaj haszunknal, hog' en az
kógielmötök Jelól leteüel tiztolkodgiem az tob vraim es
attiamfij kózót kit En kegielmötöknek mind az en
giermekímmel ég'ietomben Jllendeon megh szolgálók az
ur Jsten tarzia megh kegielmötöket mindon Jauaitók-
kal (így!) ez leuel kolt Bonhan^b pinkeost hauanak^c hu-
szon negiedik Napian 1567

Szereczion christina
nehaj Koczkemeti
Patochy ferenczne

A levélíró a besztercei bíróhoz és a tanácsához. — Eredetije
egy félv egyik lapján Beszterce városa levéltárában 47/1567
jelzet alatt. — ^aJún. 24. ^bBonyha, akkor Küküllő m. ^cMájus.

1981

2

A kecskemétiék levele Wesselényi Ferenchez 1590-ből

Tekentetós es bocsiwlettos Nagos wrwnk Eltigh valo
hiwssegos zolgalott(un)kat Iriuk mynd varasul Nagnak,
minth keogielmes Nagos wrunknak es keuanok aß wr
Istentiul w ßenth feolsegettwl nagnak minden Joth es

Jo egessegöth meogh adattatny mÿnth kegielmes nagos wrunknak mind aß Nagodhoß tartoßokkal eogiettembe(n) es mynden Jokkal eogiettemben. Thouabba keögielmes Nagos wra(m) meogh ertöttwk aß my Nagos dóczy gabrielne Aßßonio(n)ktwł w Nagsagattwl Nyari Christina Aßßonio(n)ktuul aß Nagod akkarattiath es keuansagat hogi (...) feol (...) Mynek okkaerth koniorgonk keögielmes Nagos wram mynd warasul Nag(nak) mynd (!) keögielmes Nagos wrunknak az Hattalmas Istenerth hogi Nagod koniorwllion raytunk tekenchie meogh Nagod az mÿ Zögen meogh Niomor(odott) allapattunkath es Nyaualiankath eß keserues siralmas völgben (!) eß meogh romlot feoldon, meorth (!) eßt nylua(n) monthattiuk Nagnak mÿnt keögielmes Nagos wrunknak hogi anira juttottunk eß meogh nyomorult feoldon eß banat nak völgien eß nagh Insegh zolgallath es fißettes miatt, hogi cziak az Ha(talm)as Isten w Zenth feólsege lattia es tugia mynden Nyaua(liankath) Nyomorusagunkath; Annak okkaerth meges folotte Igon (keoniorgwñ)k tellies warasul mynth keögielmes Nagos wrunknak aß Hattalmas Istenerth hogi Nagod halgassa meogh aß mÿ koniorgessunketh es hogj Nagod mynketh mynketh (igy!) aßßal ne banchion koniorullion Nagod rayttunk meol (!) Nagod koniorúlettossegeyerth zolgalhassunk Nagnak mynth keögmes Nagos wrunknak tellies warasul mÿnde(n) Napiaÿban es aß wr Istenys w Benth feolsege meogh tarczia es eltesse Nagdath mÿnth keögielmes Nagos wrunkath, mynd az my keögielmes Aßßonio(n)kkal eogiettembe es aß Naghoß tartoßokkal eogiettemben es mÿnden Jokkal. Ez leuel keölth Keczikemetton Anno 1590 die 5 decembris.

Az kechikemetti býro Zabo gergel mynd aß eu eskwth byro tarsaiual es mind aß eöregh emborokkal eogiettemben tellies warasul Hwven zolgallunk mynth keögmes Nagos wrunknak

Cím a félév hátlapján: Az mÿ keögielmes es Nagos: wrunknak hadadban veselenÿ ferenchi (!) wrunknak w Nagnak Nekunk mynden koron keögmes es Nagos wrunknak adassek ez leuel Hiue(n) keßeben. — [Ké-

sőbbi, XVII. századi irással:] Kecskemetiek levele Vesselényi Ferenczhez.

Eredetije egy félv első, a cím a második lapján Kecskemet magyar köriratú, zöld viaszba nyomott felzetes, jelenleg töredékes pecsétjével az EMLt Wesselényi levéltárának missilis anyagában. Régi jelzete: No. 421.

EGY 1599. ÉVI KOLOZSVÁRI HARMINCADJEGYZÉK SZÓ- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ADALÉKAI

Néhány év óta részint a Szótörténeti Tár adalékainak szaporítása, részint meg Kolozsvár XVI. századi nyelvének történetére vonatkozó anyag egybehordása végett folytatott kutatómunkám rendjén a városi levéltárból elém került egy 1599. évi harmincad-, azaz vámjegyzék (Kolozsvári Állami Levéltár. Kolozsvár város ó-levéltára. Számadások 8/XIV). A színes, lágy kartonlappal borított, mintegy 23, eredetileg számozatlan, beírt levelet tartalmazó kézirat leírója valamelyik kolozsvári harmincados lehetett. A jegyzék kétségtelenül a városi számvevők ellenőrzése alá tartozó harmincad-jövedelmekről való számadás céljából készülhetett.

Noha e harmincadjegyzéknek gazdaság- és művelődéstörténeti értéke is figyelemre méltó, hiszen — hihetőleg — magába foglalja a kolozsvári harmincadon 1599-ben átment összes árucikkek sorát, a belőle egybeállított alábbi szójegyzéket magam mégis elsősorban szótörténeti adatainak értékes volta miatt tartom közlésre érdemesnek. E szójegyzék jól mutatja a kolozsvári „árus rend“-nek Ausztriával, Német- és Lengyelországgal való szoros kereskedelmi kapcsolatait, emellett tanúskodik azonban a kolozsvári kalmárságnak kelet felé irányuló tájékozódásáról is. A belső piacon — úgy látszik — Kolozsvárnak főként Debrecennel, Nagybányával, Nagykárolylyal, Váraddal és Kassával voltak üzleti kapcsolatai.

A harmincadjegyzék a vámtételeket persze naptári sorrendben és a harmincadköteles áruk gazdáinak megjelölésével adja. A vámtétel-bejegyzésekből — a teljesség kedvéért — az összes árucikkek nevét szócikkeké vagy utalószókká szerkesztve az alább közlendő szójegyzékkel a lehetőségig pontos képet szándékozom adni a XVI. század végi kolozsvári kalmárság áruneveinek szókincséről.

apró csetneki vas. „Simon Deak hozot. Karolibol. 1000. Apro chetnekj Vasatt ... —//90.“ — L. még *apró vas, csetneki vas.*

apró ficsursaru. „Teolcheres. Adam. 10 zekerniet ... —//10. 9 karasia Zaras Chismat ... —//18 ... Apro Fichur Sarut ... —//6.“ — L. még *ficsur, szattyán ficsur.*

apró iglai süveg l. iglai süveg.

aprókés. „Kaspar Wasswander Hozot Bechÿ Marhat ... 20 Forinthara *apro kesek* —//60.“ — L. még *csetneki vas.*

aprólék. „Tiborci Mihaly Hozot Bechy Marhatt. Egy Berbenceben *aprolekot.*“ — L. még *kalmár-, krakkai, norimbergi, nürembergi aprólék.*

apró salavári. „Zilagy Andras Hozot ... 3. Tucin Salauarit —//7.5 tucin *Apro Salauarit* —//10.“

apró vas. „Stentzel Ianos. Hozott 2400 *Apro Vasatt* ... 2//16. 2100 Marok Vasatt ... 1//5.“ — L. még *apró csetneki vas.*

aranyfonal. „Kaspar Wasswander Hozot Bechÿ Marhatt ... Hatt Fonnt *arany es Ezist (!) Fonalat* 3//—.“

aranyos atlasz. „Nemet Janos Hozot Bechj Marhatt ... Fel Veg Viragos *Aranias attlachott* 2//—.“

aranyos csontos kés. „Tempe Janos Hozot ... *Aranias Chontos kesek* —//75.“

aranyos fedél 'aranyfonallal átszőtt női főrevaló?'^a
„Balint Deak Vizen. Baniara ... 7 *Aranios Fedelet* —//21.“ — (^aAranyfonallal szőtt lepedőre is vonatkozhatik).

aranyos kárpit. „Mosar Mihalinak Hoztak ... Ket parazt Karpÿtt —//7.1 *Aranios karpitt* ... —//6.“

aranyos szél. „Gulay (!) Jstwan Hozot ... *Aranios Zelek Feier zelek* ... //45“.

aranyprém. „Kasper Wasswander Hozot Bechy Marhat ... 20. f. Istruz Tollak —//60. 2 Fonnt *Arany premek* 1//50. 10 Fonnt Seliem Franzlyt 2//40.“

aranyárga. „Hannes Balk. Hozot Bechj Marhatt ... 3 1/2 Weg Fekete poztot ... 2//80. Fel Maza. *Arany Sargat* ... —//25. Egielmes (!) patika zerzamott —//75“ | „Egy Masa *Arany Sargatt* —//50 ... | Egy Masa tekert Rezet.“

asztalkeszkenyő l. krakkai marha.

atlasz 1. aranyos virágos atlasz.

atlaszselyem. „Bekesi Jstwan Deak Hozott. 1 Font
atlasz Selimet —//20. 1 Fonnt Jspring Selimett —//25.
1 Font Seliem Franzlytt —//25.“

bakacsin. „Zaz Caspar Hozot Crakaj Marhatt ... 3.
Veg Barazlayt ... —//36. 10. Veg Bakacsint ... —//50.
Csalany Vaznot ... —//12.“

bakaselyem. „Kaspar Wasswander. Hozot Bechy Mar-
hatt ... 3 Fel Veg Velencey tafotat 1//50. 12 Fonnt Baka
Selimet ... //20. 4 Veg Maichott ... —//48.“ — L. még
ispringselyem.

bál. „Balog Mihalÿ Hozott Bechy Marhatt. 2 Ball.
karasiatt ... 20//— ... 2 Bal Jglert ... 8//—.“

baraszlai 'boroszlói kelme-fajta'. „Simon Deak Ho-
zot. Karolibol. ... Egy Ball Iglert 7//— ... Egy Ball
Barazlaytt 3//—“. — L. még sárga baraszlai.

bársony. 1. dupla, kender-, köz-, virágos bársony.

bársonypárta. „Simon Deak Hozot. Karolibol. Fel veg
keoz Barsontt 1// 20 keotes Barson Parthat ... —//60.“

bársonyprém. „Kaspar Wasswander. Hozott Bechy
Marhatt ... 35 Forinthara Barsony premek 1//5. 140 Fo-
rinthara Seliem. Zelek 4//20.“

bártfai süveg. „Zep. Jianos Hozot Crakaj Marhatt ...
220 Bartfay Siueget 1//20“ | „Kadas Menihardt Hozot
Crakaj Marhatt ... 225 Bartfay Siueget.“

bécsi marha. „Chany Janos Hozot Bechy Marhatt.
11 Hordoban 12000 Iglai Siueget ... 60//— 25 Murvay
gereznatt ... 5//— Vas kapsokat —//7“ | „Zaz Istwan
Hozot Bechy Marhat ... Egy Berbenze Trupayt 3//—.“
— L. még aprókés, aprólék, aranyfonal, aranyprém,
arany-sárga, bakaselyem, bál, bársonyprém, bécsi sáf-
rány, bécsi szappan, bélelt süveg, berbence, berzsény,
csontos kés, duplabársony, duplatafota, eleven gyömbér,
ezüstfonal, fejjérón, fekete posztó, fodor pozsonyi süveg,
gallergyolcs, habarnica, harnác, hártya, iglai süveg, ig-
ler, ispringselyem, istrucctoll, karasia, karmazsinsálya,
karmazsinselyem, kenderbársony, kontfrejt, közsálya,
krakkai cérna, maxner posztó, mindenféle, minium,
morvai gerezna, narancs, néderlandi vászon, német se-
lyem, norimbergi aprólék, norimbergi selyemszél, nü-
rembergi aprólék, olaszgyümölcs, páncéling, papiros, pa-

rasztfedél, patikaszerszám, polgársüveg, pozsonyi süveg, pulhákpuska, rázsa, regensburgi kés, relaxál, rőf, salavári, selyemfranzli, selyemprém, szablyavas, tekert réz, tehely, trupai, vasmű, velencei tafota, veres vászon, vi-rágos atlasz, visszált selyem.

bécsi sáfrány. „Tempe Michlos. Hozot Bechy Marhat ... 6 Fonnt *Bechj Saffrant* 1//20“

bécsi szappan. „... Vacey Antal Hozot Bechj Marhatt ... 2 Masa *Bechj Zapant* ... —//50.“

bécsi vászon. „Kadas Menihardt Hozot Crakay Marhatt. 8 Veg *Bichy* (!) Vaznott ... —//80. 2 Veg kittelt ... —//10.“

bélelt kesztyű. Filstich Peter. Hozot. Crakay Marhatt ... 100 *Bellet keztivtt* 3//— Egy Chee. Siweget 1//50. 300 *Bellet*. Siwegett 1//50.“

bélelt süveg l. bélelt kesztyű, süveg.

bélés l. nyűlbélés.

berbence. „Rasman Istwan. hozot. Bechy Marhatt ... Egy Lada Naranchot —//25 Egy *Berbencze* leues lemonia —//25“ | „Sos Mathae (!) Hozot Bechj Marhat ... 1 *Berbence*. Staier kest 2//— 1 *Berbence* Berseny —//40“ | „Tiborcy Mihaly Hozot Bechy Marhatt. Egy Hordoban. Posony Siueget 1200 ... 6 „— Egy *Berbenceben* aprolekt 2//25.“

berzseny. „Sos Mathae (!) Hozot Bechj Marhatt 1 *Berbence*. *Berseny* —//40.“

bokor 'pár'. „Brassay Gergey Hozot Crakay Marhatt ... 15. bokor Salawaryt —//15“ | „Kanndort Jstwan Vizen Karoliban ... 136 *Bokor* Sarutt ... —//68.“ — L. még *szattyánkapca*, *nyűlbélés*, *saru*.

bors. „Kadas János. Hozot Jlwobol: *Borsott* p(ro) f 200 ... 6//—.“

bőr l. ökor-, pegymet-, tehén-, tulok-, vidrabőr.

brassai posztó. „Nireo. Michlos Vizen Zilagiban. 6. Veg. *Brassaj posztoth* 1//20.“

brassói l. brassai posztó, *ficsur*.

cérna. „Kalmandy Janos. Hozott Crakay Marhatt ... Minden Fele *Cernakat* —//16.“ — L. még *krakkai cérna*.

cimozin. „Nemet Janos Hozot Bechj Marhatt 1 Veg keoz. Granathott 3//—1/2 Veg *Cimozint* 1//50. 2 Weg keoz. Saiatt 2//—.“

cinedof. „Rasman Jstwan. hozot. Bechy Marhatt ...
10 Veg *Cinedoffot* 2//10. Regenspurgj kesek —//60.“
csalánvászón. „Zaz Caspar. Hozot Crakay Marhatt. 3
Veg Murvay poztot ... —/60. 6 Veg Lembergert ... 1//20.
3. Veg Borazläyt ... —//36. 10. Veg Bakachint ... —//50.
Csalanj Vaznot ... —//12.“

cseh süveg. „Filstich Peter. Hozot. Crakay Marhatt
... Egy *Chee Siweget* 1//50. 300. Bellet. Siwegett 1//50.“
csetneki vas. „Kadas Menihardt Hozott ... 200. *Chet-
neky Vasatt* —//18“ | „Simon Deak Hozot. Karolibol.
1000. Apro *Chetneky Vasatt* ... —//90“ | „Stenzel Jianos
Hozott karolibol. 6800. *Chetnekj Vasatt* ... 6//12.“

csizma l. deli-, karmazsin száras, száras csizma.
csontos kés. „Siduey Menihard Hozot Bechj Marhatt
... *Chontoss kesek* —//24.“

csontos nyelvű kés. „Zep Jianos Hozot Crakaj Marhatt
... 1 Lada Jueg taniertt tt —//20 ... *Chontos Nieleo ke-
sek* —//30.“

csuhaködmön. „Laios, gergey Vizen 11 *Chuha ked-
mend*^a ... //22. 285 Schubiza kedmend ... Steffen Schor-
scher. Vizenn ... 163 Subicha kedmend 1//63. 57 *Chuha
kedment* 1//14.“ (aItt és a következőkben egy d-hez ha-
sonlítható, nyomdaműszakilag utánozhatatlan jel alkal-
masint a t betűt helyettesítheti.)

delicsizma. „Nierness Janos. Vizen. Caroliban. 60. ze-
kernienn ... —//60. 93. Zattian Sarutt ... —//93. 13 zaras
karmasin Chismat ... —//26. 4. *Dely Csismat* —//8.“

derék l. fegyverderék.

duplabársony. „Michlos Deak. Hozot Bechy Marhatt
... Fel Veg *dupla Barsontt* 2//—.“

duplatafota. „Kaspar Wasswander Hozott Bechy Mar-
hat ... Fel Veg karmasin attlachott 1//— Mas fel Veg-
nit *dupla tafotakat* 3//—.“

egyetmás l. mindenféle

eleven gyömbér. „Kis Janos. Hozott. Bechy Marhat
... *Eleuen giembertt* —//9.“

enged l. megenged.

ezüstfonal. „Kaspar Wasswander. Hozot Bechy Mar-
hatt ... Hatt Fonnt arany es ezüst (!) *Fonalat* 3//—.“

fajlondis. „Huz Mihaly Hozot Lengely Orzagbol. Egy
Veg. *Fein Londist* ... 2//—. Egy Veg granathott ...

3//—.“ | „Zambo Balinht (!). Hozot Crakay Marhatt. 28 Veg. Karasiatt 5//60. 3 Veg *Fein Londist* 6//. 1 Veg krathott (!) 3//—.“ | „Thothazy Istwan Hozot Ilwobol ... 1 1/2 Veg *Fein Londist*.“

fájn l. fajlondis.

fedél l. aranyos, fekete végű, parasztfedél.

fegyverderék. „Kozma Jstwan. Hozott Kassarol. 30. *Fegyver Derekott*. 70 Sisakott Melinek. az. Harminczadgiat az leuel tartasa zerent meg engettük.“

fejérón. „Michlos Deak. Hozot Bechy Marhatt ... 6. Masa *Feier Onatt* 6//—“ | „Zeler Ferencz. Hozot Bechj Marhatt ... 5 Masa *Feier On* 5//—.“

fejérszél. „Bekesi Jstwan Deak Hozott ... *Feier Zeleket* es Seliem zeleket 1//20. 30. Forinthara egieb kalmar Marhatt —//90.“ | „Gulay (!) Jstwan Hozot ... Aranos zelek es *Feier zelek* —//45.“

feketeón. „Luther Mihalÿ Hozot Krakaj Marhatt ... 78. Masa *Fekete Onatt* ... 21//84. 42 Masa Galichkeott ... 1//80.“

feketeón. „Lutter Mihalÿ Hozot Krakaj Marhatt ... 3 1/2 Weg *Fekete pozthot*.“

feketevászon. „Bekesi Istwan Deak Hozot 1 Fonnt attlaz Selimet —//20 1 Fonnt Jspring Selimett —//25 ... *Feier zeleket* es Seliem zeleket —//20 ... 3 Veg *Fekete Vaznott* —//24.“

feketevégű. „Simon Deak Hozot Karolibol ... Egy Ball Iglertt 7//— ... Egy Ball Barazlaytt 3//— Egy Hordo. *Fekete Vegeott* 1200 9//— ... Fel veg keoz Barsontt 1//—“ | „Tempe Janos Hozot ... 10 keotes *Fekete Vegeot* 300 2//25.“

feketevégű fedél. „Nierges Jianos. Hozot Ez zerent ... 2 keotes *Fekete Vegeo Fedelet* —//45 1/2.“

fertálmázsa. „Zaz Caspar. Hozot Crakay Marhatt ... Fel Masa gezteniett —//10. Egy *Fortaly* (!) Masa giembertt“.

ficsur. „Achacius Simon Viszen Karoliban ... 60 Bokor karmasin kapzat —//30. 300 *Fichwrтт* ... —//45“ | „Brassay Ambrus. Vizen. Karoliban 188 zathian Sarutt ... —//94. 67 zattian *Fichvrt* ... —//38. 450 *Fichort* aprott ... —//68.“ — L. még *apró ficsursaru, szattyánficsur*.

ficsursaru l. apró ficsursaru.

fodor igler. „Eney Matthias Deak Hozot. Bechj Marhat ... Maxner pozthot 1//— 5. Veg Sarga Fodor yglert —//80.“

? *fodor pozsonyi süveg.* „Rettegy Joanos. Hozott. Bechy Marhatt ... 74. Fodor (?)^a Posony süveg ... —//37.“
—^aElirás.

fonal l. arany, kék, veres fonal.

fő. „Zaz Jstwanne Vizen Zilagiban. 8 Fonnt kek Fonalatt —//8 ... Feore walo temerdek pathiolathot —//18.“

fűzfanyelű kés. „Gulay (!) Jstwan Hozot. Rakot nieleo es Aranios. keseket —//84. *Fwzfa Nieleo* keseket —1//10 1/2.“

gálickő. „Chanÿ Jianos. Hozot Crakay Marhatt ... 3 Masa *galic Keott* ... 1//20“ | „Lutter Mihaly Hozot Krakaj Marhatt ... 4 1/2 Masa *Galichkeott* ... 1//80.“

gallergyolcs. „Balog Mihaly Hozot Bechj Marhatt ... 2 Ball karasiatt ... 2//— ... 2 ball Jglert ... 3 Hordo Trupaytt ... 9//— 1 Ball *galler giolchiott* 2//—“ | „Kaspar Wasswander. Hozot Bechy Marhatt ... 2 Ball Iglert ... 8//— 2 Vegh granathott ... 6//— 4 Hordo Trupaÿtt ... 12//— 6 Ball *galler giolchott* ... 12//—“ | „Nemet Janos Hozot Bechj Marhatt ... 10. Ball *galler giolchott* 20//—.“

gelét. „Gall Jianos Hozot. Baniarol. 5. Masa *gelethet* 1//40.“

gesztenye. „Kadas Menihardt Hozot Crakay Marhatt. ... Crakay aproleket Mindenfelet 1//80. Egy Masa *kezteniett* —//20“ | „Zaz Caspar. Hozot Crakay Marhatt ... Fel Masa *gesteniett* —//10. Egy Fortaly (!) Masa *giembertt* —//25.“

gerezna l. morvai gerezna, morvai hátgerezna.

gomb l. selyemgomb.

gombostű. „Garay Andras. Hozot Crakay Marhat ... *Gombos theo* ... —//1.“

gránát l. gallergyolcs, közgránát.

grispán. „Bekesi Jstwan Deak Hozot 1 Fonnt atlaz Selimet —//20. 1 Fonnt Jspring selimet —//25. 6 Fonnt (!) *grispant* —//6 ... Feier zeleket es Seliem zeleket 1//20.“

gyapotöv. „Teolcheres Adam Vizen Baniara ... Apro Fichwr Sarutt ... —//6 ... *giapot Ewekett* ... —//3.“

gyolcs l. *gallergyolcs*.

gyömbér l. *eleven gyömbér*.

gyümölcs l. *habarnica*, *olaszgyümölcs*.

gyűrű. „Somogyi Zabo Jianos Hozot Crakay Marhatt ... Varro theot *gureket* —//12.“

habarnica. „Kaspar Wasswander. Hozot Bechy Marhatt ... Egy Lada Olaz *gwmelchett* ... —//25. 5. Keotes *Habarnichat* ... —//15.“

harmincad. „Kozma Jstwan. Hozott. Kassarol. 30 *Fegywer Derekott*. 70 *Sisakott*. Melinek. az. *Harminchadgiat* az leuel tartasa zerent meg engettük.“

harnác. „Kaspar Wasswander. Hozot Bechy Marhatt ... 4 Veg *Harnachott* ... —//80 ... 2 Veg *Nederlandy Vaszony* ... —//50.“

hártya. „Naz Mihaly Hozot Bechj Marhatt ... *Hartiatt* ... —//75. Fel Bal *papirossatt* —//75.“

hatvanas skarlát. „Zas Caspar Hozot Crakay Marhatt ... Eot *krakay karpithott* ... — 12. 12 *Sing hatwanas Schkarlathott* ... —//60. Egielmas *Krakay aprolekott*.“

háj l. *párnaháj*.

heveder l. *székely szörheveder*.

hordó l. *bécsi marha*, *berbence*, *polgársüveg*.

hüvely l. *késhüvely*.

hüvelykés. „Kalmandy Jianos. Hozot Crakay Marhatt ... 6 *Hiuel kest* —//15.“

iglai süveg. „Hannes Balk. Hozot Bechj Marhatt ... 1 Hordo *Jglay Siueget*. 1200 tt 6//— 118. *Polgar Siuegett* 1//18“ | „Kanta Mihaly Hozott Bechy Marhatt ... Egy Hordo *Posonj Siueget* 800 tt 4//— Egy Hordo *Iglay Siueget* 1200 tt 6//—“ | „Kandort Jstwan. Hozot *Karolibol*. Egy *Berbence Staier kest* tt 2//— Egy Hordo *Ereg Jglay Sweget* 1000 tt 5//—“ | „Nemet Ianos Hozot Bechj Marhatt ... *Polgar Siuegett* 4//— 3. Hordo *Ereg Jglay Siueget* tt 15//— 3 Hordo. *Apró. Jglay Siueget*. 3600 tt 18//— 2 Hordo *Posony Siueget* 800. 19//—“ | „*Nierges Jianos*. Hozot ... 141 Veg *kiznicertt* ... 2//80 ... 250. *Jglay Siuegett* ... 1//75“ | „Zep Jianos. Hozott *hat Hordo Ereg Jglay Siueget* 2200 ... 11//—“ | „Zabo *Palneknak Hoztak Debrecembeol* 2 Hordo *Jglay Siueget* 2500 tt. 12//50.“

igler 'iglói kelme'. „Balog Mihaly Hozot Bechj Marhatt. 2 Ball, karasiatt ... 20//— ... 2 Ball *Jglert* ... 8//— 3. Hordo Trupaytt ... 9//— 1 Ball galler giolchot 2//—“. — L. még *fodor igler*.

ing l. páncéling.

ispringselyem. „Nemet János Hozot Bechj Marhatt ... 6 Fonnt Karmasin Seliemet 1//20. 4 Fomnt (!) *Jspring Seliemet* 1//. 18 Font Baka Seliemet 1//80.“

istrucctoll. „Kaspar Wasswander. Hozot Bechy Marhatt ... *Istruz Tollak* —//60. 2 Fonnt Arany premek 1//50.“

iveg l. üveg

jancsárkapca. „Telcheres Adam Vizen. Baniara ... 10 Bokor. zekerniett —//10. 25. Zattian Sarutt. ismet —//12 1/2 ... *Jianchar kapzat* tt —//9.“

kalmáraprólék. „Tempe Janos Hozot ... 1 Faein (!) Saluarit —//30 ... Egiet mas karmar (!) arolek 2//70 Kaspar Wasswander Hozot Bechy Marhatt ... *Kalmar arolek* 2//40.“ — L. még *krakkai cérna*.

kalmármarha. „Bekesi Jstwan Deak Hozot ... Feier zeleket es Seliem zeleket 1//10. 30. Forinthara *kalmar Marhatt* —//90. — L. még *selyemszél*.

kamuka l. közkamuka.

kanavász. „Nemet Janos Hozot Bechj Marhatt ... Fel Veg Viragas. Aranas atlachott 2//— 3 Fel Veg *kanavachott* 3//. — 6 Fonnt. Karmasin Selimet 1//20.“

kantár 'régi súlymérték'. „Kolosy Istwanne Vizen. Zilagiban ... 7 Nitra terek Selimett —//35 ... Egy *kantar*. Borsott 2//—“.

kapca l. jancsár-, kordován-, köz-, szattyánkapca.

kapocs l. ónos kapocs

karaszia. „Balog Mihaly Hozot Bechj Marhatt ... 2 Ball. *karassiatt* ... —//20. 2 ... 2 Ball *Jglert* ... 8//— 3. Hordo. Trupaytt ... 9//—“.

karasziaszél. „Zaz Jstwan Vizen. Zakmarra ... 5 Veg Zeles *karasia zeltt* ... —//25. 3 Veg keskeny *karasia Zeltt* ... —//9.“

kardvas „Nierges János. Hozot ... 1 keotes *kard Vasat* ... —//21.“

karmazsinbőr. „Nierges Janos Vizen Caroliban. 60. zekerniett ... —//60. 93. zattian Sarutt ... —//93. 13 za-

ras karmasin Chismat ... —//26. 4. Dely Chismat —//8
... 20. *Karmasin beoreket* ... 1//50.“

karmazsincsizma l. karmazsin-bőr.

karmazsinkamuka l. karmazsin-selyem, közsálya.

karmazsinkapca. „Balint Deak Vizen. Baniara 15. kor-
douan kapzat —//11 1/2. 6 Bokor *karmasin kapzat* —//9.
37 Zattian kapzatt —//18.“ — L. még *ficsur*.

karmazsinsálya. „Eney Mattias Deak Hozot. Bechj
Marhatt ... 2 Veg, *Karmasin Saiatt* 4//— ... 2 Veg.
Rassat 4//—.“

karmazsinselyem. „Nemet Janos Hozot Bechj Mar-
hatt ... 3 Veg keoz. kamukatt 1//20. 2 Fel veg karma-
sin kamukat 2//— ... 6 Fonnt *Karmasin Selimet* 1//20.
4 Fomt (!) Jspring Selimett 1//— 18 Font Baka Selimet
1//80. Minden. Fele, Seliem premet 5//40.“

karmazsinszáras csizma. „Elek Janosne Vizen Bania-
ra ... 25 Bokor *Karmasin zaras Chismat* —//50. 25. zat-
tian Sarutt —//25.“

kárpit l. aranyos, krakkai, parasztkárpit.

kékes. „Zaz Jstwanne Vizen Zilagiban ... *Kekes* par-
na hejnek Valott —//18.“

kék fonal. „Dragy Orsolia Vizen. Zilagiban. 10 Veg
Poztho zeltt ... —//30 ... *Kek Fonaltt* ... —//15 ... Te-
mient ... —//3“ | „Zaz Jstwanne Vizen. Baniara ... *Kek*
Fonaltt ... —//12. *Veres Fonalatt* ... —//6.“

kenderbársony. „Hannes Balk Hozot Bechj Marhatt
... 11 Veg *Veres Vaznott* —//88. 5 Fel Veg *kender. Bar-
sont* —//90. 25 Font. Cont Freytet —//36.“

kés l. apró, aranyos csontos, csontos nyelvű, fűzfanyelű,
hüvely-, lengyel, prágai, rakott nyelvű, regensburgi, stá-
jer kés.

késhüvely. „Teolcheres Adam Vizen Baniara ... 50
penzara *kes huweleket* —//1 1/2.“

keskeny l. posztószél.

kesztenye l. gesztenye

kesztyű l. bélelt kesztyű

kisznicer. „Nierges Jianos Hozot ... 141 Veg *kiznicer*
tt ... 2//80 ... 350. Jglay Siuegett ... 1//75.“

kittely. „Kadas Menihardt Hozot ... Crakai Marhatt.
8 Veg. Bichy (!) Vaznott ... —//80. 2 Veg *kittelt* ...
—//10. 4 Abroszt ... —//20.“

kontfrejt. „Hannes Balk. Hozot Bechj Marhatt ... 25. Font Cont Frejttet —//36 4 Fonnt Ort. Safrant ... —//60.“

kordovánkapca. „Balint Deak vizen ... Baniara 15. *kordouan kapzat* —//11 1/2. Bokor karmasin kapzat —//9. 37 Zattian. kapzatt —//18 ... 18 zattian Sarutt —//18.“

kő l. *gálicő*.

ködmön l. *csuha*, *subicaködmön*.

kötő l. *térdkötő*.

közbarsony. „Simon Deak Hozot Karoliból ... Fel veg *keoz Barsont* 1//— 20 keotes Barson parthat ... —//60.“

középszerű paplan. „Elek Jianosne. Vizen. Zilagiba(n) ... 20 Zattian Sarutt —//20 ... 3 *keozep zerw paplantt* ... —//36.

közgránát. „Filstich. Peter. Hozott. Crakay Marhatt ... 1 Bal Lemberget 45//— 2 veg *keoz kranathott* (!) 6//— 36 Veg. Bichy (!) Vaznott 3//60“ | „Nemet Janos Hozot Bechj Marhatt ... 1 Veg *keoz. Granathott* 3//— 2 Veg Cimozint 1//50. 2 Weg *keoz. Saiat* 2//— ... 3 Veg *keoz. kamukatt* 1//20“ | „Thothazy Jstwan. Hozott. Lengiel orzagbol. Egy Veg. Fein Londist ... 2// ... Egy Veg *keoz granathott* 3//—.“

köz-iskárlát. „Haz Mihaly Hozot Lengel Orzagbol ... Egy Veg *granathott* ... 3//— 16. Sing *keoz Iskarlathott* ... —//80.“

közkamuka l. *közgránát*, *közsálya*.

közkapca. „Nireo. Michlos Vizen Zilagiban 6. Veg. Brassay pozthott 1/20. 50. Bokor. *Keoz. kapzatt* —//25.“

közlondis. „Garay Andras. Hozot Crakay Marhatt ... 2 1/2 Veg. *Keoz. Londist* ... 3//75. 3 Veg. Sarga Barazlayt —//36. 1 Veg Bichy (!) Vaznott —//10“.

köz-sálya. „Nemet Janos Hozot Bechj Marhatt ... 1 Veg *keoz. Granathott* 3//— 1/2 Veg Cimozint 1//50. 2 Veg *keoz Saiat* 2//— ... 3 Veg *Keoz kamukatt* 1//20. 2 Fel Veg karmasin kamukat 2//— 2 Fel Veg *keoz attlachott* 1//—.“

köz-skárlát l. *köz-iskárlát*.

krakkai aprólék. „Pataki János Hozot Crakaj Marhatt. 10 Nitra. Terek Selimet ... —//50. 14 Fonnt zekfiett ... —//42. Egietmas Crakaj *aprolekott* ... —//96.“ — L. még *krakkai marha*.

krakkai cérna. „Tempe Michlos. Hozot Bechj Marhatt ... 2 Keotes *Krakay Cernat* —//36. Egiet mas kalmar aprolek 2//10 ... Fel Masa Miniomot —//20.“

krakkai kárpit. „Zaz Caspar. Hozot Crakay Marhatt ... 6 Veg Lembergert ... 1//20 ... Eot *krakay karpithott* ... —//12.“

krakkai marha. „Kadas Menihardt Hozot Crakai Marhat. 8 Veg Bichy (!) Vasznott ... —//80. 2 Veg kitteltt ... —//10. 4. Abroszt ... —//20. 1 Veg Aztal kez ke neott —//5. 36 Bellet Siueget ... —//9 Lengiel keseket ... —//51. 225. Bartfay Siueget ... 1//12 1/2, Crakay aproleket Minden felet 1//80. Egy Masa kezteniett —//20“. — L. még *bakacsin, bártfai süveg, bécsi vászon, bélelt kesztyű, cérna, fajlandis, feketeón, fertálymázsa, gálickó, gesztenye, gombostű, gyűrű, hatvanas skárlát, hüvelykés, közgránát, közlandis, krakkai kárpit, leMBERG, leMBERGER, lengyel kés, levél, mindenféle, nitra, nyúlbé- lés, ónos kapocs, ókulár, paraszttű, sárga baraszlai, se- lyemövecske, szekfű, térdkötő, törökselyem, üveg-pince- tok, varrótü.*

lazsnaK. „Achacius Simon. Vizen Karoliban ... 12 Lasnakott ... —//24. 8. keotes Taniztratt —//20.“

leMBERG. „Filstich Peter. Hozot. Crakay Marhatt ... 1 Bal Lerberget 45//— 2 Veg keoz kranathott (!) 6//— 36. Veg Bichy (!) Vaznott 3//60.“

leMBERGER. „Zaz Caspar. Hozot Crakay Marhatt. 3 veg Murvay poztot ... —//60. 6 Veg Lembergert ... 1//20. 3 Veg Barazlayt.“

lemonyA l. *berbence*

leNGYEL kés. „Kadas Menihardt Hozot Crakay Marhat ... Lengiel keseket —//51. ... Crakay aproleket Min- denfelet 1//80.“

leNGYEL vászon. „Gall János. Hozot. Baniarol ... 2 Veg Lengiel Vaznott —//20.

levél. „Garay Andras. Hozot Crakay Marhatt ... 126 leuel Onos kaps (!) 1/16. Gombos theo per d 36 tt—//1.“

leves l. *berbence*

londis l. *fajlandis, köz-londis.*

majc l. *német selyem.*

marha l. *bécsi, kalmár-, krakkai marha*

marokvas. „Stenzel Janos. Hozott 2400. Apro Vasat 2//16. 2100 *Marok Vasatt* 1//5.“

matász 'selyemfajta'. „Dragi Orsolia Vizen Zilagiban. 10. Veg. *Matast* —//20. ... 2 keskeny poztho Zeltt —//6“ | „Zaz Istwanne Vizen Zilagiban ... 12 Feore walo. temerdek pathiolathot —//18. 10. Veg. *Matast* —//20. 2 Fel weg Muharatt —//20.“

maxner posztó. „Eneyd Mattias Deak hozot. Bechj Marhatt ... 2 Veg karmasin Saiatt 4//. 2 Veg Rassat 4//— 5 Veg *Maxner pozthot* 1//— 5. Veg Sarga Fodor. Iglert —//80.“

megenged 'elenged'. „Kozma Jstwan. Hozott. Kassarol. 30. Fegyver Derekott. 70. Sisakott. Melinek. az. Harminchadgiat az leuel tartasa zerent *meg engettük.*“

mézespogácsa. „Etües Peter Vizen. Baniara. 4. Masa Zapant ... —//40. 10 Forinth ara *Mezes pokachiatt* (!) —//30.“

mindenféle. „Kalmandy Ianos Hozot Crakay Marhatt ... Minden Fele. Cernakatt —//16“ | „Zaz Caspar. Hozott. Bechj Marhatt ... Minden. Feleo (!) kalmarnak walo Egietmas. aprolek p(ro) f 300 tt 9//—“ | „Kadas Menihardt Hozot Crakay Marhatt ... Crakay aproleket *Mindenfelet* 1//80.“

minium. „Tempe Michlos. Hozot Bechj Marhatt ... Egiet mas kalmar aprolek 2//10 ... Fel Masa *Miniumot* —//20.“

morvai gerezna. „Balog Mihaly Hozot Bechj Marhatt ... Posony Siueget ... 13//50. 10. *Murway gereznat* ... 2//“ | „13 January. Chanÿ Janos. Hozot Bechy Marhatt ... 25. *Murway gereznat* ... 5//—“ | „Thot hazy Zeos (!) Mihal Hozatot Bechy Marhat. 17. *Múrway gereznat* 1//70.“

morvai hátgerezna. „Bodony Mihaly Hozot Bechj Marhatt ... 20. *Múrway Hat gereznat* —//24. 42 fl. Muruay kapsot 1//26. 126. Veg *Murway poztot* 25//20.“

morvai kapocs/kaps ? l. morvai hátgerezna

morvai posztó l. morvai hátgerezna.

muhar. „Zaz Istwanne Vizen Zilagiban 12 Feore walo, temerdek pathiolathot —//18. Veg *Matast* —//20. 2 fel weg Muharatt —//20.“

murvai l. morvai

mű l. ónmű.

narancs. „Rasman Jstwan. hozot. Bechy Marhatt ... Egy Lada *Naranchot* —//25. Egy Berbencze leues lemónia —//25.“

néderlandi vászon. „Kaspar Wasswander. Hozot Bechy Marhatt ... 2 Veg *Nederlandy Vaszony* ... —//50. Fel Veg Veres dupla Barsony 2//—.“

német selyem. „Antony Landorfer Hozot Bechj Marhatt ... 4 Font *Nemet Seliem* —//60. 6 Veg Maitz —//90.“

nitra. „Pataky János Hozot Crakaj Marhatt. 10 *Nitra*. Terek Selimet ... —//50. 14 Font zekfielt ... —//42. Egiemas Crakaj aprolekott ... —//96.“ — L. még *török-selyem*.

norimbergi aprólék. „Haz. Mihaly Hozot. Bechj Marhatt ... Hartiatt ... —//75. Fel Bal papirossat —//75. Minden. Feleo (!) *Norimbergi aprolek* f 200 tt 6//—.“

norimbergi selyemszél. „Zaz Caspar. Hozott Bechj Marhat ... *Noremergi Seliem zelet* —//54“ | „Nemet János Hozot Bechj Marhatt ... 18 Font Baka Selimet 1//80. Minden Fele Seliem premet 5//40. Minden. Fele *Noremergj Seliem zelek* f 200 ... 6//—.“

? *nürembergi aprólék.* „Rasman Jstwan. hozot. Bechy Marhatt ... Regespurgj kesek —//60. *Nuremergi^a aprolek* —//“ (Lehet az előbbi címszók első tagjának hanyag írásából, illetőleg elírásából származó alak.)

nyolcvanas skárlát. „Thot hazy Istwan. Hozott. Lengiel orzagbol. Egy Veg Fein Londist ... 2//— Fel Veg *Niolchvanos Scharlathott* 1//50. Egy Veg keoz granathott 3//—.“

nyúlbélés. „Filstich Peter. Hozot. Crakay Marhat ... *Niwl Bellest*. —//41 1/2^a p(ro) fl. 100. Bellet keztiwtt 3//— ... Egy Chee. Siweget 1//50. 300. Bellet. Siweget 1//50. 14 Bokor. Nustott 2//—.“ (Értsd: 41 és fél dénár a fizetendő harmincad.)

nyuszt l. nyúlbélés.

odaki l. patyolat

olaszgyümölcs. „Kaspar Wasswander. Hozot Bechy Marhatt ... Egy Lada *Olaz gwmelchett* ... —//25. 5. Keotes Habarnichat ... —//15.“

okulár. „Garaÿ Andras. Hozot Crakay Marhatt ... Okulár —//1.“

ön l. fehér-, feketeón.

őnmű. „Kaspar Wasswander Hozot Bechi Marhatt ... Fel Masa On Miett 1//—.“

őnos kapocs. „Garay András. Hozot Crakay Marhatt ... 2 1/2 Veg. Keoz. Londist ... 126 leuel Onos. Kaps (!) —//6.“

öntál. „Achy Jianos. Hozot Bechj Marhatt ... 4 Varro Ladaskat (!) —//3 ... 3 1/2 f(ont) on talat ...“

? ortsáfrány. „Zaz Caspar. Hozott Crakay Marhatt ... Egy Fartaly Masa giembertt —//25 Eot Tonna Ort Saffrant ... —//70 Eot krakay karpithott ... —//12“ | „Hannes Balk. Hozot Bechj. Marhatt ... 5 Fonnt Ort. Saffrant —//60 ... Egy Masa. Arany Sargat —//50. ... Egy Masa tekert Rezet —//75.“

ökörbőr. „Zabo Palne Vizen. Varad Fele. 150 Eoker Beoreket ... 7//50. 250. Thehen es Tulok Bereket ... 12//50.“

őreg l. iglai süveg, polgársüveg, tekert réz.

öv l. gyapotöv.

? övecs(e) l. selyemövecs(e).

páncéling. „Kaspar Wasswander Hozot Bech Marhatt ... Egy Panchel Ing 1//50.“

papiros. „Haz. Mihaly Hozot. Bechj Marhatt ... Har- tiatt p(ro) f. 25 —//75. Fel Bal papirosat —//75.“

paplan l. középszerű paplan.

parasztfedél '? egyszerű lepedőanyag' „Tempe Mich- los Hozot Bechj Marhatt ... 1 Veg paraszt Fedelet —//18. 2 Keotes Krakay Cernat —//36. Egiet mas kalmar apro- lek. 2//10.“

parasztkárpit. „Mosar Mihalinak Hoztak. Pragay ke- sek p(ro) f 22 tt 2//46 ... Ket paraszt Karpytt —//7. 1. Aranios karpitt p(ro) f 2 tt —//6.“

paraszttü. „Garay Andras. Hozot Crakay Marhatt ... 1 Veg Bichy (!) Vaznott —//10 ... 9 keotes paraszt theott —//4. 16. Keotes Cernat —//16 ... Gombos theo per d 36 tt —//1.“

párnahéj. „Zaz Jstwanne Vizen Zilagiban. 8 Fonnt kek Fonalatt ... —//8 ... Kekes parna hejnek Valott —//18.“

patikaszerszám. „Hannes Balk. Hozot Bechj Marhatt ... Fel Masa. Arany Sargatt tt —//15. Egiét mes (!) *patika* zerzamott —//75.“

patyolat. „Kaspar Was Wander (!) Vizen Oda ky 40. Fonnt Veres Fonalat ... 2//— 8 Veg *pachalathott* ... 1//20.“ — L. még *temérdek-patyolat.*

pegymetbőr. „Balog Mihaly Hozot Lengely Orzagbol ... 1000. *pegjmet beort* 1//50.“

pincetok l. *üveg-pincetok*

pogácsa l. *mézes pogácsa*

pokróc l. *sebesi pokróc.*

polgársüveg. „Nemet János Hozott Bechy Marhatt ... 400. *Polgar. Siuegett* 4//— 3. Hordo Ereg Jglay Siueget. 3000 tt 15//— 3 Hordo. Apro. Iglay Siueget. 3600 tt. 18//— 2 Hordo Ereg Jglay Siueget. 3000 tt 15//— 3 Hordo. Apro. Iglay Siueget. 3600 tt. 18//— 2 Hordo. Posony Siueget 3800. 19//—.“ | „Hannes Balk Hozot Bechj Marhatt ... 1 Hordo Jglay Siueget. 1200 tt 6//—. 118. *Polgar Siueget* ... 1//18.“

posztó l. *brassai, fekete, maxner, morvai posztó.*

posztószél. „Dragi Orsolia Vizen Zilagiban ... 10. Veg. Matast —//20 ... 2 keskenj *poztho Zelt* —//6.“

pozsonyi süveg. „Balogh Mihaly Hozot Bechj Marhatt ... 2700. *Posony Siueget.* ... 13//50“ | „Beichel Andrasnak Hoztak. Bechj Marhatt ... 2 Hordo. *Posony Sueget* 4000 tt 20//—“ | „Kanta Mihaly Hozott Bechy Marhatt ... Egy Hordo. *Posonyj Siueget* 800 tt 4//—. Egý Hordo Iglay Siueg 1200 tt 6//—“ | „13. January Tiborcy Mihaly Hozot Bechy Marhatt. Egy Hordoban. *Posony Siueget* 1200. ... 5//— Egy Berbenceben *aprolekot* 2//25.“ — L. még *polgársüveg.*

prágai kés. „Mosar Mihalinak Hoztak. *Pragay kesek p(ro)* f. 82 tt 2//46.“

prém l. *arany-, bársony-, selyemprém.*

pulhákpuska. „Kis Janos. Hozott Bechj Marhat ... 32 *pulhak puskak* Relaxaltuk.“

rác tafota. „Nierges Janos. Vizen. Caroliban ... 30. Karmazsin beoreket ... 1//50 *Raz Tafottatt* ... —//12.“

rakott nyelvű kés. „Gulay (!) Jstwan Hozot. *Rakot nieleo* es *Aranios. keseket* —//84. *Fwzfa Nieleo keseket* —//10 1/2.“

rázs. „Eneyd Mattias Deak Hozot Bechj Marhatt ...
2 Veg karmasin Saiat 4//. 2 Veg Rassatt 4//— 5 Veg Max-
ner pozthot 1//— 5. Veg Sarga Fodor Iglertt —//80.“

rece l. vont rece.

regensburgi kés. „Rasman Jstwan. hozot. Bechy Mar-
hatt ... *Regenspurgj kesek* —//60. Nuremburgi aprolek
—//10.“

relaxál 'elenged'. „Kis Janos. Hozott Bechj Marhat ...
32 pulhak puskak *Relaxaltuk*“ (ti. a harmincadját).

réz l. tekert réz.

róf. „Rettegő János. Hozott. Bechy Marhatt ... 14.
Reff Viragos. Barsont ... 2//10.“

sáfrány l. bécsi, ort-, török sáfrány.

salavári. „Achy János. Hozot Bechj Marhatt ... ger-
meknek Valo. *Salavaryt* 10 1/2“ | „Brassay Gergey Ho-
zott Crakaj Marhatt ... 15 bokor *Salavaryt* —//15“ | „Zi-
lagy Andras. Hozot ... 3 Tucin *Salauarit* —//10“ | „Tem-
pe Janos. Hozot ... Aranas. Chontos kesek —//75. l.
Faein (!) *Salauarit* —//30 ... Egiet mas karmar aprolek
2//70.“ L. még apró salavári.

sálya l. karmazsinsálya, köz-sálya.

sárga l. aranyárga.

sárga baraszlai. „Garay Andras Hozot Crakay Mar-
hatt ... 2 1/2 Veg. keoz Londist ... 3//75. 3 Veg. Sarga
Barazlaytt —//36. 1 Veg Bichy (!) Vaznott —//10.“

saru. „Kandort Jstwan Vizen Karoliban ... 136 Bo-
kor *Sarutt* ... —//68.“ — L. még apró *ficsursaru, ficsur-
saru, szattyánsaru*.

sebesi pokróc. „Nierges Janos. Vizen. Caroliban ...
Sebesi pokrochott ... —//16 zekely Zeor Heuedereket
... —//15“ | „Damakos. Katus. Vizen Zilagiba(n). 10. *Se-
besy pokrochott* ... —//10. Zaras Csizmatt —//18.“

selyem l. atlasz-, baka-, ispring-, német, török, visz-
szált selyem.

selyemfrancli. „Kaspar Wasswander Hozot Bechy
Marhatt ... 2 Fonnt Arany premek 1//50. 10. Fonnt *Se-
liem Franzlyt* 2//40. Kalmar aprolek 2//40.“

selyemgomb. „Teolcheres. Adam. Vizen Baniara ...
giapot Ewekett ... —//3. 50 penzara kes huweleket
—/1 1/2 *Seliem gombot* ... —//30.“

?selyemövecs(e). „Kalmandy Janos Hozot Crakay

Marhatt ... 17. *Seliem Eoweczett* (!) ... —//80. Minden Fele Cernakatt — //16. (*Az alapszó *övecs* és *övecse* egyaránt lehet, de — a harmincadjegyzék hanyag írása miatt — nem zárható ki itt az elírás esete sem *Eoweczett* helyett.)

selyemprém 'selyemszegély/szegő'. „Nemet Janos Hozot Bechj Marhatt ... 4 Fomt (!) Jspring Selimet 1//—18 Font Baka Selimet 1//80. Minden. Fele *Seliem premet* 5//40. Minden. Fele Norembergj Seliem zelek f 200 ... 6//—.“

selyemszél. „Bekesi Jstwan Deak Hozot. 1 Fonnt atlaz Selimet —//20. 1 Fonnt Jspring Slimett //25. 1 Fonnt Seliem Franzlytt //25 6 Fomt (!) gris pant —//6 ... Feier zeleket es *Seliem zeleket* 1//20. 30. Forinthara egieb kalmar Marhatt —//90.“

selyemzsinór. „Haz Mihaly Hozot Lengely Orzagbol ... 1 Fonnt Vizaltt Selimet —//25. 8. Veg. *Seliem Si-nortt* —//24.“

sisak. „Kozma Istwan. Hozott. Kassarol. 30. Fegywer Derekott. 70. *Sisakott*. Melinek. az. Harminchadgiat az leuel tartasa zerent meg engettük.“

skárlát l. hatvanas, köz-iskárlát, nyolcvanas skárlát.

stájer kés. „Kandort Jstwan. Hozot. Karolibol. Egy Berbence *Staier kest* tt 2//—.“

strucctoll l. *istrucctoll*.

subicaködmön. „Lajos. gergey Vizen. 11 Chuha kedmend (!) ... —//22. 285. *Schubiza kedmend*^a ... Steffen Schorcher. Vizen 493. Bellest 4//93. 163. *Subicha kedmend* 1//63. 57 Chuha kedment 1//14.“ (*L. *csuhaködmön* jegyzetét.)

süveg. „Gall Jianos. Hozot Baniarol. 5. Masa glethet 1//40. 200. *Siueget* 1//— 2 Veg Lengiel Vaznott —//20.“ | „Kalmanchey Jstwan Deak Hozott 10 Hordo *Siueget* Meliben wolt 15000 *Siueg* ... 75//. — L. még *bártfai*, *bélelt*, *cseh*, *fodor posonyi*, *iglai*, *polgár*-, *pozsonyi süveg*.

szablyavas. „Eneďy Mattias Deak Hozot Bechj Marhatt ... 1 Ladaban. *Zablia wasak* 1//50.“

száras csizma. „Zaz Jstwanne Vizen Baniara. 2. *Zaras Chismat* ... —//4.“ — L. még *karmazsinszáras csizma*.

szattyánficsur. „Brassay Ambrus. Vizen. Karoliban. 188 *Zattian Sarutt* ... —//94. 67 *zattian Fichurtt* ... —//38. 450 *Fichort* aprótt ... —//68. 100 *Bokor zattian* kapzatt ... //50.“

szattyánkapca. „Balint Deak Vizen. Baniara. 15. kor-douan kapzat —//11 1/2. 6 *Bokor karmasin* kapzat —//9. 37 *Zattian*. kapzatt —//18. *Zattian Sarutt* —//18.“

szattyánsaru. „Teolcheres Adam Vizen. Baniara ... 10 *Bokor zekerniett* —//10. 25. *Zattian Sarutt*. ismet —//12 1/2 ... *Jianchar* kapzat tt —//9.“ — L. még *deli-csizma*, *szattyánkapca*.

székely szörheveder. „Niergess Janos. Vizen. Caroli-ban ... *zekely zeor Heuedereket* ... —//15. 30. *Karma-sin beoreket* ... 1//50. *Raz Tafothatt* ... —//12. 8 *keotes istrangot* ... —//40.“

székernye l. *jancsárkapca*, *karmazsinbőr*, *szattyán-saru*, *szörpárta*.

szekfű 'szekfűszeg (fűszerfajta)'. „Pataki János. Ho-zot Crakaj Marhatt ... 14 *Fonnt zekfiett* ... —//42. *Egieb Crakaj arolekott* ... —//96.“

szél l. *fejér*, *karazsia-*, *posztó-*, *selyemszél*.

széles l. *temérdekvászón*.

szerszám l. *patikaszerszám*.

szörheveder l. *székely szörheveder*.

szörpárta. „Teolcheres Adam Vizen. Baniara ... Egy forinthara *zeor parthat* —//3. 10 *Bokor zekerniett* —//10. 25 *Zattian Sarútt* ... —//12 1/2.“

tafota l. *dupla-*, *rác*, *velencei tafota*.

tál l. *óntál*.

tanisztra (tarisznya). „Achacius Simon. Viszen. Karo-liban ... 12 *Lasnakott* ... —//24. 8. *keotes Taniztratt* —//20.“

téhel 'tok'. „Zaz Jstwan Hozot Bechj Marhatt ... Egy Berbenze. *Trupayt 3//* ... 100 *tehel* *Rakot Nieole* (!) *kések 1//89*.“ — L. még *térdkötő*.

tehénbőr. „Zabo Palne Vizen Varad Fele 150. *Eoker Beoreket* ... 7//50. 250 *Thehen* és *Tulok Bereket* ... 12//50.“

tekert réz. „Hannes Balk. Hozot Bechj Marhatt ... Egy *Masa tekert Rezet* —//75. *Apro. es Erek Twkerek* —//54“.

temérdekpatyolat. „Zaz Jstwanne Vizen Zilagiban ...
12 Feore walo. *temerdek pathiolathot* —//18. 10 Veg
Matast —//20. 2 Fel weg. Muharatt —//20.“

temérdekvászon. „Elek Janosne Vizen Baniara. 2 1/2
Veg Veres Zeles Vaznott ... 12 1/2. 1 Veg *Temerdek*
Vaznott d. 3. 25 Bokor Karmasin zaras Chismat ...
—//50.“

térdkötő. „Garay Andras. Hozot Crakay Marhatt ...
12 Okúlar —//1. Cernabol Chinalt *tertketeo* —//16. 6 te-
hely Chontos kest —//16.“

tok l. üveg-pincetok.

toll l. istrucctoll.

tonna l. ortsáfrány.

tömjén. „Dragy Orsolia Vizen. Zilagiban ... *Temient*
... —//3.“

tömlő. „Brassay gergey Vizen Varadda ... 1 *Teomleo*
Turott —//10.“

török sáfrány. „Vicey Gaspar. Hozot Moldvabol Zaz
f(ont) terek Saffran tt 3//—.“

török selyem. „Kolosy Istwanne Vizen. Zilagiban ...
7 Nitra terek. *Selimett* —//35 ... Egy kantar Borsott
2//—“ | „Pataki Janos Hozot Crakaj Marhatt. 10 Nitra.
Terek Selimet ... —//50 ... Egiet mas Crakaj aprolek-
kott ... —//96.“

troket '?'. „Zapanos Peter Vizen. Zilagiban ... 10.
Zekeres Lonak Valo *Troket* ... —//20.“

trupai. „Zaz Jstwan Hozot Bechj Marhatt ... Egy
Berbenze *Trupayt* 3// ...“.

tucin '?tucat'. „Achy Jianos Hozot Bechj. Marhatt
... 1 *Tuchin* Bellet kezttwt —//12. 2 *tucin* Salauaryt
—//42“ | „Zilagy Andras. Hozot ... 3 *Tucin* Salauarit
—//7. 5 *tucin* Apro Salauarit —//10.“

tulokbőr l. tehénbőr.

tű l. gombostű, paraszttű, varrótű.

tükkör. „Hannes Balk. Hozot Bechj Marhatt ... Egy
Masa tekert Rezet —//75. Apro. es Erek *Twkerek* —//54.“

üveg-pincetok. „Filstich Peter. Hozot. Crakay Mar-
hatt ... 5 *Iweg Pinze tokott* —//42.“

varroládácska. „Achy Jianos. Hozot Bechj Marhatt
... 4 *Varro Ladaskat* —//3.“

varrótű. „Somogyi Zabo Jianos Hozot Crakaj Marhatt ... *Varro theot gwreket* —//12.“

vas l. apró-, csetneki, kard-, marok-, szablyavas.

vasmű. „Kis Jianos. Hozott Bechj Marhatt ... 1 Berbence Staier kest 2//— ... 1 Berbence. *Vas Miett* —//75.

vászon l. csalán-, fekete-, lengyel, néderlandi, témérdek-, veres vászon.

velencei tafota. „Kaspar Wasswander Hozot Bechy Marhatt ... Mas fel Vegnit dupla tafotakat 3//— ... 3 Fel Veg *Velencey tafotat* 1//50. 13 Font Baka Selimet ... 1//20.“

veres fonal. „Kaspar Was Wander (!) Vizen oda ky 40. Fonnt *Veres Fonalat* ... 2//. 8 Veg pachialathott ... 1//20“ | „Zaz Jstwanne Vizen. Baniara ... Kek Fonalatt ... —//12. *Veres Fonalatt* ... —//6.“

veres vászon. „Rasman Jstwan hozot Bechy Marhatt ... 12 Veg *Veres Vaszonj* —//96.“

vidrabőr. „Haz Mihaly Hozot Lengely Orzagbol ... 2 *Vidra. Bereket* ... —//9.“

virágos atlasz. „Nemeth János Hozot Bechj Marhatt ... 2 Fel Veg kez. atlachott 1//— 3 Fel veg. dupla tafothat 3//— Fel Veg *Viragos Aranas atlachott* 2//—.“

virágos bársony. „Rettegy Jianos. Hozott Bechy Marhatt ... 14. Reff *Viragos Barsont* ... 2//10.“

visszált selyem '?'. „Haz Mihaly Hozot Lengely Orzagbol ... 1 Fonnt *Vizallt Selimett* ... —//25. 8 Veg Seliem Sinortt ... —//24.“

vont réz '?'. „Kalmandy Jianos. Hozot Crakay Marhatt ... Minden Fele. Cernakatt —//16. 6 Hiuel kest —//15. *Wont rezet Feiert ismet Sargatt* —//34.“

zsinór l. selyemzsinór.

IV OLVASÁS KÖZBEN

MIKES KELEMEN ÖSSZES MŰVEI

1. A szellemi élet minden területén egykor forgolódo személyiségek életművének értékelését többnyire a maguk korára tett hatás, illetőleg a saját koruk szempontjából való jelentőség megállapításával ajánlatos kezdeni, s csak azután következhetik a szóban forgó személyiség művelődési életünk folyamatában elfoglalt helyének, az utókorra és magunk korára való hatásának számbavétele. Az értékelésnek ez a menete a legtöbb szellemi munkás esetében szinte kötelezően követendő. A kétféle értékelés eredménye természetesen sokszor jelentősen különbözhetik egymástól. Az irodalom területére szűkítve a kérdést — a korszakos jelentőségű írói egyéniségeket kivéve — leggyakrabban jóval jelentősebb az írónak saját korára gyakorolt hatása, mint amilyen jelentőséget az irodalmi élet későbbi szakaszaiban és éppen saját korunkban tulajdoníthatunk neki. Vannak azonban olyan különleges íróegyeniségek is, akik — életsorsuk sajátos alakulása folytán — korukra egyáltalában semmilyen hatást nem gyakoroltak, nem gyakorolhattak, hiszen irodalmi munkásságuk kifejtésének sajátos egyéni, társadalmi-politikai körülményei még a közvetlen környezetükre való hatást is kizárták. Az ilyen írói egyéniségekről szólva természetesen még kevésbé beszélhetünk az egykorú irodalmi életre, illetőleg az irodalomolvasó-élvező közönségre tett bármilyen korabeli irodalmi, szellemi hatásról.

Az ilyen körülmények között, az ismeretlenség, a pillanatnyi hatásnélküliség hangtalan csendjében, elzártágában működő írói egyéniségek között egészen különleges hely illeti meg Mikes Kelemennek (1690—1761), II. Rákóczi Ferenc hűséges „íródeákja“-nak alakját. Életsorsának alakulása Mikest elzárta az irodalmi „ér-

vényesülés“, a korára való irodalmi hatás lehetőségétől. Hazájától távol, a Márvány-tenger partján, a törökországi Rodostóban rőtta papírra naplószerű leveleinek tekintélyes sorát (összesen 207 levelet), és — az európai szellemi élettől távoli környezet elzártságában — fordítottgatta le a korabeli francia vallásos megismeretterjesztő irodalom számos termékét. Az ilyen körülmények között kifejtett irodalmi munkásság értékelésére még saját környezetében is alig találhatott Mikes akár csak bizalmas barátot is. A csodával határos, hogy 1761-ben bekövetkezett halála után kézirati hagyatékának a rodostói, számban megfogyatkozott bujdosók között mégis akadt nemcsak megőrzője, hanem olyan értékelője is, aki — a Mikestől még életében (1760) hazajuttatott egyetlen kézirat (*A Keresztnek királyi útja*) — a bujdosó Mikes egész kézirati hagyatékának hazájába való visszajuttatása gondját szíven viselje.

2. Most már tudván tudjuk, hogy Mikes volt a XVIII. század legkiemelkedőbb erdélyi származású prózairója. Megnyugtató számunkra, hogy halála után legalább két századdal Hopp Lajos személyében olyan odaadó és hozzáértő filológus-kutatója akadt, akinek keze nyomán teljesen megbízható, kritikai kiadásban rendre-rendre újra életre kel az egész kéziratos Mikes-hagyaték, hiszen irodalmi munkásságából eddig még a filológiai kutatás Mikes-korabeli kérdéseivel foglalkozó is teljes szövegében csak a — kétségtelenül legjelentősebb — Leveleskönyvet meg a — jelentőségében hozzá nem fogható — *Mulatságos napok*-at ismerhette; a többi, csak kéziratban rejtekező munka lexikonok, irodalmi kézikönyvek hasábjain csak címszerűen élte a maga látszat-életét.

Jóllehet a legjelentősebb Mikes-kézirat (a Levelek) Kultsár István jóvoltából már Mikes halála után 33 évvel, 1794-ben megjelent, s azután Toldy Ferenc sokáig legmegbízhatóbbnak számító (1861), majd több későbbi kiadása révén az irodalmi köztudatban is méltó helyet foglalt el (l. erre alább a 6. pontot), Hoppnak az Akadémiai Kiadó megértő gondoskodásából most sajtó alól kikerülő kritikai kiadásáig sem a Levelekről, még kevésbé a többi Mikes-kéziratról nem volt olyan szöveg-

kiadás, amely mind az irodalomtörténet, mind a nyelvtudomány kutatóinak igényeit minden tekintetben kielégíthette volna. A több kötetre tervezett *Összes művekből* most már előttünk fekvő két kötet a kritikai kiadás nélkülözése miatt régóta jelentkező hiányérzet és igény kielégítésének kezdetét jelzi.

3. Kétségtelenül nemcsak az az időbeli vonatkozású tény, hogy a *Levelek* első darabja talán a legkorábbi biztos keltezésű Mikes-írásmű, mondom, nemcsak ez, hanem mindenekelőtt a kéziratos hagyatékából jelentőségében kiemelkedő szerep készíthette Hoppot, hogy a maga gondozta kritikai kiadásban elsőül a *Törökországi Levelek* szövegét tegye közzé. Így jelent hát meg az *Összes művek* I. köteteként a *Leveleskönyv* teljes szövege (I, 7—300) a hozzácsatlakozó, Mikestől eddig ismert kétségtelen hitelű (mindössze öt) misszilis levéllel (I, 303—25) és az utolsó Mikes-levélhez felzárkózó, Rodostórról szóló verses leírással (325—30) együtt.

Az *Összes művek* I. kötete nemcsak a kétségtelenül legjelentősebb Mikes-mű közzététele miatt fontos, hanem azért is, mert a Mikes-hagyaték hivatott gondozója a *Leveleskönyv* szövegéhez csatlakozó *Jegyzetek* mintegy félezer lapján (I, 333—831) körültekintő filológiai alapossggal a felhasznált irodalom legfontosabb darabjainak felsorolása (I, 333—45) után tájékoztat az *Összes művek* kiadásában követendő szövegkritikai elvekről és módszerekről (I, 347—53) is. E tájékoztatóból meg a szövegkiadás vizsgálatából kitűnik, hogy a kiadás gondozója — dicséretes mértéktartással — a betűhű, de nem a grafikai hűségű szövegközlés elvét alkalmazta. A betűszerinti közlésbeli hűségben Hopp azonban elment addig a végső határig, amely — a könnyen olvashatóság biztosítása mellett — az eredeti kézirat szövegével szinte teljesen egyenlő értékű szöveget biztosít a kiadvány forgatója számára. Valamelyest csak azon sajnálkozhatunk, hogy a kiadás nem jelzi a kéziratbeli sorvégeket, holott Mikes helyesírásának teljes ismerete szempontjából egyáltalában nem lényegtelen a tőle alkalmazott szóválasztó jel, illetőleg jelek és a tőle követett szóválasztási szabályszerűségek, illetőleg az esetleges ingadozások ismerete. Ez a szöveg gondozójától és — úgy látszik —

a kötet lektoraitól is lényegtelennek ítélt körülmény figyelmen kívül maradása meg néhány grafikai „egyszerűsítés“ a Mikes helyesírásával ezután foglalkozni akarót mégis csak az eredeti kéziratok, illetőleg az ezekről készült fényképhasnások tanulmányozására kötelezi.

A Leveleskönyvhöz csatlakozó, szöveggondozásra vonatkozó elvi, módszerbeli jegyzetek természetesen nemcsak magára a Törökországi Levelek kiadására, hanem lényegében az Összes művek minden kötetére is vonatkoznak (I, 348 és visszautalás erre a II, 905. lapján). Az elvek érvényesítése rendjén a szöveg gondozója az eredeti szöveg, illetőleg szövegek (véglegezett szöveg, fogalmazvány) minden eltérésére, vétségére, összes betoldásaira, kihúzásaira, kiemeléseire vonatkozó lapalji és a kiadáshoz csatlakozó más jegyzetekkel az eredeti kézirattal szinte egyenértékű szöveget bocsát a kutatás rendelkezésére. A betűhű közlésben való ésszerű mértéktartás, améllt, hogy a szöveg nyelvi kérdéseivel foglalkozó számára is használható, megbízható szöveget nyújt, túlzó pontoskodással nem zavarja a szövegeket csak irodalom-irodalomtörténeti érdekből tanulmányozó kutatót sem. Ennek ellenére nem hallgathatom el azt az óhajt, hogy nem ártana az összes Mikes-kéziratok sajtó alól való kikerülése után egy pótkötetben legalább a Leveleskönyvből a legmesszebbmenő igényeket is kielégítő hasonmás-kiadással koronázni a Mikes-hagyaték egészének közreadására irányuló erőfeszítéseket.

4. Teljes, szinte fenntartás nélküli elismeréssel kell adóznunk Hoppnak az I—II. kötetben mind a kéziratok pontos leírására, a felvetődő szövegkritikai és irodalomtörténeti kérdések megoldására, mind a filológiai jegyzetelés gondosságára vonatkozó igyekezete eredményességéről.

Szövegkritikai szempontból elsősorban is elismerően ki kell emelnem az eredeti szöveg Mikestől vagy más-tól származó minden alakításának, módosításának aprólékos, de nem feleslegesen gondos nyomon követését, és különösen az I. kötetben a szöveg megértését elősegítő, lenyűgözően hatalmas filológiai jegyzetanyagot. Az ilyenféle filológiai munka terjedelmét illetően szám-szerű tájékoztatásként utalhatni arra, hogy az I. kötet-

ben csak a Leveleskönyv tárgyi jegyzetei kerekén négyszáz lapot foglalnak el. Ezzel a résszel szemben csak azt jegyezhetnők meg, hogy az ismétlések, illetőleg a folytonos visszautalások elkerülése céljából a szótári jellegű nyelvi magyarázatokat talán jobb lett volna olyanféle, de persze részletesebb és korszerűbb szójegyzék-féle egybeállításba tömöríteni, mint amelyet például az 1906-i Emlékkiadás is tartalmaz. A szótárszerű rendben könnyebb a keresés, de meg nem maradhattak volna magyarázatlanul nyelvi szempontból lényeges szavak. (Például a nagyon fontos 113. levél különleges jelentésű *aprólékja*, amely pedig annak idején az Emlékkiadás hivatkozott szójegyzékéből is érthetetlenül kimaradt.)

Az Összes művek és különlegesen éppen a Leveleskönyv kiadásának textológiai igényességét és a tárgyi jegyzetanyag körültekintő gondosságát, teljességét illető elismerő értékeléséhez csatlakoztatni kell a textológiai kérdések történeti jellegű vonatkozásainak és általában a kiadás irodalomtörténeti kérdéseinek megoldásában megmutatkozó körültekintő, valóban kritikai alaposságot illető elismerést. Az ilyen természetű textológiai, filológiai, irodalomtörténeti munka éppen a már előttünk fekvő Leveleskönyvvel kapcsolatban bontakozhatik ki a leglenyűgözőbben, hiszen irodalmi-stilisztikai, sőt általában művelődési és politikai jelentőségénél fogva is különlegesen éppen a Leveleskönyv okozott a kutatóknak a legtöbb fejtörést, ez termelt elég tekintélyes irodalmat is, és így egy kritikai kiadás filológiai gondozójának itt nyílik legtöbb alkalmá a különböző vélemények, feltevések bíráló megrostálására. Valóban Hopp részint az eddigi Mikes-kiadások és persze az e kiadásokat bevezető fejtegetések eredményeinek általános kritikai bemutatása mellett a kézirat keletkezésével kapcsolatos összes eddigi megállapításokat, feltevéseket szigorú bonckés alá is veszi. E munka során megnyugtatóan vagy a legvalószínűbb feltevés mértékéig felvetődnek, illetőleg tisztázódnak a kéziratok keletkezésével és az egész Mikes-hagyaték hazakerülésével kapcsolatos kérdések. Az eddigi, igazán lazán megokolt feltevések helyett Hopp az összes figyelembe vehető körülményekre ügyelve, a kéziratok hazajuttatásával kapcsolatban

azt a nézetét nyilvánítja, hogy Mikes kézirati hagyatékát Horváth István, egy Mikes bizalmát is élvező rodstói bujdosó őrizte meg. A hagyatékból legalábbis a Leveleskönyv egy Mészáros nevű bujdosó révén jutott Bécsbe Görög Demeter szerkesztőhöz, s Görögtől a kéziratot — a korabeli Habsburg-cenzúrának pillanatnyilag ellanyhult éberségét felhasználva — elsőként közléte Kultsár Istvánhoz. Az első kiadás az arisztokrácia soraiból hazafias érzésével kiemelkedő gr. Festetics György anyagi támogatásával (I, 355—66) jelent meg. A haza-került kézirat további sorsát végleges őrzőhelyére, az Egre Érseki Könyvtárba való jutásáig Hopp szintén eléggé elfogadhatóan tisztázza (I, 366—8).

5. Az Összes művek II. kötetének szöveggondozási, illetőleg az e kötet irodalomtörténeti kérdéseivel kapcsolatos eljárás módja a Leveleskönyvet tartalmazó I. kötetben kifejtett és előbb lényeges vonásaiban ismertett elvekkel azonos. A II. kötetben Mikes fordítói munkásságának egyik termékét, egy vallásos tárgyú kéziratot (*Az Epistoláknak és az Evangéliumoknak Magyar-átzatja*) teszi közzé Hopp. Az I. kötetbelivel azonos filológiai-irodalomtörténeti megjegyzések újraismétlését kerülve, e kötet ilyen természetű felszereltségéből csak az kínálkozik feltétlenül kiemelésre valónak, ami a Mikes-kéziratok egy nagyobb csoportjának, a fordítás-kéziratok túlnyomó részének történetével kapcsolatos. Csatlakozhatunk Hoppnak ahhoz a véleményéhez (II, 907), hogy a felesleges ismétlések elkerülése végett az ilyen természetű tudnivalókat ajánlatos volt éppen itt, az elsőnek közreadott Mikes-fordítás közzététele kapcsán összefoglalóan ismertetni. A Mikes-kéziratok e csoportja a XVIII—XIX. század fordulóján kerülhetett haza és itt is Kultsár István tulajdonába; ez utóbbi hagyatékának árverésén jutott Farkas Lajos ügyvéd és régiségbúvárkönyvgyűjtő tulajdonába, majd onnan a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárába (II, 907—13). Az *Epistolák* írásmódjára vonatkozó írás- és helyesírástörténeti észrevételek (II, 914—24) mellett az *Epistolák* keletkezéstörténetét, szerkezeti beosztását illető fejtegetések (II, 924—38) mind e vallásos fordításra vonatkozó, de egy-

ben hihetőleg helyel-közzel majd a több ilyen jellegű kézirat kiadása rendjén is hasznosítható megállapításokat tartalmaznak. E mű kisebb jelentőségéhez mérten a szövegkiadáshoz csatlakozó tárgyi jegyzetanyag is a Leveleskönyv szövegkiadásabelihez képest terjedelemlre nézve jóval csekélyebb: az előbbi kötet 400 lapjával szemben még egy tizednyire sem rúg (II, 942—74. l.). Mint az előbbi kötetben, itt is Hoppnak — az irodalomtörténészek között eléggé ritka — nyelvészet-stilisztikai érzékét és hozzáértését külön elismeréssel kell megemlíteni.

A mindkét kötethez csatlakozó, sajnos, túlságosan szűkszavú francia nyelvű összefoglalás valamelyes mértékig lehetővé teszi a külföldi, magyarul nem tudó irodalomkutató számára is az egyetemes irodalomkutatás szempontjából sem jelentéktelen Mikes-hagyaték európai összefüggéseinek tanulmányozását.

6. Amit előljáróban Mikesnek saját korában való háttalanságára, illetőleg egy emberöltővel későbbi felfedezésére és irodalmi utóéletére vonatkozólag mondtam — legalábbis a Leveleskönyv vonatkozásában —, könyvészeti adatszerűséggel mutatkozik meg Hopptól a Nyomtatott kiadásokról közzétett bibliográfiai egybeállításában (I, 373—6). A Leveleskönyv írójának 1761-ben történt halála után 33 évvel — 1794-ben jelent meg nyomtatásban először; az utána csaknem hét évtizeddel, 1861-ben közzétett második kiadás valósággal Mikes újrafelfedezését jelentette. E kiadás nyomában 1880-tól kezdődően 1958-ig még nyolc magyar meg egy török nyelvű (1944—1945) teljes és tizenegy szemelvényes magyar Leveleskönyv-kiadás bizonyítja azt, hogy Mikesnek az utókor számára is van emberi, erkölcsi magatartásbeli közölnivalója. És van persze csodálatosan ízes, hajlékony, erdélyi patinájú nyelvvel jelentős stilisztikai-nyelvi mondanivalója, hatása is.

7. A Mikes-hagyatékot közkinccsé tevő akadémiai Irodalomtörténeti Intézet vezetősége, kiemelten a kritikai szövegkiadást odaadóan, sőt szenvedélyesen gondozó Hopp Lajos, a kiadvány igényes, korszerű nyomdai kiállítását biztosító Akadémiai Kiadóval együtt a magyar irodalomtörténeti és nyelvtudományi kutatások számára

Az emberi szellem két nagy területe, a tudomány és a művészet között a közérthetőség tekintetében egy lényegbe vágó különbség van. Míg a tudományos alkotások csak olyan-ilyen megértéséhez is az egyes tudományszakokban való mentől alaposabb előzetes tájékoztatás legtöbbször még a tudománynépszerűsítés síkján is, annál inkább a szaktudomány szintjén elengedhetetlenek, addig a művészetek vonatkozásában az igazán nagy képzőművészeti, zenei és irodalmi alkotások közvetlen megértése, átélése többnyire minden előzetes „céhbeli“ készség hiányában is magától értetődő dolog. Ezzel azonban természetesen nem állítjuk azt, hogy a művészi alkotás magasabb rendű megértéséhez, átéléséhez ne jelentene nagy-nagy segítséget mindaz a „mesterségbeli“ ismeret, amelyet éppen a művészeti alkotások elméletét adó szaktudományi és szaktudomány-népszerűsítő kézikönyvek, tanulmányok, tájékoztatók nyújtanak. Az ösztönös megértés, átélés helyett a tudatos, elmélyülő műélvezet ugyanis valójában csak a műalkotás tartalmi és formai kérdéseiben elméletileg is mentől bensőségesebben tájékozott ember kiváltsága. Éppen ezért abban, a szocialista országokban lezajló nagy művelődési átalakulásban, amelynek rendjén mentől szélesebb tömegek jutnak hozzá — mások mellett — a szépség tudatos megértéséhez, átéléséhez szükséges ismeretekhez is, különleges érdeklődéssel vesszük kezünkbe Gáldi Lászlónak a vers és a versformák titkairól közelebbről megjelent szép könyvét (*Ismerjük meg a versformákat*. Bp, 1961. 239 l. Gondolat Kiadó).

A versformák szövevényében tájékoztatásra vállalkozó Gáldi — költő és műfordítóként — maga is a vers, a költészet világából indult el, de nyelvészként újabban egyre fokozódó érdeklődéssel mélyed el az egyes nemzeti irodalmak verstani kérdéseinek vizsgálata mellett az összehasonlító verstani kutatásokban is. Ilyenformán a román verstörténet korszakaival, Eminescu verselésével, a román verselésben megnyilatkozó európai hatások kérdéseivel és nem utolsósorban a finnugor népi verse-

léssel szaktudományi szinten foglalkozó Gáldinak a versformákról a széles körű ismeretterjesztés célkitűzésével írt kötetétől már eleve is szakavatott tájékoztatást remélhetünk.

Azóta, hogy a magyar vers utolérhetetlen művésze-értője: Arany János a verseléssel elméleti vonatkozásban is foglalkozott, el egészen korunkig, a versformák iránti érdeklődés az eltelt egy évszázadnyi idő alatt nagyon egyenlőtlen ütemű volt: Arany vizsgálódásai nyomában Négyesy László századvégi-századeleji verstani kutatásáig e tekintetben vajmi kevés kiemelkedő eseményt említhetünk meg, s Négyesy után e század negyvenes éveit is változó az ilyenfajta kutatások üteme. A verstani s ezzel együtt a vers formai kellékeire irányuló vizsgálódás újabb lendületét jelzik Németh László (1940), Horváth János (1948, 1951, 1955, 1958), Bóka László (1952, 1958), Vargyas Lajos (1952), Székely László (1955), Hegedűs Géza (1959) meg mások nagyobb összefoglalásai, illetőleg tanulmányai. Ebbe a sorba tartozik bele világosan tudománynépszerűsítő célkitűzéssel, de a magasrendű szaktudományi tájékozottság szintjén Gáldinak bennünket most közelebről foglalkoztató munkája.

Úgy látszik, Gáldit elsősorban a szaktudomány szűk körén túl a köznapi életben meg a középiskolai oktatásban a verstani kérdések tekintetében jelentkező nagyfokú tájékozatlanság elosztatásának célkitűzése vezethette a versformákat tárgyaló tájékoztató megírásában. A szerző ugyanis úgy látja, hogy Arany és az utána következő kutatók vizsgálódásai ellenére is nemcsak a szélesebb tömegek, hanem még a verstani ismeretek terjesztésére hivatott pedagógusok körében is a verstani kérdésekben nagyon gyakran nincs általánosan elfogadottnak tekinthető vélemény. Sőt, mintha még a költők is — hallgatólagosan — az olyan ösztönös alkotásnak volnának hívei, amellyel kapcsolatosan már Petőfi 1847-ben ezt írta: „A magyar mérték és rím nincs meghatározva, ez még ezután fog, ha fog, kifejlődni és meghatározhatni, eszerint róla nekem sincs tudatom, de van sejtésem... az ösztön vezet.“ E verstani bizonytalanság és a verstani ismeretek hiánya — a szerző szerint —

csak lassú munkával tüntethető el, úgy hogy új poétikai szemlélettel kell a vers meg a versformák világa felé fordulnunk, és forrongóban, átalakulóban levő esztétikai tájékozódásunknak e vonatkozásában jelentkező hiányait pótolnunk.

Világosan látja Gáldi, és már bevezetőjében igyekszik ezt az olvasóban is tudatosítani, hogy bizonyos veszélyeket rejt magában az, ha a vers esetében a tartalmat egyoldalúan kiemelve elhanyagoljuk a külsőt, a formai kellékek figyelembevételét. A költői alkotás ugyanis a tartalom és a forma szétszakíthatatlan ötvözetében jelentkezik: tartalom nélkül a forma csak ritmus és a rím tetszetős, csengő-bongó, de lélektelen játéka, a forma nélküli tartalom meg legtöbbször hétköznapi próza, de nem költészet. (Még a művészi prózának is legalább egy formai kelléke van: a ritmus.) Az előttünk fekvő könyv szerzőjének ezért határozottan kifejezett célkitűzése szerint az olvasót kell hozzásegítenie ahhoz, hogy a költői alkotást a tartalom és a forma széttephetetlen egységében élvezze. Abból a meggyőződésből indul ki, hogy a költői alkotás igazi élvezőjének éppen úgy ösztönös módon, de ugyanakkor tudatosan is összhangba kell hoznia a tartalmat a formával, mint magának a vers alkotójának. A versformák elméleti kérdéseinek megismerése tehát nem öncél, hanem a vers szerkezetén és zeneiségén át vezető út a költészet mentől közvetlenebb átélése felé (4. l.). — Az ilyen ismeretek megszerzéséhez egy szűkebb és egy szélesebb út is vezet. A szűkebb út: egy nemzeti irodalom versformáinak alapos megismerése. A tágabb, messzebb távlatok felé való kitekintésre csábító út: az egyes nemzeti irodalmak versformáinak összehasonlító verstörténeti módszerű tanulmányozása. Kötetében Gáldi ugyan a magyar vers és versforma bemutatására helyezi a súlyt, tehát lényegében az első úton halad, mégis a tárgyalás rendjén az összehasonlító verstörténeti kutatásban szerzett sokirányú tájékozódással igyekszik a nemzetközi összefüggések körébe vonva és a történeti fejlődés fényébe állítva ismertetni és értékelni a magyar vers fejlődésének, történetének kiemelkedő mozzanatait.

Határozott célkitűzéssel indul neki a nagy feladatnak, és világos szerkezeti tagolással ismerteti meg az általános és a különleges verstani kérdésekkel a könyv írója az olvasót. Mondanivalóit — mint maga is megjegyzi — célkitűzésszerűen három gondolati mag köré csoportosítja, és ennek megfelelően három nagy részben tárgyalja a szerző.

Az első, bevezető részben azt az alapvető, de bonyolult összehasonlító verstörténeti kérdést vizsgálja meg: miként született meg a vers, azaz hogyan alakult át a kötetlen prózai közlés bizonyos zenei elemek közbejöttével énekké, verssé. Ez a rész tehát a próza és a vers viszonyát taglalja, úgy, hogy a fő hangsúly a vers kialakulásán van. Minthogy a vers akkor kezd elválni a prózától, mikor a közlésben bizonyos szabályos lüktetés, a ritmus kezd kialakulni, e fejezet e fontos kérdésben: a vers alaptényezőjének, a ritmusnak dolgában is körültekintően tájékoztat. Jóllehet sokan még ma is a próza és a vers közötti különbséget elsősorban a rímtelenség és a rimmal ellátottság ellentétében látják, a szerző Arannyal együtt határozottan annak az álláspontnak híve, hogy „költészetünk eredetileg csupán a ritmus báját ismerte, s minden afféle, mint a rim és mérték, nála legfőlebb esetleges volt“ (Arany).

Magától értetődően a könyv törzsrészét a verselés fő tényezőit vizsgáló tárgyalás (a II—VI. fejezet) teszi. Tekintettel arra, hogy a szerző — célkitűzéseinek megfelelően — az olvasót elsősorban a magyar verselés kérdéseiről, a magyar költészetből vett példákkal óhajtja tájékoztatni, a vers születését tárgyaló, általános verstani fejezet után a vers alkotó elemeit, a versmértéket, a rímet és a versszakot tárgyaló fejezetek mindenképpen nagyon bonyolult magyar verstani kérdésekkel ismerteti meg az olvasót. A kérdések bonyolultságát elsősorban az okozza, hogy a magyarban századok óta három versrendszer él egymás mellett: a) a népi, b) az ókori görög-latin és c) a nyugat-európai versformák rendszere. Noha ez a három, együttesen jelentkező versrendszer éles szétválasztását több-kevesebb sikerrel régebben is, újabban is meg-megkísérelték, az éles szétválasztásnak Gáldi már csak azért sem híve, mert egyrészt mindenik versrend-

szer alapelveiben vannak közös vonások, másrészt meg e versrendszerek a magyar költői gyakorlatban keveredhettek, keveredtek is. Ami az alapelvbéli közösséget illeti: legfőképpen közös a kifejezés anyaga: a nyelv. Mindezek ellenére az előrelátható nehézségek vártán sem szakít a szerző teljesen a három versrendszer egymástól való elválasztásával, és így a mérték, a rím és a versszak alakulását mind a három versrendszerben külön-külön vizsgálja (III—V. fejezet). Ez a tárgyalás rendjén ugyan könnyen bizonyos, szinte ütemesen ismétlődő töredezettséget, szaggatottságot vihetne bele, a szerzőnek azonban az egyes versrendszerek összefüggéseinek, közös elemeinek kiemelésével ezt a veszélyt jórészt olyan mértékig sikerül elkerülnie, hogy el kell ismernünk: előzetes felismeréseit és célkitűzéseit tekintetbe véve másként aligha járhatott volna el célravezetőbben. Egészen újszerű a magyar verstanban eddig — a szerző szerint is — mostohagyermekként kezelt szabad versről a tárgyalásba beiktatott VI. fejezet. Újszerű e rész azért is, mert ez nem a rímes-ritmusos vers és a szabad vers közötti éles ellentétet igyekszik kidomborítani, hanem — történeti visszapillantással — éppen azt emeli ki: miként fejlődött a lazábban kötött, hanyagabbul rímeltetett versből a sok-sok ágra szakadt, de a rímes-ritmusos vers fejlődésével mégis mindig bizonyos kapcsolatot olyan mértékig tartó szabad vers, hogy egy-egy ide vonható alkotásban már nemcsak a folyton változó ritmus, hanem még a mérték, a metrum is felismerhető (183. l.). A rímes-ritmusos versnek azonban nemcsak a szabad vers felé, hanem a szabad versen át a művészi próza és a művészi prózának a szabad vers felé való átmenete is érdekli a szerzőt. Kétségtelenül a célkitűzés és a térbeli kötöttség miatt itt a szerző éppen csak fel tud villantani egy néhány gondolatot.

A szerkezet világosságát és egyben szilárdságát biztosítja a szerző azzal is, hogy könyve utolsó részében (VII. fejezet) visszakanyarodik az első részben érintett nyelvi kérdésekhez, és ezzel a törzsrészt a bevezető és befejező rész tartalmi összecsengésével fogja egységbe. Ez az utolsó rész a mű egészéhez mérten arányos terjedelemben tárgyalja a vers hanganyagával és a vers mon-

datbeli megformálásával kapcsolatban felvetődő kérdéseket.

Az egyébként is világos szerkezetű könyvben az olvasót a tájékozódásban még jól összeállított tárgymutató is segíti. Ennek használata lehetővé teszi nemcsak a tájékozott szakember, hanem a kevésbé tájékozott olvasó számára is a legfontosabb verselméleti kérdésekre vonatkozó fejtegetések könnyű fellelését. A fejtegetések végéhez csatlakozó jegyzetek az igényesebb népszerűsítő irodalomban megszokott módon jól tájékoztatnak a használt irodalom felsorolása mellett a tekintetben is, hogy további érdeklődését a könyv tanulmányozója milyen munkák forgatása révén elégítheti ki. E jegyzetekben a magyar tudományos és tudománynépszerűsítő irodalom mellett legalábbis ugyanolyan gazdag, bár hihetőleg válogatott külföldi művekre utaló értékelő tájékoztató című anyag segít a nemzetközi kitekintésű tájékozódásban. A szövegpéldák finomabb, részletezőbb ritmizálását Jancsó Adrienne előadásának rögzítésével érzékelteti, a vers és a zene összefüggéseinek bemutatását pedig kottamelléletek alkalmazásával könnyíti meg a szerző.

A tudomány népszerűsítésére ilyen magas szinten vállalkozó bármely munkával kapcsolatban felvethető az a kérdés: vajon helyesen látta-e, s ha igen, kielégítette-e a könyv írója azt a szükségletet, amelynek betöltésére vállalkozott. Annyi szép kiadvány után a Gondolat Kiadó teljes megnyugvással iktathatta be tervébe ezt az igényes, gondos kiállítású kiadványt, és a szerző — ha talán egy kissé túl magas mértékkel mérve dolgozott is — olvasóközönségének kezébe jól használható kézikönyvet adott. E munka, amellettt hogy betölti a megbízható tájékoztató szerepét, valóban számíthat arra az ösztönző hatásra is, amelyet maga elé tűzött: hihetőleg serkentő hatást gyakorol a tudomány munkásai, a fiatal irodalomtörténészek, kritikusok, sőt ezen túl a költők számára is a vers és a versfordítás világában való elmélyülőbb tanulmányozás, illetőleg a versalkotás mozzanatainak tudatossá tétele tekintetében is.

A MAGYAR SZÓKÉSZLET ROMÁN ELEMINEK TÖRTÉNETE

A magyar szótörténeti kutatásban érdekes és a környező népek nyelvtudományi munkásságától bizonyos mértékig elütő jelenség az, hogy — szinte egyidőben a nyelveredetre és az ősinek minősíthető szókészletre vonatkozó vizsgálódással — határozott kezdeményezésekkel találkozunk szókészletünk jövevényelemeinek kiderítésére irányuló tevékenység vonatkozásában is. Míg a magyar finnugrisztika úttörője, Sajnovics János lappföldi kutatásaira támaszkodva, csak szókészletünk finnugor elemeivel törődött, a polihisztor Benkő József — Sajnovics nyelveredeztető eredményeinek ismeretében és az eredmények elfogadásával — miközben a magyar nyelv nem török eredetét bizonygatja, „a magyar szókról való külömb külömb jegyzések“ rendjén — már szót ejt a szókészletünkbe különböző nyelvekből belekerült kölcsön-, illetőleg jövevényelemekről is [l. Éder Zoltán, *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Nyelvművelő Társaság* (Bp 1978) című munkájában közölt, eddig kiadatlan *A' magyar és török nyelv mely keveset egyezzen* (1791—1792) című Benkő-kéziratot (151—214. l.)]. Nyomában Gyarmathi Sámuel bár az *Affinitas*-ban (1799) az akkor ismert finnugor nyelvek tekintetbe vételével még csak nyelvünknek finnugor származása kérdésében dönt, *Vocabularium*-ában (1816) azonban már szókészletünk fölös számú eleméről mutatja ki az idegen eredetet, rávillantva elsőként határozottan az átvételnek a társadalmi érintkezés során szükségszerűen végbemenő nyelvi kölcsönhatásbeli jellegére is. Feltűnő, hogy még a nyelvújításkori ortológia olyan jellegzetes műve, mint a *Debreceni grammatika* (1795), Gyarmathit is megelőzve, hasonló szellemben nyilatkozik a nyelvi kölcsönhatás rendjén szókészletünkbe bekerült jövevényelemekről. Ezek a korai kísérleteken túlhaladva a múlt század közepétől egyre inkább erőre kapó magyar szótörténeti kutatás elvekben és módszerekben hovatovább fejlődve, gazdagodva, olyan jelentős jövevényyszó-monográfiákat teremtett, mint amilyen Szinnyi József román, Luntzer

Viktor és Melich János német, Gombocz Zoltán bolgár-török, Bárczi Géza ó-francia, Melich János és később Kniezsa István szláv, Blédy Géza, majd Márton Gyula, Péntek János és Vöö István román kölcsönelemeket feldolgozó munkája. Ezek az összefoglaló nagy feldolgozásokon kívül a kisebb összefoglalásoknak, szótörténeti cikkeknek és szómonografiáknak jócskán gazdag sora bizonyítja, hogy a magyar szótörténeti kutatás, felismerve a jövevényszó-anyagnak a nyelvtörténeti vizsgálatában megmutatkozó sokrétű tanulságait, milyen lankadatlan érdeklődést tanúsított és tanúsít a kölcsön-, illetőleg jövevényelemek iránt.

A magyar jövevényszó kutatás ilyen tekintélyes előzményeihez méltóképpen csatlakozik most Bakos Ferencnek a magyar szókészlet román elemeinek történetét tárgyaló, terjedelmes monográfiája. Bakos bár kellőleg értékeli a román elemek kutatásának eddigi eredményeit, ugyanakkor azonban józan kritikai érzékkel tudatosítja e tevékenység hiányait is. Minthogy jóideig e kérdésnek legteljesebb összefoglalása, Blédy Gézának doktori értekezése (*Influența limbii române asupra limbii maghiare*. Sibiu 1942) egybefoglalta ugyan szójegyzékszerűen az addigi kutatások rendjén román eredetűnek bizonyult elemeket, a monografia — szemponttalan és problémátlan volta miatt (ilyenformán nyilatkozik Bárczi: *A magyar szókincs eredete*.² 119 is) — nem volt tekinthető olyan összefoglalásnak, amellyel e kérdést a nyelvtudományi elveknek és módszereknek mai fejlett szintjén megnyugtatóan megoldotta volna. Ennek tudatosításakor a szerző világosan látta, hogy különösen az utóbbi három évtized szótörténeti kutatása, adatfeltárása és értékelése a Blédy munkája nyomán kibontakozó képet szinte teljes egészében megváltoztatta, már csak azért is, mivel megváltozott a szótörténeti vizsgálatnak, a jövevényszó kutatásnak egész módszere és szemlélete (11. l.).

A szerző ilyen kritikai alapállásból nézve a megelőző kutatások eredményeit, a szókölcsönzést mint a több évszázada egymás szomszédságában, sőt azonos társadalmi-gazdasági közösségekben élő két nép érintkezésének, gazdasági és művelődési kapcsolatainak nyelvi vetületét tekintti. Így aztán vizsgálati módszere elsőrendűen társada-

lomtörténeti, pontosabban szociolingvisztikai. Az eddigi román eredetű elemek tárgyalásában általában elsikkadt a szó történetének feltárása, nemigen fordítottak kellő figyelmet a szókölcsönzések társadalom- és művelődéstörténeti hátterére, lélektani indítékaira, és csaknem teljesen közömbösen szemlélték a nyelvünkbe átkerült szó belső magyar életét és kialakuló szócsaládját (11. l.). Minthogy ezeket a tudománytörténeti tényeket már Bakos munkájának megjelenése előtt jóval e sorok írója megállapította (erre különben a szerző is hivatkozik), csak helyeselhető, hogy Bakos ilyen kritikai hozzáállással, a mások meg a maga megállapította hiányok kiküszöbölésének célkitűzésével vállalkozott a román kölcsönelemek vizsgálatának modern nyelvtudományi szemlélettel és új módszerekkel való vizsgálatára.

Az ilyen célkitűzéssel induló szerző, sajnos, meglehetősen elnagyolt tudománytörténeti bevezetésében az elődök közül a múlt századiakat csak futólag említve, előre bocsátja a részben mások, részben maga kialakította újabb módszertani elveket. A magyar—román nyelvi kapcsolatok vizsgálatát a közvetlen népi érintkezésen és ennek velejárójaként a kétnyelvűség különböző fokozati állapotán alapuló szókölcsönzés tanulmányozása eszményi területének tekintve, a szerző a két nyelv egymáshoz való viszonyán belül adódó nyelvtudományi megállapításokon túl a lehetőséghez képest általános nyelvészeti tanulságok levonására is törekedett (12. l.).

Megnyugtató, hogy a szerző elfogadta és vizsgálódása rendjén gyakorlatban alkalmazta is azt a felismerést, amelyet e sorok írója is hangoztatott: nem elégséges csupán az egyes román kölcsönelemeknek önmagukban, jobbra merő etimologizálással való vizsgálata. Az átvétel után a magyarba átkerült szó önálló magyar életének figyelemmel kísérése, esetleges jelentésváltozásainak, alakváltozatainak és kialakuló szócsaládjának pontos elemzése nagyon fontos tájékoztatást adhat egyes hangtani vagy szóföldrajzi jelenségek megértéséhez; segítségükkel lehet megoldani a többiben történt szóátvételt, sőt az átvétel és visszakölcsönzésnek nem egyszer bonyolult kérdéseit is.

Mindenképpen helyénvaló, hogy a szerző két irány-

ban is határt szabott kutatási területének. Egyrészt — mindenben elfogadható nyelvészeti megokolással — figyelmen kívül hagyta a moldvai csángó nyelvjárásnak Márton Gyula által külön monográfiában feldolgozott, sőt a magyar nyelvjárás szókészlet román eredetű elemeinek összefoglaló tárgyalásába is beleépített szóanyagát, másrészt meg ugyancsak kirekesztette a mai állami-közigazgatási, katonai, kereskedelmi szervezettel, valamint a társadalmi élettel kapcsolatos olyan friss kölcsönzésű szavakat, amelyek romániai magyar köznyelvi és nyelvjárás helyzetéről még eddig nincs határozott képünk. Amennyire helyeselhető ezeknek az elemeknek a vizsgálatból való kirekesztése, éppen olyan mértékben következetlenségnek tetszik a Függelékben a Márton—Péntek—Vöö-féle monográfiában sem szereplő XX. századi kölcsönszavaknak felsorakoztatása, hiszen ezeknek nyelvjárás életéről, gyakori használatáról sincsen világos képünk. Ezekről maga a szerző állapítja meg: „Az itt felsorolt jövevényszavak szociális értéke rendkívül kicsi; hapaxok vagy szórványos előfordulásúak“ (457. l.). Végül is a szerző a csángó nyelvjárás és a mai nyelv felé tett elhatárolással vizsgálódásait ilyenformán 2374 kölcsönszóra terjesztette ki (13. l. és még részletezőben: 453. l.).

Túlzás nélkül állítható: nem volt és nincs eddig egyetlen magyar jövevényszó-monografia, amely a kérdés tárgyalásában olyan részletekbe menő tagozódással tárgyalta volna a vizsgált átadó nyelvből átkölcsönzött szóanyagot, mint amilyen alapozással a szerző azt teszi. Nemcsak hang- és alaktani vonatkozásban, nyelvtani kategóriák szerint elkülönítve, szófajok szerint vizsgálja az egybegyűjtött anyagot, hanem részletesen és szerteágazóan elemezi anyagát jelentéstani szempontból is. A hangtani elemzésben különlegesen jelentősek a szerzőnek a kölcsönzések hangalaki jellegében a román hangsúlyviszonyok következtében a magyarban jelentkező többféleséget illető óvatos, a kivételeket is számbavevő megállapításai. A szóföldrajzi észrevételek sok irányú voltak részletező és statisztikai összeállításokkal is szemléletesé tett képét a szerző még érzékelhetőbbé tehetné volna, ha legalább egynéhány nagyobb szóföldrajzi szórtságú

kölcsönszó térképvázlatokban állana előttünk. Ennek a lehetőségnek a figyelmen kívül rekedése annál is inkább sajnálatos, hiszen a kolozsvári kutatás a történeti anyagból már eddig is számos lapon bemutatta az ilyen szempontból sok tanulsággal kecsegtető szemléltetési lehetőségeket. (L. pl. az *esztena* ~ *sztina*, *kalács* ~ *kalák*, *kaláka*, *pakulár*, *szokmány* stb. szótérképet e sorok írójától: *Anyanyelvünk életéből*. Bukarest, 1970. 184—5; *A szó és az ember*. Uo. 1971. 246, 255, *Műveltség és hagyomány* [Debrecen] 1968. 156. l. utáni melléklet.)

A nyelvtani, illetőleg szóföldrajzi tanulságok részletező tárgyalása mellett a szerző százados csoportosítással, sőt a XIX. századot illetően kettős időbeli elkülönítéssel mutatja be az egybegyűlt szóanyagot. Az ilyen vizsgálat végső eredményeképpen megállapítja, hogy a tőle feldolgozott anyag századonként való jelentkezése a következő számadatokkal szemléltethető: a XIV. századból 4, a XV-ből 10, a XVI-ból 53, a XVII-ből 80, a XVIII-ből 121 gyakoribb és 12 kérészerű szó vett át a románból jórészt csak néhány erdélyi nyelvjárás és az erdélyi magyar köznyelv. Átkerült szavakban leggazdagabban adta a múlt század: itt az 1800—1871 közötti időszakban 177, 1872—1900 közöttiben pedig 383, összesen tehát 560 új román kölcsönszó jelentkezéséről tud a szerző statisztikája (202—377. l.). Ebből a tekintélyes szóanyagból azonban — Bakos szerint — csak 19 szó a magyar köznyelv közkeletű eleme, 14 szó a magyar irodalmi nyelvbe, illetőleg a műveltebb beszélők passzív szókincsébe, 20 szó szaknyelvi, a többi nyelvjárási szinten maradt, illetőleg a táji köznyelv körében használatos szókészletbe szorult (l. erre 13 és 453. l.). A szóanyagoknak ilyenszerű, szintek szerinti elkülönítése — véleményem szerint — meglehetősen nehéz, és csak hozzávetőleges számadatokat eredményezhet.

A kölcsönszó-anyag századonkénti elkülönítése és a szóföldrajzi szórtság részletes bemutatása után a román eredetű kölcsönszók fogalomkörök szerinti megosztásának vizsgálatára is sort kerít a szerző. Ennek rendjén három fogalomkörben: az ember közvetlen szükségleteire és ezeknek kielégítésére irányuló tevékenységekre, az ember testi, lelki, szellemi és társadalmi életére, valamint

az embert környező természetre vonatkozó szóanyagra nézve Bakos valóban sok új gazdaság- és művelődéstörténeti tanulsággal járó megállapítást tesz. A rendkívül sokágúan fejezetekre és alfejezetekre, pontokra tagolt munka tanulságainak egybefoglalását, áttekintését nagyon megkönnyíti a szerzőnek összegező zárófejezete (453—6. l.). Forrásjelzetek és más rövidítések jegyzéke tanúskodik a szóba jöhető források és szakirodalom széles körű ismeretéről, a gazdag külön magyar és külön román—magyar szómutató pedig viszonylag könnyűvé teszi a tájékozódást a terjedelmes monográfia szórengetegében. A kötetben való eligazodást jelentősen megkönnyítő név- és tárgymutató hiányát talán a szerző szándékától független kiadói terjedelemkorlátozás magyarázhatja.

Az anyagában gazdag, feldolgozásban a modern kölcsönzó-vizsgálódás szempontjait és módszerét alkotó módon továbbfejlesztő monográfia áttanulmányozása után némi sajnálkozással gondolunk az adattár kéziratban maradása mellett arra is, milyen kár, hogy Bakos vizsgálódásában a kolozsvári kutatók eredményeiből csak a Márton—Péntek—Vöö-féle, XIX—XX. századi nyelvjárási szókincsmonográfia egyébként gazdag adalékanyagát használta fel, és nem, illetőleg csak kis részében juthatott hozzá ahhoz a feudalizmuskori román kölcsönzóanyaghoz, amelyet — a Szótörténeti Tár teljes cédulaanyagának felhasználásával — a kolozsvári kutatóknak egy másik csoportja dolgozott fel, de amely kiadvány formájában még eddig nem láthatott nyomdafestéket. Ez az anyag bizonyára nemcsak a szerző statisztikai adatait módosította volna jelentős mértékben, hanem a Tár anyaggyűjtésének szociolingvisztikai és szövegnyelvészeti jellege miatt sejthetőleg gazdagíthatta volna a nagy romanisztikai és jelentős nyelvelméleti tájékozottságú szerző feldolgozási szempontjait, sőt bizonyára lehetővé tette volna további tanulságok kialakítását is. A magyar jövevényszó-kutatásban azonban a Bakos-monográfia így is utat mutat szókészletünk más eredetű elemeinek ilyenféle szemlélettel és módszerrel való újabb feldolgozásának lehetőségeire nézve.

1. Miként a felszabadulás utáni Romániában a szocialista művelődés-terjesztés legfontosabb eszköze, a nyelv — a marrista pangás évei után — a tervszerű tudományos kutatás első vonalába került, a szomszédos Magyarországon is a művelődési élet elméleti és gyakorlati követelményei egyaránt hatalmas lendületet adtak a nyelvtudományi kutatásoknak. Éppen ezért nem véletlen, hogy amint a román nyelvtudomány, ugyanúgy a magyar is egy alkalmazott nyelvtudományi ágban, a szótártan és szótárírás területén érte el legjelentősebb eredményeit. A felszabadulás óta eltelt két évtized jelentős magyar szótártani eredményei után a legkiválóbb magyar lexikografusok közé számító Országh László, a magyar szótártudomány élen járó munkásai társaságában bátran vállalkozhatott egy modern szótártani kérdéseket tárgyaló gyűjtélkes kötet szerkesztésére.

Ha az e vállalkozás eredményeként közzétett *Szótártani tanulmányok* előszava nem árulná is el, akkor sem lehetne kétség, hogy e kötet a magyar szótáríróddalom rendkívüli mérvű fölvirágzásának eredményei, s főként éppen századunk legnagyobb arányú magyar szótári munkája, *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára* tanulságai nélkül nem születhetett volna meg. Az a hatalmas, a magyar szótárszerkesztés történetében páratlan szervezettségű munkaközösség, amely a hét kötetben 7200 lap terjedelmű, immár két kiadásban közkézen forgó ÉrtSz-on csaknem másfél évtizedig dolgozott, jelentős szerkesztési tapasztalatokra tett szert.

2. Egy előbbi, az ÉrtSz. szerkesztési kérdéseit taglaló tanulmánykötet közzététele után ez a most megjelent kötet a célkitűzéseket illetően tömörségében is jól tájékoztató szerkesztői *Előszó* (5—6. l.) mellett a szótártan elméleti, módszerei és könyvészeti kérdései közül a tárgyalásra kiszemeltek a következő hármas csoportosításban tárgyalja: I. Szótárszerkesztési elvek, módszerek, kérdések (7—76). II. Szókinctan és jelentéstan (77—278). III. Szótárírodalom, bibliográfia (279—396). A kötet anya-

gában magyar, angol, német és orosz nyelvű tartalomjegyzék (379—406) segíti a tájékozódást.

3. Az I. csoport és persze az egész kötet élén álló beszámolójában Bárczi Géza rója le régi adósságát a SzófSz. keletkezésének és a szerkesztés során követett elveknek, módszereknek ismertetésével (*A Magyar Szófejtő Szótár lexikográfiai elvei*, 9—28). Noha Bárczi már a SzófSz-t bevezető Tájékoztatójában ismertette a művelt nagyközönség igényeit kielégítő mértékig szorosán a szótár használatával kapcsolatos szerkesztési tudnivalókat, ezúttal a szaktudományi igények szintjén, de a tőle megszokott világos, gazdaságos és lenyűgözően érdekes előadásában ismertet meg a SzófSz. keletkezésével, célkitűzéseivel, a szerkesztésben követett gyakorlatával, sőt a szerkesztést irányító elvek önbírálatos értékelésének, buktatóinak legfontosabb kérdéseivel is. A szótárszerkesztés műhelytitkainak — Bárczi minősítésével szólva — „e kései rövid beszámoló“-ban való felfedése nemcsak tudománytörténeti szempontból, hanem egy nagy nyelvészegyenység munkamódszerének, munkaütemének, és nem utolsósorban az időbeli szervezés mikéntjének ismerete szempontjából is fölötte tanulságos.

Az I. csoportban Bárcziét követő tanulmány az ÉrtSz. szerkesztésében is vezető szerepet játszó Kelemen József tollából a legkülönbözőbb szótárfajták adatgyűjtő, adatfeldolgozó és a már elkészült szótárak anyagelemző munkája gépesítésének kérdéseibe vezet be (*A gépi adatgyűjtés és adatfeldolgozás a lexikográfia szolgálatában*, 29—54). Egészen más természetű kérdésekkel foglalkozik Papp Lászlónak az e csoportban harmadikként közölt tanulmánya (*Szinkrón anyagú névtárak készítése*, 55—76). Papp — némi tudománytörténeti kitekintéssel és az eddigi kutatási eredmények teljes ismeretében — a tulajdonnevek két legfontosabb csoportjának, a személy- és helynevek (földrajzi nevek) gyűjtésének, feldolgozásának és az anyag értékelésének elméleti és eljárás-módszerei kérdéseivel foglalkozik. Kiemeli, hogy mivel a mezőgazdálkodás gyorsütemű átalakulása elsősorban a helynévanyagot veszélyezteti, az ilyen természetű anyag országos összegyűjtése jóval sürgetőbb feladat, mint a személynévanyag megmentésére irányuló gyűjtőtevékeny-

ség. Zala megye közelebről megjelent hatalmas helynév-adattára [l. erre: NyIrK. X, 190—2] az első örvendetes jele e sürgető kíváncságnak valóra váltásának.

4. A szókinccstan és jelentéstan megjelölés alá sorolt II. csoport nyolc tanulmánya közül az első négy (Balázs János, *Szintagmizálódás és lexikalizálódás*. 79—98. — O. Nagy Gábor, *A rokonértelműség szinonimaszótári szempontból*. 99—121. — Kovalovszky Miklós, *Nyelvi elemek stiláris értéke a szótárakban*. 123—47. — Martinkó András, *A stílus és az irodalmi nyelv néhány kérdése a köznyelvi értelmező szótárban*. 149—59) a szótártan-elmélet legmagasabb szintjén a vonatkozó nemzetközi irodalom ismeretében, illetőleg a nemzetközi eredmények továbbfejlesztésével a lexikológia és a lexikográfia olyan kérdéseit tárgyalja, amelyekben az elmélet következetes érvényesítésétől a szótárszerkesztés gyakorlatában nagyon sok függ. Míg a szintagmizálódás és a lexikalizálódás kérdéseiben a lexikológiai egységek, a szótárba sorolandó címszók meghatározása szempontjából minden szótárfajta szerkesztési munkájában fontos probléma, az O. Nagy tárgyalt rokonértelműség különlegesen éppen a szinonimaszótáraknak döntő kérdése. A szinonimia problémája — a szerző szerint is — lényegében gyakorlati kérdés, és a szótárszerkesztési munkálatok rendjén határozottan így vetődik fel: Milyen szempontok alapján határozhatja meg a szinonimaszótár szerkesztője azt, hogy két lexikológiai egység szinonimikus viszonyban van-e egymással? E gyakorlati kérdés megoldása azonban az elméleti vonatkozások tisztázása nélkül, pusztán a gyakorlat alapján állva, lehetetlen. Pillanatnyilag a szerző szerint az a helyzet, hogy csak egy tudományos szinonimaszótár megalkotása rendjén lehet remélni, hogy a gyakorlati munka közben az eddigi elméleti felismerések igazolást nyerhetnek, de még hosszas, nem egyszer kötőrészzerű aprómunkára van szükség ahhoz, hogy valamikor eljuthassunk az elméletnek és a gyakorlatnak igazi szintéziséhez (121).

Bármennyire nemzetközi kitekintésű e csoport másik öt tanulmánya, legtöbbjénél már a közlemény, illetőleg az egyes fejezetek címe is elárulja, hogy e dolgozatok anyagát elsősorban az ÉrtSz. tanulságai szolgáltatták. Az

itt tárgyalt kérdéseknek szinte mindannyiját már az ÉrtSz. szótáríró-elmélete és gyakorlatáról Országh szerkesztésében közzétett, előbb idézett gyűjteléses kötet egyes fejezetei is tárgyalták, itt azonban a kérdések részletesebb és — a nemzetközi szótárírás eredményeinek felhasználásával — elméletibb feldolgozásban jelentkeznek. Ezért van az, hogy az egyes szerzők az ÉrtSz. elméletéről és gyakorlatáról megjelent kötet megállapításai-ból indulnak ugyan ki, de aztán részben az indokolásban, részben az eredményekben tovább is mennek az előbbi kötet megállapításain. Így jár el Lengyel Lajos az „átvitt“ vagy „képes“ jelentés kérdésének vizsgálatakor (161—82), Elekfi László az igék bonyolult kérdésének szótári ábrázolásáról (183—214) és Szabadi Béla az igekötők jelentésmódosító szerepének néhány szótári problémájáról (215—25) szólva. Elekfi másik tanulmánya (*Köznyelvi kiejtésünk és az Értelmező Szótár.* 227—78) terjedelmes közleménnyé bővülve már nemcsak részletesebben fejti ki a tőle előbb gyakorlatibb formában tárgyalt kiejtés-jelölés kérdését, hanem az ÉrtSz. anyagát értékelve az elméleti megállapítások mellett statisztikai táblázatokba is összefoglalja a szótár kínálta konkrét tanulságokat.

5. A szótártan módszerei kérdéseit vizsgáló dolgozatok után következő III. csoport tanulmányai, miként a kötet első dolgozata, a Bárczié is, szótártörténeti kérdéseket tárgyalnak. Itt az első, Kiss Lajos közleménye a szláv nyelvek értelmező szótáiról szól (281—322). A lexikográfiai előzmények ismeretéből kiviláglik, hogy miként az európai nyelvek szótáriródmájához tartozó minden nyelvű szótárszerkesztő tevékenység, éppen úgy a szláv nyelveké is, a humanizmus koráig nyúlik vissza. A lexikográfiai előzmények rövid felvázolása után Kiss tanulmánya hét fejezetben megismerteti az orosz, lengyel, cseh, szlovák, szerb-horvát, bolgár, ukrán, fehérorosz, szerb, szlovén, szorb és macedón szótár-irodalom legfontosabb mozzanataival, úgy azonban, hogy a tárgyalásban a hangsúly mindig az újabb értelmező-magyarító szótárak problematikájára esik. Minden alfejezethez a tárgyalt szláv nyelvű szótáriródmájra vonatkozó bőséges, de hihetőleg csak válogatott könyvészet csatlakozik, és ez segíti a ku-

atót a további tájékozódásban. E tanulmány összefoglalása (IX. alfejezet) elemzi azokat a közös sajátosságokat, melyek a szláv nyelvek lexikográfiáját jellemzik. Külön tanulmányban tárgyalja Kiss Lajos a keleti szláv nyelvek: orosz, ukrán és fehérorosz nyelv etimológiai szótárainak kérdéseit (323—40. l. + 1 mell.).

A szerkesztő tollából jól tájékoztatót kapunk a mai angol szótáirodalom legfontosabb eredményeiről (341—67). A tájékoztató felöleli a teljes szókészlet (I. fejezet), egyes korszakok és a tájnyelv (II. fejezet), a meghatározott szókészletű területek (szaknyelvi, slang, írói nyelv, konkordancia, frazeológia, helynév stb.) szótárai mellett a speciális tájékoztatást adó szótári jellegű művek (etimológiai, helyesejtési, fogalomköri, szinonimikus, nyelv-helyességi, rim-, végződés-, és képes szemléltető fogalomkörös elrendezésű szótárak problémáit is.

A szótörténeti rész kimerítő tájékoztatói nem feledtethetik velünk azt a hiányérzetet, amely bennünk az újlatin nyelvek és a német nyelv szótáirodalma tudománytörténeti szemléjének e tanulmánykötetből való elmaradása nyomán támad. Némi tervszerűsítésbeli következetlenségnek tetszik az is, hogy míg a többi nyelvek szótártani irodalmának áttekintése rendjén a megjelent nevezetesebb szótárak bibliográfiai adatainak feldolgozására is sort kerítettek az írók, addig a kötet utolsó, Magay Tamás tolla alól kikerült tanulmányában (*A magyar szótártani irodalom könyvészete 1945-től 1964-ig.* 369—96) nem kapjuk a jelzett időközben megjelent szótárak teljes könyvészetét, hanem csak az 1945 elejétől 1964 végéig megjelent olyan Magyarországon közzétett vagy külföldön publikált magyar lexikográfiai könyvek, dolgozatok, cikkek, ismertetések, közlemények könyvészeti adatai kerültek bele a dolgozatba, amelyek a szótárírás elvi vagy gyakorlati kérdéseivel, szempontjaival, történetével, illetve egyes szótárakkal foglalkoznak (369). A legfontosabb szótárak persze a róluk szóló ismertetések felsorolásával mégiscsak bekerültek e könyvészeti egybeállításba, a gazdag termésű két évtized magyar szótáirodalmának azonban mégsem kapjuk bibliografiai teljes képét. Magának az egyébként rendkívül szükséges

és használható könyvészetnek 512 tételszáma már szám-
szerűségében is a magyar szótártani irodalom felvirágzá-
sáról tanúskodik.

6. Az érdeklődésünk körébe került *Szótártani tanul-
mányok* ilyen futó szemléje nyomán hihetőleg nemcsak
e sorok írójában, hanem az olvasóban is az a benyomás
támad, hogy valóban helytálló a szerkesztőnek az Elő-
szóban előlegezett célkitűzésszerű véleménye: e tanul-
mányok közül több egyrészt kétségtelenül olyan elvi és gy-
akorlati szótártani kérdésekre irányítja rá a figyelmet,
amelyek a magyar szótárírás történetében először az
ÉrtSz. sok fáradsággal járó megalkotása során merültek
fel, másrészt azonban a kötet tanulmányai túl is utalnak
az ÉrtSz.-on, és olyan, a magyar szókészletre vonatkozó
jelentéstani, etimológiai, stilisztikai, hangtani és általá-
nos nyelvészeti kérdéseket vizsgálnak, amelyekkel a ma-
gyar szótártani irodalom még szótári szempontból nem,
vagy csak nagyon keveset foglalkozott (6). Tagadhatat-
lanul helytálló a szerkesztőnek az a véleménye is, hogy
az ilyen kérdések megvitatása nemcsak merőben elmé-
leti, illetőleg tudománytörténeti szempontból fontos, ha-
nem a jelenleg előkészületben vagy a tervezés állapotá-
ban levő szótárak szerkesztésének nézőpontjából is. Épp-
en ezért teljes elismeréssel állapíthatjuk meg, hogy a
Tankönyvkiadó Vállalat a szükségleteket felismerő kiadói
politikáról tett tanúságot e nemcsak tudományos szem-
pontból, de az egyetemi oktatás gyakorlata számára is
fontos gyűjtelékes szótártani tanulmánykötet közzététe-
lével.

Noha Sajnovics János és Gyarmathi Sámuel összehasonlító nyelvtudományi kezdeményezései után Révai Miklós munkásságában (*Antiquitates*, 1803) határozott formában jelentkezett a nyelv történeti vizsgálata szükségességének elismerése, a múlt század elején fellépő Grimm Jakob nyelvtörténeti szemléletének általános európai érvényesülése ellenére a század dereka tájáig a magyar nyelvtudományban nem tudott erőre kapni a történeti szempontú vizsgálódás igénye. A XVIII. század végétől a nyelv ügyében buzgólkodók igyekezetét a nyelvújítási harc idején a politikai és művelődéstörténeti okokból fejlődésében megcsökött nyelv megújítása érdekében tett erőfeszítések foglalták le, az Akadémia megalakulása után pedig az egységes helyesírás, egy korszerű nyelvtani összefoglalás, kétnyelvű szótárak és egy-nyelvű táj- meg értelmező szótárak megteremtése jelentkezett elodázhatatlan nyelvtudományi feladatként. A múlt század 50-es—60-as éveitől, a magyar nyelv eredtetése kérdésében folytatott küzdelmek idejétől kezdve azonban a magyar nyelvtudományban olyan mértékig uralkodóvá vált a nyelvtörténeti szemlélet érvényesülése, hogy csaknem egy századig a nyelvtudomány legkiválóbb munkásainak működésében a súlypont a történeti vizsgálódásokra esett. Így aztán az egyetemi oktatásban és természetesen a tudományos képzésben is az ilyen irányú vizsgálódás magától értetődő követelményként jelentkezett. A nyelvtörténeti szemlélet kizárólagos szükségességének hangoztatására nézve jellemzőül idézhető Gombocz Zoltán véleménye: „A nyelvtudománynak nincsenek ahistorikus disciplinái: minden olyan értelmezés, amely a nyelvtörténet adatait figyelmen kívül hagyja, csak hézagos és értéktelen vagy éppen helytelen eredményekre vezet“ (Nyelvtörténeti módszertan. Bp. 1922. 3). E szélsőséges állásfoglalás valamelyes ellentmondásként a Magyar Nyelvtudományi Társaságban egy fél évtizeddel később elhangzott elnöki megnyitójában maga Gombocz a korabeli magyar köz- és irodalmi nyelv rendszeres és tüzetes leíró nyelvtanának megírását a legsür-

gősebb és legfontosabb tudományos feladatul jelölte meg [MNY XXIII (1927), 1 kk].

A nyelvtörténeti vizsgálódási igény százados uralmának eléggé meg nem becsülhető eredményeként kell értékelnünk a nyelvtörténet legfontosabb forrásainak, a nyelvemlékek gazdag sorának feltárását: a nyelvemléktárak, a több-kevesebb filológiai pontossággal közzétett egykorú szövegek, szórványok és más nyelvemlékek mellett a NySz, az OklSz megteremtését, sőt korábban-későbbben a kódexekből és régi magyar könyvekből közzétett betűhű vagy éppen hasonmás-kiadásokat is. Mint-hogy pedig a nyelvtörténeti vizsgálódás számára — minden más nyelvemléktípust megelőzve — a legkorábbi szövegemlékek szolgáltatják a legértékesebb adalékokat, az a négy Árpád-kori szövegemlék (a Halotti Beszéd és Könyörgés, a Königsbergi Töredék és Szalagjai, az Ómagyar Mária-Siralom és a Gyulafehérvári Sorok), amelyet Benkő Loránd most megjelent kötetében újra szemügyre vesz, a magyar nyelvtörténeti vizsgálódás kezdete óta a legjelentősebb négy forrásként valóban az elsőrendűen számon tartott, újra meg újra a vizsgálat körébe vont nyelvemlékeknek számít.

Jogosnak kell tartanunk Benkő újszerű vállalkozását már csak azért is, mert az a — Gyulafehérvári Sorokat kivéve — viszonylag gazdag nyelvemlék-irodalom, amely a szerző kötetének közzétételéig rendelkezésre állt, legutolsó alkotásában (B. Lőrinczy Éva, A Königsbergi Töredék és Szalagjai. Bp, 1953) is egy jó negyedszázaddal korábbi, legtöbbször meg éppen a mi korunkat több évtizeddel megelőző nyelvtörténeti teljesítmény, és így a nyelvtörténeti szemléletnek mai, természetszerűen fejlettebb szintjéről nézve — kellően megbecsülendő értékei ellenére — sem tekinthető egyik szövegemlék vonatkozásában sem véglegesen lezárt, megfellebbezhetetlen eredménynek.

Rendkívül tanulságos az a néhány személyesebb megjegyzés, amelyet Benkő arra vonatkozóan tesz, hogy miképpen formálódott benne a témával való foglalkozás (12 kk). A szerző nem győzi eléggé hangsúlyozni, hogy az az épület, melyet a szóban forgó nyelvemlékek vizsgálatában annyi nyelvész-nemzedék nagyszerű munkája

emelt, megítélése szerint ma is szilárdan áll, éppen ezért nem az erőszakolt újítás vágyával, még kevésbé a hibakeresés igényével vállalkozott a jelzett korai szövegemlék-csoport újabb vizsgálatára. Minthogy azonban az eddigi irodalom — ugyan tiszteletre méltó alapossgal —, de csak egyik-egyik szövegemlékre leszűkítve végezte a kutatást, elsősorban a szerző által kiválasztott négyes emlékcsoport nyelvi problémáinak egységben látása, láttatása és a mai nyelvtörténeti felfogáshoz való igazítása volt az a cél, amelyet a szerző halaszthatatlan feladatául tűzött maga elé. Az ilyenfajta komplex-vizsgálódásra — bizonyos időszerűséggel — már azért is elodázhatatlanul sort kellett keríteni, mert most folynak a magyar nyelv történeti nyelvtanának előkészítő munkálatai, viszont ennek első szakaszaira nézve a szóban forgó szövegemlékek mai nyelvtörténeti szinten értelmezett nyelvi anyagának meghatározó jelentősége nyilvánvaló (11—2).

A szerző időbeli és másrilyen kötöttségek miatt lemondva első nyelvemlékeinkre vonatkozó kutatásainak egy nagyméretű monográfiában való feldolgozásáról, egy négy részletben közzétett mutatvány [MNY LXXIII (1977) 130—46, 288—303, LXXIV (1978) 13, 27, 144—63] megjelentetése után — nemcsak a mások véleményével, hanem önmaga előbb szilárdnak látszó megállapításaival is küszködve — kerített sort az itt most értékelendő kötet közzétételére. Munkája megírása közben határozott célkitűzéssel a négy szövegemlékre vonatkozó magyarázataiban, megállapításaiban a szerző azokra a problémákra összpontosította a figyelmet, amelyek „a vizsgált szövegek nyelviségének kulcsjelenségeit képezik“ (17).

Mielőtt Benkő részletező vizsgálódásához kezdene, a rövid *Előszó* (7) és a már probléma-felvető *Bevezető megjegyzések* (9—18) után a szövegek jellegéről szóló általános észrevételekben néhány olyan filológiai kulcskérdést tárgyal, mint amilyen a szövegemlékek eredeti fogalmazvány, a szerző kezétől származó vagy másolat voltának, az eddigi keltezés elfogadhatóságának vagy módosítása szükségességének, a szövegek társadalmi-művelődési helyzetének, szerepének, céljának és jellegének kérdése. Ugyane rész előlegezi — a későbbi részletesebb

vizsgálat kötelezettségét hangoztatva — a vizsgálandó négy szövegemlék nyelvének a korabeli latinitáshoz való viszonyát, már itt kihangsúlyozva, hogy abban a három szövegemlékben (a HB, az ÓMS és a GyS), amelynek esetében a latin eredeti előttünk fekszik, a latin szöveg magyarra való szabad átformálásának ténye nyilvánvalónak látszik. Ez pedig legrégebb szövegeink nagyfokú nyelvi függetlenségére mutat (32).

Ilyen előkészítés után a monográfia derék része a szövegelemek részletező vizsgálatával foglalkozik. Bár a szerző igyekezett színes fénymásolatban megszerezni minden szövegemléket, az csak a HB és K, valamint az ÓMS esetében sikerült, a gyulafehérvári Batthyaneum tulajdonát képező GyS-ról és a második világháború zivatarai után közelesen újra előkerült KT és Sz-ról csak egyszínű másolatról készülhetett hasonmás. (A fénymásolatokat gondos nyomdatechnikai eljárással készült és a kutatói igényeket teljesen kielégítő műnyomó lapokon a kötet 32—3. lapja közé iktatták be.)

A fénymásolatok egyes kérdéseire vonatkozó észrevételek után Benkő — elfogadható megokolással — előbb a maga kiegészítéseivel saját, betű szerinti átírásában közlésezi mind a négy szövegemlék egykori feltehető kiejtését (olvasatát) pontos fonetikai hangjelöléssel (44—53). (A lehetséges ejtészváltozatok közül a legvalószínűbbek nem jegyzetbe, hanem közvetlenül a fő ejtészváltozat sora alá kerültek.) Az eredeti szövegek hű másolata mellett szükségesnek tartotta a szerző olyan szabad áttételek formájában is közölni a négy nyelvemléket, melyek a szövegek tartalmi, jelentéstani-stilisztikai sajátosságait tükröztetik (Az értelmezések: 54—62).

Ilyen filológiai előkészítés után kerít sort Benkő a négy szövegemlék újszerű, sokirányú és egybenező vizsgálatára. E folyóirat szemle rovatának szűkre szabott keretei nem nyújtanak lehetőséget arra, hogy e sorok írója nyomon kövesse a szerzőt az elfogadható régi és a merőben új eredmények szerencsés ötvözésének azon a bonyolult, kanyargós útján, amely a komplex-fejtegetések rendjén szigorú módszeres eljárással kialakított megállapítások felé vezet. A vizsgálódásban Benkő beható részletezéssel sorra veszi a hang- és morfémaállapot (63—

179), a szóképzés (179—83), a jelezés (190—216), a ragozás (217—56), a grammatikai segédszók, azaz a névelők, igekötők és a névutók (257—87) kérdéseit.

A fonetikus, fonematikus és morfológiai vizsgálódás után a szerző szövegértelmezés problémáinak taglalására kerít sort. A szövegértelmezésekben a szerzőt segíti az az ismeretes körülmény, hogy a vizsgált szöveg-egységek közül a HB és K, az OM és a GyS esetében az e nyelvemlékeket tartalmazó kódexekben — biztosan, vagy valószínűleg azonos kéz írásában — ott van az a latin nyelvű szöveg is, amelyeknek valószínűleg szabad átültetéseként a magyar nyelvemlék-szöveg is odakerült. E körülményből adódó kutatómódszeri előnyök mellett az óhatatlan buktatókra részletesen utalva, végül is a szerző úgy látja, hogy nemegyszer a magyar szövegösszefüggések elemzése több segítséget adhat a kutatóknak, mint a kételyesen alapszövegnek tekinthető latin eredetűvel való egybevetés (289—90). A szövegértelmezés rendjén a szerzőnek csak két szövegemlék köti le a figyelmét: a latin alapszövegével együtt vizsgálható HB és K, valamint a feltehetően szintén latinból átültetett, de latin alapszövegét illetően felderítetlen KT és Sz. Vizsgálódásainak ebben a részében Benkő elfogadhatóan indokolja, hogy a két nyelvemlék szövegelemzése során bizonyos mértékben eltér a fonetikus és morfológiai fejezetekben az egyes szöveg-egységek problematikáját átfogó, együttes szemléleti és elemzési módtól. Mivel ugyanis az itt elemzett szövegrészletek legtöbbször egyedi jellegűek, a többitől eltérő, sajátos problematikájúak, célszerűbbnek tartotta a szerző, hogy szöveg-egységek szerint s azokon belül a szövegszerkezet menetéhez igazodva tegye meg a szükségesnek látszó észrevételeket (290).

Mint ahogy a régebbi kutatás a most ismét a vizsgálódás fénykörébe vont négy szövegemlék, sőt más szöveg-egységek vonatkozásában is többször megelégedett a szöveganyag egyes elemeinek hang- és alaktani elemzésével, a szerző egy jelentős, sok eredeti megállapítást tartalmazó fejezetben sort kerít a szövegalkotás és stílusi eszközei problémakörének vizsgálatára is (351—81). E fejezetben néhány általános, de lényeges kérdés előzetes tisztázása után Benkő a stilisztikai szemlélődésnek

olyan fontos kérdéseit vizsgálja meg, mint amilyen a szövegfelépítés, szövegformálás magyar nyelvi-stilisztikai szintje és latin előzményeihez való viszonya, a szövegtagolás, szövegdíszítés, valamint a magyar vallásos, illetőleg egyházi terminológia kialakulásának problémája.

A fegyelmezett, nagy filológiai érzékről és készségről tanúskodó részletes vizsgálódás után a monográfiát záró Összegezésben (382—3) a szerző úgy látja, hogy a felsorakoztatott nyelvemlékes tényanyag néhány általánosabb megállapításra is lehetőséget ad.

A vizsgált négy Árpád-kori nyelvemlék „szövegalkotási-stiláris sajátágaiból kiderül mindenekelőtt az, hogy itt egy olyan tudatosan formált, igényességre, hatásosságra, szépségre törekvő nyelviséggel van dolgunk, amely az akkori idők nyelvi-stiláris ismereteit és anyanyelven megvalósítható lehetőségeit feltűnően magas színvonalon tükrözteti“.

Az új módszerei vizsgálat világánál a szövegek fontos jellegzetességeként megállapítható, hogy ezek „különféle műfajaik különféle mondanivalójához hozzáillően, rugalmasan alkalmazott stíluseszközeik ellenére a szövegformáló-stiláris eljárások igen-igen közös vonását mutatják: e tekintetben egészben véve azonosnak mondható anyanyelvi szemlélet és véghezviteli mód tükröződik bennük“. Ez a körülmény olyan hagyományok és előzmények meglétére mutat, amely lehetővé tette a szövegemlékek korabeli magasabb igényű, irodalmi szintű magyar nyelvi szövegformálást.

Mindezen túl a négy nyelvemlék stilisztikai vonatkozásban átveszi ugyan a korabeli egyházi latin szövegalkotás számos jellegzetességét, anélkül azonban, hogy „a mondanivaló magyar nyelvi megformálásában az idegen nyelvi hatásnak, a közvetlen latin szövegminták stilisztikai eszközeihez való szolgai alkalmazkodásnak benyomását keltené“. Éppen ezért a szerző szerint „a latin szövegalkotás stilaritásának átvételénél többről van itt szó“.

Mindez a maga egészében már önálló magyar nyelvi szövegalkotás meglétének olyan fokáról tanúskodik, amely még a következő századok kódexirodalmának fejlett szintjéhez viszonyítva is kivételes értékű teljesítménynek szá-

mít, és egyben az Árpád-kori magyar irodalmi nyelv, illetőleg stílus magas fokú igényessége bizonyítékának is tekinthető. E szövegelemlekben olyan nyelvi műveltségbeli háttér képe tükröződik, amelynek a tartalom és a forma egységében megnyilvánuló igényessége, szépsége nemcsak a maga korában érthette el a hallgatóban a kívánt hatást, hanem a stílus mai értő olvasóját, elemzőjét is lebilincselheti.

Az előzőkben Benkő monográfiájának ismertetése rendjén már utaltam arra, hogy a szerző a négy szövegelemlek vizsgálata során az új módszerei próbálkozásai kísérletezése közben a régi megállapításokkal, sőt a maga előbbi nézeteivel is vitatkozva, vívódva alakította ki megjelentetésre érdemesnek, értékes tartott újszerű eredményeit. A fegyelmezett vizsgálódásban a kétely árnyéként, sötét gondként elmáradhatatlanul követi a kutatót, sőt bizonyos mértékig eluralkodhatik a kötet forgatóján is, ha a nyelvtörténeti tények figyelembevételével az előtte feltáruló megállapításoktól eltérő eredmények lehetőségével kénytelen számolni. Benkő monográfiájában a vizsgálódás komplex, egységben látó módszere a nyelvtörténeti szemlélődésben az Árpád-kor előtti előzmények és jövőben bekövetkezett fejlemények fölényes ismerete olyan meggyőző erővel fogadtatja el a tanulmányozóval a szerző által körültekintő latolgatással kialakított eredményeket, hogy ezeket csak olyan mértékben nem tarthatja véglegessé és lezártnak, mint amennyire egyetlen tudományos megállapítás közzétevésekor sem ringatózhatunk a véglegességgel, a lezártággal hívságos hitében.

Az előttünk fekvő monográfia újszerű komplex nyelvtörténeti módszerével, gondos filológiájával, a vonatkozó nyelvemlék-irodalom eredményeinek kritikai felhasználásával olyan új megállapításokra jutott, hogy ezért a továbbiakban ezt a munkát az újabb magyar nyelvtörténeti kutatás legmagasabb szinten járó alkotásai között kell nyilvántartanunk.

BENKŐ JÓZSEF NYELVÉSZETI MUNKÁSSÁGA ÉS AZ ERDÉLYI MAGYAR NYELVMÍVELŐ TÁRSASÁG

A magyar nyelvtudományi munkásságban a korszakokat átfogó tudománytörténeti szemlélődés sajnálatos hiánya a további kutatásban többszörös nehézséget jelent. Nagy összefüggésekben nem látjuk elsősorban saját nemzeti tudományszakunknak az egyetemes és az egyes nemzetek nyelvtudományi munkásságához viszonyított helyzetét, illetőleg azokat a kapcsolatokat, amelyek a magyar nyelvtudományi munkálkodást az egyetemes nyelvtudományi vizsgálódásokhoz fűzik. De az ilyen távlati szemlélődés lehetőségének kirekesztődése mellett tudományszakunkon belül belső kérdésként is e hiány legalább két vonatkozásban nehezményezhető. Mindenekelőtt a tekintetben, hogy egy-egy részletkérdéssel foglalkozó kutató nem tájékozódhatik a maga tárgyának már a magunk tudományszakján belüli helyzetét illetően sem, még kevésbé azoknak a tudománytörténeti előzményeknek a vonatkozásában, amelyeknek ismerete — az előtte járók tévedéseinek tudatosítása révén — megóvhatná őt attól, hogy azonos vagy hasonló bukatók áldozataként álutakon tévelyegjen. Ezen túlmenően azonban, ha a nagyobb tudóseyéniségek esetében — többnyire csak nekrológok, vagy évfordulói megemlékezések szűk keretei között s csak ritkán igényesebb összefoglalások formájában — van is valamelyes képünk a szóban forgó tudományos munkásnak tudománytörténeti szerepéről, illetőleg helyzetéről, csak kivételesen olyan éles a kirajzolódó kép, hogy pontosan rávilágítana annak a kornak tudománytörténeti szintjére és a vizsgálódás fénykörébe vont személyiséget a kortárs kutatókkal való viszonylatában értékelné és mutatná be.

E tudománytörténeti vonatkozású gondolatokat, s közülük főként a legutóbbit, azért látszott időszerűnek papírra vetni, mert Eder Zoltán előttem fekvő kötete¹ egyszerre két tudóseyéniség értékelésében is pótolja legalább részben az előbbieken felemlgetett hiányt. E két személyiség alakját az eddigi tudománytörténeti szemlélődés más vonatkozásban a feledésből ugyan kiemelte,

nyelvtudományi munkálkodás körébe vonható tevékenységükről azonban vajmi keveset tudott. Az egyik személyiség a polihisztor Benkő József (1740—1814) középjaitai református pap, Erdély történetének és az erdélyi honismeretnek úttörő munkálása mellett a növényvilág nagy ismerője és ismertetője, Linné növényteni rendszerének első magyar alkalmazója. A másik személyiség Aranka György (1737—1817), az Erdélyi Királyi Tábla elnöke, az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság és egyben az erdélyi magyar tudományos igyekezetek úttörője.

A két személyiség időbeli jelentkezésének ismeretében nyilvánvaló, hogy a szerző kötete a XVIII. század második felének és a múlt század első két évtizedének erdélyi művelődéstörténetébe világít bele. A vizsgálódás főalakja ugyan Benkő, de a személyes és tudományos kapcsolatok szoros volta miatt új fény vetül Aranka Györgynek az erdélyi tudományos törekvések történetében játszott szerepére, sőt a maga tudományos munkásságának olyan vetületére is, amely eddig elkerülte a művelődéstörténeti kutatók figyelmét.

Maga az itt érdeklődésünk körébe vont munka — a rövid *Előszón* (7—8) kívül — három részből áll. Az első rész főalakja Benkő József (9—133); a másik részé (135—41): Aranka György. A két egyéniség személyi kapcsolatai és rokon tudományos törekvései miatt érthetően a Benkőről szóló rész is át meg át van szöve Aranka életének és munkásságának szálaival. A szerző fejtegetéséhez a szilárd filológiai alapot a harmadik legterjedelmesebb részben Függelékként közzétett kéziratanyag (6 mell. + 145—300) biztosítja.

Benkő életével és munkásságával részletesen gr. Mikó Imre, az EME és az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület alapítója már 1867-ben közzétett monografiájában foglalkozott. Az adatgyűjtés alapanyaga és az anyag kritikai megrostálása mellett Mikó terjedelmes kötetét elvülhetetlenül forrásértékűvé avatja az a körülmény, hogy nemcsak a felkutatott és a monográfiában feldolgozott sok, a maga korában még fellelhető, azóta azonban az elkallódás sorsára jutott vagy ma nehezen megközelíthető forrást használt, hanem a források egy részét a tudományos kutatás nagy hasznára munkájának

okirattári részében közzé is tette. Magának Mikónak is osztoznia kellett azonban a közös kutatói sorsban: az ő figyelmét is elkerülte egy-egy forrás, illetőleg maga természetyszerűen nem ismerhetett nem egy olyan Benkő-kéziratot, amely korábban-későbbben az ő munkájának megjelenése után — vagy éppen százados késéssel — csak a mi korunkban került a kutatók szeme elé.

Az újabb monográfia szerzőjét éppen az OSzK-ban őrzött, Mikó által nem tanulmányozott Benkő-kéziratok és levelek ösztökélték a további kutatásra. Az Erdélyi Múzeum Levéltárának a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, majd újabban az Állami Levéltár kolozsvári fiókja őrizetébe került kézirat- és levéltári anyagához vezető szálakat bogozgatva, Éder olyan további jelentős új forrásanyaghoz juthatott hozzá, amely egyrészt Benkő, másrészt meg Aranka eddig egyáltalán nem, vagy legalábbis kellően nem ismert nyelvészeti tevékenységére vet fényt.

A nagy polihisztor újabb kritikai ismertetésébe beleágyazva, Éder az eléje került újabb kéziratok, levelek és más források anyagának kritikai vizsgálata rendjén monográfiája első részében Benkő nyelvészeti tevékenységének tüzetes megvizsgálására kerít sort. Erre valóban szükség is van, hiszen eddig Benkőről a nyelvtudomány csak azt tartotta számon, hogy a nyelvújítási harcok korában olyan nagy szerepet játszó Magyar Hírmondó közölgött tőle az újító mozgalom híveként apróbb cikkeket és hogy — más természetvizsgálókkal együtt — elévülhetetlen érdeme volt a régiség és a népnyelv növényneveinek felkutatásában és segítségükkel a magyar növénytani műnyelv kialakításában, az ingadozások kirekesztésében (Tolnai Vilmos, *A nyelvújítás*. Bp. 1929. 54, 80). Mielőtt most — Tolnai merő utalás-szerű megállapításainál jóval részletesebben — Éder sort kerít Benkőnek eddig is ismert növénytani szóújításai korabeli hatásának és nyelvújító tevékenységének részletes értékelésére (60—92), egy külön alfejezetben szót ejt nyelvi érdeklődésének és nézeteinek gyökereiről (35—40) is. Úgy találja, hogy nyelvi érdeklődésének számai ugyan a gyermekkorig nyúlnak vissza, s a környezet székely nyelvjárási hatásával magyarázhatók, de szinte

kétségtelen, hogy nagy hatással lehetett ilyen érdeklődése izmosodására Bod Péter is. Bod „a magyar nyelvnek ékesgetésére“ felállítandó Magyar Társaság szükségességének indoklásában a jövevényszók, idegen szók és általában a magyar szókincs kérdéséről nyilatkozott a maga korában feltűnő józansággal és újszerű nyelv szemlélettel (37—9). Ilyen ösztönzésre Benkő még enyedi diák korában szógyűjtésbe kezdett, s mikor aztán értesült arról, hogy a magyarigeni prédikátor Pápai Páriz Ferenc latin—magyar és magyar—latin szótárának német értelmezésekkel is meg bővített új kiadását készíti elő, terjedelmes szógyűjteményét eljuttatja Bodhoz. Minthogy azonban ez a gyűjtés nem került idejében a szótárszerkesztő kezéhez, Benkő szógyűjteménye csak részben és csak a szótár Addendájában kapott helyet. A monográfia szerzőjének e kérdésre vonatkozó fejtegetései most a Bod-féle harmadik PP-kiadás készülésének lényeges kérdéseire nézve nyújtanak felvilágosítást (40—5).

Miután Éder egy alfejezetben kimutatja, hogy Benkő szóeredet-kutató érdeklődése — az ilyen jellegű anyag tanúsága szerint — még nagy erdélyi honismertető munkája, a *Transilvania* megjelenése (1798) előtti korra nyúlik vissza (46—60), külön faggatóra fogja azt az újabban előkerült kéziratot és a hozzá szervesen kapcsolódó levelezést, amelynek vizsgálatát eleve is kötete legfontosabb feladatának tekintette (8). A szerző meggyőző bizonyítása nyomán Benkő kéziratának keletkezési időpontjául kétséget kizáróan az 1791. évet jelölhetjük meg; erre nézve az 1792. január 2-áról keltezett, az akkor már befejezett munka elé vetett *Előbeszéd* és főként Benkőnek Aranka Györggyel folytatott levelezése tájékoztat (101, 221). A Kolozsvárt 1792. április 21-én kelt latin nyelvű cenzori engedély (l. a kötetbeli hasonmást) bizonyítja, hogy szerzője ezt a munkát ugyan közzétételre szánta, de a kinyomtatás elmaradt; valószínűleg azért, mert megjelentetése nem állott összhangban Arankának az Erdélyi Magyar Nyelvvelő Társaság kiadói munkásságával kapcsolatban melengetett terveivel (126—8).

A végeredményében ilyenformán kéziratban maradt munka címének már első része — *A magyar és török nyelv mely keveset egyezzen* — mutatja, hogy Benkő — Sajnovics János nyelvhasznításának odaadó híveként — a török—magyar nyelvrokonság cáfolatául írta munkáját, és Sajnovics nyelvhasznító módszerének alkalmazásával szókincsbeli, alak- és mondattani ellenbizonyítékok felsorakoztatásával meggyőzően cáfolta a török—magyar nyelvrokonságot. A monográfia szerzője a munka jelentőségét éppen a munka cáfolat-jellegében látja, hiszen a török—magyar nyelvrokonság gondolatának akkor a magyar tudományosságban már meglehetősen nagy hagyománya volt; e vélekedést a kor olyan tudományos tekintélyei támogatták, mint például Bergezsászi Nagy Pál, Kollár Ádám Ferenc, Pray György, Kalmár György, Décsy Sámuel. Ilyenformán az önálló utakon járó tudományos állásfoglaláshoz Benkőben jó kritikai érzéknek és bátorságnak kellett lennie abban a korban, amelyben Sajnovics józan finnugor eredeztetését országos ellenkezés, gúny és nemzetgyalázási vád, Gyarmathi Sámuel hasonló szellemben fogant Affinitását is értetlenség fogadta.

Benkő cáfolatként írt munkájának negatív kicsengésén túl jelentős pozitív érdeme a jövevényszavak kérdésének felvetése és a velük kapcsolatos elméleti fejtegetések józansága és a kérdésnek a maga korában újszerű szemlélete. Benkő előtt senki nem vállalkozott arra, hogy a magyar szókincs idegen eredetű elemeit ilyen átfogóan és ilyen mélységesen rendszerezze. Benkő mind elméletileg, mind pedig módszertanilag megelőzte Sándor István és Gyarmathi Sámuel e téren elért eredményeit.

Vizsgálódásai végső kicsengéseként Benkő nyelvtudományi munkásságának összefoglaló értékelésekor Éder úgy véli, „nem túlzás, ha Benkő Józsefet kora kiemelkedő nyelvtörténészeként tartjuk számon, munkáját pedig a magyar szókincs eredet szerinti vizsgálatának történetében egyfelől Sajnovics János, másfelől Gyarmathi Sámuel és Sándor István művei között helyezük el“ (126). Éppen ezért sajnálatos, hogy a munka a maga korában kéziratban maradt és így a nyelvtudományi

szemlélet józanságával és szerzőjének kritikai állásfoglalásával saját kora nyelvtudományi munkásságára nézve a hatástalanság sorsa jutott osztályrészül.

Jelentőségben eltörpül, és az előbbi, Benkő munkásságáról szóló résszel alig-alig mutat kapcsolatot a monográfiának utolsó, «Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság és Aranka György szótárírói törekvései» címme beiktatott fejezete. A további tudománytörténeti vizsgálódás számára e laza kapcsolat ellenére is e fejezet lényeges megállapításokat tartalmaz azzal, hogy kimutatja: a Nyelvművelő Társaságnak korunkig megőrződött szótárírói teljesítményei közül az eddig Gyarmathi Sámuelnek tulajdonított két darab nem tőle, hanem Aranka György kezétől származik. Ezzel a megállapítással Éder új nevet iktat be nemcsak a Nyelvművelő Társaság lexikográfiai munkásainak szerény sorába, hanem az egyetemes magyar szótárírói törekvések történetébe is. Hogy a ránk hagyományozott szótárírói fejtegetések a korabeli lexikográfia szintjén nem maradtak alul, arra bizonyosság a függelékrészben betű szerinti közlésben hozzáférhetővé tett mintegy tíz, a lexikográfia körébe tartozó fejtegetés, szójegyzék, illetőleg szócikkmutatvány. Ezeknek tekintetbe vételével kellően indokoltnak tarthatjuk Édernek azt a fejtegetéseit záró megállapítását, hogy ezeknek láttán Arankának nemcsak a Nyelvművelő Társaság fáradhatatlan szervezőjeként, hanem a korabeli erdélyi nyelvtudomány egyik szorgalmas munkásaként számon tartása a méltányos tudománytörténeti kötelezettségek közé sorolandó (141).

A függelékrész az Aranka keze alól kikerült kéziratok közreadása mellett Benkő Józsefnek a magyar—török nyelveredetést cáfoló munkáján, Benkőnek Arankához írt, tudománytörténeti szempontból jelentős levelein, és Arankának a már említett szótári dolgozatain kívül a Nyelvművelő Társaság néhány tagjának levelezéséből is közöl tíz darabot. Ezekben is sok új, eddig ismeretlen adalék őrződött meg az erdélyi nyelvtudományi igyekezetek történetére vonatkozóan.

Az előzőekben ismertetett munka összefoglaló értékeléseként e sorok írója véleményét így fogalmazhatja meg: Éder Zoltán az erdélyi művelődéstörténet két je-

lentős alakjának, Benkő Józsefnek és Aranka Györgynek munkásságát új vonásokkal kiteljesítő monográfiája gondos kutatás során feltárt új ismeretanyagával, az eddigi tudománytörténeti eredmények kritikai felhasználásával, az egyéni életsors társadalmi és művelődési keretbe való beállításával, nem utolsósorban az általa felfedezett új forrásanyag gondos filológiai aprómunkával való közzétételével olyan jelentős tudománytörténeti mű, amely az erdélyi magyar nyelvtudományi munkálgodás XVIII. századi történetének sok eddig ismeretlen részletmozzanatát tárja fel a kérdéseket történeti távlatban és nagy összefüggésekben vizsgáló kutatás számára.

Az izlésváltozás legérzékenyebb jelzői, a kéziratos énekes- és verseskönyvek a XVIII. század elejétől a magyar irodalmi közizlésben valami fáradt önállótlanyságot, ernyedtt ellanygulást mutatnak. Míg ez az ernyedtt önállótlanyság Erdélyben az egész XVIII. századon át tart, sőt a következő század elejére is átsugározva lehetlenné teszi itt a költői alkotással szemben támasztott igény maradiságának, nem egy vonatkozásban avultságának hamari eltűnését, Magyarországon az énekes és verses kéziratok már a XVIII. század második felében új, addig még nem ismert színek és hangok jelentkezéséről tanúskodnak. E színek és hangok közül bennünket pillanatnyilag csak az akkoriban bontakozóban levő irodalmi népiesség üde színei és hangjai érdekelnek. Főként a debreceni és a sárospataki diákok kéziratos énekeskönyveibe belemásolt népi és népies dalokban jelentkezik először a XVIII. század második fele óta az a nép iránti őszinte, de sok tekintetben romantikus, mondhatnók narodnyik érdeklődés, amelynek aztán az irodalmi népiesség életrekeltségében és erőrekapatásában döntő szerep jutott. Nem véletlen tehát, hogy az első nagy magyar népköltési gyűjtemény, a háromkötetes *Népdalok és mondák* (Pest 1846—1848) a Sárospatakon diákoskodó, majd egy ideig ott tanárkodó Erdélyi János (1814—1868) gondozásában lát napvilágot. Amíg ez a magyar folklórkutatásban korszakalkotó gyűjtemény meg nem jelenik, s amíg Gyulai Pál és Kemény Zsigmond tekintélyével, Mikó Imre meg emellett még anyagi támogatásával nem áll az erdélyi népköltési gyűjtés ügye mellé, hiábavaló, vagy — legalábbis egyelőre — eredménytelen Kriza Jánosnak 1842 táján a *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjtemény kiadása érdekében közzétett felszólítása. Erdélyi gyűjteményének megjelenése után is két évtized, Petőfi és Arany népiességének diadala, az elnyomatás kora és főúri támogatás kellett ahhoz, hogy Kriza régi terve a *Vadrózsák*^a megjelenésével valóra váljék (^a*Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Kolozsvár 1863. 579). Bár a kiadvány első

kötete után Kriza életében több nem jelent meg, a Magyar Népköltési Gyűjtemény I. kötetében (Budapest 1882) és egy újabb Kriza-kiadványban (Gergely Pál—Kovács Ágnes, *Székely népköltési gyűjtemény I—II.* Bp, 1956) még tettek közzé Krizától származó anyagot. Kriza születése századik évfordulója (1911) alkalmából a Magyar Népköltési Gyűjtemény XI—XII. kötetében a *Vadrózsáknak* újabb, jegyzetes kiadása is megjelent, sőt 1943-ban Viski Károly gondozásában a szélesebb körű olvasóközönség számára is készült egy némiképpen rövidített kiadás.

Ismeretes, hogy Kriza gyűjteménye az első, amely háromszéki népköltészeti anyagot is tartalmaz. Az a 12 mese, 89 dal és ballada, 66 találóskérdés meg mintegy 60 táncszó, mely Kriza kötetében Háromszékről való, a gyűjtemény egész anyagához viszonyítva aránylag méltóan képviseli ugyan a háromszéki székely népköltészetet, de — mint magától Krizától tudjuk — ez az anyag csak Háromszék egyik székéből, Sepsiből és a hozzá közeleső Erdővidék néhány falujából való. A másik két, illetve három régi székből, Kézdi, Orbai és Miklósvárszékből alig van Kriza „vadrózsái“ között népköltészeti termék. Észrevételeim keretében nincs lehetőség arra a bonyolult kérdésre válaszolnom, hogy miért hivatkozhatunk olyan kevés háromszéki anyagot tartalmazó közlésre. Ezért csak pusztán tényként állapítom meg, hogy Kriza gyűjtése óta nincs olyan önálló népköltési gyűjteményünk, amely kizárólagosan Háromszékről származó anyagot tartalmazna. Az ilyen irányú hiányt valamelyest pótolni igyekezett Balázs Márton 1942-ben Háromszék vármegye néprajzáról kiadott művének népköltészeti anyagával. (*Adatok Háromszék vármegye néprajzához.* [Sepsiszentgyörgy 1942] 145. A kötet legnagyobb része, a 27—134. lapig folklór-anyag.) Balázs 1894—1905 között végzett gyűjtése azonban csak Kézdivásárhely környékére, az egykori Kézdiszék falvaira korlátozódott (ennyiben kiegészíti Krizát!). Így aztán ez a gyűjtemény ugyancsak nem ad képet az egész megye népköltészetének, népszokásainak és hiedelemvilágának e századeleji állapotáról, s végeredményben nem egészíti ki az egész vármegye vonatkozásában Kriza hiá-

nyos képét. E gyűjtemény jelentőségét azonban a háromszéki folklór-anyag közelebbi ismerete szempontjából így is nagyra kell értékelnünk.

A *Háromszéki magyar népköltészet* most közzétett szép kötetének^a megjelenése alkalmából minderre utalnom kellett, ahhoz hogy tárgyilagosan meg tudjuk állapítani az előttünk fekvő mű értékét, és rá tudjunk mutatni az e kiadványból levonható néhány érdekes tanulságra is [^a*Háromszéki magyar népköltészet. Konsza Samu gyűjteménye*. Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József. Marosvásárhely (1957). 566 lap + 1 térképmelléklet].

Nem hiába emlegettem a megelőzőkben a népi és népies dalokat tartalmazó kéziratos diákgyűjteményeket, sőt nem pusztán csak az elődöknek kijáró köteles tiszteletadás szándékával ejtettem szót Kriza gyűjtéséről sem. A most megjelent gyűjtemény megszületése más korban, egy más, kavargó változásban élő társadalom körülményei között sok rokonvonást mutat a diákmelodiáriumok és Kriza gyűjteménye keletkezésének körülményeivel. Mind a kéziratos diák-énekeskönyvek anyagának — gyakran névtelen — összeírói, szerkesztői, mind Kriza János név szerint jobbára ugyancsak ismeretlen munkatársai, mind a Konsza Samu gyűjtésébe bekapcsolódó, immár név szerint ismert tanítványok együttes, ha szabad mondanom, közösségi erőfeszítéssel hordották össze felbecsülhetetlen értékű anyagukat. Azt az anyagot, amely a diák-énekeskönyveket a magyar irodalmi népiesség történetében, Kriza gyűjteményét a múlt századi székely folklór-anyagának, Konsza kötetét pedig századunk háromszéki népköltészetének közelebbi ismerete tekintetében olyan korszakosan jelentőssé teszi. A XVIII. század végi és a XIX. század eleji diákok meg Kriza munkatársai úttörőként a nagy célok sokszor öntudatlan sejtelmétől készítve, a tudományos élet szervezetlenségének, a gyűjtési módszerek kialakulatlanságának korában dolgoznak. Konsza Samu, a sepsiszentgyörgyi kollégium tanára a távoli célokat már hihetőleg világosan látva, a tudományszervezés igényeit, a modern gyűjtési elveket bizonyára jól ismerve, a vidéki értetlenség közönye és a két világháború közötti két

évtizedben a magyar tanárság vállára nehezedő sok-sok teher közepette maga is kényszerül a csaknem egy századdal előbb még korszerű, a maga korában a „szaktudomány“ újabb gyűjtés-módszeri elveinek ismeretében könnyen avultnak minősíthető módon, a gyűjtésre különösebben ki nem képzett diákjaival gyűjteni és gyűjtetni akkor, mikor maga — a magyar nyelvjárás-tanulmányozás alapos szakembereként — világosan érezheti az ilyenszerű gyűjtés „szakmai“ hiányosságait, gyengéit. Úgy hiszem, nem kell különösebben hangsúlyoznom, hogy nem az ítéletmondás, hanem csak a pusztá tények számbavételének szándéka késztet ennek megállapítására. Ha mindezt nemcsak ezért mondtam volna el, bárki kellően meg nem alapozottnak minősíthetné ilyen formában ezt a „vád“-at, már csak azért is, mert hiszen az az összehasonlítás céljából hangoztatott tetszetős megállapítás, hogy Krizának és Konszának egy háromnegyed százados időbeli különbséggel folytatott gyűjtési módszere azonos lenne, ez a megállapítás a két gyűjtés nem minden vonatkozásában állja meg a helyét. Elsősorban különbség van már a gyűjtést kezdeményező két egyéniség tudományos felkészültségében is. Krizáról feltehető ugyan, hogy a berlini egyetem hallgatójaként nyelvtudományi és néprajzi ismereteket is szerzett (ott-tartózkodása idején éppen az egyetem tanára volt Grimm Jakob, a híres német nyelvész!), mégis ezek az ismeretek korántsem lehettek olyan rendszerek és még kevésbé olyan modernek, mint jóval később, az új magyar nyelvjáráskutatás egyik megteremtőjének, Simonyi Zsigmondnak keze alól kikerült Konsza ilyen irányú ismeretei. Az a nyelvjárás- és folklór-kutatásban a múlt század végétől kezdve egyre erősebben érvényesülő követelmény, hogy a nyelvjárási és a folklór-szövegeket helyhez és egyéniségekhez kötve kell rögzíteni, újabb különbséget jelent az ilyen követelményekre a maga korában természetesen vajmi kevésbé ügyelő Kriza és e korszerű igényhez következetesen igazodó Konsza, illetve munkatársai gyűjtőmunkája között. Ugyan már Kriza is anyaga egy részét legalább a kisebb-nagyobb székely földrajzi-közigazgatási-néprajzi egységek, vidékek (Udvarhelyszék, Háromszék, Erdővidék, Marosszék,

Nyárádmente, Sóvidék, Mezőség) köréből származónak jelzi, sőt egy-két kivételes esetben jelét adja a népi mesemondó egyénisége megbecsülésének is (néhány mesemondóját név szerint kiemeli), Konsza azonban már gyűjteményének minden darabját földrajzilag pontosan meghatározott helyhez (község, város) és az esetek többségében név szerint rögzített személyhez fűzi, amellet hogy különösen a gazdag mese- és a valamivel szegényesebb balladaanyag esetében, sőt itt-ott máskor is az elmondó életkorára és a gyűjtés időpontjára vonatkozó adatokat is közli. Konsza gyűjtőmunkájának közösségi jellegét a Krizáénál jóval inkább kidomborítja az, hogy minden népköltési darabhoz egyenként, illetőleg egy-egy kisebb alcsoporthoz csatolva, összefoglalóan pontos adatokat olvashatunk a gyűjtő személyére és a gyűjtés időpontjára nézve. Mindezzel a Háromszéki Magyar Népköltészet kötete ebben a tekintetben a folklórkutatás mai igényeit természetszerűen jobban kielégíti, mint a szinte egy századdal előbb megjelent Vadrózsák.

Ha aztán az előttünk fekvő kiadvány anyagát tartalmi szempontból vizsgáljuk, Konsza gyűjteményének anyaga bizonyos tekintetben gazdagabbnak, más vonatkozásban — a gyűjtés körét tekintve — a Krizáénál szűkebb térről származónak bizonyul. És ez mindenképpen érthető. Kriza korának mindent gyűjtő, egyszerre mindent nyújtani akaró kívánalmaihoz igazodva, a ballada, dal, mese, találósmese, táncszó, szólás, közmondás mellett család-, kereszt-, gúny-, állat- és helyneveket is gyűjt, sőt kötetét terjedelmes tájszójegyzékkel meg a székely nyelvjárásokról szóló vázlattal egészíti ki. Noha Konsza maga igazában nyelvjáráskutató, nyilván öntudatosan kerüli, hogy a sokat akarás hibájába esve, a folklór területén túl a nyelvjáráskutatás körébe tartozó anyagot is nyújtson. Bizonyára ezért nem találunk Konszánál sem a név-, sem a nyelvjáráskutatás körébe tartozó anyagot, illetőleg feldolgozást. Az ilyen természetű anyag figyelmen kívül hagyásával azonban Konsza folklóryananyagát a gyermekjátékok leírását tartalmazó rész (349—412) mellett a lakodalmi költészet körébe tartozó darabok (419—36), köszöntők, mondókák (441—459) és sírfeliratok meg verses levelek (521—48) közlésével bő-

vítheti. Mind a gyűjtési kör szűkítése, mind a folklór-
anyag ilyen értelmű gazdagítása egyaránt helyeselhető.
A név- és a nyelvjáráskutatás mai igényeit egy ilyen-
szerű kiadványban rendelkezésre álló nagyon korlátozott
terjedelem amúgy sem elégíthetné ki, a folklórkutatás
szempontjából viszont örvendetes a kötet anyagának az
előbb jelzett fejezetekben adott értékes adalékokkal való
bővítése.

Nem lehet véletlen, hogy a legtöbb darabot szolgál-
tató pontok^a éppen azok, ahol Konsza élt és működött
(Nagybacon, Sepsiszentgyörgy), illetőleg, ahol a kötet
szerkesztője, Faragó József gyűjtött (Uzon). [A legtöbb
anyagot szolgáló gyűjtőpontok sorrendje így alakul:
Uzon (107), Sepsiszentgyörgy (91), Kézdimárkosfalva (78),
Nagybacon (61), Sepsibesenyő (34), Dálnok (32), Nagy-
ajta (23), Alsócsernáton (22), Sepsiszentkirály (22), Nyúj-
tód (20), Sepsimagyaros (19). — A ()-ben adott szám a
gyűjtött népköltési darabok számát jelzi.] Az, hogy a
jelzett darabok száma tekintetében Sepsiszentgyörgy, te-
hát a folklór-anyag megőrzésére gazdasági-társadalmi
okokból kedvezőtlen lehetőségeket kínáló városi pont a
sorban a második helyen áll, arra a valószínű feltevésre
készít, hogy az ilyen szempontból bizonytalán kedvezőbb
lehetőségeket nyújtó falusi gyűjtőpontok szegényesebb
anyaggal való képviseltsége bizonytalán nem a valóságban
kedvezőtlenebb folklórgyűjtési lehetőségeket, hanem a
gyűjtők korlátozottabb hozzáértésével és odaadásuk mér-
sékeltőbb fokával magyarázható.

Egyébként Konsza és társai gyűjtőpontjait szemléltető térképvázlat (Tóth István gondos munkája), valamint a gyűjtési helyeket feltüntető mutató segítségével jól tájékozódhatunk a kötet anyagának földrajzi megoszlása tekintetében. A gyűjtőpontok földrajzi elhelyezkedése és az egyes pontokról származó anyag mennyiségének számbavétele során a következő észrevételeket tehetjük:

Bár általában véve megnyugtató, hogy a gyűjtőpontok eléggé sűrűn hálózzák be Háromszék egész területét, mégis sajnálatos, hogy a bemutatott terület keleti feléről, az ún. Szentföldről (nagyjából a régi Kézdiszék vidéke) és ennek is éppen a Kászon felé eső legelzártabb,

és így a folklóranyag megőrzése szempontjából hihetőleg leginkább érdekes részéből viszonylag kevés pontról van anyag. Az egy helyről származó darabok száma tekintetében egész Háromszék vonatkozásában harmadik helyen ugyan az e terület szélén fekvő Kézdimárkosfalva, hatodik helyen a vele szomszédos Dálnok áll, és kilencedikként melléjük sorakozik az ugyane tájegységbe tartozó Nyújtód is, ez azonban nem felejteti el azt a hiányt, hogy az Ikafalva — Kézdimártonfalva — Páva-vonaltól északkeletre eső, mintegy 30 pont közül mindössze háromból van a kötetben anyag. A terület többi részén a gyűjtőpontok eléggé sűrűn helyezkednek el. De itt is a déli (Aldoboly, Előpatak, Szotyor, Bikafalva, Szacsva, Nagypatak), az északi és középső (Sepsibikszád, Mikóújfalú, Zalánpatak, Kálnok) meg egy nyugati pontról (Miklósvár) származó anyagnak e gyűjteménybeli hiányát méltán sajnálhatjuk. Nyilvánvaló, hogy mindez a hiány összefüggésben van azzal, hogy a Székely Mikó Kollégiumban tanárkodó Konsza gyűjtői érthetően csak e kollégium vonzási körébe tartozó terület diákjai közül kerülhettek ki (e terület keleti felének Kézdivásárhely, a nyugatinak Székelyudvarhely az iskolavárosa!), mégis talán kísérletet lehetett volna tenni a gyűjtőpontok földrajzi eloszlása tekintetében mutatkozó egyenetlenség valamilyen módon való eltüntetésére. Az ezután remélhető gyűjtés során ajánlatosnak látszik elsősorban éppen e teljesen néma pontok megszólaltatása.

Konsza egykori nehéz mozgási lehetőségeit ismerve, talán még e kegyes óhaj kifejezése is igaztalan hibakeresésnek tetszhetnék akkor, ha ismételten nem hangsúlyoznók az elvégzett munka révén előttünk álló kötet gazdag anyagának különleges értékét. Magával ezzel a kötetben közölt bőséges és értékes anyaggal kapcsolatban talán érdekes megjegyezni, hogy a kötetlen, prózai szövegek és a kötött, verses szövegek egybevetése során a terjedelem tekintetében ez utóbbiak javára billen a mérleg (a kötetnek csak mintegy egyharmada prózai szöveg, főként mese); a verses szövegeken belül a balladák számának viszonylagos csekély volta szembetűnő. Ennek okát keresve, ezt a jelenséget alkalmasint a háromszéki székelység viszonylagos gazdasági előrehaladásával, el-

városiasodásával, illetőleg polgáriasultságával kell magyaráznunk. Ezzel lehet kapcsolatban továbbmenőleg az is, hogy a közölt 44 ballada közül egyrészt több darab csak 1—3 szakaszos töredékként került bele a gyűjteménybe, másfelől pedig így érthető számunkra az is, hogy az újabb keletkezésű balladák számához (33) képest, a régi balladák száma aránylag kevés (a változatokkal együtt 11). Nagy, klasszikus balladák közé tartozó darab igazában csak egy van: a Kőműves Kelemennek egy 86 éves asszony ajkáról 1936-ban lejegyzett lisznyói változata. Mint a kötet Bevezetője megjegyzi, ez is már annyira tömör és szűkszavú, hogy néhány sornyi újabb kihagyással értelmetlen töredékké válnék. — Kívánatos volna, ha ez és a többi észrevétel nemcsak engem gondolkoztatna el, hanem figyelmeztetést jelentene a magyar folklórkutatás hazai szakemberei számára is. Folklór-kutatásunk korszerű célkitűzései között ott kell szerepelnie egyrészt a Konsza gyűjteményéből hiányzó északkeleti háromszéki részek népköltési anyaga gyűjtésének, másrészt meg — véleményem szerint — annak az ugyancsak korszerű feladatvállalásnak is, hogy — amennyiben ez lehetséges — az előttünk fekvő kötetben félnémán rögzített ballada- és dalszövegek daltam-anyagából a modern gépi eszközök birtokában legalább még annyi mentessék meg, amennyi e terület örvendetes gazdasági fejlettsége után is még felkutatható. Bizonyos jelek azt mutatják, hogy az erre illetékesekben e figyelmeztető sorok nélkül is tettere készen él a szándék.

A gyűjtő kimagasló érdemeinek nagyságát egyáltalában nem csökkentheti az, ha a gyűjtés kezdeményezőjének és szervezőjének kijáró őszinte elismerésünk kifejezésével egyidejűleg kiemeljük azt a jelentős munkát, amelyet Konsza egykori tanítványa, Faragó József a kötet minél kifogástalanabb sajtó alá készítése érdekében szerkesztői minőségében végzett. Hihetőleg a szerkesztőtől származik elsősorban az anyag elrendezése, illetőleg az egyes folklór-csoportok és -alcsoportok kialakítása. Bár ezt bizonyos mértékig kétségtelenül már az anyag maga is megszabta, a hagyományos folklór-fejezeteken belül az anyag újszerű elrendezése és így az egy-

nemű anyag összefüggéseinek kidomborítása, úgy hiszem, a szerkesztő érdemei közé tartozik. A szerkesztő munkájának kellő értékelése mellett sem tarthatom azonban eléggé indokoltnak azt az eljárást, hogy Faragó, az egykori tanítvány a bevezetőben nem biztosított legalább szerény helyet magának Konzának is. Ezt már azért is sajnálatosnak vélem, hiszen a Konzától származó bevezetőbeli rész elmaradásával visszahozhatatlanul elröppent az a lehetőség, hogy a kötet forgatója magától a gyűjtést kezdeményező és irányító Konzától olvasson beszámolót a gyűjtés tervéről, célkitűzéséről, megindításáról és kétségtelenül sok nehézség között megszülető eredményeiről. (Az ilyenféle beszámoló tudománytörténeti értéke, gondolom, vitathatatlan!) Talán akkor más megvilágításba kerülne az egész itt közölt anyag, s alkalmasint másként ítélnék meg az eredeti Konzagyűjtemény egészének tudományos értékét, mint így, mikor a szerkesztőnek a válogatásra vonatkozó, nem éppen szerencsésen megfogalmazott lapalji jegyzetei (9. l.) alapján a felületes olvasóban, sőt a szakemberben is esetleg Konzagyűjtési célkitűzéseit és az összegyűlt anyagot illetően némiképpen igaztalan kép támadhat. Az az érzésem, hogy a szerkesztő egyebekben is Konzaszemélyének úgyszólván teljes kikapcsolásával végezte a maga nehéz és felelősségteljes munkáját. Jóllehet a szerkesztőt ez eljárásában feltételezhetően csak az a — egyébként — dicséretes szándék vezette, hogy volt tanárát a kiadásra való előkészítés fáradalmaitól mentesítse, e szerkesztői magatartás azonban a kiadvány szak tudományi használhatóságát illetően következményeiben nem bizonyult eszményinek, illetőleg gyümölcsözőnek. Konzának a sajtó alá rendezésben való tevékeny együttműködése esetén például aligha történhetett volna meg az, hogy ez értékes folklórkötet szerkesztője (vagy talán inkább kiadója?) szinte teljességében nélkülözhetőnek vélje azt a feltehetőleg értékes jegyzetanyagot, amely — értesülésem szerint — a Konzaféle gyűjteményhez eredetileg hozzátartozott, s amelynek közzététele e kiadvány anyagát tudományos szempontból bizonyára még használhatóbbá tenné. Nem hallgathatom el éppen ezért azt a véleményemet, hogy a jegyzetanyag

elhagyása miatt e kiadvány ilyen tekintetben a magunk korában — sajnálatosan — jóval kevésbé áll a folklórkutatás korszerű színvonalán, mint a maga korában a csaknem száz évvel előbb megjelent Vadrózsák, s ilyen szempontból messze elmarad a Vadrózsák előbb idézett, újabb, bőségesen jegyzetelt második kiadása mögött. Mikor e véleményemnek hangot adok, nem mellőzhetem annak a bizonytalankodó hiedelemnek megemlítését sem, hogy hihetőleg csak a kiadás sok gondot adó munkája közben felejtődhetett ki a kötet bevezetőjéből annak a szerepnek szokásos megemlítése, amely szerepet a szükkeblűen is értelmezhető lektori szerepen túl a kötet anyagának bővítésében és a válogatás szempontjait tisztázó munkában Antal Árpád a kötet sajtó alá rendezése során játszott.

Külön jóleső érzéssel kell megemlítenem, hogy a kiadvány F. Halay Hajnal díszítő érzékét dicsérő külső védőborítékján, vászonkötésén és az egyes fejezetek fejléc- meg záródíszjeiben mennyi ötletes dekoratív készség, a népi díszítőelemek modern felhasználásában mennyi egészséges egyszerűségekre való törekvés mutatkozik meg. A külső borító kendervásznon alapra nyomott feketepiros táncos-sora és nemes metszésű betűi már az első pillantásra jóleső meglepetést jelentenek a szép könyv kedvelőjének. Mindez természetesen elsősorban a díszítőművész érdeme, de aligha tévedek, ha ugyanakkor a kötet nyomdai képének kialakításával bajlódó Tóth Samunak, a kötet egyik névtelen munkásának is részt juttatok a szép illusztrálás sikeréért kijáró jogos elismerésből.

A több évtizedes gyűjtőmunka vezetője és végzője, Kónsza Samu, a név szerint itt meg sem említhető tanítványoknak, munkatársaknak kétségtelenül különböző jelentőségű, az odaadás és lelkesedés tekintetében azonban nagyjában azonos lelkülettel végzett munkája segítette életre ezt az egyetemes magyar folklórkutatás vonatkozásában is jelentős kiadványt. Rajtuk kívül a marosvásárhelyi Állami Irodalmi és Művészeti Kiadót illeti köszönet azért, hogy e külső kiállítás és belső tartalom szempontjából egyaránt kimagaslóan szép kötet megjelenését nem csekély áldozattal lehetővé tette. Nem

kétséges, hogy a kiadvány a maga gazdag anyagával és tetszetős köntösében megtalálja az utat mind a szaktudomány munkásai, mind a szép könyvet és a népi értékeket megbecsülő tömegek felé.

1958